

SOTOD

Studies Of The Ottoman Domain

Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları

ISSN
2147-5210

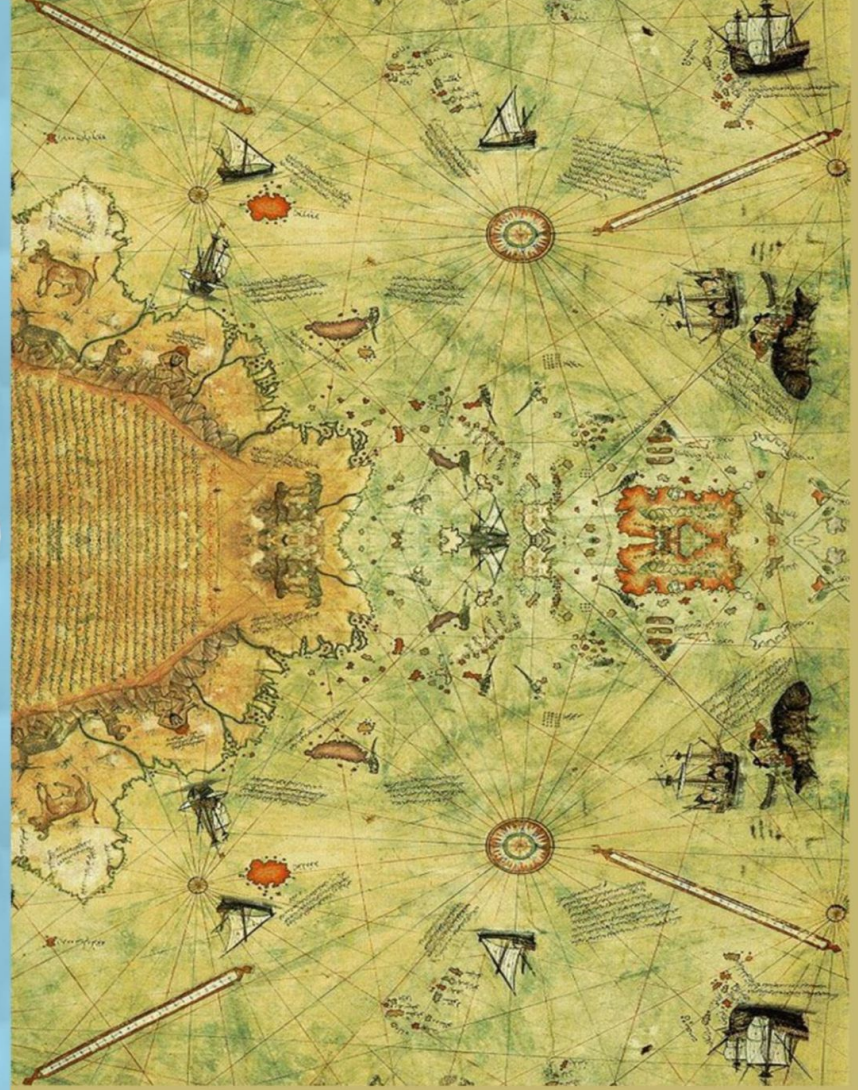
ISSN : 2147 - 5210

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Volume: 8 Issue: 15 Year: August, 2018

Cilt: 8 Sayı: 15 Yıl: Ağustos, 2018

Baş Editör:
Doç. Dr. Abidin TEMİZER

Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN
(SOTOD)
OSMANLI HÂKİMİYET SAHASI ÇALIŞMALARI

ISSN: 2147-5210

Studies of the Ottoman Domain (SOTOD) is an international peer reviewed journal that listed by international search engines. The journal has taken a start to the publication in August 2011. The journal has been released twice in a year as a semiannual journal. Turkish and English are the publication language of the journal and articles, written both in Turkish and English are issued. The journal is an interdisciplinary journal that aims to publish the articles, based on decisive affects of administration, sociality, economy, culture on the sovereignty of ex Ottoman Empire within the academic approach and methods from the scientific angle of history, geography and literature and other Social Sciences.

Studies of The Ottoman Domain (SOTOD) alan endeksleri tarafından taranan uluslararası hakemli bir dergidir. SOTOD yayın hayatına Ağustos 2011 yılında başlamıştır. Altışar aylık dönemler içinde (Şubat-Ağustos) yılda iki sayı olarak yayımlanır. Derginin dili Türkçe ve İngilizce olup bu dillerde makaleler yayımlanabilmektedir. Osmanlı hâkimiyetinde bulunan bölgelerin idarî, sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarını oluşturan, belirleyen ve şekillendiren unsurları Tarih, Türkoloji ve Coğrafya ve diğer sosyal bilim dallarının akademik çerçeveleri içerisinde araştırmayı amaç edinen bilimler arası (inter-disipliner) bir dergidir

Indexes and Databases

ISI, Index Copernicus, Türk Eğitim Endeksi, Acar Index, ASOS, I20R, GENAMICS, Scilit, GOOGLE SCHOLAR, SSRN, Academia, SIS, ISAM

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN
(SOTOD)
OSMANLI HÂKİMİYET SAHASI ÇALIŞMALARI

ISSN: 2147-5210

Chief Editor / Baş Editör

Abidin TEMİZER (Assoc. Prof. Ph.D.; Mehmet Akif Ersoy University, Turkey)

Editors / Editörler

Ali YILMAZ, (Prof. Ph.D.; Uşak University, Turkey / Geography)
Bekir ŞİŞMAN (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey / Turcology)
Mehmet Yavuz ERLER (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey /
History)

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Burdur, Türkiye

<http://www.thestudiesofottomandomain.com>

studiesoftheottomandomain@gmail.com

**STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN
(SOTOD)
OSMANLI HÂKİMİYET SAHASI ÇALIŞMALARI**

Chief Editor / Baş Editör

Abidin TEMİZER (Assoc. Prof. Ph.D.; Mehmet Akif Ersoy University), Turkey

Editors / Editörler

Ali YILMAZ, (Prof. Ph.D.; Uşak University, Turkey)- Geography

Bekir ŞİŞMAN (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)-Turcology

Mehmet Yavuz ERLER (Prof. Ph.D.;Ondokuz Mayıs Univ., Turkey)-History

Editorial Board / Yayın Kurulu

Ayşe KAYAPINAR (Prof.Ph.D.; Tekirdağ Namık Kemal Univ.,Turkey)-History

Cafer ÖZDEMİR (Asst. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Turkey)- Literature

Dušan MLACOVIĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)-History

Ema MILJKOVIĆ (Prof. Ph.D.; Belgrad University, Serbia)-History

Hasan AKTAŞ (Assoc. Prof. Ph.D.; Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey)-
Literature

Hasan BABACAN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy Univ.,Turkey)-
History

İbrahim SERBESTOĞLU (Assoc. Prof. Ph.D.; Amasya Univ., Turkey)-History

Karoline RÖRIG (Justus –Liebig-Giessen University, Germany)-History

Maria PIA PEDANI (Prof. Ph.D.; Ca’Foscari Venezia University, Italy)-History

Marijan PREMOVIĆ (Asst.Prof. Ph.D.; Montenegro University, Montenegro)-
History

Mucize ÜNLÜ (Assoc. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)-History

Nalan TURNA (Assoc. Prof. Ph.D.; Yıldız Teknik University, Turkey)-History

Nuray Ertürk KESKİN (Assoc. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)-
History

Osman KESKİNER (Asst. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Turkey)-History

Salih DEMİRBİLEK (Asst. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Turkey)-
Literature

Selahattin ÖZYURT (Asst. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Turkey)-History

Seyfullah GÜL (Asst. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Turkey)-Geography

Tamer ÖZLÜ (Asst. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Turkey)-Geography

Yıldırım ATAYETER (Prof.Ph.D.; Süleyman Demirel Univ.,Tükiye)-Geography

Yusuf GÜLER (Dr.; Edirne Governor, Turkey)-History

Zafer GÖLEN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy Univ., Turkey)-History

Zehra GÖRE (Prof. Ph.D.; Necmettin Erbakan University, Turkey)- Literature

Language Editors / Dil Editörleri

Nalan KIZILTAN (Assoc. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Turkey)-English

Osman KESKİNER (Asst. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Turkey)-Arabic

Salih DEMİRBILEK (Asst. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Turkey)-Turkish

Secretariat / Sekreteryä

M. Fatih SANSAR (Öğr. Gör.; Çukurova University, Turkey)

Ali Emre İŞLEK (Arş. Gör.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)

Hakan TAN (Arş. Gör.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN
(SOTOD)
OSMANLI HÂKİMİYET SAHASI ÇALIŞMALARI

Referees of this Issue / Bu Sayının Hakemler

Abidin TEMİZER (Assoc.Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy Univ.Turkey)

Ali YILMAZ, (Prof. Ph.D.; Uşak University, Turkey)

Ayşe KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Namık Kemal University, Turkey)

Bekir ŞİŞMAN (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)

Ekrem MEMİŞ (Prof. Ph.D.; Sinop University, Turkey)

Ema MILJKOVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Gülbadi ALAN (Prof. Ph.D.; Erciyes University, Turkey)

Gülden SARIYILDIZ (Prof. Ph.D.; İstanbul University, Turkey)

Hasan BABACAN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy Univ., Turkey)

İbrahim Alper ARISOY (Asst. Prof. Ph.D.; Dokuz Eylül University, Turkey)

İbrahim SERBESTOĞLU (Assoc. Prof. Ph.D.; Amasya University, Turkey)

Jasmina S. CIRIC (Assoc. Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Kemalettin ŞAHİN (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)

Kenan İNAN (Prof. Ph.D.; Karadeniz Technical University, Turkey)

Mehmet Yavuz ERLER (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)

Ömer SARAÇ (Asst. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)

Pelin İSKENDER KILIÇ (Asst. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Üniv., Turkey)

Selahattin POLAT (Asst. Prof. Ph.D.; Uşak University, Turkey)

Sevilay ÖZER (Assoc. Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy Univ., Turkey)

Sezai BALCI (Assoc. Prof. Ph.D.; Giresun University, Turkey)

Zafer KARADEMİR (Assoc. Prof. Ph.D.; Cumhuriyet University, Turkey)

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

ISSN: 2147-5210

Volume-Cilt: 8 / Issue-Sayı: 15/ Date-Tarih: August-Ağustos 2018

Dear Readers

Studies of the Ottoman Domain (SOTOD) is an international peer reviewed journal that listed by international search engines. The papers, issued by SOTOD are listed and evaluated by the international search engines of social sciences. These international search engines are known as ISI, Index Copernicus, Türk Eğitim Endeksi, Acar Index, ASOS, I2OR, GENAMICS, Scilit, GOOGLE SCHOLAR, SSRN, Academia, SIS, ISAM. The journal has taken a start to the publication in August 2011. The journal has been released twice in a year as a semiannual journal. Turkish and English are the publication language of the journal and articles, written both in Turkish and English are issued. The journal is an interdisciplinary journal that aims to publish the articles, based on decisive affects of administration, sociality, economy, culture on the sovereignty of ex Ottoman Empire within the academic approach and methods from the scientific angle of history, geography and literature and other Social Sciences. The papers, submitted to the journal about History, Geography and Literature of the Ottoman sovereignty are checked with “international plagiarism programs” by the secretarial board of the journal. After this process the works are sent to two referees for evaluation by the chief editors of the related fields. These articles that succeeded the publication process are coded with the number of DOI to secure against any plagiarism.

In this fifteenth issue you will find 15 articles. Articles consist of Geography, Language and Literature, History. We would like to thank all the authors of this study are as follows: Ihsan Bulut, Mucahit Yildirim, Yahya Kadioğlu, Aynur Aydın, Omer Guner, Selahattin Polat, M. Taner Şengün, Harun Reşit Bağcı, Abdulhamit Toprak, Suha Oğuz Baytimur, Cenk Demir, Süleyman Tekir, Ilkay Erken, Hande Erol, Rafet Metin, Ema Miljković, Irena Arsić, Selim Ozcan , Ali Riza Ayar, Erdem Saka and Şahin Yedek and all the scientists who supported their referees.

Editors of SOTOD

Değerli Okuyucular

Studies of The Ottoman Domain (SOTOD) alan endeksleri tarafından taranan uluslararası hakemli bir dergidir. SOTOD bünyesinde gerçekleştirilen yayınlar; ISI, Index Copernicus, Türk Eğitim Endeksi, Acar Index, ASOS, I20R, GENAMICS, Scilit, GOOGLE SCHOLAR, SSRN, Academia, SIS, ve ISAM gibi uluslararası düzeydeki alan endeksleri tarafından listelenmektedir. SOTOD yayın hayatına Ağustos 2011 yılında başlamıştır. Altışar aylık dönemler içinde (Şubat-Ağustos) yılda iki sayı olarak yayımlanır. Derginin dili Türkçe ve İngilizce olup bu dillerde makaleler yayımlanabilmektedir. Osmanlı hâkimiyetinde bulunan bölgelerin idarî, sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarını oluşturan, belirleyen ve şekillendiren unsurları Tarih, Türkoloji ve Coğrafya ve diğer sosyal bilim dallarının akademik çerçeveleri içerisinde araştırmayı amaç edinen bilimler arası (inter-disipliner) bir dergidir. Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahası üzerinde yer alan bölgelere ait Tarih, Coğrafya ve Türkoloji alanında dergiye teslim edilen yazılar; sekreteryaya tarafından uluslararası intihal programları ile taranmaktadır. Bu işlem sonrasında çalışmalar ilgili alan editörünün yönlendirmesiyle Baş Editör tarafından değerlendirilmek üzere iki hakeme gönderilir. Yayın işlemlerini başarıyla tamamlayan ve yayımlanmasına karar verilen çalışmalar, herhangi bir intihale karşı DOI numarası ile kayıt altına alınmaktadır.

SOTOD'un 15. sayısında 15 makaleye yer verilmiştir. Coğrafya, Dil ve Edebiyat, Tarih alt başlıklarından oluşan yeni sayımızda yazısıyla katkı sağlayan İhsan Bulut, Mücahit Yıldırım, Yahya Kadioğlu, Aynur Aydın, Ömer Güner, Selahattin Polat, M. Taner Şengün, Harun Reşit Bağcı, Abdulhamit Toprak, Suha Oğuz Baytimur, Cenk Demir, Süleyman Tekir, İlkay Erken, Hande Erol, Rafet Metin, Ema Miljković, Irena Arsić, Selim Özcan, Ali Rıza Ayar, Erdem Saka ve Şahin Yedek hocalarımıza ve hakemlikleri ile destek olan tüm bilim insanlarına teşekkür ederiz.

SOTOD Editörleri

CONTENTS - İÇİNDEKİLER

Coğrafya

- İhsan BULUT & Mücahit YILDIRIM** **1-26**
Yakakent'in Turizm Potansiyeli
Yakakent Tourism Potential
- Yahya KADIOĞLU & Aynur AYDIN** **27-40**
Samsun İlindeki Ekoturizm Alanlarına Bir Örnek: Nebiyan Dağı
*An Example of the Ecotourism Areas in Samsun Province:
Nebiyan Mountain*
- Yahya KADIOĞLU & Ömer GÜNER** **41-54**
Kıyı Çizgisi Değişimine Etkileri Açısından Yoroz Burnu –
Sera Deresi Arasındaki Kıyı Sanat Yapıları (2002-2016)
*Coastal Art Structures Between Cape Yoroz-Sera Stream in
Terms of The Effects on Shoreline Change (2002-2016)*
- Selahattin POLAT** **55-80**
Otlukbeli Gölü Çevresinde Traverten Birikim Şekilleri
Travertine Accumulation Forms Around the Otlukbeli Lake
- M. Taner ŞENGÜN & Harun Reşit BAĞCI** **81-99**
Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çöl Tozlarının Sosyo-
Ekonomik Faaliyetler Üzerindeki Etkileri
*The Effects on Socio-Economic Activities of Desert Dusts in
The Southeastern Anatolia Region*

Dil ve Edebiyat

- Abdulhamit TOPRAK** **101-109**
Halk Kültürünün Çağdaş Türk Edebiyatına Etkisi
The Influence on Contemporary Turkish Literature of Folk Culture

Tarih

- Suha Oğuz BAYTİMUR** **111-128**
Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçları ve Uygulanan Cezalar
(1789-1839)
*The Theft Crimes and Their Punishments in the Ottoman Empire
(1789-1839)*

- Cenk DEMİR & Süleyman TEKİR** **129-159**
Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti'nin Milli Mücadele
Döneminde Urfa ve Çevresindeki Yardım Çalışmaları
*The Relief Activities of The American Near East Relief Committee
in Urfa and Surrounding During the National Struggle*
- İlkay ERKEN** **161-177**
İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarında Öğretmen Temini
ve Denetimi
*Recruitment and Inspection of Teachers in Primary Schools in
Province of Shkodra*
- Hande EROL** **179-204**
Türk Gazetelerine Göre 1946-1950 Yılları Arasında Türk-
İtalyan İlişkileri
*According to Turkish Newspapers Turkish- Italian Relations
between 1946-1950*
- Rafet METİN** **205-222**
1260-61 / 1844-45 Temettuat Kayıtları Işığında Kazmaca Köyünün
Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü
*The Social and Economic View of Kazmaca Village in The Light of
1260-61 / 1844-45 Temettuat Records*
- Ema MILJKOVIĆ & Irena ARSIĆ** **223-235**
The "Turkish Topics" in the Works of Matija Ban
- Selim ÖZCAN & Ali Rıza AYAR** **237-254**
Merzifonlu Eşref Efendi'nin Mir'âtü's - Safa Adlı Eserindeki Kudüs
*Jerusalem Mentioned in the Book Entitled 'Mir'atüs-Safa' By
Merzifonlu Eşref Efendi*
- Erdem SAKA** **255-272**
52 Numaralı Kadı Siciline Göre 19. Yüzyılda Sivas'ta Giyim-Kuşam
Dressing in Sivas in the 19th Century According to Kadi Registry No:52
- Şahin YEDEK** **273-303**
Hür Söz Gazetesi'nde Kıbrıs Yahudi Mülteci Kampları (1946-1949)
Cyprus Jewish Refugee Camps in Hür Söz Newspaper (1946-1949)

YAKAKENT'İN TURİZM POTANSİYELİ

Yakakent Tourism Potential

İhsan BULUT* & Mücahit YILDIRIM**

Öz: Turizm sektörü, dünyada ve ülkemizde hızla gelişme gösteren bir sektördür. Sektöre katılan insan sayısı gün geçtikçe artmaktadır. İnsanlar artık yoğun çalışma hayatı içerisinde kendilerine vakit ayırma ihtiyacı hissetmekte ve çeşitli turizm faaliyetlerine katılmaktadırlar. Sene içerisinde belirli haftalar senelik izinler şeklinde ayırdıkları gibi, çalışma devrelerinde de hafta sonları gibi gününbirlik rekreasyonel faaliyetlerde bulunabilmektedirler. İnsanların günümüzde bu denli turizm faaliyetleri içerisinde olması, dolayısıyla turizm sektörünün de rağbet görmesine ve genişlemesine sebep olmaktadır. Türkiye'nin alternatif turizm merkezi olmaya aday yörelerinden biri de Samsun'un Yakakent ilçesidir. Ancak şimdiye kadar ilçenin turizm olanakları yeterince araştırılmamış ve potansiyeli yeterince değerlendirilememiştir. Bu çalışmada Yakakent ilçesinin doğal ve kültürel turizm potansiyeli coğrafi bir bakış açısıyla incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Samsun, Yakakent, Doğal Çekicilikler, Beşeri Çekicilikler.

Abstract: The tourism sector is a rapidly developing sector in the world and in our country. The number of people participating in the sector is increasing day by day. People now feel the need to spend time in their busy working lives and participate in various tourism activities. They may have recreational activities on weekdays, such as on weekdays, as well as on weekly annual leave during the year. The fact that people are in such tourism activities nowadays causes the tourism sector to become popular and to expand. one of Turkey's candidate to become an alternative tourism center of the region is also Yakakent district of Samsun. However, until now the tourism possibilities of the county have not been sufficiently explored and their potential has not been sufficiently evaluated. This study examines the geographical point of view of the natural and cultural tourism potential of Yakakent.

Keywords: Tourism, Samsun, Yakakent, Natural Charms, Human Charms.

* (Prof. Dr.); Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Antalya-Türkiye.

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-4873-3479>

** (Dr.); MEB Güzelyurt Ortaokulu, Samsun-Türkiye. E-mail: mucayidirim@gmail.com;

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5781-449X>

1. Giriş

Turizm sektörü, dünyada ve ülkemizde hızla gelişme gösteren bir sektördür. Sektöre katılan insan sayısı gün geçtikçe artmaktadır. İnsanlar artık yoğun çalışma hayatı içerisinde kendilerine vakit ayırma ihtiyacı hissetmekte ve çeşitli turizm faaliyetlerine katılmaktadırlar. Sene içerisinde belirli haftalar senelik izinler şeklinde ayırdıkları gibi, çalışma devrelerinde de hafta sonları gibi günü birlik rekreasyonel faaliyetlerde bulunabilmektedirler. İnsanların günümüzde bu denli turizm faaliyetleri içerisinde olması, dolayısıyla turizm sektörünün de rağbet görmesine ve genişlemesine sebep olmaktadır.

Günümüzde ağırlıklı olarak deniz, kum ve güneş üçlüsüne dayalı kitle turizmi yanında ekoturizm ve yumuşak turizm gibi isimlerle nitelendirilen alternatif turizm arayışları hızlanmıştır (Akpınar, 2004: s. 208-209). Kitle turizmi daha çok kârlılığı ve konforu esas alması, bireysel farklılıklara yanıt verememesi, doğal ve beşerî çevreye olan olumsuz etkileri, bölgeler arası ekonomik dengesizliklere yol açması ve yerel kültürleri yadsıması gibi nedenlerle eleştirilene konu olmaktadır (Özbey, 2002: s. 133). Buna karşın çevrenin ve yerel kültürün korunduğu, kaynakların yerli halkın ve turistlerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde kullanıldığı ve gelecek nesillere devredildiği bir kalkınma şekli olarak tanımlanan sürdürülebilir turizm yaklaşımı giderek önem kazanmaktadır (Dinçer, 1996: s. 342).

Türkiye, alternatif turizm olanakları çok yüksek bir ülkedir. Ancak klasik turizme konu olan belli başlı kıyılarımız ve Ürgüp Göreme yöresi gibi belirli yerler dışında özellikle Anadolu'nun iç kesimlerindeki zengin turizm potansiyeli yeterince değerlendirilmemiştir. Hatta bir kısım turistik varlıklarımız henüz yeni keşfedilmekte ya da keşfedilmeyi beklemektedir. Hâlbuki Türkiye'de pek çok yöre, turizm merkezi olabilecek olanaklara sahiptir (Tuncel, Doğaner, 1989: s. 47). Bu bağlamda öncelikli olarak bu yörelerin saptanması, bilimsel yöntemlerle incelenmesi ve tanıtılması gerekmektedir. Türkiye'nin alternatif turizm merkezi olmaya aday yörelerinden biri de Samsun'un Yakakent ilçesidir. Ancak şimdiye kadar ilçenin turizm olanakları yeterince araştırılmamış ve potansiyeli yeterince değerlendirilememiştir. Bu çalışmada Yakakent ilçesinin doğal ve kültürel turizm potansiyeli coğrafi bir bakış açısıyla incelenmektedir.

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmanın önemli bir kısmını, coğrafi araştırma metotlarından olan yerinde gözlem oluşturmuştur. Bu amaçla 2017 yılı yaz aylarında arazi incelemeleri gerçekleştirilmiştir. Arazi incelemeleri sırasında yöre halkı ile görüşmeler yapılmış ve toplanan bilgiler kayıt altına alınmıştır. Yine arazi inceleme süreci içerisinde, turizm potansiyeli açısından önemli yer ve mekanlarına ulaşılmaya çalışılmış ve yerinde gözlem yapılmıştır. Çeşitli müdürlüklerden alınan gerekli dökümanlar sağlandıktan sonra analiz ve

sentez metodu uygulanma aşamasına gelinmiştir. Sahanın çeşitli haritalarının çıkarılması amacıyla 1/100.000 ölçekli Türkiye Topoğrafya Haritasından (E34-E35-F34-F35) ve 1/100.000 ölçekli Türkiye Jeoloji Haritasından yararlanılmıştır. Ayrıca Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Emniyet Genel Müdürlüğü ve TÜİK verilerinden de yararlanılmıştır. Varılan sonuçlar sentez edilirken, anlatımı kolaylaştırmak ve güçlendirmek için yardımcı haritalar, tablo ve grafikler çizilerek ve sahadan alınan fotoğraflar eklenerek edinilen bilgiler somutlaştırılmıştır.

3. Konum Özellikleri

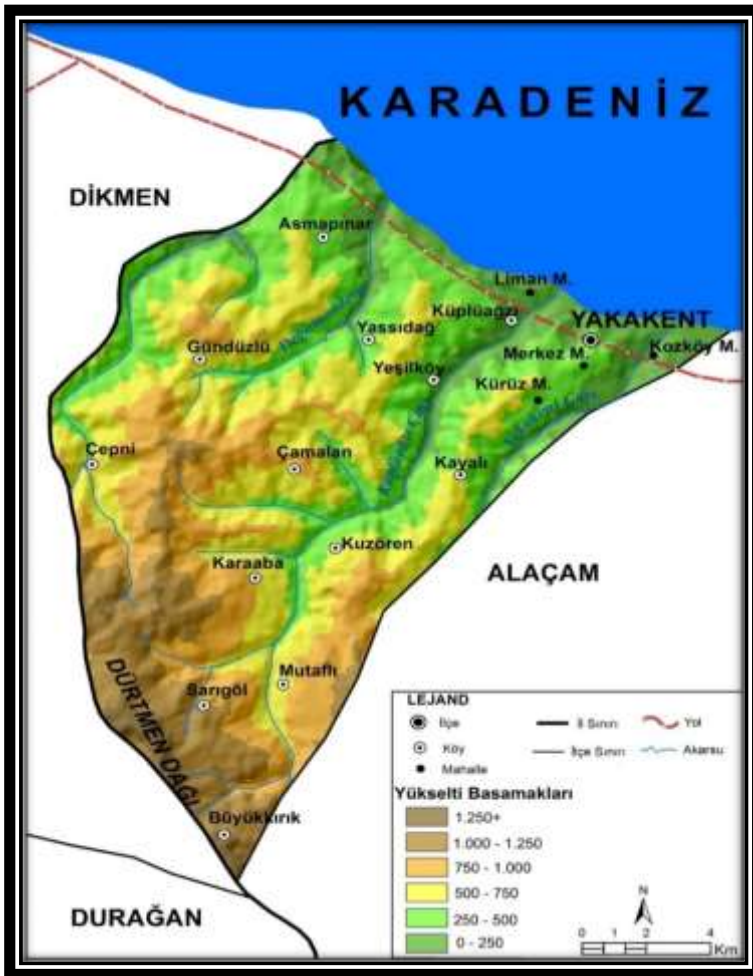
Araştırma sahası, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde Samsun ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Samsun ili ile Sinop ili sınırında bulunan Yakakent ilçesi, doğusunda Samsun'un Alaçam ilçesi, batısında Sinop'un Dikmen ilçesi, güneyinde yine Sinop'un Durağan ilçesi ile sınır komşusu olmakla beraber kuzeyinde ise Karadeniz yer almaktadır. Araştırma sahası kabaca, 41°28'-41°41' Kuzey Enlemleri ile 35°19'-35°32' Batı Boylamları arasında yer almaktadır. Araştırma sahası, Yakakent ilçe idari sınırları içerisinde yer alan 4 merkez mahalle ve 13 köy/mahalleden oluşmaktadır. Yaklaşık alanı 204 km² olan Yakakent ilçesi, Samsun ilinin en küçük ilçesidir ve km²'ye 42 kişi düşmektedir. En yüksek noktasının denizden yüksekliği 1310 m ve sahil şeridi yaklaşık 14 km'dir.

Harita 1: Yakakent İlçesinin Lokasyon Haritası.

4. Doğal Çevre Özellikleri

İlçe, yaklaşık 204 km²'lik alanıyla Samsun ilinin yüzölçümü bakımından en küçük ilçesidir. İlçe merkezi deniz seviyesinde olan Yakakent'in en yüksek noktası 1310 m. yüksekliktedir. Sahilde dar bir şerit olarak uzanan nispeten düz ve düze yakın alan haricinde, ilçe dağlık bir saha olarak karşımıza çıkmaktadır. İlçenin doğu sahil şeridini Yakakent, Küplüağzı ve diğer akarsuların oluşturduğu kıyı kesimindeki düzlükler oluşturmaktadır. Bu alan daha çok tarımsal faaliyetlerin ön plana çıktığı kesimi teşkil etmektedir. Batısında ise liman, balıkçı barınağı ve balık fabrikaları yer almaktadır. Güneyinde Küre Dağları'nın doğuda kalan dağlık kesimi bulunmaktadır. Bu nedenle araştırma sahası, deniz kıyısındaki dar şerit haricinde dağlık bir saha görünümündedir.

Harita 2: Yakakent İlçesinin Fiziki Haritası.

Bafra Deltası'nın batısında yer alan ve araştırma sahasının doğusunu teşkil eden Uluçay ile Küplüağzı çayı arası, adı geçen akarsuların ve daha küçük akarsuların getirmiş oldukları alüvyonlarla şekillenmiştir. Bu alanda Uluçay ile Kozköyaltı olarak anılan yere kadar ince taneli kumlardan oluşan bir plaj bulunmaktadır. Kozköyaltı ile Gümenez Çayı'na kadar olan bölümde ise nispeten çakıl gibi daha iri unsurlardan oluşan bir plaj bulunmaktadır. Bu kumlu ve çakıllı plaj şeridinin güneyinde mısır, çeltik, buğday gibi tarım ürünlerinin yetiştirildiği verimli bir alüviyal ova bulunmaktadır. Bu ova, güneydeki dağların eteklerindeki Karadeniz Sahil Yolu'na kadar devam etmektedir (Aras, 2013, s. 12) (Bk. Foto 1).

Foto 1: Kozköy plajı gerisindeki alüviyal ova

Araştırma sahasında çakıllı taşların oluşturduğu plajlar hâkimdir (Bk. Foto 2). Çam Gölü ve Yakakent arasında iyi bir gelişme göstermektedir. Burada ölü falezlerin önünde batıdan doğuya doğru genişleyerek devam eden plaj sahası bulunmaktadır.

Foto 2: Yakakent Batısındaki Çakıllı Plajlar.

Araştırma sahasının doğusunda ise çakıllı plajlar yerini aşamalı olarak çakıllı kumlu plajlara ve daha sonra tamamen kumlu plajlara bırakmaktadır (Bk. Foto 3). Kumlu plajlarda görülen en önemli şekil ise kıyı kumullarıdır.

Foto 3: Yakakent Doğusunda Kumlu Plajlar.

5. İklim

Araştırma sahası, Orta Karadeniz Bölümü'nde Samsun ili sınırları içerisinde Sinop ili sınırında yaklaşık 14 km kıyı şeridinde ve 204 km²'lik bir alana sahiptir. Deniz kıyısında küçük bir yerleşme konumunda olmasına rağmen, en yüksek noktası 1310 m'dir. Bundan dolayı denizel bir iklime sahip olmasına rağmen, yükseltinin arttığı kesimlerde nispeten karasal iklim özellikleri de göstermektedir. Saha Akdeniz iklimi makroklima alanı içerisinde Karadeniz Bölgesi bölgesel iklim koşullarını yansıtmakla birlikte, Samsun Yöresine ait yerel bir iklim özelliği göstermektedir. Sıcaklık ve yağış şartlarındaki sayısal veriler ile bitki örtüsü bakımından gösterdiği özellikler bu tasnifin yapılmasında etkili olmuştur. Buradaki açık su yüzeyinden olan buharlaşma miktarları yıllık yağış değerlerinden fazlalık göstermektedir. Buharlaşma değerlerinin 0,5 faktörüyle indirgenmesi halinde, doğal çevre şartlarına yaklaşıldığında su bilançosunun pozitif olduğu görünmektedir (Nişancı, 1975, s. 241). Karadeniz Bölgesi'nde rasat verileri incelendiğinde, üç büyük yöre iklim kuşağından bahsedilmektedir. Bunlar kuzeyde Kıyı Kuşağı, Kıyı Ardı Geçiş Kuşağı ve iç kısımların yüksek ova ve plato düzlükleridir (Nişancı, 1989, s. 70). Araştırma sahasında genel itibariyle kıyıda yer alması nedeniyle Kıyı Kuşağı iklim şartları gözlenmekle birlikte, yüksek kesimlerinde Kıyı Ardı Geçiş Kuşağı şartlarını yansıtan iklim özellikleri de görülmektedir.

Araştırmada Bafra ve Gerze meteoroloji istasyonlarının verileri kullanılmıştır. Bafra Meteoroloji İstasyonu 20 m, Gerze Meteoroloji İstasyonu 10 m yükseltide bulunmaktadır.

Bafra Meteoroloji İstasyonu verilerine göre (Bk. Tablo 1) uzun yıllar en yüksek yıllık sıcaklık ortalaması 33,7 °C'dir. Yıllık ortalama yüksek

sıcaklık 18,2°C, ortalama yıllık sıcaklık 13,8°C'dir. Yıllık ortalama en düşük sıcaklık -7,9°C, ortalama yıllık düşük sıcaklık ise 10,3°C'dir.

Tablo 1: Bafra Meteoroloji İstasyonuna Ait Sıcaklık Değerlerinin Yıllık Durumu

		Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	ORT
Bafra	En Yük. Sıc.	25.3	26.2	32.7	34.8	37.4	38.4	40.8	40.4	37.2	36.0	30.4	25.1	33,7	
	Ort. Yük. Sıc.	9.0	10.0	11.9	16.0	20.3	25.0	27.5	27.5	24.2	20.0	15.7	11.2	18.2	
	Ort. Sıc.	5.8	6.1	7.4	11.0	15.4	20.1	22.8	22.7	19.2	15.2	11.4	7.9	13.8	
	Ort. Düş. Sıc.	3.2	3.1	4.2	7.5	11.6	15.6	18.4	18.6	15.4	11.9	8.3	5.3	10.3	
	En Düş. Sıc.	-10.9	-7.9	-7.5	-2.0	3.0	2.0	9.4	1.0	6.8	3.0	-3.8	-4.4	-7.9	

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü Verileri (1963-2013).

Gerze Meteoroloji İstasyonu verilerine göre (Bk. Tablo 2); en yüksek yıllık sıcaklık ortalaması 23,1°C, yıllık ortalama yüksek sıcaklık 17,3°C, ortalama yıllık sıcaklık 13,4°C, ortalama yıllık düşük sıcaklık 9,9°C ve ortalama en düşük yıllık sıcaklık ise -1,6°C'dir.

Tablo 2: Gerze Meteoroloji İstasyonuna Ait Sıcaklık Değerlerinin Yıllık Durumu

		Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	ORT
Gerze	En Yük. Sıc.	11.4	19.2	22.0	28.2	26.4	28.0	29.4	32.0	26.0	22.0	17.6	16.0	23.1	
	Ort. Yük. Sıc.	9.0	11.5	11.4	14.4	17.2	22.5	27.3	27.4	23.7	16.7	13.9	12.7	17.3	
	Ort. Sıc.	5.9	6.4	6.9	10.5	13.0	17.9	23.9	24.1	19.5	14.2	10.2	8.3	13.4	
	Ort. Düş. Sıc.	2.6	2.9	4.2	6.7	9.2	14.4	19.1	20.2	15.9	11.8	6.8	4.7	9.9	
	En Düş. Sıc.	0.0	0.0	-1.6	3.0	5.2	5.0	15.0	16.0	13.6	5.4	1.0	0.2	-1.6	

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü Verileri (1986-1989).

Araştırma sahasında yağışların aylara göre dağılışı incelendiğinde (Bk. Tablo 3) sahanın yağış rejiminin oldukça düzenli olduğu görülmektedir. Yaz dönemlerinde azalan yağışlar, artan sıcaklık ve buharlaşmalar sonucu kısa süreli yaz kuraklığı da etkili olmaktadır.

Tablo 3: Bafra ve Gerze'de Aylık ve Yıllık Ortalama Yağış Değerleri (mm)

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	ORT	YILLIK
Bafra (1963-2013)	82.8	59.5	59.8	55.4	45.4	44.1	29.2	43.6	57.4	93.0	90.6	99.2	63.33	760
Gerze (1986-1989)	99.4	80.8	53.0	58.6	97.3	99.4	23.8	10.0	11.1	152.1	118.4	88.8	74.39	892.7

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü Verileri.

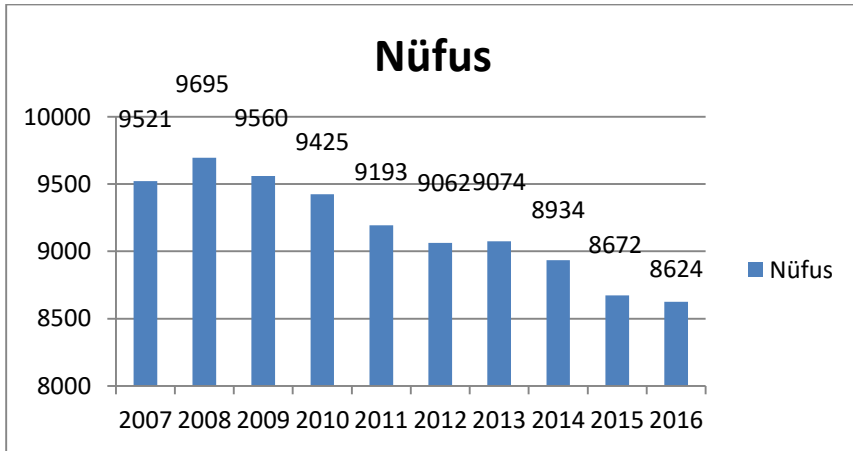
6. Beşeri Çevre Özellikleri

Araştırma sahasında, en fazla nüfusu barındıran yerleşim yeri Yakakent ilçe merkezidir. Yakakent ilçe merkezinde 4 adet merkez mahalle ve önceden köy statüsünde olup da Büyükşehir Yasasına bağlı olarak Büyükşehir Belediyesi'nin mahalleleri konuma giren 13 adet mahallesi bulunmaktadır. Yakakent ilçesi 1963 yılında Belediye Teşkilatına kavuşmuş, 1991 yılında ise bağlı olduğu doğusundaki Alaçam ilçesinden ayrılarak ilçe hüviyeti kazanmıştır. Dolayısıyla, ilçeye ait nüfus verileri özellikle ilçe olduktan sonraki veriler ışığında daha doğru sonuçlar verebilmektedir. İlçe olmadan önce bağlı bulunduğu Alaçam ilçesinin nüfusu içerisinde değerlendirilmiş ve ayrıntılı nüfus verilerine ulaşılamamıştır.

1990 yılı nüfus verilerine göre ilçede 3.914 şehir nüfusu ve 7.706 köy nüfusu olmak üzere toplam 10.620 kişinin yaşadığı görülmektedir. 2000 yılına gelindiğinde yine toplam nüfus on binin üzerinde olmuş ve 10.632 kişilik bir nüfus kitlesi olduğu görülmüştür. 2000 yılında dikkati çeken durum, şehir nüfusunun köy nüfusuna oranla hızlı bir şekilde artmış olmasıdır. Şehir nüfusu yaklaşık % 25 oranında bir artış göstererek 4.707 kişiye ulaşmış; köy nüfusu ise 5.925 kişiye düşmüştür. 2007 yılında toplam nüfusta oldukça fazla bir düşüş söz konusu olmuş, toplam nüfus yaklaşık 1.100 kişilik bir azalmayla 9.521 kişiye düşmüştür. Bu yılda ilk defa şehir nüfusu köy nüfusunu geride bırakmıştır. 2008, 2009 ve 2010 yıllarında nüfusun gelişimi hemen hemen aynı oranlarda olmuştur. 2011 yılına gelindiğinde nispeten yine fazla miktarda bir düşüş ile (yaklaşık 300 kişilik bir düşüş) toplam nüfus, 9.193 kişiye gerilemiştir. 2011 yılındaki düşüş hem şehir nüfusunda hem de köy nüfusunda kendini göstermektedir. 2012 yılında ise şehir nüfusunda artış gözlenirken köy nüfusunda yine bir düşüş görülmektedir. Bu yıl şehir nüfusu 5.137, köy nüfusu 3.925 ve toplam

nüfus ise 9.062 olmuştur. 06.12.2012 Tarihinde çıkarılan “On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Daire Kanun” kapsamında Büyükşehirlerdeki tüm köylerin mahalle statüsüne geçirilmesi ile bu tarihten sonra yapılan nüfus sayımlarında köy ve şehir ayrımı yapılmamakta ve sadece toplam nüfus verileri elde edilmektedir. Bu sayede toplam nüfusun tamamı şehir nüfusu sayılmaktadır.

Araştırma sahasındaki nüfus artış oranlarına bakıldığında (Bk. Şekil 1), 2013 yılı haricinde sürekli düşüş göstermektedir. Sahadaki verimli tarım alanlarının azlığı, iş imkânlarının olmayışı, ekonomik anlamda büyük potansiyeline rağmen turizm sektöründe tesis yetersizliği gibi nedenlerle bölge dışarıya göç vermektedir. Bu göçün engellenmesi ve bölgeye yeniden nüfusun çekilebilmesi için çeşitli yatırımların ve tesisleşmenin planlı bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Zaten verimli olmayan arazilerinin yanında iş imkânlarının da kısıtlı olduğu düşünüldüğünde, ilçenin geleceği açısından ve insanların geçimlerini sağlamaları açısından turizm sektörüne yönelmesi kaçınılmaz görünmektedir. Sadece bölgedeki balıkçılığın yeterli olmadığı ve insanların tamamına hitap etmediği açıkça gözlenmektedir. Bu durumda yapılacak olan tek şey, ilçenin potansiyellerini iyi bir şekilde değerlendirmek ve yerli halkın, hatta çevre halkların da yaralanıp geçimlerini sağlayabilecekleri alanları geliştirmektir.

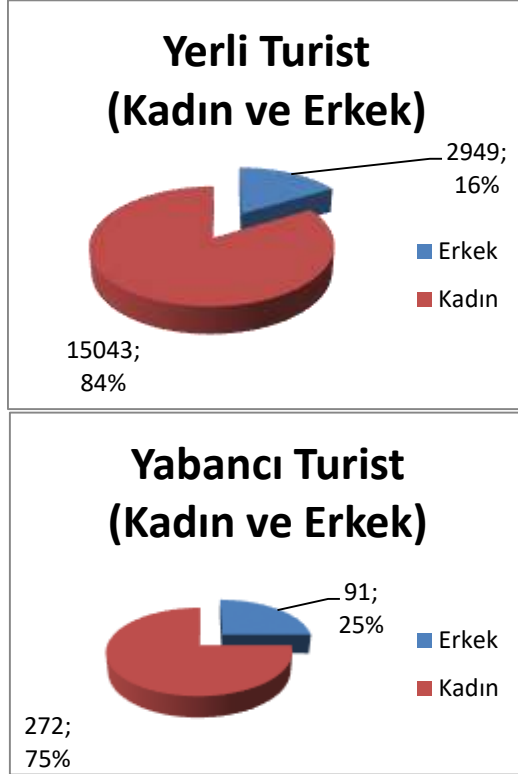

Şekil 1: Yakakent İlçesinin Nüfus Grafiği.

7. Yakakent'in Turizm Özellikleri

İlçedeki otellerin Emniyet Müdürlüğü'nden alınan resmi verilerine göre (Bk. Şekil 2), son beş yılda bu otellerde toplamda 17.992 Türk ve 363 yabancı turist konaklamıştır. Fakat ilginç olan nokta gelen turistlerin erkek ve kadın oranındaki muazzam farklılıktır. Gelen toplam 17.992 turistin

15.043'ü kadın, 2.949'u ise erkektir. Yine gelen 363 yabancı turistin 272'si kadın ve 91'i erkektir. Bu sayılara bakıldığında ilçeye daha çok kadınların geldiği ve kadınların konakladığı görülmektedir. Gerçekten de inceleme gezisi esnasında sahada daha fazla kadınların görülmesi ve çeşitli lokanta ve kafelere kadınların geldiğinin görülmesi de bu sayıları doğrular niteliktedir.

Şekil 2: İlçede konaklayan yerli ve yabancı turist oranları (Kaynak: Samsun İl Emniyet Müdürlüğü 2011-2016).

7.1. Doğal Turistik Kaynaklar

Yakakent ilçesinin en önemli rekreasyonel mekânlarından biri Çam Gölü (Mal Gölü)'dür (Bk. Foto 4). Çam Gölü, 30 m rakımda ve 5 Hektarlık bir orman alanını kapsamaktadır. Vejetasyon örtüsü Kızılcım ve Defne'den oluşmaktadır. Yakakent şehir merkezinin 5 km batısında, Sinop il sınırında bulunmaktadır. Bir doğa harikası olarak il içinden ve il dışından gününbirlik gezilere ev sahipliği yapan Çam Gölü Tabiat Parkı, turizm potansiyeli oldukça yüksek bir alandır. Denize sıfır olması açısından da ayrı bir özellik göstermektedir. Ancak; Çam Gölü içerisindeki tesis ve konaklama eksikliği, ilçede olduğu gibi burada da kendini göstermektedir.

Mevcut olan tesisler atıl durumdadır. Günümüzde günübirlik geziler haricinde konaklama için elverişli değildir.

Foto 4: Deniz kıyısında bulunan Çam Gölü.

Yakakent ve Çam Gölü doğal plajları, deniz, kum ve ormanın birleştiği eşsiz bir güzelliğe sahiptir. Plaj alanlarında denize girme ve güneşlenmenin yanı sıra, yelken, sörf, jet sky vb. alternatif su sporları yapma imkânları vardır (Yılmaz ve Şahin, 2009, s. 347).

Araştırma sahasındaki plajlar genel itibariyle çakıllı plajlardır. Özellikle Çam Gölü ile Yakakent arasındaki plajlar çakıllı plajlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğuya doğru gidildikçe önce çakıllı kumlu plajlara, sonra da kumlu plajlara dönüşüm dikkati çekmektedir. Çam Gölü ile Yakakent Limanı arasında kalan plajlar nispeten diğerlerine göre daha geniş bir alan kaplamakla birlikte çok rağbet görmektedir. Çevre yolu boyunca yol kenarlarına park ederek denize yüzmeye gelen insanlar ilginç görüntülere sahne olmaktadır (Bk. Foto 5).

Foto 5: Çam Gölü ile Yakakent Arasında Kalan Çakıllı Plaj ve Günübirlik Deniz Turizmi İçin Gelenlerin Çevre Yolu Kenarına Park Edilen Taşıtları.

İlçe merkezinde ise yerli halkın da tercih ettiği yarı çakıl yarı kumdan oluşan plajlar bulunmaktadır. T biçimli üç tane dalgakıranın batı ve doğu yamaçlarında bulunan bu plajlar gün içerisinde hiç boş kalmamakla birlikte, günün erken ve geç saatlerinde de rağbet görmektedir (Bk. Foto 6).

Foto 6: İlçe Merkezinde Bulunan Dalgakıran Kenarındaki Plaj.

Yakakent limanının doğu tarafındaki mendireğin doğusunda bulunan plaj ise, özel teşebbüs tarafından şezlong kiralama karşılığında işletilmektedir. Bu plaj mendirek yapıldıktan sonra doğal olarak oluşmuştur ve kış aylarında tamamen deniz altında kalmaktadır (Bk. Foto 7).

Foto 7: Limanın Doğusundaki Mendireğin Yan Tarafında Bulunan Plaj.

İlçenin doğusuna gelindikçe çakıllı plajlar yerini kumlu plajlara bırakmaktadır (Bk. Foto 8). Kozköy Mahallesi'nin sahil şeridini teşkil eden bu plajların hemen gerisinde yazlık evler yapılmaya başlanmış ve daha çok bu yazlık evlerin sahipleri tarafından kullanılmaya devam etmektedir. Bu yazlıkların hemen gerisinde ise tarım alanları olduğundan, bu plajlara ulaşım adeta set çekilmiştir.

Foto 8: Kozköy Plajı.

Yakakent ilçesi sadece deniz turizmi açısından değil, farklı rekreasyonel faaliyetler açısından da cazip bir merkez olma potansiyeline sahiptir. Son yıllarda yamaç paraşütü sporu için özel olarak ilçeye gelen ve buradan sahile doğru atlayış yapan kişilerin sayısında artış görülmektedir. Arazi çalışması yapıldığı sırada denk gelinen yamaç paraşütü atlayışı da bu tezi destekler niteliktedir (Bk. Foto 9). Sahada yapılacak teknik altyapı çalışması ve tesisleşme ile ilçe turizmi açısından önemli bir faaliyet daha ilçeye kazandırılmış olacaktır.

Yine Su Sporları ve Kano Sportu ile ilgili ilçe potansiyelinden söz edilebilir. İlçede festival zamanlarında yapılan ve ilçe halkı ile ziyaretçilerden yoğun ilgi gören Kano Sportu, gerekli tesisi ve altyapı çalışmaları yapılarak ilçeye kazandırılabilir. Bu da yine ilçe turizmi ve ekonomisi açısından büyük gelir sağlayacaktır (Bk. Foto 10).

Foto 9: Sahile Doğru Atlayış Gerçekleştiren Yamaç Paraşütçüsü.

Foto 10: Kano Sporu ile İlgilenen Yerli Halk ve Turistler.

7.2. Tarihi ve Kültürel Kaynaklar

Yakakent, Samsun ilinin diğer ilçelerine göre oldukça az tarihi eser barındırmaktadır. Tarihi mekân olarak bahsedilecek yerlerden ilki ilçeye hâkim bir tepede bulunan Pilavtepe Tümülüsü'dür. 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olan Tümülüs 2008 yılında koruma altına alınmıştır (Bk. Foto 11).

Foto 11: Pilavtepe Tümülüsü.

Tarihi mekân olarak söz edilebilecek diğer bir yapı Kuzören Köyü'ndeki ahşap camidir. Bu yapı, kırma çatılı, geniş saçaklı ve alaturka kiremitlidir. Camiye ön cephede bulunan tek kanatlı ahşap bir kapıdan girilir. İki katlı olan yapının batı cephesinde iki adet alt katta ve üç adet üst katta olmak üzere toplamda beş adet giyotin pencere bulunmaktadır. Revağı andıran ön kısmı alt ve üst kattan ahşap direklerle desteklenmektedir. 2009 Yılında Dinsel Kültürel Yapı statüsüne alınan cami günümüzde kullanılmamaktadır (Bk. Foto 12, 13).

Foto 12: Kuzören Köyü Tarihi Camii.

Foto 13: Kuzören Köyü Tarihi Ahşap Camii ve İçi.

Cumhuriyet Caddesi'nde bulunan alt katı dükkân üst iki katı konut olarak kullanılan üç katlı yapı ise ilçedeki diğer tarihi mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. 2008 Yılında Sivil Mimari Yapılar statüsünde 2. Derece Koruma Alanı olarak kabul edilen yapı, ilçedeki tek kullanılabilen ve tarihi değeri olan yapıdır (Bk. Foto 14). Bunun haricinde ilçedeki tarihi yapıların birçoğu inşaat kaplama teknolojisiyle giydirilmiş ve ortadan kaybolmuştur (Bk. Foto 15).

Foto 14: Cumhuriyet Mahallesi'ndeki 2. Derece Koruma Alanı Olan Tarihi Yapı.

Foto 15: Kaplama Yapılarak Tarihi Hüviyeti Ortadan Kaybolan Evler.

Yakakent'in doğusunda Alaçam sınırında bulunan Kozköy Mahallesi, tarihi yapıları ve devam ettirilmeye çalışılan gelenek ve göreneklere ile ayakta kalmaya çalışmaktadır. Tarihi oldukça eskilere dayanan Kozköy, günümüzde Merkez Mahallesi'nden sonra en fazla nüfusa sahip olan mahalledir. Tarihte birçok medeniyetin himayesi altında yaşayan Kozköy, Seferin Tepe, Moturman Tepe, Ülüğün Tepe, Aşlamalık Tepe, Çavuş Evliyası Tepe, gibi beş tepeler eteğine kurulmuştur. Kozköy'ün bulunduğu bölgelerde İlkçağ tarihi ile ilgili olarak daha geniş bilgi sahibi olmak için, Alaçam-Yakakent toprakları üstünde yeterli yüzey araştırmaları, alan çalışmaları ve arkeolojik kazıların yapılması gerekmektedir. Bu manada

Kozköy'ü ve çevreyi yakından ilgilendiren Bedeş, Gökçeboğaz, Cintepesi Höyükleri ile Alaçam Sivritepe ve Yakakent Erükçe Pilavtepesi'nin arkeolojik kazılarının yapılp tamamlanması gerekmektedir (http://www.kozkoy.net/editordevam_yazi.asp).

Kozköy'de tarihi nitelikte birçok mesken bulunmaktadır (Bk. Foto 16). Bu meskenler ile ilgili olarak gerekli çalışmalar yapılmalı ve kullanılmaz hale gelmeden bu yapılar koruma altına alınmalı ve turizme kazandırılmalıdır.

Foto 16: Kozköy'de Bulunan Tarihi Evler, Turizm Açısından Büyük Potansiyel Oluşturmaktadır.

7.3. Beşeri Çekicilikler/Kaynaklar

Sahilde genellikle kadınların başında bulunduğu gözleme yapan yerler ve gelen turistlere el işlemleriyle yapılmış hediyeelik eşyalar sunan satış yerleri dikkati çekmektedir. Yapılan üç boyutlu resimler ve ahşap eşyalar ise kadın elinin inceliğini eserlere yansıtmaktadır (Bk. Foto 17, 18). Özellikle kadınların kendi ayakları üzerinde durmak istemeleri, ilçe halkı arasında önem verilen bir gelenek haline gelmiş durumdadır.

Foto 17: Kendi Yaptıkları El İşlemlerini ve Üç Boyutlu Hediyeelik Eşya Yapararak Geçimlerini Sağlayan Yöre Kadınları.

Foto 18: El İşlemesi İle Yapılan Yazlık Ürünler ve Süs Eşyaları.

Kadınlar sabah saatlerinden itibaren sahildeki yerlerini alarak gözleme yapmakta ve geçimlerini buradan sağlamaktadırlar (Bk. Foto 19). Ayrıca içlerinde hem gözleme yaparak geçimini sağlayıp hem de şiir yazarak kültürlerini devam ettirmeye çalışan kadınları da bulmak mümkündür.

Foto 19: Gözleme Yapararak Geçimlerini Sağlayan Yöre Kadını.

Foto 20: Yakakent'te Kadın Girişimci Tarafından Açılan İlk Manti Evi ve Atıl Durumda Olan Eşyalardan Dizayn Edilen Figürler.

Asmapınar Mahallesi'nde bölgede ayakta kalan tek su değirmeni bulunmaktadır. Bu su değirmeninde ihtiyacı olan köylüler gelir, kendi

unlarını öğütür ve ihtiyaçlarını bu şekilde karşılarlar. Su değirmeninde alışverişte para kullanılmamaktadır. Su değirmeni en son elli yıl önce tamirat görmüş ve artık üzeri göçmeye başladığından dolayı günümüzde restore edilmeyi beklemektedir (Bk. Foto 21).

Foto 21: Asmapınar Su Değirmeni.

Asmapınar Mahallesi'nin bir geleneği olarak her bayram, özellikle de kurban bayramlarındaki tüm köy halkının bir araya gelerek yapmış oldukları bayramlaşma dikkati çekmektedir. Sadece Asmapınar Mahallesi'nde yaşatılan bu geleneğin ne zaman başladığı ile ilgili bir tarih verilememektedir. İncelemeler sırasında kurban bayramı bayramlaşmasına katılma fırsatı bulunmuş ve yöre halkıyla bayramlaşmaya katılarak sohbet etme imkanı yakalanmıştır. 82 Yaşındaki köyün en yaşlılarında olan bir amca ile yapılan söyleşide, amca, bu geleneğin kendi çocukluğundan bu zamana kadar yapıldığını; ancak daha öncesinden ne zaman başladığının bilinmediğini dile getirmiştir. Köy halkının ve çevre köylerde yaşayanların katılımıyla Asmapınar merkez camii'nin avlusunda gerçekleştirilen bayramlaşmada kavurma et ve keşkekten oluşan yemekleri ve erik suyu ikramı ile köy halkı toplu bir şekilde yemek yemektedir. İlçenin üst düzey yönetici ve görevlilerinin de katıldığı bayramlaşma sayesinde de tüm köy halkının birbirleri ile olan yakınlığı ve bağlılığı pekişmektedir (Bk. Foto 22).

Foto 22: Asmapınar Mahallesi, Geleneksel Bayramlaşma Buluşması.

Araştırma sahasında karşımıza çıkan diğer bir ilginç gelenek de, düğün ve eğlencelerin gündüz davul ve zurna ile sahilde ve sahilin iç kısmındaki büyük caddede halka ve tüm işyerlerine tek tek duyurulmasıdır. Akşama düğünü olacak aile veya herhangi bir eğlencesi olacak kişi, davulcu ve zurnacı tutarak düğün veya eğlencenin yeri ve zamanı hakkında halka bilgi vererek onları davet etmektedir (Bk. Foto 23).

Foto 23: Düğünü Gündüzden Tüm Halka Bildiren Davulcu ve Zurnacı Sahil Yolunda.

Yakakent'in mutfağı da oldukça zenginlik göstermektedir. Özellikle deniz ürünleri, mutfağına şekil vermektedir. Barbun, Çinekop, Mezgit, Kefal, Kalkan, Palamut, Hamsi, İstavrit, Tirsi ve Levrek balık restoranlarında vazgeçilmez yemek menülerini oluşturmaktadır. Ayrıca Kabak Tatlısı ve Helva Karışım Macunu da yörenin vazgeçilmez lezzetleri arasında bulunmaktadır. Geleneksel yemek olarak da Manti, Yahni ve Açkı (kabaktan yapılan bir çeşit yemek) ön plandadır. Bunların yanında Çırcır, Katlama (Bir çeşit gözleme), Gözleme, Tavuklu Tirit, Keşkek ve Herse

(Tavuk ve Herseden yapılan bir karışım) de geleneksel yemekleri arasında yerini almaktadır (Bk. Foto 24).

Foto 24: Açkı ve Herse Yemeği.

Yakakent ilçesinin ilginç ve özel bir özelliği de bulunmaktadır. Bu özellik Yakakent turizmi açısından da oldukça önemli bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. II. Abdülhamid, döneminde Japonya'ya gönderilen Ertuğrul Fırkateyni, bir kaza sonucu batar. Kazadan sadece 69 denizci kurtulur. Ertuğrul Fırkateyni'nin trajik sonu Türk-Japon halklarını yakınlaştırır. Yöre halkı, kazadan kurtulanlara büyük yardım ve yakınlık gösterir. Torajiro Yamada isimli bir Japon, şehit yakınları ve kazazedeler için yardım kampanyası düzenler. Toplanan para aynı kişi tarafından dönemin padişahına teslim edilir. Hayatta kalan 69 denizci, Japonya İmparatorunun talimatıyla Hiei ve Kongo isimli iki askeri gemi ile İstanbul'a gönderilir. Kazada ölenlerin anısına Kushimoto'da bir Anıt yaptırılır. İlk anıt Japonlar tarafından 1891'de dikilirken, 1929 yılında yine Japonlar tarafından genişletilmiştir. Şehitlik Anıtı, 3 Haziran 1929 tarihinde Japon İmparatoru tarafından da ziyaret edilmiştir. 1937'de Türkiye tarafından restore edilen anıt önünde her yıl düzenli olarak anma törenleri yapılmaktadır. Bugün şehitlik Japonya'nın Wakayama İli, Kushimoto İlçesi, Oshima Adası'nda Koshino Köyü'nde bulunmaktadır (Bk. Foto 25, 26) (<http://www.yakakent.gov.tr>).

İki kasaba arasında meydana gelen bu yakınlaşma neticesinde Kushimoto ile Yakakent kardeş şehir ilan edilir. Kushimoto'da bir de müze bulunmaktadır. 1974 yılında inşa edilen Türk Müzesi'nde Ertuğrul Fırkateyni'nin maketi, gemideki asker ve komutanların fotoğrafları ve heykelleri bulunmaktadır. Turizm ve kültürel değerler açısından Yakakent ilçesinde de bir anıt yapılması, bir müze kurulması ve turizme kazandırılması, hem turizm açısından ilçeye turist çekecek; hem de ekonomik olarak ilçeye katkı sağlayacaktır.

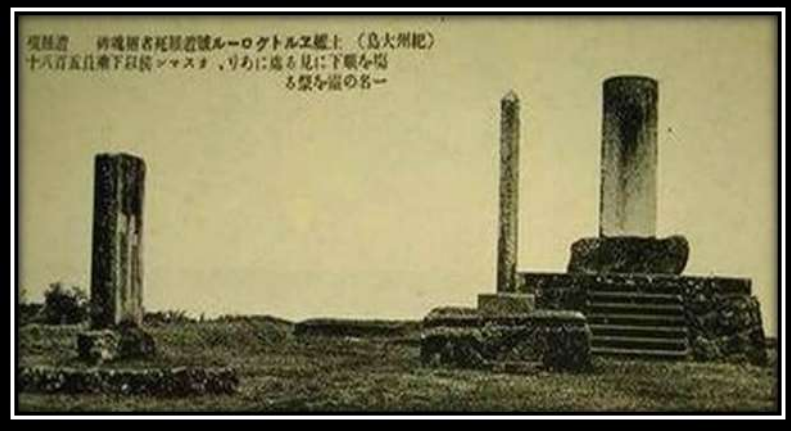

Foto 25: Ertuğrul Şehitliği, Anıtı ve Müzesi İlk Hali (Japonya, Kushimoto).

Foto 26: Ertuğrul Şehitliği'nin Restore Edilmiş Yeni Görüntüsü (Japonya, Kushimoto).

8. Turizm Arzı

Yaz sezonu içerisinde ilçeye çevre ilçe ve illerden oldukça fazla turist gelmektedir. Özellikle hafta sonları artan bu hareketlilik ilçe ekonomisinde de önemli bir yere sahiptir. Gerekli altyapı ve yatırım gerçekleştirildiğinde Yakakent İlçesi, Samsun ve hatta bölge turizmi açısından kendisine önemli bir yer edinecektir. Halk arasında ilçe için Ege Bölgesi'nde küçük bir sahil kasabası şeklinde benzetmeler yapılmaktadır. Gerçekten de iklim şartları ile halkın denize ve turistlere ilgisi bakımından ilçe, Ege Bölgesi'ndeki sahil kasabalarını andırmaktadır. İlçe Milli Eğitim Müdüründen alınan bilgilere göre ilçede diğer emekli memurlar hariç olmak üzere 600 civarı emekli öğretmen ikamet etmektedir. Bu durum ilçenin emekliler açısından da yaşanabilir nezih bir ortam olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu çekiciliklerine rağmen ilçede bir takım eksiklikler de bulunmaktadır. En

önemli eksiklik, Konaklama ve tesis eksikliği olarak karşımıza çıkmaktadır. İlçede üç tane otel bulunmaktadır. Bu oteller tam bir otel görünümünde olmayıp pansiyon şeklindeki konaklama tesisleridir. Otel Şükrü Kara, Deniz Yıldızı ve Hansar Pansiyon, ilçede bulunan otellerdir. Bunlardan Deniz Yıldızı, pansiyon ve restoran olarak hizmet vermekte olup alkol satışı da yapmaktadır. Otel Şükrü Kara ve Hansar Pansiyon ise alkolsüz mekanlar olup sadece pansiyon şeklinde otellerdir. Tepe Apart, Yakakent Belediyesi Sosyal Tesisleri adında bir salon ve Yakamoz Pansiyon isimleriyle hizmet veren üç otel ise kapatılmış durumdadır. Belediyenin tesisi olarak bilinen salon ise yıkılmıştır. İlçede pansiyon şeklinde konaklama tesisleri olmakla birlikte en büyüğü 10-12 odalı pansiyonlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İlçede lüks sayılabilecek derecede herhangi bir konaklama tesisi bulunmamaktadır. Otel olarak da bir konaklama tesisine sahip değildir. Ayrıca sadece konaklama değil, turistlerin geldiğinde vakit geçirebileceği, eğleneceği tesislerden de söz etmek mümkün değildir. Gelen turistlerin vakit geçirebileceği tek etkinlik gündüz denizde yüzmeye, akşam sahilde yürümeye ve Çam Gölü (Mal Gölü) içerisinde piknik yapmadan ibarettir. İlçe çeşitli eğlence ve aktivitelerden yoksun olduğundan turistlere başka alternatifler sunamamaktadır.

Samsun şehri sahip olduğu ulaşım, konaklama ve çeşitli turistik çekicilikleriyle önemli turizm potansiyeli taşımaktadır. Bu durum, şehirde turizmin geliştirilmesi açısından güçlü bir yöndür. Turizm açısından önemli arz potansiyeli bulunmakla birlikte, mevcut potansiyel henüz etkili ve planlı şekilde turizme, şehir ekonomisine kazandırılmamıştır. Zengin turizm arzına rağmen, turizmin gelişmemiş olması, başka nedenlerle birlikte, özellikle turizme yaklaşımla (turizmin önemini kavranamamış olmasıyla) ilgilidir. Yatırım ve tanıtım eksikliği de önemli sorunlardır (Yılmaz, 2011, s. 7). Nitekim Yakakent'in turizm konusundaki eksiklikleri aslında Samsun il genelinde turizm konusunda ortaya konan eksikliklerle paralellik göstermektedir. Samsun'da turizmle ilgili başlıca sorunların neler olduğu ile ilgili yapılan anket sonuçlarına göre en fazla sorundan en aza doğru sıralama yapıldığında turistik çekiciliklerin yeterli tanıtımının yapılmaması, çekiciliklerin iyi korunamaması, altyapı eksiklikleri, boş zaman değerlendirme olanaklarının yetersizliği, personel davranışları ve temizlik olarak ortaya konulmuştur (Yılmaz ve Şahin, 2009, s. 355).

9. Sonuç ve Öneriler

Araştırma sahasında son yıllarda gelişme gösteren en önemli sektör turizm sektörüdür. Bu sektör hem ilçe hem de bölgenin geleceği ve ekonomisi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu yüzden bölgede turizm desteklenmelidir.

Yakakent, turizm potansiyeli oldukça yüksek bir ilçedir. Denizel değerleri, peyzaj güzelliği ve foto safari potansiyeli, kuş gözlemciliği sahaları, sportif olta balıkçılığı, milli park ve konaklama potansiyeli, avlak

sahası potansiyeli, çim kayağı potansiyeli, ormanaltı florası gezi imkânı, endemik bitkilerin gözlemi, köy pazarları (orman meyvelerinden reçel, marmelat, kurutulmuş meyve satılması), gastronomi gezisi (kültür ve yemek arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma/gezi günleri ile yöresel yemek tanıtımı ve yedirilmesi), dokusu bozulmamış kırsal mirasları, yaya gezi imkanı, motorlu gezi imkanı, botanik gezisi imkanı, bakir orman gezisi ve atla geziye uygun alanları belirlenerek, bu sayılanlar Samsun'un ilçelerinde öne çıkan doğa turizmi değerleri matrisinde belirtilmiştir, turizme kazandırılmalı ve bu potansiyel değerlendirilmelidir. Böylece ilçe ekonomisi büyük bir kazanç sağlayacaktır.

Yaz turizmi bölgedeki en önemli turizm faaliyetidir. Çevre ilçe ve illerden deniz turizmi için oldukça fazla rağbet görmektedir. Gününbirlik etkinlikler ve yaz aylarında tatili geçirmek için ideal bir iklim ve olanaklara sahip olmasına rağmen en büyük eksiği konaklama ve tesis yetersizliğidir. İlçeye gelen turistler konaklayacak otel, pansiyon vs. gibi yetersizlikten dolayı sıkıntı yaşamaktadır. Bölgenin turizm merkezi olması yönünde yapılacak ilk ve en önemli şeyler tesis ve konaklama hizmetleridir. Bu nedenle gerekli çalışmalar yapılarak bölgeye yatırımcı çekilmeli, konaklama ve diğer tesisler bir an evvel yapılarak hizmete açılmalıdır.

Araştırma sahasının batısında bulunan Çam Gölü mesire alanı, doğal güzelliğiyle muhteşem bir dinlenme yeri, gününbirlik ziyaretçiler için piknik alanı ve denize sıfır olmasından dolayı da deniz imkânı sunan bir tatil bölgesi niteliğindedir. Ancak Yakakent'in genelinde olduğu gibi Çam Gölü'nde de tesis ve konaklama yetersizliği sebebiyle turizm potansiyeli tam olarak kullanılamamaktadır. Çam Gölü'nün doğal güzelliğinin bozmayacak şekilde konaklama tesisleri, altyapı hizmetleri ve çeşitli sosyal tesisler yapılmasıyla bu alan sadece Samsun değil, bölge turizmine hizmet verecek kapasiteye sahiptir.

İlçede özel girişimciler tarafından yapılan yamaç paraşütü ve deniz kanosu faaliyetleri ile ilgili çalışmalar yapılarak uygun alanlar belirlenmeli ve bu alanda tesisler yapılarak bu tür faaliyetler turizme kazandırılmalıdır.

Sahada özellikle kadınların girişimciliğe çok açık olduğu gözlenmiştir. Yöresel el sanatları ve yemekler ile kadınların kültür ve yaz turizmine yaptıkları katkı yadsınamaz. Bu nedenle, kadınlar, girişimcilik adına desteklenmeli, tesis ve kültürel etkinliklerde önleri açılmalı ve turizme kazandırılmalıdır. Bu sayede hem bölge turizmi adına tesisleşme ve ara eleman açığı kapatılabilir, hem de sunulacak olan iş imkanları ile başka bölgelere olan göçün önüne geçilebilir.

Yakakent Geleneksel Deniz Oyunları ve Balık Festivali, ilçe turizmi açısından çok önemli bir etkinliktir. Her yıl festival için çevre illerden ve başka illerde yaşayan yöre halkından binlerce kişi katılmaktadır. Ancak bu festival gerek son yıllardaki Türkiye'de meydana gelen güvenlik sorunları sebebiyle; gerekse de farklı nedenlerle yapılamamaktadır. Festivalin yeniden yapılması ve yapılmamasını gerektirecek büyük bir neden

olmadıkça da her yıl yapılmaya devam edilmesi, ilçe turizmi açısından önem arz etmektedir.

Tarih ve kültürel turizmi açısından var olan potansiyel değerlendirilmelidir. Bölgenin en eski yerleşim yeri olarak bilinen Pilavtepe Tümülüsü ile ilgili kazı çalışmaları bir an önce yapılarak bölgenin tarihi gün yüzüne çıkarılmalı ve burası açık hava müzesi olarak hizmete açılmalıdır.

Yakakent merkezindeki Cumhuriyet Mahallesi'nde bulunan ve ilçe merkezinin ayakta kalan tek tarihi yapısı olarak koruma altına alınan tarihi ev ile ilgili olarak gerekli restore çalışmaları yapılarak turizme kazandırılması sağlanmalıdır. Yine Karaaba Köyü'nde bulunan tarihi camii ile ilgili de restorasyon çalışmaları yapılmalı ve burası da turizme kazandırılmalıdır. Yine özellikle Kozköy Mahallesi'nde bulunan tarihi evler de restorasyon çalışmaları neticesinde turizme kazandırılmalı ve turistlerin ziyaretine açılmalıdır.

Yakakent ile Japonya'nın Kushimoto İlçesi kardeş şehirdir. Kushimoto'da bir müze bulunmaktadır. 1974 yılında inşa edilen Türk Müzesi'nde Ertuğrul Fırkateyni'nin maketi, gemideki asker ve komutanların fotoğrafları ve heykelleri bulunmaktadır. Bu bağlamda Yakakent ilçesine yapılacak bir müze, Ertuğrul Fırkateyni'nin bir maketi ve komutan ve askerlerin heykelleri turizm açısından oldukça farklı bir faaliyet olacaktır. İlçe turizmine katkı sağlaması amacıyla bunlar projelendirilmeli ve hayata geçirilmelidir. Müze olarak Cumhuriyet Mahallesi'nde bulunan tarihi yapının kullanılması da amaç bakımından uygun bir yer seçimi olacaktır.

Yakakent'in turizm potansiyelinin değerlendirilmesi adına, ilçede turizm ve otelcilik ile ilgili Mesleki ve Teknik Lise açılması, yakın merkez olan Bafra'daki Turizm Fakültesi'ne öğrencilerin yönlendirilmesi ve yeniden ilçelerine dönerek turizm sektörüne hizmet etmeleri teşvik edilmesi, ilçe turizmi ve ekonomisi açısından faydalı olacaktır.

Kaynakça

Akpınar, Erdal, “Doğu Anadolu Bölgesi'nde Alternatif Turizm Merkezi Olmaya Aday Bir İlçe: Kemaliye”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afyon, 2004, S. 6/2, s. 207-236.

Aras, Özcan, *Uluçay-Güzelceçay Arası Kıyı Kuşağında Arazi Kullanımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2013.

Diñcer, İlksen, “Sürdürülebilir Turizmin Hayata Geçirilmesi İçin Aktive Olması Gereken Dinamikler ve İşlevleri-Model Çalışması, Sürdürülebilir Turizm; Turizm Plânlamasına *Ekolojik Yaklaşım*”.

19.Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 1996.

Nişancı, Ahmet, *Orta Karadeniz Bölümünde Mevsimlik Hava Tipleri Bakımından Önemli Devreler*. Coğrafya Araştırmaları Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, 1989, S. 1/1, s. 69-84.

Nişancı, Ahmet, *Sıklık Dağılımları ve Hava Durumuna Bağlılıkları İçinde Türkiye'nin Yağış Şartlarının İncelenmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Araştırma Serisi, 1975, No: 62.

Özbey, Rana Funda, "Sustainable Turizmi Development" *In Globalization Progress. Globalization and Sustainable Development, International Scientific Conference, Book: 4, 2002, Varna S. 1-3, pp. s. 135-150.*

Tuncel, Metin; Doğaner, Suna, "Amasya'da Turizm: Coğrafi İmkânlar, Sorunlar ve Öneriler", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 1989, S. 1, s. 47.

Uzun, Ali, *Gerze-Alaçam Arası Kıyı Bölgesinin Jeomorfolojisi*, Öz Eğitim Yayınları, Konya, 1996.

Yılmaz, Ali, Samsun Şehrinin Turizm Altyapısı ve Turizmi Geliştirme İmkanları, (Bildiri) Samsun Sempozyumu, Samsun, 13-16 Ekim 2011, s. 1-7

Yılmaz, Ali; Şahin, Kemalettin, "Samsun Şehri ve Yakın Çevresinde Turizm ve Turist Algılaması", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009, S. 2/7, s. 345-358.

<http://yakakent.gov.tr>

http://www.kozkoy.net/editordevam_yazi.asp

SAMSUN İLİNDEKİ EKOTURİZM ALANLARINA BİR ÖRNEK: NEBİYAN DAĞI

An Example of the Ecotourism Areas in Samsun Province: Nebiyan Mountain

Yahya KADIOĞLU* & Aynur AYDIN**

Öz: Samsun'da yaz mevsimindeki hava koşullarının deniz turizmini olumsuz etkilemesi ekoturizm alanlarının önemini artırmıştır. Nebiyan Dağı sahip olduğu doğal ve kültürel çekicilikleri ile Samsun ilindeki önemli ekoturizm alanlarından biridir. Bu özelliklerinden dolayı yöre 23 Ekim 2011 tarihli ve 28093 sayılı Resmi Gazete'de yürürlüğe giren Bakanlar Kurulu'nun 2011/2295 sayılı kararı ile "Turizm Merkezi" ilan edilmiştir. Sahanın Ondokuz Mayıs İlçe Merkezi'ne, Samsun ve Bafra şehirlerine günübürlük ziyaret edilebilecek mesafede olması yörenin turizm açısından önemini artırmaktadır. Ancak alt yapı, tesis ve tanıtım eksikliği yörede alternatif turizmin gelişmesini engellemektedir. Mevcut potansiyelin değerlendirilmesi durumunda ekoturizm yöre ekonomisine ciddi bir katkı sağlayacak ve kırsal kalkınma açısından önemli bir avantaj sağlanmış olacaktır. Çalışmada gezi-gözlem, akıl yürütme ve mülakat yöntemleri kullanılmıştır. Coğrafi Bilgi Sistemleri ARC-GIS 9 programı kullanılarak amaca uygun haritalar üretilmiştir. Arazi çalışmaları sırasında çekilen fotoğraflarla çalışma zenginleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nebiyan, ekoturizm, turistik çekicilikler, ziyaretçi, kırsal

Abstract: In Samsun, the weather conditions affect negatively the sea tourism in summer and this has increased the importance of the ecotourism areas. Nebiyan Mountain is one of the important ecotourism areas in Samsun with its natural and cultural attractions. Due to these characteristics, it was declared as "Tourism Center" with the decree of the Council of Ministers numbered 2011/2295, which entered into force in the Official Gazette dated 23 October 2011 and numbered 28093. The field has a location that enables day trips from Ondokuz Mayıs and Bafra district centers and Samsun city center and this raises its importance in terms of tourism. However, the lack of infrastructure, facilities and publicity prevents the development of alternative tourism in the region. In case that the current potential is put to good use, the ecotourism will significantly contribute to the economy of the region and it will provide an important advantage in terms of rural development. In the study, the travel observation, reasoning and interview methods were used. Expedient maps were generated using the Geographic Information Systems ARC-GIS 9 program. The study was enhanced with the photographs taken during the field works.

Keywords: Nebiyan, ecotourism, touristic attractions, visitor, rural

* (Prof. Dr); Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü. kadiogluyahya@gmail.com; **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0002-9483-1635>

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü. **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0001-5915-6489>

1. Giriş

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren turizm sektörü çok hızlı bir gelişme göstermiştir. Sanayi devriminden sonra bozulmaya başlayan doğal çevre, turizm yatırımlarının coğrafi mekan üzerindeki etkisiyle de zarar görmeye başlamıştır. Artan nüfusun çevre üzerindeki baskısı doğal alanları koruma bilincini geliştirmiş ve ekoturizm kavramı ortaya çıkmıştır.¹ Bu kavram ile birlikte hem turist profilinde hem de tüketim kalıplarında önemli değişimler olmuş, kırsal kesimdeki turistik çekiciliklere dayalı farklı turizm türlerinin (ekoturizm ve sürdürülebilir turizm) ortaya çıkmasına neden olmuştur.² Bazı kaynaklarda ekoturizm kırsal kesimdeki halkın refah düzeyini yükseltme, yoksul ülkelerin gelişmesine katkı sağlama, ekolojik ve kültürel değerler için farkındalık yaratma olarak nitelendirilir.³ Özgüç'e göre ekoturizm, doğal çevrenin bozulmamış alanlarındaki kültürel ve doğal çekicilikleri görme amaçlı seyahat etme şeklidir.⁴ Kuşkusuz bu tür turizm etkinliğinde merak duygusunu giderme ve dinlenme gibi aktiviteler de önemlidir. Dünya Ekoturizm Zirvesi'nde, tüm ülkelerin benimsediği ortak bir tanıma göre ekoturizm "*yeryüzündeki doğal kaynakların sürdürülebilirliğini güvence altına alan, bunun yanı sıra yerel halkların ekonomik kalkınmasına destek olan, sosyal ve kültürel bütünlüklerini koruyup gözetilen bir yaklaşım ya da tavır*" şeklinde ifade edilir.⁵ Ekoturizm kavramını ilk kullananlardan biri olarak Hetzel, ekoturizm için dört temel hedef öngörmüştür. Bunlar; çevresel etkileri minimize etmek, yerel kültürü korumak, yöre ekonomisine katkı sağlamak ve turist memnuniyetini en üst düzeye çıkarmaktır.⁶ Ekoturist sürdürülebilirlik esasına dayalı bir yararlanma anlayışı ile hareket eder. Bu nedenle doğal kaynaklara zarar vermeden yöre ekonomisine katkı sağlayacak eylemlerde bulunur.⁷ Bu anlayış kaynaklardan daha uzun süre yararlanmayı ve doğal mirası gelecek nesillere aktarmayı hedeflemektedir.

Yeryüzü şekilleri ile bu şekillere bağlı olarak oluşmuş turizm potansiyeli ve coğrafi mekanın en önemli unsuru olan insan arasında doğrudan bir ilişki vardır. Yeryüzünün insanları kendine çeken, dinlendiren doğal peyzaj özelliğindeki sahaları turistik çekicilikler

¹Nazmiye Özgüç, *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler*, Çantay Yayınları, İstanbul, 2015, s.135.

²Şafak Kaypak, "Ekolojik Turizmin Sürdürülebilirliği", *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 14(22), 2012, s.11-29.

³Martha Honey ve Abigail Rome, *Protecting Paradise: Certification Programs for Sustainable Tourism and Ecotourism*, Institute for Policy Studies, Washington DC, 2001, s.115.

⁴ Özgüç, *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler*, s.134.

⁵ Url: <http://www.ekoturizmdernegi.org/tr.asp?sayfa=5>

⁶Nazmiye Erdoğan, "Ekoturizm Betimlemeleriyle İletilenlerin Doğası", *Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi*, 2005, s.20 (1).

⁷Melvin Bolton, *Conservation and the Use of Wildlife Resources*, "Loving them: Wildlife and Ecotourism", Earth Scan Publications, London, 1997, s. 231- 249.

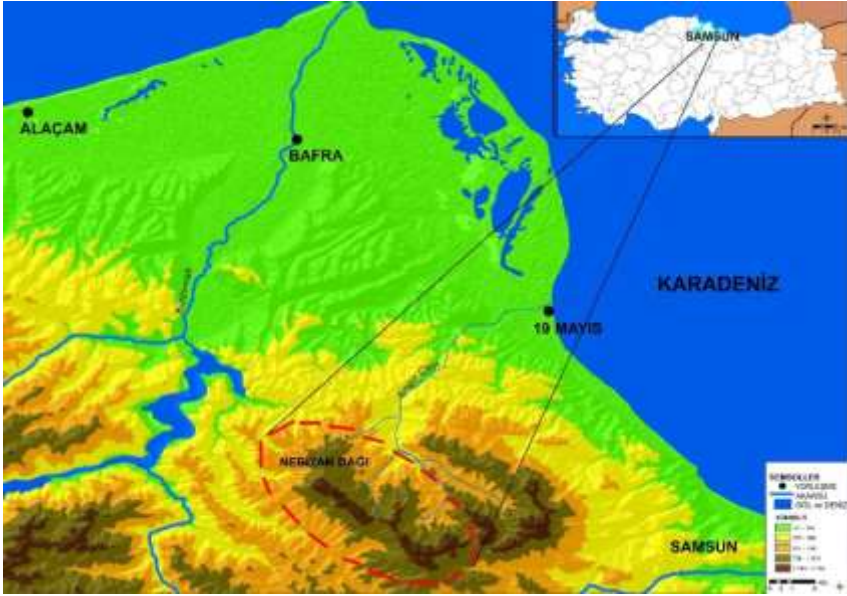
arasında değerlendirilir.⁸Nebiyān Dağı, içinde barındırdığı doğal ve beşeri çekicilikleri ile her mevsim yakın çevresindeki yerleşmelerden gūnūbirlik ziyaretçi çekmektedir. Őehir hayatının stresinden uzaklaşmak, beden dinlenmesi, zihnin tazelenmesi, bireylere dođa sevgisi kazandırma, doğal alanlara duyulan ilgi, spor faaliyetlerine katılma, hafta içi yorgunluğunu atma ve bulunulan yerden kaçma arzusu gibi faktörlere bağlı olarak önemli bir turistik destinasyon alanı oluşturmaktadır. Aynı zamanda bir yayla yerleşmesi özelliği taşır. Nispi röllyefi yüksek, arızalı topoğrafik yapıya sahip coğrafi yörelerin turist tercihlerinde etkili olduğu bilinmektedir. Dađlar manzara çekiciliği açısından önem arz eden yer Őekilleri arasında yer alır.⁹ Son yıllarda beşeri tahribat nedeniyle doğal alanların hızla azalması insanlarda endişe uyandırmakta ve bunun sonucunda doğaya olan ilgi artmaktadır. Nebiyān dağı barındırdığı zengin bitki türleri ve röllyef özellikleri ile ekoturizm çeşitliliği açısından zengin bir potansiyele sahiptir. Őlkemizde son yıllarda ilgi görmeye başlayan kamp turizmi, alışılmışın dışında tatil yapmak isteyenler için önemli bir seçenektir. Aynı zamanda insanın dođa ile bütūnleşmesine imkan veren turizm faaliyetleri arasında yer alır. Ekoturizm alanlarını ziyaret etmek isteyenler, kıyı turizmine göre daha farklı beklenti ve duygu içinde hareket ederler.¹⁰ Flora ve fauna zenginliği ekoturizmdeki en önemli doğal peyzajlardan biridir.

Nebiyān dağı, Orta Karadeniz bölümünde Samsun İli sınırları içinde, Ondokuz Mayıs İlçe Merkezi'nin 26 km gūneybatısında yer alır (Harita 1). Dađ idari açıdan Bafra ve Ondokuz Mayıs ilçelerinin sınırları içinde yer alır. Kızılırmak üzerinde kurulu Derbent Baraj Gölü'nün doğusunda, kuzeybatı-gūneydođu istikametinde uzanan Nebiyān dağı, zirve noktasında 1224 metre yükseltisi ile yörenin en yüksek dağı özelliğine sahiptir. Samsun Őehir Merkezi'ne 55 km, Atakum'a 45 km mesafededir. Ulaşım avantajı nedeniyle ekoturizm açısından önemli bir cazibe merkezi durumundadır.

⁸Ziya Eralp, *Genel Turizm*, Ankara Őniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1983, s.67.

⁹Özgü, *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler*, s.65.

¹⁰Özgü, *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler*, s.62.

Harita 1. Nebiyan Dağı ve Yakın Çevresinin Lokasyon Haritası

23 Ekim 2011 tarih ve 28093 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Bakanlar Kurulu’nun 2011/2295 sayılı kararı ile Samsun ili Ondokuz Mayıs İlçesi Nebiyan dağı yöresi ‘Turizm Merkezi’ olarak ilan edilmiştir. İlgili yönetmeliğe göre Turizm Merkezi; kültür, turizm koruma ve gelişim bölgeleri içinde veya dışında, öncelikle geliştirilmesi öngörülen turizm hareketleri ve faaliyetleri yönünden önem taşıyan yerleri veya bölümlerini ifade eder.¹¹Aynı yönetmeliğe göre söz konusu alanın yeri, mevkii ve sınırları bakanlığın önerisi ve Bakanlar Kurulu Kararı ile tespit edilir. Kırsal turizm, kırsal kalkınma planlarında önemli bir ekonomik fonksiyon olarak görülmekte ve her geçen gün daha fazla önem arz etmektedir.¹²Samsun’da yaz mevsimindeki hava şartları deniz turizmini olumsuz etkiler.¹³Bu yüzden alternatif turizm önem kazanır. Ekoturizm sürdürülebilir kırsal kalkınmada etkin rol oynayan önemli bir ekonomik fonksiyondur.¹⁴Nebiyan dağı doğal ve kültürel çekicilikleri ile yöre ekonomisine katkı sağlayabilecek bir ekoturizm potansiyeline sahiptir

¹¹<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/10/20111023-13.htm>

¹²Nurdan Kuşat, “Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma İçin Bir Alternatif Olarak Kırsal Turizm ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 2014, s.66.

¹³Kemalettin Şahin, “The impact of climatic on 3S tourism in Samsun, Turkey: The summer 2008 experience”. *International Journal of Human Sciences*, volume: 4, issue:1, 2010, s.776-786.

¹⁴Erol Tümertekin ve Nazmiye Özgüç, *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2013, s.99.

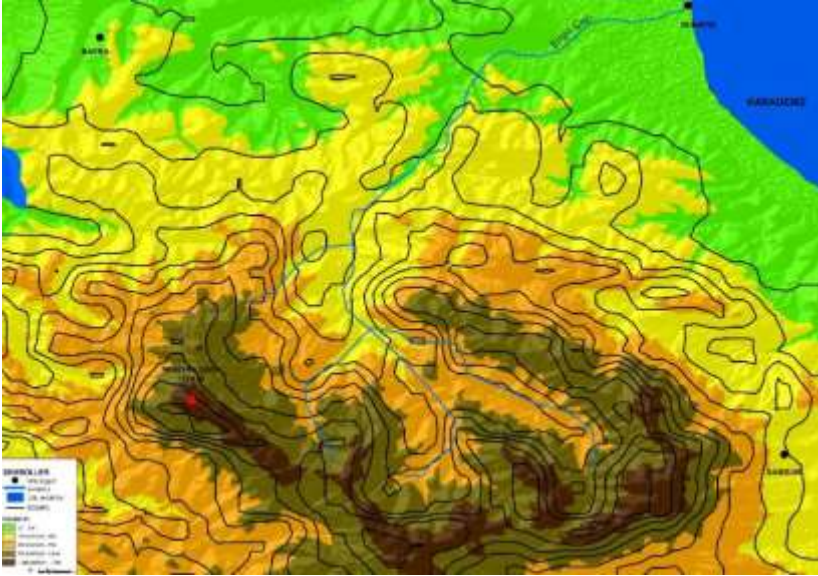
2. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada, Nebiyan dağının ekoturizm potansiyeli araştırılmış ve sahanın turizm açısından önemi vurgulanmıştır. Yörenin önemli bir turizm destinasyonu haline gelmesi, mevcut çekiciliklerin ekonomiye kazandırılması ve ekoturizm kaynaklarının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ekoturizm çeşitleri irdelenmiş ve sürdürülebilirlik kapsamında kaynaklardan nasıl yararlanılması gerektiği araştırılmıştır. Yöre ile ilgili projelerin üretilmesinde referans olabilecek çözüm önerileri geliştirilmiştir. Belirlenen amaç doğrultusunda literatür taraması, arazi çalışmaları, yerinde gezi-gözlem ve yöre halkı ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Coğrafi Bilgi Sistemleri ile ARC-GİS 9 programı kullanılarak amaca uygun haritalar üretilmiştir. DMİGM Bafra Meteoroloji İstasyonu rasatları (1963-2014) ve gezi-gözlem esnasında çekilen arazi fotoğrafları kullanılmıştır.

3. Doğal Turistik Çekicilikler

3.1. Jeomorfolojik Özellikler

Kızılırmak'ın doğusunda, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan ve Canik Dağları'nın batı kısmına dahil Nebiyan dağı, 1224 metre yükseltisi ile yörenin en yüksek noktalarından biridir (Harita 2). Halk arasında sivri, bazı kaynaklarda "Bünyan Dağı" olarak da geçmektedir. Nebiyan dağının kuzey yamaçları fazla derin olmayan kertik vadiler tarafından parçalanmıştır. Kabaca güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan Engiz Deresi Vadisi ve bu vadiye bağlanan tali vadiler temel morfolojik birimlerdir. Vadiler arasındaki sırtlar keskin ve yüksek değildir. Dağın yükseltisi ve eğim değerleri zirveden kuzeye doğru azalır. Topoğrafik yapı kuzey yönünde doğa ve deniz manzarası açısından güçlü bir seyir avantajı sunar. Bununla birlikte Nebiyan dağı sahip olduğu jeomorfolojik özelliklere bağlı olarak dağcılık, yayla turizmi, manzara turizmi, doğa yürüyüşü, kamp turizmi, oto tırmanma, dağ bisikletçiliği ve yön bulma gibi doğada uygulanabilen etkinlikler için yüksek bir potansiyel taşımaktadır. Söz konusu ekoturizm faaliyetleri ile ilgili yakın çevresinden gününbirlik ziyaretçi çeker.

Harita 2. Nebiyan dağı ve Yakın Çevresinin Topoğrafya Haritası

Nebiyan dağının zirvesine araçla çıkma imkanı yoktur. Karayolu 1100 m'lik rakımda sona erer. Bu noktadan sonra yaya yoluyla zirveye ulaşılır. Zirveye çıkmak biraz zaman ve sabır istese de sonunda sunduğu eşsiz manzara tüm yorgunluğa değecek güzelliğindedir. Zirveden bakıldığında Bafra ve Ondokuz Mayıs ilçe merkezleri görülmektedir. Bir tarafta masmavi deniz ve Kızılırmak Deltası'nın kıyısındaki lagün gölleri, diğer tarafta Derbent Barajı Gölü ve yemyeşil bir doğa seyir zevki yüksek bir manzara oluşturmaktadır. Bol oksijenli temiz hava ve kuş sesleri yörenin cazibesini artırmaktadır. Zirveden görünen manzara, fotoğraf tutkunları için eşsiz bir fırsat sunar. Kıyının sisli olduğu zamanlarda zirvede olmak bulutların üstündeymiş hissi verecek kadar heyecan verici bir duygu uyandırır.

3.2. İklim

Turizm faaliyetlerini etkileyen en önemli doğal faktörlerden biri de iklim elemanlarıdır. İnsanlar gidecekleri yerde turizm aktiviteleri için uygun hava şartlarını bulmak ve tatil süresince planladıkları rekreasyon faaliyetlerini de kolaylıkla gerçekleştirebilmek isterler. Sıcaklık, yağış, nem, rüzgar, kapalı ve açık gün gibi iklim elemanları turizm aktiviteleri için belirleyici kriter olabilmektedir.¹⁵ Bu nedenle ekoturizm iklim koşulları ve bunlara bağlı olarak gelişen hava olaylarının şekillendirici etkisi altındadır.¹⁶ Kıyıdan 26 km içeride, deniz seviyesinden yaklaşık

¹⁵Özgüç, Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler, s.44.

¹⁶Necdet Tunçdilek, Türkiye'nin Kır Potansiyeli ve Sorunları, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978, s.19.

1224 m yükseklikte ve deniz etkisine açık bir konumda bulunan Nebiyan dağı, Karadeniz kıyı kesiminin nemli-ılıman iklim özelliklerine sahiptir. DMİGM Bafra Meteoroloji İstasyonu rasatlarına göre yıllık ortalama sıcaklık 13,8 °C'dir. En sıcak ay 22.8 °C ile temmuz, en soğuk ay ise 5.8°C ile ocaktır. Kış mevsimindeki ortalama sıcaklık değerleri 5,8 °C ile 7.9 °C arasında değişmektedir. Nisan-kasım döneminde sıcaklık ortalamaları 10°C'nin üzerine çıkmakta, diğer aylarda ise sıcaklık ortalamaları 10 °C'nin altında seyretmektedir. Yaz mevsiminde ortalama sıcaklık değerleri 20 °C'nin üzerinde olmasına rağmen bu değerler yaklaşık 1224 m yüksekte olan Nebiyan dağında düşmektedir. Sıcaklığın her 100 m'de yaklaşık 0.5 °C azaldığı düşünülürse Nebiyan dağının zirvesinde sıcaklık değerlerinin 6 °C daha az olduğu anlaşılır. Kıyıda yaz mevsiminde maksimum sıcaklık değerlerinin görüldüğu günlerde Nebiyan dağı bunaltıcı havanın etkisinden kurtulmak ve dinlenmek için önem arz eder.

Tablo 1. Uzun yıllık ortalama sıcaklık, yağış, nem ve rüzgar rasatları (1963-2014)

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A
Ortalama Sıcaklık(°C)	5.8	6.1	7.4	11.1	15.5	20.1	22.8	22.7	19.2	15.2	11.4	7.9
Maksimum Sıcaklık(°C)	25.3	26.2	32.7	34.8	37.4	38.4	40.8	40.4	37.2	36.0	30.4	25.1
Minimum Sıcaklık(°C)	-10.9	-7.9	-7.5	-2.0	3.0	2.0	9.4	1.0	6.8	3.0	-3.8	-4.4
Ort. Yağış Ort.(mm)	81.2	58.4	58.7	54.3	44.5	43.2	28.6	42.7	56.3	91.2	88.8	97.3
Ortalama Nem (%)	72.1	73.9	77.4	78.8	78.9	74.5	72.9	74.3	76.6	78.1	72.7	71.3
Ort.Kapalı Gün Sayısı	14.8	13.2	15.1	12.3	8.8	3.8	2.8	3.3	5.3	10.0	10.8	13.6
Ort.Açık Gün Sayısı	2.5	2.3	2.7	3.4	4.9	8.0	10.1	9.4	7.3	5.7	3.9	3.2
Ort.Karla Örtülü Gün Sayısı	4.8	4.2	1.5	0.2	-	-	-	-	-	-	0.3	1.8
Maksimum Rüz. Hızı (m_sec) ve Yönü	20.3 SSW	20.7 SW	20.5 SSW	19.0 NW	19.0 NW	22.6 NW	15.5 NW	15.5 NW	19.0 NW	19.0 SW	24.4 SSW	22.6 SSW

Kaynak: DMİGM Bafra Meteoroloji İstasyonu Rasatları

Kıyı kesiminde yıllık ortalama yağış miktarı 745.2 mm olup en yüksek yağış miktarı 97,3 mm ile aralık, en düşük yağış miktarı 28,6 mm ile

temmuz ayında görülmektedir. Ancak yükseltinin etkisiyle bu değerler Nebiyan dağında artar. Kış mevsiminde kar yağışlı gün sayısı ve karın yerde kalma süresi kıyı kesimine göre daha fazladır. Yöre sakinleri ile yapılan mülakat sonuçlarına göre kar yağışının fazla olduğu yıllarda dağda kar 45-60 gün yerde kalır. Nebiyan dağı kar severler ve karda kamp yapmak isteyenler için önemli bir destinasyon alanı oluşturmaktadır. Ortalama nemin en yüksek olduğu ay % 78,9 ile mayıstır. Samsun'da nispi nem değeri yıl boyu yüksektir. Özellikle yaz aylarında yüksek sıcaklıkla birlikte yüksek nem, insanların kendilerini rahatsız hissetmelerine neden olmaktadır.¹⁷ Nebiyan dağında yükseltinin etkisiyle nem değerleri düşer. Karadeniz Bölgesi iklim koşullarına bağlı olarak ortalama açık günler sayısı yaz mevsiminde 27.5 tir. Diğer mevsimlerdeki değerler daha düşüktür. Ortalama kapalı günler ise yaz aylarında düşük değerler gösterirken, diğer aylarda yüksek değerler göstermektedir. Hakim rüzgâr yönü kuzeybatıdır. Dağın zirvesi sürekli rüzgar aldığından yaz mevsiminde bile ziyaretçileri üşütebilecek hava koşullarına sahiptir.

3.3. Hidrografik Özellikler

Nebiyan dağı irili ufaklı dereleri, doğal su kaynakları ve şalesi ile hidrografik açıdan oldukça zengindir. Dağın kuzey yamaçları Engiz Deresi'ne, güney ve batı yamaçları Kızılırmak'a karışan akarsular tarafından drene edilir. Yaz mevsiminde akarsuların akım değeri azalsa da şale ve dere kenarları kamp turizmi açısından uygun özelliklere sahiptir. Mevcut akarsular yörede olta balıkçılığının gelişmesine ve alabalık tesislerinin kurulmasına katkı sağlayacak yeterliliktedir. Nebiyan dağı, gür ormanlar içinde her mevsim akan derelerden gelen su sesi ile ziyaretçilerine huzur veren bir doğal güzelliğe sahiptir.

Foto 1. Engiz Deresi Üzerindeki Gürlek Şalesinden İki Farklı Kare

¹⁷Kemalettin Şahin ve Ali Yılmaz, “Samsun İlinde Doğal Kaynaklara Dayalı Turizm Arzı ve Planlaması”, *The Journal of International Social Research*, Volume:2, Issue: 7,2009, s.223.

Şelaleler hidro-jeomorfolojik özellikleri ile ekoturizmin en önemli bileşenlerinden biri olarak kabul edilir.¹⁸ Nebiyan dağının kuzey yamacı üzerindeki Gürlek Şelalesi, Ondokuz Mayıs İlçe Merkezi'ne 17 km uzaklıkta olup Engiz Deresi üzerinde yer alır (Foto 1). Kuşkaya köyünün idari sınırları içindeki Gürlek Şelalesi'nde sular yaklaşık 6.5 m'lik bir eğim kırıklığından 2.5 m derinliğindeki bir göle dökülür. Sonbahar ve kış mevsiminde yağışların etkisiyle şelalenin suyu artar. Yaz mevsiminde ise yağış azlığına bağlı olarak belirgin bir azalma görülür. Şelalenin yakın çevresindeki flora zenginliği ile uyumu görsel bir şölen oluşturur. Etrafındaki piknik alanları, yürüyüş parkurları ve alabalık tesisi ekoturizm açısından önem arz eder. En önemli çekicilikleri çağılması, manzara güzelliği ve çevresindeki serinletici etkisidir. Her mevsim farklı manzaralar sunan Gürlek Şelalesi fotoğraf severlerin ve kampçuların uğrak yeri durumundadır. Şelaleye gelen ziyaretçiler olta ile balık tutabilmekte, yakın çevresindeki alanlarda piknik yapabilmekte ve yerel işletmelerde yöresel lezzetleri tatma olanağı bulabilmektedir.

Nebiyan Dağı, Nebiyan suyu diye bilinen doğal içme suyu ile ün yapmıştır. Dağın kuzey yamaçlarında çok sayıda kaynak suyu bulunmaktadır. Yakın çevredeki köylerin içme suyu bu kaynaklardan karşılanır. Bu sudan yapılan çayın damak tadı yöre halkı tarafından çok beğenilir. Ayrıca, Nebiyan dağını günübürlük ziyarete gelenler yanlarında getirdikleri bidonlarla yöreden su alır.

3.4. Flora ve Fauna Özellikleri

Nebiyan dağında yoğun olarak kayın ağaçlarından oluşan ormanlar bulunur (Foto 2). Alt irtifalara doğru meşe, kestane, akarsu boylarında kızılağaç ve çınar türlerinden oluşan öbek şeklinde ağaç toplulukları yer alır. Orman altı bitki örtüsünde orman gülleri önemli yer tutar. Her mevsim yeşilin farklı bir tonunu görmenin mümkün olduğu bu saha bitki çeşitliliği açısından zengindir. Kuzey yamaçlarda çalı formunda yabani fındık, yabani erik ve kızılılık türleri yaygınlık kazanır. Ormanların kesintiye uğradığı yerlerde meralar farklı çiçek türleri yöreye ayrı bir zenginlik katar. İlkbahar mevsiminde meralarda açan renk renk çiçekler, ormanların sunduğu temiz hava ve muhteşem doğa manzarası ziyaretçiler için paha biçilmez bir çekicilik oluşturur.

¹⁸Sevda Çetinkaya, "Nebiler (Aşıklar) ve Ece Şelaleleri ve Yakın Çevresinin Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 40, 2017, s. 242-258.

Foto 2. Nebiyan Dağında meşe ve kayın türlerinden oluşan ormanlardan iki farklı kare

Nebiyan dağı bazı yaban hayvanları için doğal yaşam alanıdır. Yörede eylül ve şubat ayları arasında avlanmak serbesttir. Çulluk, tavşan ve domuz en çok avlanan hayvanlar arasında yer alır. Yöre, zengin fauna özellikleri ile avlanmak için gelen ziyaretçilerin beğenisini kazanır. Dağda sayıları henüz tam olarak bilinmeyen çok sayıda kuş türü barınmaktadır. Kuş gözlemciliğine uygun bir doğal ortam olmasına rağmen bu özellik henüz değerlendirilememiştir.

4. Beşeri Turistik Çekicilikler

Gençlik turizmini destekleyen kuruluşlardan biri olan Gençlik ve Spor Bakanlığı Nebiyan dağında 192 yatak kapasiteli izci kampını hizmete açmıştır (Foto 3). Bungalov evlerden oluşan tesiste doğa kampları yapılmaktadır. Gençlerin macera ve heyecan dolu turizm faaliyetlerine daha yatkın olması bu tür kampların önemini artırmaktadır. Samsun dışındaki farklı illerden yaz mevsiminde kamp için gelen gençlere hem Samsun İli tanıtılmakta hem de doğa ile baş başa kalarak vakit geçirme imkanı sunulmaktadır. Şehir hayatının stres ve gürültüsünden uzak bu mekanda ziyaretçiler gönüllerince dinlenebilmektedir. Kamp yaz mevsimi dışında kapalıdır.

Foto 3. Nebiyan Dağındaki Gençlik ve Spor Bakanlığı'na Bağlı İzci Kampı Tesisleri

Nebiyân dağı yolu üzerinde Kösedik köyü idari sınırlar içinde yer alan Mola Keyfi Kahvehanesi bir tarih müzesini andırmaktadır. Kahvehane sahibi n 20 yıl boyunca teknolojinin gelişmesiyle birlikte terk edilen ve yörenin kültürünü yansıtan birçok araç ve gereci bir araya toplayarak kahvehanede ziyaretçilerin beğenisine sunmaktadır. Geçmiş yıllara ait gaz lambası, dokuma tezgahı, televizyon, radyo, daktilo, para koleksiyonu, kağnı, pikap, yöresel kıyafet ve daha bir çok eşya sergilenmektedir (Foto 4). Eşya sahiplerinin isimleri bir deftere kaydedilir. Bahçesinde yeşillikler ile bezenmiş benzer bir nostalji görünümü vardır. Her köşesinin tarih koktuğu bu kahvehane Nebiyân dağına çıkmadan önce mola vermek isteyenlerin görmek isteyeceği bir müze özelliğine sahiptir. Geçmişle gelecek arasında köprü görevi gören kahvehane ziyaretçilerin beğenisini kazanmaktadır. Tesis, muhteşem doğa manzarası eşliğinde çay içilebilecek, köyde yaşıyan insanlarla sohbet edilebilecek bir mekan özelliğindedir.

Foto 4. Kösedik köyündeki Mola Keyfi'nden iki farklı kare

Nebiyân dağının yakın çevresindeki yerleşmelerde fasulye, lahana, mısır, fındık, galdirik, armut, yumurta, elma ve kestane gibi ürünler vardır. Nebiyân fasulyesi ismiyle ün yapmış olan fasulye yoğun bir talep görmektedir. Ziyaretçiler bu ürünlerden satın alarak yöre halkının refah düzeyinin yükselmesine ve yöre ekonomisine katkıda bulunurlar. Böylece hem kırsal kalkınmaya hem de yerel kültürün tanıtımına destek olurken, ekoturizmin en önemli hedeflerinden biri olan koruma ve faydalanma ilkesine de hizmet etmiş olurlar.

Nebiyân dağı ve yakın çevresinde 3 adet yerel işletme (Ali'nin Yeri, Nebiyân Sofrası ve Şelale Alabalık) bulunmaktadır (Foto 5). Bu işletmelerdeki açık ve kapalı mekanlarda yöresel lezzetleri tatma, köy kahvaltısı yapma, alabalık yeme ve soba başında çay içme olanağı vardır. Yerel işletmelerdeki çalışanların misafirperver yaklaşımları ziyaretçilerin takdirini kazanmaktadır. Ulaşım imkanlarının kolay olması işletmelerin yıl boyu açık kalmasına olanak sağlar. Yöredeki piknik alanları, ailece veya grup halinde doğa içerisinde vakit geçirmek, dinlenmek ve eğlenmek için uygun şartlara sahiptir.

Foto 5. Nebiyan dağındaki yerel işletmelerden iki farklı görünüm

Orman yangınlarının tespiti için yangına hassas yerleşmelerden uzak sahalarda yangın gözetleme kuleleri inşa edilir. Günümüzde kendi haline terk edilmiş olmasına rağmen turizm amaçlı değerlendirilen kuleler de mevcuttur. Nebiyan dağının zirvesinde bulunan ve geçmişte yangın gözetlemek amacıyla yapılmış olan kule harabe görünümünde olmasına rağmen bir yıl öncesine kadar yöreye gelen ziyaretçiler için adeta bir seyir terası görevi görüyordu. Ziyaretçiler kuleye çıkarak etraftaki manzarayı seyrediyorlardı. Kule tam zirvede inşa edildiğinden dört tarafı izleme olanağı sunuyordu. Ancak eskimiş olan bu yapının yıkılma tehlikesi olduğundan ziyaretçilerin güvenliği düşünülerek 2017 yılında yıkılmıştır.

5. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Nebiyan dağı turistik çekicilikleri ile ekoturizm açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Altyapı, tesis, reklam ve tanıtım eksiklikleri nedeniyle turizm gelirlerinden yeterince pay alamaz. Mevcut potansiyelin daha etkin kullanılabilmesi için yerel yönetimler, üniversite ve sivil toplum örgütleri işbirliği yapmalıdır. Yöre Atakum, Samsun, Bafra şehirlerindeki nüfus için ideal bir rekreasyon alanıdır. “Turizm Merkezi” ilan edilmesine rağmen, Gençlik ve Spor Bakanlığı’na bağlı kamp tesisleri ve yol dışında yöreye hiçbir yatırım yapılmamıştır. Üstelik tesislerden sadece Samsun dışından gelen bakanlık bünyesindeki izci grupları yararlanmaktadır. Yöreye gelen ziyaretçilerin kampı gezmesine dahi izin verilmemektedir. Yılın büyük bir kısmında boş kalan bu tesis ziyaretçilerin hizmetine sunulmalıdır. Sürdürülebilirlik temelinde yapılacak planlama ile sahadaki kaynakların aktif kullanımı hedeflenmelidir. Bu kapsamda doğal ve kültürel zenginlik korunarak yöreye turizm yatırımları yapılmalıdır. Yöredeki yaban hayvanlarının geçiş güzergahlarına kurulacak fotokapanlar sayesinde yaban hayatı ile ilgili görüntüler yerel işletmelerde ziyaretçilerin beğenisine sunulmalıdır. Nebiyan dağının zirvesine yaklaşık 2.5 km yaya yolu ile ulaşılabilir. Üstelik bu yol yürünemeyecek derecede bozuk ve bitkiler tarafından kısmen kapatılmıştır. Bu nedenle ziyaretçilerin zirveye çıkmaları güçtür. Mevcut karayolu zirve eteklerine kadar

çıkartılmalı ve buradan inşa edilecek merdivenlerle zirveye ulaşım sağlanmalıdır. Yörede turizmin gelişmesi için ayrıca;

-Ziyaretçilerin doğa manzarasını rahatça seyredabilmeleri için dağın zirvesine seyir terası inşa edilmeli ve seyir dürbünleri konulmalıdır.

-Ziyaretçilerin dağdaki gezilerini kolaylaştırmak adına yöre halkından rehberler seçilmeli, kuş gözlemciliği için planlama yapılmalı ve en kısa sürede gerekli alt yapı oluşturulmalıdır.

-Ekoturizmin geliştirilmesi amacıyla gecelemeğe imkan sağlayacak doğa ile uyumlu kırsal pansiyon ve butik otel inşa edilmelidir.

-Kırsal kalkınma projeleri ile yerel işletmelerin çeşitlendirilmesine ve artırılmasına destek verilmelidir.

-Yol kenarlarına kurulacak standlarda yöresel ürünler satılarak yöre ekonomisine katkı sağlanmalıdır.

-Yöresel lezzetler ön plana çıkarılarak gastro turizm desteklenmelidir.

-Yöreğe özgü festival veya şenlikler düzenlenerek gelenek haline getirilmeli ve yörenin tanıtımı yapılmalıdır.

-Mola Keyfi yeniden düzenlenerek müze-kafe konseptiyle hizmet veren modern bir işletme haline getirilmelidir.

-Ziyaretçilere yöreyi rahatça gezebilmeleri için ATV kiralama olanakları sağlanmalıdır.

-Yöreyi tanıtan broşürler hazırlanarak ziyaretçilere dağıtılmalıdır.

Kaynakça

Bolton, M. *Conservation and the Use of Wildlife Resources*, "Loving them: Wildlife and Ecotourism" Earth Scan Publications, London, 1997.

Çetinkaya, S. (2017). "Nebiler (Aşıklar) ve Ece Şelaleleri ve Yakın Çevresinin Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 40, s. 242-258.

Doğanay, H. ve Zaman, S. (2016). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Pegem Akademi, Erzurum.

Doğaner, S. (2001). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Çantay Kitabevi, İstanbul

Eralp, Z. (1983). *Genel Turizm*. Ankara Üniversitesi, Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları:3, Ankara.

Erdoğan, N. (2005). “Ekoturizm Betimlemeleriyle İletilenlerin Doğası”. *Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi*, 20 (1).

Honey, M., Rome, A., (2001). *Protecting Paradise: Certification Programs for Sustainable Tourism and Ecotourism*, Institute for Policy Studies, Washington DC

Kaypak, Ş. (2012). “Ekolojik Turizmin Sürdürülebilirliği”. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (22).

Koçan, N. (2012). “Karaca Mağarası’nın (Gümüşhane) Alternatif Turizm Kapsamında Değerlendirilmesi”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 3,(1)

Kozak, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M. (2015). *Gençlik Turizmi. N. Kozak, Genel Turizm İlkeler – Kavramlar*. Detay Yayıncılık, Ankara

Kuşat, N. (2014). “Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma İçin Bir Alternatif Olarak Kırsal Turizm ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, İstanbul.

Özgüç, N. (2015). *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler*. Çantay Yayınları, İstanbul.

Şahin, G. ve İstanbullu Dinçer, F. (2016).” Gençlik Turizmi Sorunlarının Analizi ve Çözüm Önerileri”. *15. Geleneksel Turizm Sempozyumu*, Balıkesir

Şahin, K. ve Yılmaz, A. (2009). “Samsun İlinde Doğal Kaynaklara Dayalı Turizm Arzı ve Planlaması”. *The Journal of International Social Research*, Volume:2, Issue: 7.

Şahin, K., (2010). “The impact of climatic on 3S tourism in Samsun, Turkey: The Summer 2008 experience”. *International Journal of Human Sciences*, volume: 4, issue:1

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2013). *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*. Çantay Kitabevi, İstanbul.

Yurcu, M. ve Kasalak, M. A. (2016). “Ekoturizm Kapsamında Turistik Ürün Çeşitlendirmesi: Aydın İli Sultanhisar İlçesi Örneği”, *Turkish Journal of Life Sciences*, Volume:1, Issue:1

İnternet Adresleri

<http://www.ekoturizmderneği.org/tr.asp?sayfa=5>

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/10/20111023-13.htm>

<http://samsun.gov.tr/>

<http://www.19mayis.gov.tr/nebiyan-bolgesi>

KIYI ÇİZGİSİ DEĞİŞİMİNE ETKİLERİ AÇISINDAN YOROZ BURNU - SERA DERESİ ARASINDAKİ KIYI SANAT YAPILARI (2002-2016)

Coastal Art Structures Between Cape Yoroz-Sera Stream in Terms of The Effects on Shoreline Change (2002-2016)

Yahya KADIOĞLU* & Ömer GÜNER**

Öz: Bu çalışmada Akçaabat İlçesi'nin kıyı kesimine karşılık gelen Yoroz Burnu-Sera deresi arasındaki kıyı sanat yapılarının 2002-2016 yılları arasında kıyı çizgisi değişimindeki etkileri incelenmiştir. Yörede sahil yolu yapım çalışmaları tamamlandıktan sonra kıyıda yapılan sanat yapıları (mahmuz, dolgu, mendirek, tahkimat vb.) kıyı çizgisinde değişime neden olmuştur. Kıyı sanat yapıları taşınan malzemelerin kıyıda birikimini hızlandırmış, kıyı çizgisi 14 yıllık bir süre içerisinde önemli değişim göstermiştir. Öyle ki Söğütlü (Kalanima) deresinin doğusunda 112 metreyi bulan kıyı çizgisi ilerlemesi tespit edilmiştir. Bu alandaki kıyı ilerlemesine Söğütlü deresi tarafından taşınan malzemeler de katkı sağlamıştır. Hâkim kuzey-kuzeybatı rüzgârları ve kıyıda etkili olan dalgalar akarsuyun getirdiği malzemeleri doğuya doğru taşımıştır. Kıyı çizgisinin ilerlemesinde etkili olan bir diğer faktör çeşitli nedenlerle kıyıda yapılan dolgulardır. Denizden arazi kazanmak amacıyla çalışma sahasının farklı noktalarında bir kısmı bitmiş ve bir kısmı halen devam eden dolgu çalışmaları mevcuttur. Kıyı çizgisindeki ilerleme yöredeki balıkçı barınaklarının hızla dolmasına neden olmakta ve işletme maliyetlerini artırmaktadır. Buna karşılık bazı alanlarda kıyı ilerlemesine bağlı olarak yeni kumsal alanlar oluşmakta ve mevcut kumsallar genişlemektedir. Bu kumsallar deniz turizmi açısından değer arz etmekte ve yöredeki önemli turistik çekicilikler arasında yer almaktadır. Kıyı sanat yapılarının kıyı çizgisi değişimindeki etkileri tespit etmek amacıyla 2002-2016 yılları arası kıyı çizgisi verileri Google Earth Pro'nun eski ve yeni hava fotoğrafları katmanından alınarak karşılaştırılmıştır. Hava fotoğrafları baz alınarak hazırlanan kıyı çizgisi haritaları arasındaki farklılıklara dikkat çekilmiştir. Ayrıca sahada gözlem amaçlı arazi gezileri, geçmiş yıllardaki kıyı özellikleri hakkında mülakat yapılmıştır. Kıyı kesimine ait eski fotoğraflar derlenmiş ve bu fotoğraflar yenileriyle karşılaştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: kıyı çizgisi, kıyı sanat yapıları, dalga ve akıntılar, Akçaabat

Abstract: In this study, the effect of coastal art structures between Cape Yoroz- Sera stream corresponding to the coastal region of Akçaabat district on changes in shoreline between 2002 and 2016 was investigated. After the coastal road construction works in the

* (Prof. Dr); Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü. Samsun-Türkiye. E-mail: kadiogluayahya@gmail.com; **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0002-9483-1635>

** OMÜ Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Samsun-Türkiye. E-mail cografya.12@outlook.com; **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0001-8558-0478>

region were completed, art structures made on the coast (groyne, mound, mole, fortification etc.) have caused changes on the shoreline. Coastal art structures accelerated the accumulation of the carried materials on the coast and the shoreline has shown a significant change within a 14-year period. In fact, an approximately 112-m shoreline advance was determined in the east part of Söğütlü (Kalanima) stream. Materials carried by Söğütlü stream have also contributed to the shoreline advance in this area. Prevailing north-northwest winds and waves that are effective along the coast have carried the materials brought by the stream to the east. Another factor that is effective in the shoreline advance is the coastal fillings made for various reasons. In order to gain land from the sea, there have been some completed and some ongoing filling works in different points of the working field. Advancement in the shoreline causes rapid flooding of fishing shelters and increases operating costs. On the other hand, new beach areas have formed and existing beaches have been expanding in some regions due to shoreline advance. These beaches have value in terms of sea tourism and are involved among the major tourist attractions in the region. In order to determine the effects of the coastal art structures on the shoreline changes, the shoreline data between 2002 and 2016 were obtained from the old and new aerial photo layer of the Google Earth Pro and were compared. Differences between the shoreline maps, prepared based on aerial photos, were paid attention. In addition, observational trips in the field and interviews on the coastal characteristics of the previous years were performed. Old photos of the coastal region were compiled and these photos were compared with the new ones

Keywords: coast line, coastal art structures, swells and flows, Akçaabat

1. Giriş

Kıyı çizgisi, karanın denizde son bulduğu yerde, yatay yönde gelişmiş ve genişliği hava şartlarına göre değişen kara ile deniz arasındaki sınırdır.¹ Başka bir tanıma göre deniz ile karanın temas ettiği yeryüzünün en oynak yerleri olarak tanımlanır². 3621 Sayılı Kıyı Kanunu'na göre kıyı çizgisi “deniz, göl ve akarsularda taşkın durumları dışında suyun karaya değdiği noktaların birleştirilmesinden oluşan çizgiyi”; kıyı kenar çizgisi ise “deniz, göl ve akarsularda kıyı çizgisinden sonraki kara yönünde su hareketlerinin oluşturduğu kumluk, çakıllık, kayalık, taşlık, sazlık, bataklık ve benzeri alanların doğal sınırını” ifade eder. Aynı kanunda sahil şeridi, kıyı kenar çizgisinden itibaren kara yönünde yatay olarak en az 50 metre genişliğindeki alan” olarak tanımlanmaktadır (Şekil 1).

¹ Erinç, S. (2001). Jeomorfoloji 2, Der Yayınları, İstanbul, s.313

² İzbrak, R. (1955). Sistematik Jeomorfoloji, Harita Umum Müdürlüğü, Ankara, s.166

Şekil 1. Kıyı çizgisi, Kıyı Kenar Çizgisi, Sahil Şeridi ve Kıyı Kesimi (Başer, 2011: s.529’ dan yararlanılarak hazırlanmıştır³)

Kıyılar, yerleşme tarihinde önemli bir yere sahiptir. Manzara güzelliği, ulaşım kolaylığı, ılıman iklim özellikleri ve denizden faydalanma arzusu gibi faktörler tarih boyunca kıyıları cazibe merkezi haline getirmiştir. Bazen liman fonksiyonu ile ticarete bazen de eğlence ve tatil maksadı ile turizme konu olmuştur. Beşeri etkinlikler dışında jeomorfolojinin de güzide uğraş alanındırlar. Denizin kara ile birleştiği, deniz aşındırma ve biriktirme şekillerinin sergilendiği bu mekânlar, çeşitli bilimsel çalışmalara konu olmuştur. Ayrıca kıyılar balıkçılık faaliyetleri açısından önem arz etmekte ve deniz ekosistemini etkilemede önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye’de 1950’lerde başlayan köyden kente göç, Doğu Karadeniz’de de vuku bulmuştur. Köylerden kıyıdağı yerleşmelerine doğru yapılan göçler kıyı kullanımında değişime neden olmuştur. Artan nüfus baskısı zamanla kıyıların doğal yapısını bozmuş ve kısmen yapay bir kıyı çizgisi oluşmaya başlamıştır. Bu süreç Akçaabat’ta da yaşanmış ve göçler kıyı üzerinde nüfus baskısını artırmıştır. Kıyı kesiminde dolgu ile denizden arazi kazanımı yakın geçmişte devam etmiştir.⁴ Bu durum kıyı kanunu ihlallerini de beraberinde getirerek sahil şeridinde yasalara aykırı yapılaşma ortaya çıkmıştır. Sonuçta kıyılar sağlıklı bir biçimde ve toplumun yaşam kalitesini arttıracak şekilde kullanılamamaktadır.⁵

Akçaabat İlçesi’nde kıyı çizgisi, Trabzon’un denize kıyısı bulunan ilçelerine nispetle daha uzundur⁶. Yoroz Burnu-Sera deresi arasında inşa

³ Başer, V. vd. (2011). “Kıyılar ve Denizel Alanların Kullanımında Harita Mühendisliği Uygulamaları”, 7. *Kıyı Mühendisliği Sempozyumu* 20-23 Kasım 2011, Trabzon, s.529

⁴Kadiođlu, Y. (2004). “Akçaabat’ta Şehirleşme ve Şehirselleşme Fonksiyonları”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt 9, Sayı:11, Erzurum, s.226

⁵Üçüncü, O. (2014). “Doğu Karadeniz Kıyılarında Planlanan Yatırımlar ve Trabzon Örneği İrdemesi”, 8. *Kıyı Mühendisliği Sempozyumu*, İstanbul.

⁶Aça, M. (2013). “Trabzon Balıkçılık Kültüründe Akçaabat’ın Yeri ve Akgün Ailesi”, *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu*, Akçaabat, s.4

edilen yeni sahil yolu kıyı çizgisi boyunca tahribat yapmış, birçok yerde kumsallar ortadan kalkmıştır. Eski kıyının ortadan kalkması ile birlikte kıyıda balıkçı barınakları zarar görmüş veya tamamen yok olmuştur. Dolgu alanlarının korunması ve kaybolan kumsal alanların yeniden temini maksadı ile yeni sahil yolu yapımından sonra kıyı çizgisi boyunca mahmuzlar inşa edilmiştir.

Harita 1: Çalışma Sahasının Lokasyon Haritası

Mahmuzlar bir kıyı sanat yapısı olup kıyılardaki dolgu alanlarını dalga ve akıntıların etkisinden korumak, yeni kumsal alanlarının oluşumuna olanak sağlamak amacıyla inşa edilirler.⁷ Büyük kayaların kıyı çizgisine dik olarak denize doğru yerleştirilmesiyle oluşturulurlar. Bunlar inşa edilirken, denizde gerçekleşen katı madde taşınımı yönüne göre değişik şekillerde planlanırlar. Karadeniz'in yüzey sularında bütünü ile saat akrebinin tersi yönlü bir dolaşım sistemi mevcuttur.⁸ İnceleme alanı kıyılarında ise katı madde taşınımı batı-doğu doğrultudadır.⁹ Akçaabat ilçesi kıyılarında ' T ', ' I ' ' T ' ve ' Γ ' şekillerinde yaklaşık 27 mahmuz yapılmıştır. Bunların bir kısmının etki alanı tamamen dolmuştur. Dolan mahmuzların etki alanında belirgin kıyı çizgisi ilerlemesi meydana gelmiştir.

Bu çalışmada Akçaabat İlçesi'nin kıyı kesimine karşılık gelen Yoroz Burnu-Sera Deresi arasındaki kıyı kesiminde inşa edilen mahmuzların kıyı çizgisi değişimindeki rolü incelenmiştir (Harita 1). Kıyı çizgisindeki değişimin kıyı kullanımındaki rolü araştırılmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Kıyı sanat yapıları ve dolgular 2002-20016 yılları arasında kıyı çizgisi değişiminde etkin rol oynamıştır. Birçok yerde bu

⁷Turoğlu, H. (2005). "Trabzon-Sarp Arası, Karadeniz Sahil Yolu İnşaatının Jeomorfolojik Etkileri", *Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına)* İstanbul, s.359

⁸Kurter, A. (1977). *Oseonografya: Kimyasal Fiziksel Dinamik*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.100

⁹Özşeker, K. (2006). *Güneydoğu Karadeniz (Trabzon) Kıta Sahaneliği Oksik Tabaka Hidrografik Özellikleri Sedimentlerinin Dane Boyutu Dağılımı ve Ağır Metal İçeriklerinin Araştırılması* Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Balıkçılık Teknolojisi Mühendisliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans, Trabzon, s.36

yapılara bağlı olarak kıyı çizgisi ilerlemiş ve yeni kumsallar ortaya çıkmıştır. Bazı sahalarda ise mevcut kumsallar genişleyerek büyümüştür. Böylece sahil yolu genişletme çalışmaları sırasında ortadan kaldırılan veya daralan kumsalların kısmen telafisi yapılmıştır. Ancak süreç sonunda kıyıda bazı balıkçı barınakları dolarak sığlaşmıştır. Söğütlü Eski Balıkçı Barınağı ise tamamen dolarak atıl duruma düşmüştür.

2. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada, Akçaabat kıyılarında 2002-2016 yılları arasında inşa edilen kıyı sanat yapılarının kıyı çizgisi değişimindeki etkileri ve bunun kıyı kullanımı açısından önemi incelenmiştir. Bu amaçla, 2002-2016 yılları arası kıyı çizgisi verileri Google Earth Pro'nun eski ve yeni hava fotoğrafları katmanından alınarak karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmayı yapmadan önce kıyı çizgisi boyunca sabit noktalar (karayolu, ev, cami vb.) belirlenmiştir.

Sabit nokta olmayan alanlarda koordinat değerleri sabit nokta olarak kullanılmıştır. 2002 yılı ve 2016 yılı hava fotoğrafları baz alınarak hazırlanan kıyı çizgisi haritaları arasındaki farklılıklara dikkat çekilmiştir. Ayrıca sahada gözlem amaçlı arazi gezileri, geçmiş yıllardaki kıyı özellikleri hakkında anket ve mülakat yapılmıştır. Kıyı kesimine ait eski fotoğraflar derlenmiş ve bu fotoğrafların hangi yıllarda çekildiği sorgulanmıştır.

Kıyı çizgisi boyunca yapılan mahmuzlar yöre halkı tarafından 'T' olarak isimlendirilmektedir. Çalışmada konunun daha iyi anlaşılması için sahadaki mahmuzlar batıdan doğuya doğru sıralanarak numaralandırılmıştır. Mahmuzlar buldukları yerleşim biriminin adı ile isimlendirilmiştir. Harita üretiminde QGIS 2.18 programı kullanılmış, çalışma içindeki batimetri haritasının hazırlanmasındaki veriler EMODnet Bathymetry'den temin edilmiştir. Değerlendirmeler neticesinde doğal ve beşeri nedenlere bağlı olarak 14 yıl içerisinde kıyı çizgisinde önemli ilerlemeler belirlenmiştir.

3. Bulgular

Doğu Karadeniz bölümünün genelinde olduğu gibi Akçaabat kıyılarında da kumsallar sınırlıdır. Kıyı kullanım yoğunluğundan dolayı daralan bu kumsalların korunması ve yeni kumsalların oluşması için kıyıda mahmuzlar yapılmıştır. Kıyıların korunmasında ve kıyı boyunca taşınan malzemenin tutulmasında çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bunlardan biri de mahmuzlardır.¹⁰ Çalışma sahasında yeni sahil karayolu inşa edildikten sonra toplam 27 mahmuz yapılmış olup bunların 5 tanesi doğal,

¹⁰Karasu, S. (2016). "Dünya'da ve Türkiye'de Kıyı Besleme"si. *Sakarya University Journal of Science*, volume: 20, issue:3, s.646

3 tanesine beşeri nedenlerle dolmuş ve 19'u halen fonksiyonel açıdan etkindir. Mahmuzlar; denize boşalan akarsuların, dalga ve akıntıların getirdikleri katı maddeleri gövdelerinin katı madde taşınımına göre batı ya da doğu tarafında tutarak yeni kumsal oluşturması nedeniyle kıyı korumada kullanılan yapılardır.¹¹

Çalışma sahasında yapmış olduğunuz arazi çalışmaları sırasında Salacık 1 mahmuzunun batısında bulunan bir adet 'I', Söğütlü deresinin doğusunda yer alan üç adet 'I' ve bir adet 'T', şeklindeki mahmuzların tamamen doldukları tespit edilmiştir. Salacık'ta dolan mahmuz 213 m² kumsal alan meydana getirmiş ve günümüzde aile plajı olarak kullanılan kumsalın genişlemesine neden olmuştur. Bu plaj Trabzon'da deniz turizmi açısından önem arz eden turistik çekiciliklerden biridir.¹² Akçakale'den denize dökülen Çatalzeytin deresinin doğusunda yaklaşık 45 metre denize girinti yapmış iki adet 'I' şeklindeki mahmuzun etki alanında dolma süreci tamamlanmıştır. Çatalzeytin deresinin taşıdığı kumlar doğu-batı yönünde 280 metre uzunluğunda, en geniş yeri 26 metre olan bir kumsal oluşturmuştur. Ancak denizden daha fazla arazi kazanmak maksadı ile bu alan doldurulmaktadır.

Çalışma sahasında kıyı çizgisi ilerlemesi genellikle mahmuzların batısında meydana gelirken (Foto 1, Foto 2), Yoroz 1 ve Mersin 5 mahmuzlarında doğuda olmuştur. Dalga ve akıntıların taşıma gücüne bağlı olarak batıda iri, doğuda ise ince boyutlu materyaller birikmiştir. Kuzeybatıdan esen rüzgarlar da ince unsurlu malzemelerin doğuda birikmesine yardımcı olmuştur.

Foto 1: Salacık'ta dolmuş bir mahmuz

Foto 2: Mersin 1 mahmuzunun batısındaki kıyı ilerlemesi

Sahada kıyı çizgisi 14 yıllık süre içerisinde Yoroz 3 mahmuzunun batısında 6, Yoroz 1 mahmuzunun doğusunda 5, Yoroz 2 mahmuzunun doğusunda 2 ve Mersin 3 mahmuzunun batısında 2 m ilerlemiştir. Mersin

¹¹Yüksel, Y. vd. (2016). *Kıyı Yapıları* T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı. Altyapı Yatırımları Genel Müdürlüğü (AYGM), Ankara, s.378

¹²Erüz, C. (2017). "Doğu Karadeniz (Trabzon) de Kıyı Müdahaleleri- Deniz ve Kıyı Turizmi Potansiyeli", DOKAP Bölgesi Uluslararası Turizm Sempozyumu KTÜ 23-24 Ekim 2017, Trabzon, s.566

5 mahmuzunun doğusunda kıyı ilerlemesi en geniş yerde 22 m'yi bulmuştur. Salacık 1 mahmuzunun batısında 28 ve Darıca 2 mahmuzunun batısında 27 m'ye ulaşan kıyı çizgisi ilerlemesi görülmüştür. Kıyı çizgisindeki ilerlemenin fazla olduğu alanlarda etki alanlarındaki dolma nedeniyle mahmuzlar kısmen veya tamamen dolmuştur. Dolan mahmuzlar işlevselliğini tamamlamıştır.

Tablo 1. Etkin mahmuzlar ve etki sahalarındaki kıyı çizgisi değişimi (2002-2016)

Mahmuzun sırası ve ismi	Batı yönde Yatay genişleme	Doğu yönde Yatay genişleme	Batı yönde En geniş yer	Doğu yönde En geniş yer
1. Yoroz 1	-	25 m	-	5 m
2. Yoroz 2	-	19 m	-	2 m
3. Yoroz 3	22 m	-	6 m	-
4. Yoroz 4	-	11 m	-	4 m
5. Mersin 1	-	-	-	-
6. Mersin 2	-	-	-	-
7. Mersin 3	170 m	-	2 m	-
8. Mersin 4	63 m	61 m	14 m	5 m
9. Mersin 5	-	80 m	-	22 m
10. Mersin 6	50 m	-	13 m	-
11. Salacık 1	102 m	-	28 m	-
12. Salacık 2	-	-	-	-
13. Salacık 3	-	-	-	-
14. Salacık 4	-	-	-	-
15. Darıca 1	-	-	-	-
16. Darıca 2	113 m	-	27 m	-
17. Yeni mahalle 1	-	-	-	-
18. Söğütlü 1	-	-	-	-
19. Söğütlü 2	-	-	-	-

Kaynak: Google Earth ve arazi gözlemlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır

Harita 2: Akcaabat kıyılarındaki kıyı sanat yapıları

Kıyı çizgisindeki ilerleme sadece mahmuzların etki alanında olmamıştır. Örneğin Akçakale Balıkçı Barınağı'ndaki ana mendireğin batı tarafında 121 metre uzunluğunda yeni kıyı çizgisi oluşmuş ve kıyı ilerlemesi en geniş yerde 35 m'ye çıkmıştır. Yoroz Balıkçı Barınağı'nda tali mendireğin doğu tarafındaki kıyı ilerlemesi 21 m'yi bulmuştur. Kıyı çizgisindeki ilerlemeye kıyıdan denize karışan Yoroz deresi de katkı sağlamıştır. Burada 1980'li yıllarda oluşmaya başlayan kumsal büyümeye devam etmektedir. Öyle ki 2009-2016 yılları arasında 175 metrelik kıyı çizgisinde 21 metreyi bulan kıyı ilerlemesi tespit edilmiştir.

Söğütlü deresi ile Hassoy Motorlu Vasıtalar Tic. ve San. A.Ş. binası hizasındaki (Araf Kafe) kıyı kesiminde kıyı çizgisi belirgin bir ilerleme göstermiştir. Burada 2002 yılı öncesi inşa edilen mahmuzların etki alanı günümüzde tamamen dolmuş, sadece baş kısımları kıyı kayalıkları şeklinde görülmektedir. Söğütlü deresinin taşımış olduğu malzeme dalga ve akıntılar tarafından batıdan doğuya doğru taşınarak söz konusu mahmuzlar tarafından tutulmuştur. Bu şekilde başlayan kıyı ilerlemesi Söğütlü Eski Balıkçı Barınağı'nın hemen batısında 112 m'ye çıkmıştır.

Söğütlü Eski Balıkçı Barınağı'nın hemen batısında bulunan eski mahmuzun doğu tarafına ait 12.09.2015 ile 05.10.2016 tarihli uydu görüntüleri üzerinde yapılan hesaplamada kıyı çizgisi yaklaşık 15 ayda maksimum 44 metre ilerlemiş ve denizden 3 300 m²'lik alan kazanılmıştır (Şekil 2, Şekil 3). Bu alandaki plajı oluşturan kumsal genel de kum boyutlu malzemeden oluşur. Eski mahmuz alanlarının yakınlarında ise kumsalı blok boyutlu katı materyalin oluşturduğu gözlenmiştir.

Şekil 2. Söğütlü Eski Balıkçı Barınağı'nın batısında kıyı çizgisi değişimi

Şekil 3. Söğütlü deresi-Araf kafe arası kıyı çizgisi değişimi

Çalışma sahasından denize dökülen akarsu ağızlarında kıyı çizgisi bariz ilerlemeler göstermiştir. Akçaabat Şehri kıyılarında denizin kısmen sığ olması, akarsular üzerinde baraj veya göletlerin bulunmaması Söğütlü ve Kireçhane derelerinin kıyıdaki biriktirme gücünü artırmıştır. Nitekim Darıca 2 mahmuzunu ve Akçakale Balıkçı Barınağı ana mendireğinin

batısında oluşan kıyı çizgisi ilerlemesi bu noktalara boşalan dereler vasıtasıyla daha belirgin bir özellik kazanmıştır.

Sahadaki iki noktada kıyı çizgisi ilerlemesi diğer alanlara göre daha fazla olmuştur. Bunlardan biri Kireçhane deresi ile Söğütlü deresi arasında kalan kıyı kesimidir (Şekil 4). Yayılacık Fatih Stadyumu hizasına denk kıyı kesiminde 2002 yılından sonra başlayan dolgu çalışmaları 2009 yılına kadar devam etmiştir (Foto 3). Bu tarihe kadar kıyı çizgisi 77 metre ilerlemiştir. Kireçhane deresinin denize ulaştığı yerden itibaren doğuya doğru yaklaşık 90 m. uzunluğundaki kıyı sahasında dolgu çalışmaları 2011 yılından sonra tekrar başlatılmış ve halen devam etmektedir.

Bu alanda 2002-2016 yılları arasında toplamda 214 metreyi bulan kıyı ilerlemesi görülmüştür. Doğuda Mustafa Cumhuri Parkı'nın kuzeyinde de kıyı ilerlemesi olmuş ve hemen batısındaki dolgu çalışmalarından dolayı 2012 yılından sonra ilerleme hızlanmıştır. Öyle ki kıyı çizgisi 2002-2012 yılları arasında 29, 2012-2016 yılları arası 23 m. ilerlemiştir. Süreç sonucunda Söğütlü deresinin batısında bulunan 'I' şeklindeki mahmuz dolma noktasına gelmiştir.

Şekil 4. Kireçhane deresi ile Söğütlü deresi arası kıyı çizgisi değişimi

Foto 3. Kireçhane deresi ile Söğütlü deresi arasındaki dolgu sahasından bir görünüm

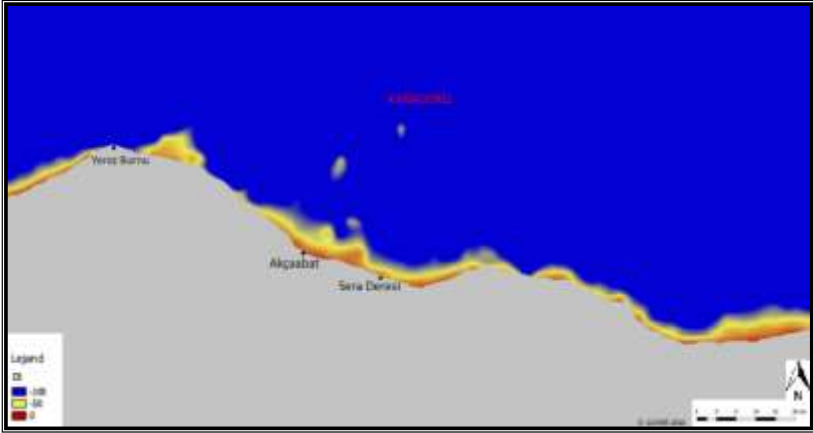
Yoroz Burnu-Sera deresi arasındaki kıyı kesiminde dolgu çalışmaları halen devam etmektedir. Akçakale Balıkçı Barınağı'nın 410 ve Darıca Sahil Camii'nin 210 m. doğusunda devam eden dolgu çalışmaları henüz tamamlanmamıştır. Akçakale'deki dolgu alanında şu ana kadar yaklaşık 3bin m²'lik alan doldurulmuştur. Darıca'daki dolgu sahası doğuya doğru uzatılarak yaklaşık 300 dönümlük yeni dolgu alanı yapılması planlanmaktadır. Yöredeki dolgu alanları karayolu, yeşil alan, yürüyüş bandı, park, vb. amaçlar için değerlendirilmektedir.¹³

¹³Çölkesen, İ. vd. (2007). K'yı Çizgisinde Meydana Gelen Zamansal Değişimlerin Bilgi Teknolojileri İle Belirlenmesi: Trabzon Örneği", *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi* 30 Ekim-2 Kasım 2007, Trabzon, s.7

Foto 4. Akçakale Balıkçı Barınağı'nın doğusundaki dolgu alanından iki farklı kare

Çalışma sahasında dar bir alanda kıyı çizgisi gerilemiştir. Hassoy Motorlu Vasıtalar Tic. ve San. A.Ş. hizasında yapılan dolgu alanının doğusunda kıyı gerilemiştir. Bu alanda 176 m uzunluğundaki kıyının bazı noktalarında 7 m'yi bulan kıyı çizgisi gerilemesi tespit edilmiştir. Dolgu alanı kıyıya ulaşan dalgaların geliş açısını artırmış ve dalgalar kıyıda aşındırma yapmıştır. Aşınan malzemeler yine dalgalar tarafından kıyından taşınmıştır. Dolgu alanlarının doğusuna malzeme akışı olmadığından bu alanlarda aşındırma faaliyetleri etkili olur.¹⁴

Harita 3: Akçaabat Kıyılarının Batimetri Haritası

Yoroz Burnu ile Sera deresi arasındaki kıyılarda deniz tabanının morfolojik yapısı da kıyı değişiminde etkili olmuştur (Harita 3). Yoroz Burnu'nda deniz tabanı eğimi fazla olduğundan kıyılarda katı madde birikimi azdır. Bu alandaki kıyı çizgisi ilerlemesinde dolgu ve mahmuzların katkısı daha fazla olmuştur. Akçaabat Şehri'nin kıyıları ile

¹⁴Bakkaloğlu, S. (2006). *Kıyı Korumasında Açık Deniz Dalgakıranlarının Etüdü ve Samsun (Dereköy) Örneği*, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı, Trabzon, s.25

Mersin-Akçakale arasında deniz tabanı daha az eğimlidir. Bu alandaki sedimentlerin fırtınalı havalarda deniz yüzey sularındaki türbülansla kıyıya taşınımı daha kolaydır.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yoroz burnu ile Sera deresi arasındaki kıyı çizgisi değişiminde yeni yapılan Karadeniz Sahil Yolu'nun önemli etkisi olmuştur. Yol, birçok yerde deniz dolgusuyla yapıldığından kıyının doğal yapısı bozmuş ve kıyı çizgisinde ilerlemeye neden olmuştur. Karayolunun kıyı üzerindeki tahribatını telafi etmek için mahmuzlar inşa edilmiş ve yeni kumsal alanlar oluşturulmaya çalışılmıştır.

Kıyı çizgisi değişimleri Akçaabat İlçesi'nin kıyı kesiminde yöre halkı için yeni plajlar ortaya çıkarmış ve mevcut plajların genişlemesine olanak sağlamıştır. Bunların en önemlisi Yoroz Plajı'dır. Bunun dışında Salacık Aile Plajı, Çamburnu Plajı, Söğütlü Plajı ve diğer mahmuz kenarlarında da dar alanlı plajlar oluşmuştur. Bu plajların varlığı yapılaşmanın sahil şeridine yaklaşmasına, otel, restoran çay bahçesi gibi işletmelerinin sayısının artmasına neden olmuştur. Bazı sahalarda kıyı ilerlemesine bağlı olarak balıkçı barınaklarında sığılaşma sorunu ortaya çıkmıştır.

İnceleme sahasında Söğütlü deresinin batısı ve doğusu kıyı çizgisi ilerlemesinin en fazla olduğu alandır. Öyle ki bu alanda yaklaşık 205 741 m² yeni karasal alan oluşmuştur. Bu alanın kıyıları kumsal karakterinde olduğundan deniz turizmi açısından ideal özelliktedir. Yaylacık Mahallesi'ndeki Mustafa Cumhuri Parkı ile Söğütlü Yeni Balıkçı Barınağı arası kıyı kesimi düzenlenip plaj amaçlı kullanıma açılmalıdır. Düzenlemenin yapılması durumunda yaklaşık 2 km uzunluğunda bir plaj sahası ortaya çıkacaktır.

Sığılaşma nedeniyle atıl duruma düşen Söğütlü Eski Balıkçı Barınağı'nda ana mendireğinin sökülerek arda kalan alanda kumsal oluşumuna izin verilmelidir. Barınak içindeki kumun boşaltılarak barınağın yeniden kullanıma açılması kıyı turizmini olumsuz etkileyecektir. Yöredeki balıkçılar daha doğudaki yeni balıkçı barınağına yönlendirilmelidir.

Sahadaki kıyı boyunca vuku bulan yüklü katı madde taşınımı, kıyıda balıkçı barınaklarında sığılaşma problemlerine yol açmaktadır. Yoroz Balıkçı Barınağı 2011 yılında balıkçı teknelerinin barınağa girmesini zorlaştıracak derecede dolmuştur. Sorunun çözümü için kum boşaltma gemileri kullanılmaktadır. Söğütlü Eski Balıkçı Barınağı'nda da benzer sorunlar yaşanmaktadır. Söğütlü deresi ve ana mendirek barınağın dolmasında aktif rol oynamıştır. 18 Ocak 2018 tarihinde Karadeniz'de etkili olan fırtına ve yarattığı dalgalar barınağın çıkış kısmını tamamen kapatmış ve barınağı işlevsiz hale getirmiştir. Ayrıca Söğütlü Yeni Balıkçı

Barınağı ana mendireğinin baş kısmında sığlaşma nedeniyle buradan kum çıkarımı yapılmaktadır.

Akçaabat'ta dolgu çalışmaları kıyının doğal yapısını bozmakta ve kıyıda telafisi güç sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle devam eden dolgu çalışmaları ivedilikle sonlandırılmalı ve yeni dolgu yapılmamalıdır. Dolguların devam ettirilmesi durumunda uzun yıllar boyunca mahmuz gövdelerinin oluşturduğu kumsallar tamamen yok olacaktır. Öyle ki dolgu çalışmaları yüzünden Çatalzeytin deresinin ağız kısmındaki kumsal yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yaylacık Fatih Stadyumu altında devam eden dolgu çalışması doğusundaki kumsala doğru devam etmekte ve kıyıdaki kumsalı tehdit etmektedir.

Kıyı sanat yapıları kıyıda yeni kumsalların oluşmasına ve mevcut kumsalların büyümesine olanak sağlamıştır. Söğütlü deresi- Hassoy Motorlu Vasıtalar Tic. ve San. A.Ş. hisası (Araf Kafe) arasındaki kumsallar ilçenin en değerli kumsallarıdır. Bu kumsalların genişlikleri batıda az, doğuda daha fazladır. Bu kesimde de kumsalın genişlemesi için Söğütlü Atletizm Stadı'nın doğusu ile hizalı denize 50 m. girinti yapacak 'I' şeklinde mahmuz inşa edilmedi. Bu mahmuzun doğusunda bulunan dolmuş mahmuz da denize 20 m uzatılmalıdır. Böylece zamanla yeni kumsal alanlar ortaya çıkacaktır. Söğütlü TRT Binası'nın kuzeyindeki dolmuş mahmuzun baş kısmındaki kayalar yapılacak yeni mahmuzlarda kullanılabilir.

Kaynakça

Aça, M. (2013). T'rabzon Balıkçılık Kültüründe Akçaabat'ın Yeri ve Akgün Ailesi", *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu*, Akçaabat

Bakkaloğlu, S. (2006). *Kıyı Korumasında Açık Deniz Dalgakıranlarının Etüdü ve Samsun (Dereköy) Örneği*, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon

Başer, V., Bıyık C. ve Demir, O. (2011). "Kıyıları ve Denizel Alanların Kullanımında Harita Mühendisliği Uygulamaları", 7. *Kıyı Mühendisliği Sempozyumu* 20-23 Kasım 2011, Trabzon

Bayraktar, E.A., Bayraktar, D. ve Yüksek, Ö. (2016). "Doğu Karadeniz Kıyılarında T Mahmuzların Kıyıya Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt:20, Sayı:3

Boğuşlu, H., Yıldırım, S., Değirmenci, F. ve Çelik, B. (2000). "Giresun, Trabzon ve Rize İllerindeki Kıyı Çizgisi Değişimleri ve Çözüm Önerileri", 3. *Ulusal Kıyı Mühendisleri Sempozyumu* 5-7 Ekim 2000, Çanakkale,

Çölkesen, İ. ve Sesli, F.A. (2007). "Kıyı Çizgisinde Meydana Gelen Zamansal Değişimlerin Bilgi Teknolojileri ile Belirlenmesi: Trabzon

Örneği”, *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi* 30 Ekim-2 Kasım 2007, Trabzon

Erbaş, Y.S., Nişancı, R., Uzun, B., Yıldırım, V., Colak, H.E ve Bediroğlu, Ş. (2015). “Denizel Alan Coğrafi Bilgi Sistemi için Kadastro Veri Modeli Tasarımı: Trabzon İli Örneği”, *The World Cadastre Summit, Congress, Exhibition-Developments Requirementsfor Marine Cadastre*

Erinç, S. (2001). *Jeomorfoloji II*, Der Yayınları, İstanbul

Erüz, C. (2017). “Doğu Karadeniz’de (Trabzon) Kıyı Müdahaleleri-Deniz ve Kıyı Turizmi Potansiyeli”, *DOKAP Bölgesi Uluslararası Turizm Sempozyumu*, 23-24 Ekim 2017, KTÜ Trabzon

İsmail, N.P. (2016). *Trabzon Kıyılarında, 1957-2015 Dönemi, Kıyı Müdahalelerine Bağlı Habitat Kayıplarının Uzaktan Algılama ve CBS Teknikleri ile İrdelenmesi*, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkçılık Teknolojisi Mühendisliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Trabzon

İzbırak, R. (1955). *Sistematik jeomorfoloji*. Harita Umum Müdürlüğü, Ankara.

İşık, B.Ö. ve Demirel, Ö. (2014). “Kıyı Kullanıcılarının Kıyı Alanı Rekreasyon Planlama Kararları Üzerindeki Etkisi: Trabzon Kıyı Bandı Örneği”, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi* Cilt 4, Sayı:10,

Kadioğlu, Y. (2004). “Akçaabat’ta Şehirleşme ve Şehrsel Fonksiyonlar”, *Doğu Coğrafya Dergisi* Cilt 9, Sayı: 11

Karasu, S. (2016). “Dünya’da ve Türkiye’de Kıyı Beslemesi”. *Sakarya University Journal of Science*, volume: 20, issue:3

Konuk, N. (2015). *Samsun İl Merkezinde Kıyı Yönetimi*, OMÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Çevre Mühendisliği Anabilim Dalı, Samsun

Kurter, A. (1977). *Oseonografya: Kimyasal Fiziksel Dinamik*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Özşeker, K. (2006). *Güneydoğu Karadeniz (Trabzon) Kıta Sahaneliği Oksik Tabaka Hidrografik Özellikleri, Sedimentleri’nin Dane Boyutu Dağılımı ve Ağır Metal İçeriklerinin Araştırılması*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Balıkçılık Teknolojisi Mühendisliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans, Trabzon

Sönmez, A.Y., Hisar, O., Karataş, M., Arslan, G. ve Aras, M.S. (2008) *Sular Bilgisi*. Nobel Yayınları, Ankara

Turoğlu, H. (2005). “Trabzon-Sarp Arası, Karadeniz Sahil Yolu İnşaatının Jeomorfolojik Etkileri” *Ulusal Coğrafya Kongresi* 2005 (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına), İstanbul

Uçlar, S. (2012). *Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi ve İstanbul Örneği*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Şehir ve Bölge Planlaması Anabilim Dalı, İstanbul

Üçüncü, O. (2014). "Doğu Karadeniz Kıyılarında Planlanan Yatırımlar ve Trabzon Örneği İrdelemesi", 8. *Kıyı Mühendisliği Sempozyumu*, İstanbul

Yüksek, Ö., Önsoy, H., Kömürcü, M.İ., Kankal, M. ve Akpınar, A. (2007). "Karadeniz Sahil Yolunun Kıyı Açısından Değerlendirilmesi". 6. *Ulusal Kıyı Mühendisliği Sempozyumu*, İzmir

Yüksel, Y. vd. (2016). *Kıyı Yapıları*. T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Altyapı Yatırımları Genel Müdürlüğü, Ankara

OTLUKBELİ GÖLÜ ÇEVRESİNDE TRAVERTEN BİRİKİM ŞEKİLLERİ*

Travertine Accumulation Forms Around the Otlukbeli Lake

Selahattin POLAT**

Öz: Fırat Nehri'nin bir kolu olan Karasu Irmağı'nın yukarı havza kesiminde birçok yerde traverten yüzeylemlerine rastlamak mümkündür. Hiç şüphesiz bu traverten alanlarından Otlukbeli Gölü çevresi traverten birikim şekilleri açısından zengindir. Otlukbeli İlçe merkezi kuzeybatısında Sazlar Dere vadisinde yer alan Otlukbeli travertenleri 1837- 1935 metre yükselteleri arasında vadinin batı yamacında yüzeylener. Ofiolitli melanj üzerinde çökelmiş olan travertenlerin kalınlığı 20 metre kadardır. Oluşum tipi bakımından bir traverten set gölü olan Otlukbeli Gölü'nün batı ve güneybatısındaki alanda traverten sırtları, traverten konileri ve traverten bacaları gelişmiştir. Traverten sahasında NE-SW, NW-SE, N-S ve E-W doğrultusunda uzanan, 11-150 metre uzunluğunda 26 traverten sırtı harita üzerine işaretlenmiştir. Otlukbeli Gölü'nün oluşumuna sebep olan sırt, sahadaki uzunluğu en fazla olan traverten sırtıdır. Aktif haldeki sırtın batısında su çıkışı devam etmektedir. Traverten sırtları yörenin aktif tektoniği hakkında önemli bilgiler vermektedir. Traverten sırtlarındaki yarıkların NE-SW, NW-SE ve N-S yönde yoğunlaşması bölgede etkin olan sıkışma tektoniğinin bir sonucudur. Alanda bu tektonik yapılarla uyumlu 84 adet traverten konisi, 14 adet traverten bacası tespit edilmiştir. Bu traverten bacalarının ve konilerinin büyük bir kısmı sırtların üzerinde yer alırlar. Bütün traverten koni ve bacalarında traverten çökeli mi sona ermiştir. Koniler, 10 cm ile 3 metre arasında değişen yüksekliğe sahiptirler. Taban çapları ise 50 cm ile 25 metre arasında değişim gösterirler. Traverten çökeli mi, Otlukbeli Gölü'nün oluşumuna neden olan traverten sırtı ve çevresinde sınırlı bir alanda sürmektedir. Diğer yerlerde ise traverten birikimi sona ermiş olup, üzerinde karstik aşınım şekillerinden dolinler ve delikli lapyalar gelişmiştir.

Otlukbeli travertenleri jeomorfolojik miras niteliği taşımaktadır. Sahadaki travertenler birikim şekillerinden koni ve bacaların bir kısmı, bu coğrafi değer in tespit edilmesine kadar tahrip edilmiştir. Yüzbınlerce yılda oluşan bu birikim şekillerin etkin koruma altına alınarak turizme kazandırılması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler; Otlukbeli Gölü, traverten, traverten konisi, traverten sırtı, jeomorfolojik miras

* Bu çalışma 'Karasu Havzası'nın Hidrojeomorfolojik Etüdü' isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** (Dr. Öğr. Üyesi); Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Uşak-Türkiye. E-mail: spolat@usak.edu.tr; **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0002-8042-1918>

Abstract: Travertines outcrop in many places in the upper basin of the Karasu River which is a branch of the Euphrates. Undoubtedly, travertine accumulation forms around the Otlukbeli Lake is the richest in terms of travertine accumulation forms. Otlukbeli travertines located in the valley of the Sazlar River in the northwest of Otlukbeli downtown spread in the western side of valley between 1837- 1935 m heights. Thickness of travertines deposited on Ophiolite melange is nearly 20 m. In the west and southwest of the Otlukbeli Lake which is travertine barrier lake travertine ridges, travertine cones and travertine chimneys appeared. 26 travertine ridges between 11-150 m in NE-SW, NW-SE, N-S and E-W directions in travertine area were marked on the map. Ridge caused formation of the Otlukbeli Lake is the longest travertine ridge in the area. Water flow continues in the west of active ridge. Travertine ridges supply important information about active tectonic of the region. Cracks in the travertine ridges increase in NE-SW, NW-SE and N-S direction is the result of compressive tectonic which is active in the region. 84 travertine cones, 14 travertine chimneys in harmony with these tectonic structures, 14 are found in the area. Great part of these travertine chimneys and cones exist on ridges. Travertine precipitation in all travertine and chimneys finished. Cones are in the height of 10 cm and 3 m. Basin calibres change between 50 cm and 25 m. Travertine precipitation continues in a restricted area in travertine ridge and around which caused formation of the Otlukbeli Lake. Travertine precipitation ended in other places and dolines and perforated lapies appeared.

Otlukbeli travertines are considered as cultural heritage. Some of cones and chimneys which are travertine precipitation forms in the area were spoilt until discovery of this geographic wealth. It is necessary that these precipitation types formed after hundreds of thousands of year be benefited in tourism by taking under protection.

Keywords: Otlukbeli Lake, travertine, travertine cone, travertine ridge, geomorphologic heritage

1. Giriş

Karasu Irmağı (Fırat) Havzası'nda, travertenler yaygın litolojik birimlerdendir. Havzadaki travertenlerin bir kısmı eski iken, bir kısmı yenidir ve çökelim sürmektedir. Fay hatlarında çıkan, kalsiyumbikarbonatça zengin suların, yüzeye çıktıkları yerde, bünyelerindeki eriyikleri bırakması ile oluşan travertenler Hölenk (Çat), Köseler (Çat), Çerme (Tercan), Komzun (Tercan), Özler (Aşkale), Yazıkaya (Çayırılı), Cennetpınarı (Çayırılı), Ekşisu-Çoşan (Çayırılı), Otlukbeli (Küçük Otlukbeli) komları (Otlukbeli), Acıgöl kaynağı (Çayırılı), Kalecik kaynağı (Erzincan), Söğütözü (Erzincan), Gürlevik (Erzincan) yerleşmeleri yakınında yüzeylenirler.

Bu traverten alanlarından Otlukbeli İlçesi kuzeybatısında Otlukbeli Komları (Küçük Otlukbeli) olarak haritalarda yer alan Salihağa, Fazılağa, İsağa, Mollaahmet (Agnene) ve Bölükbaşı komları çevresinde parçalar halinde yüzeylenen travertenler, birikim şekilleri açısından ilgi çekicidir. Salihağa Komu doğusunda, Mollaahmet (Agnene) Komu kuzeyindeki Akkız Tepe doğu yamacında, Fazılağa Komu'nun üzerinde kurulu bulunduğu yerde travertenler depolanmışlardır.

Otlukbeli Gölü ve kaynakları hakkında Stchepinsky (1941), Alpmann (1966), Akkan ve Tuncel (1990) çalışma yapmıştır. Akkan ve Tuncel (1990), gölün oluşumu üzerinde özellikle durmuşlar, göl ve çevresinde yer

alan traverten konilerinden bahsetmişler, diğer traverten birikim şekillerinin özellikleri hakkında detaya girmemişlerdir.

Bu çalışmada, gölün batısında ve güneyinde yer alan traverten birikim şekilleri hidrojeomorfolojik yönden sınıflandırmaya tabii tutulmuştur. Alanda sırt, koni ve baca şeklinde gelişmiş traverten birikim şekilleri bulunmaktadır. Çalışmanın amacı, bugüne kadar hakkında detaylı bir araştırma yapılmamış olan, Otlukbeli Gölü yakınındaki traverten birikim şekillerinin özelliklerini, oluşumlarını ve oluşumları üzerinde etkili olan faktörleri ortaya koymaktır. Amaçlardan biri de, traverten üzerinde gelişen karstik aşınım şekillerini açıklamaktır.

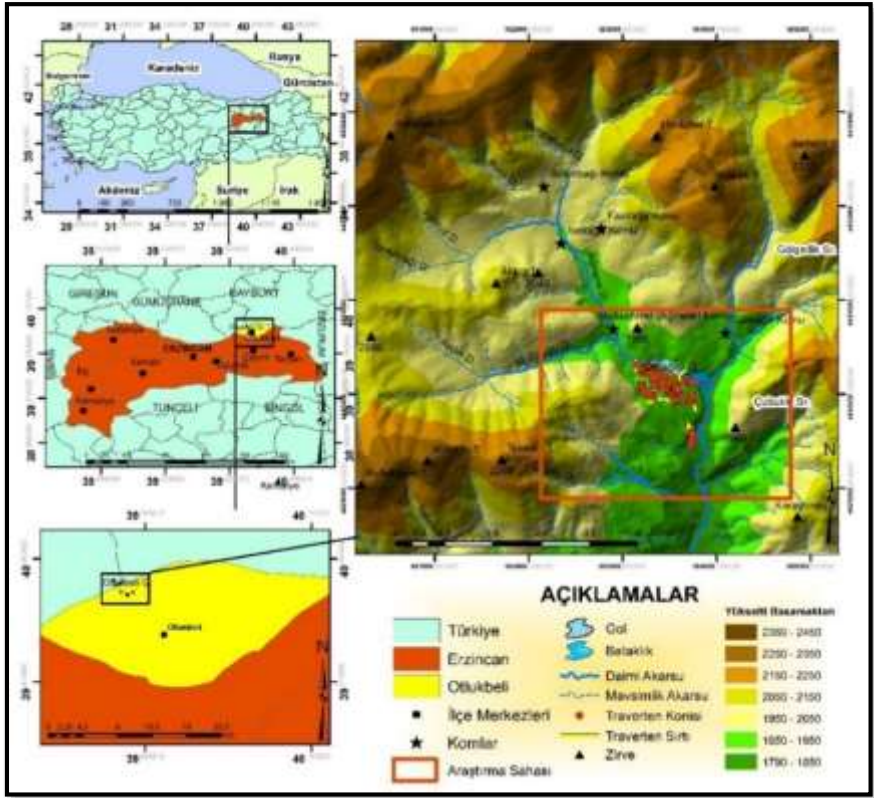
2. Materyal ve Yöntem

Öncelikli olarak literatür taraması yapılmış, sahanın 1/25.000 ölçekli topoğrafya haritası temin edilerek sayısallaştırılmıştır. Çalışmada altlık haritaların oluşturulması ve arazi bulgularının görsel hale getirilmesinde ArcMAP 10.2.2 paket programı kullanılmıştır. Sayısal topografya haritasından DEM, eğim, bakı ve kabartma haritaları üretilmiştir. Arazi çalışmaları sırasında fotoğraflar alınmış ve analizler gerçekleştirilmiştir.

Çalışma büyük oranda arazi gözlemlerine dayanmaktadır. Arazi çalışmaları sırasında sahadaki traverten birikim şekillerinin kayıtları el tipi GPS ile alınmış ve topografya haritası üzerine işaretlenmiştir. Traverten koni ve bacalarının yükseklikleri, genişlikleri ve çapları, traverten sırtlarının uzunlukları, nispi yükseklikleri ve sırt çatlak dolgularının kalınlıkları, şerit metre ve lazer metreyle tespit edilmiş, traverten tabakalarının eğim değerleri ölçülmüştür. Bu arazi gözlemlerinden hareketle traverten birikim şekillerinin oluşum ve gelişimleri hakkında açıklamalarda bulunulmuştur.

3. Araştırma Sahasının Konumu

Araştırma sahası, Erzincan İli Otlukbeli ilçesi kuzeybatısında yer alır (Şekil 1). Erzincan-Bayburt il hududuna oldukça yakın olan saha, idari açıdan Otlukbeli İlçesi sınırları içindedir. Araştırma sahasına Otlukbeli ilçe merkezinden 8 km'lik stabilize karayolu ile ulaşmak mümkündür. Hidrografik açıdan Karasu Irmağı (Fırat) hidrografik havzasında kalır. Karasu Irmağı'nın önemli kollarından Karadivan Çayı'nın Sazlar Deresi havzası yukarı kesiminde yer alır. Haritalarda Otlukbeli Komları olarak geçen Salihağa, Mollaahmet (Agnene), İsağağa, Fazılağa ve Bölükbaşı komlarının bulunduğu kesim araştırma alanıdır.

Şekil 1. Araştırma Sahası Lokasyon Haritası

4. Jeolojik Özellikler

Otlukbeli Gölü'nün içinde bulunduğu Sazlar Deresi yukarı havza kesiminde Jura'dan Kuaternere kadar değişen çeşitli litostratigrafi birimler izlenmektedir. Bunlar Hozbirikyayla Formasyonu, Otlukbeli Ofiolitli Melanj ve Kuaterner tortullarıdır (Şekil 2).

Hozbirikyayla Formasyonu

Birim, gri-siyah, bej ve sarımsı renklere, inceden orta kalınlığa (10-100 cm) kadar değişen katmanlı genelde mikritik karakterde yer yer kristalize kireçtaşlarından oluşur. Alt seviyelerde oolitlik özellikte olan ve üste doğru çört yumruları ve bantları içeren bu mikritik kireçtaşları içinde bazı marnlı ve kumlu ara seviyeler de bulunmaktadır. Kumlu seviyelerde renk pembemsi olabilir. Ağar (1977) tarafından tanımlanan bu birim, inceleme alanının kuzeyinde ve güneyinde yükselen Kabak Tepe, Tekesor Tepe, Karabak Tepe, Yellice Tepe (2438 m) de yüzeylenir.

Özellikle Yellice Tepe (2438m)'nin üzerinde bulunduğu Fırat Irmağı Havzası ile Kelkit Irmağı hidrografik havzalarının birbirinden ayrıldığı su

bölüm çizgisinin geçtiği sırt kesiminde geniş yayılıma sahiptir ve kalınlığı 400 metreye varmaktadır. Kireçtaşları, NE-SW kıvrım eksenli antiklinal ve senklinal gibi kıvrımlı yapılar sunar. Birim, ammonidae fosilleri içermektedir. İçinde bulunan fosillere dayanılarak yaşı, Malm-Alt Kretase olarak belirlenmişti (Tanyolu, 1988; Keskin, 2016). Ofiyolitli melanj ile Hozbiryayla formasyonu arasında bindirme fayı gelişmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Araştırma Sahasının Jeoloji Haritası (Keskin, 2016'dan)

Otlukbeli Ofiyolitli Melanjı

Korkmaz ve Baki (1984) ve Tanyolu'nun (1988) Otlukbeli Olistostromal Ofiyolitik Melanjı, Aral'ın (1997) Ofiyolitli Melanj, Keskin'in (2016) Otlukbeli Olistostromal Melanjı olarak nitelendirdiği birim başlıca radyolarit, pelajik ve neritik kireçtaşı, spilitik bazalt, serpantin, kumtaşı, şeyl ve silttaşı bloklarından ibarettir (Foto 1). Çubuklu Sırtı kuzeyinde olduğu gibi yer yer birimi, kuvarslı mikrodiyorit dayklar kesmektedir. Melanj çok sayıda fay tarafından kesilmektedir.

Melanj içindeki serpantinler, yeşil, koyu yeşil, siyahımsı renklerde ve sert masif yapıdadır.

Bazaltlar, koyu gri, koyu kahve, siyah renklerde ve masif, yoğun özelliktedir. Bazıları camsıl, bazıları porfirik dokuludur. Camsıl dokuların ince kesitlerinde akıntı izleri fark edilmekte olup, içerdikleri iki değerli demir nedeniyle kahverengiye dönük renkler alırlar (Tanyolu, 1988).

Kireçtaşları, gri, koyu gri, bej, koyu kırmızı- kahve ve siyahımsı renklerde ve genelde mikritik özelliktedirler. Tabaka kalınlıkları orta veya kalın, bol çatlaklı ve çatlaklar ince kalsit dolguludur. Kırık ve çatlak yüzeyleri boyunca limonitleşme meydana gelmiştir.

Radyolaritler, siyahımsı, koyu kahve-kırmızımsı renklerde ve çoğunlukla 5-10 cm kalınlıkta bantlar halinde bulunurlar.

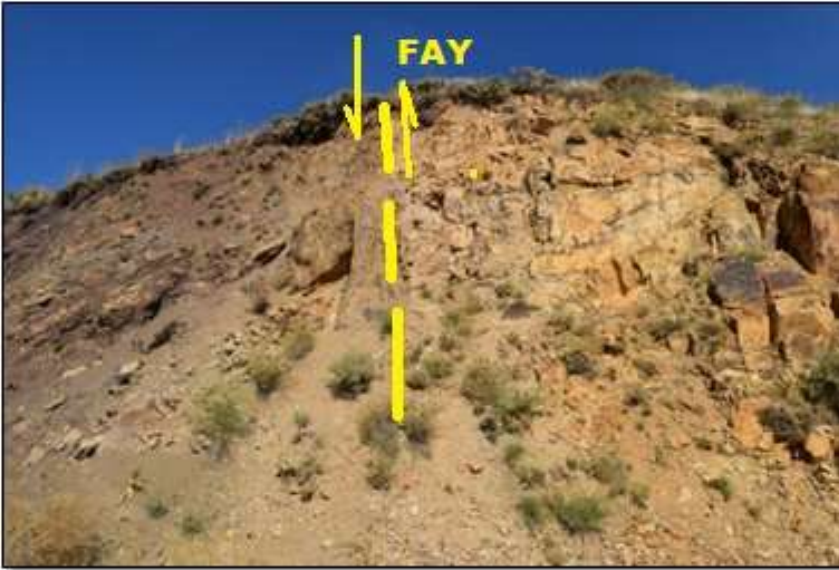

Foto 1. Geniş bir alanda yüzeylenen ofiyolitli melanj ve melanjı kesen doğrultu atımlı sol yönlü fay.

Melanjin, Hozbirikyayla litolojik birimi üzerine uyumlu olarak geldiği ileri sürülmektedir (Korkmaz ve Baki, 1984, Bektaş ve diğ., 1984, Tanyolu, 1988). Otlukbeli Gölü çevresinde Hozbirikyayla Formasyonu ile olan sınırı, tektonik dokunaklıdır. Bindirme fayıyla Hozbirikyayla kireçtaşları üzerinde yer alır. 1250 metre kalınlığına sahip olan melanja, Özsayar (1990) Alt-Üst Kretase, Keskin (2016) ise Senomaniyen-Turoniyen yaşını vermiştir.

Aral ve diğerleri (1997) Ofiyitli melanjin en güzel Bölükbaşı komundan güneye doğru uzanan, Sazlar vadisini izleyen yol boyunca görüldüğünü dile getirmektedir. Ofiyolitli melanjin önemli bir ögesi olan ince-orta tabakalı, kırmızı radyolarıyalı çörtler Salihaga komu güneyindeki Büyük Karataş sırtını oluşturur. Yastık yapısı gösteren spilitik bazaltlar ile bunlarla ardalanmalı kırmızı pelajik kireçtaşı bloklarını, yukarıda tanımlanan büyük radyolarit kütesinin güneyinde izlemek mümkündür. Serpantinit, melanj içinde seyrek gözlenir. Bölükbaşı Komu'nun 2,5 km. güneybatısında Ağnene Tepe'de 20-30 metre büyüklükte iki serpantinit bloğu yer alır (Aral ve diğ., 1997) şeklinde açıklamada bulunmaktadır. Otlukbeli melanji içinde Kuşkayası mevkiinde olduğu üzere radyolaritlerde yerleşmiş çok sayıda manganez cevherleşmesi mevcuttur (Van ve Yalçınalp, 2010).

Ofiyolitli melanjin üzerine uyumsuzlukla Üst Kampaniyen-Meastrihtiyen yaşlı kireçtaşları, Üst Paleosen-Alt Eosene ait formasyonlar ve Kuaterner birimler gelir.

Kuaterner Arazisi

Sahada Kuaternere ait araziler travertenler, alüvyonlar ve yamaç döküntüleriyle temsil edilir. Travertenler, parçalar halinde bulunur. En geniş yüzeylenmeye Otlukbeli Gölü batısında sahiptir. Salihaga Komu doğusu, Fazılağa, İsağağa ve Bölükbaşı komları çevresinde, Otlukbeli Gölü batı ve güneybatı kesimi yayılış gösterdiği diğer alanlardır.

Otlukbeli sahası batısında travertenler litotip olarak, çakıllı travertenler sınıfına girmektedir. Burada fay hattına yakın olan kesimde travertenler, breşik bir yapıda olup ofiolitik melanja ait radyolarit parçaları içeren köşeli unsurlar ihtiva eder. Ürkülü Sırtı doğusunda gelişen, N-S yönünde uzanan fay hattından çıkan suların ve yağışın ortaklaşa hareketi sonucunda yamaç aşağıya doğruya ve güneye doğru taşınmasıyla meydana gelmiş olma ihtimali yüksektir. Litoklastik olarak adlandırılan travertenlerde çakılların boyutu ve oranı doğruya, Sazlar Deresi vadisi tabanına doğru azalmaktadır. Radyolarit çakılları içeren kesimlerde travertenler kırmızımsı renktedir (Foto 2).

Foto 2. Radyolarit çakılları ihtiva eden travertenler ve üzerinde aşınmış traverten konisi.

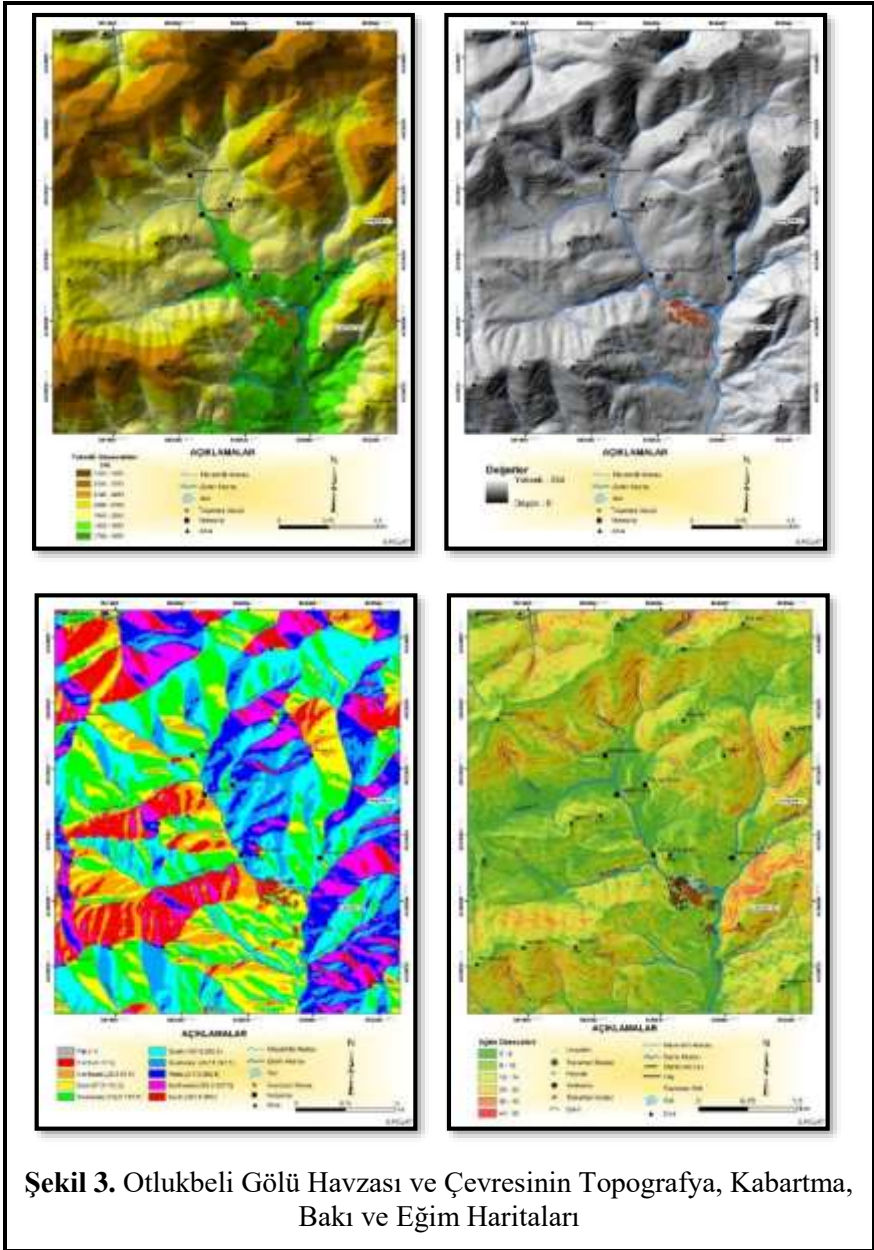
Sahadaki tortul birimler, NE-SW eksene sahip antiklinal ve senklinal yapılar oluşturacak şekilde kıvrımlanmışlardır. Bu özelliklere bağlı olarak araştırma sahası ve çevresinde akarsular, kafesli drenaj ağı tipine sahiptir. Saha, NE-SW istikametinde doğrultu atımlı sol yönlü, NW-SE yönünde ise doğrultu atımlı sağ yönlü faylar tarafından kesilmektedir.

5. Genel Jeomorfolojik Özellikler

Jeomorfolojik açıdan saha, plato özelliği taşır. Sazlar Deresi ve kolları tarafından derince yarılmıştır.

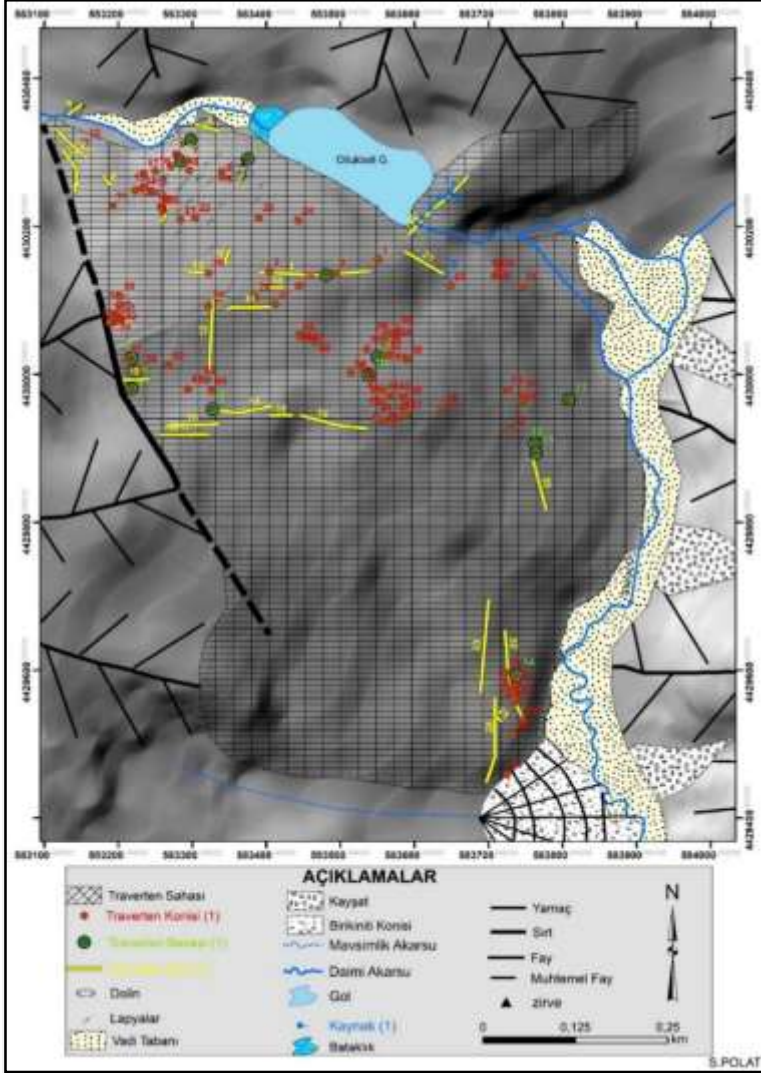
Otlukbeli Gölü çevresinde morfolojiye, geniş aşınım yüzeyleri hakimdir. Aşınım yüzeyleri 1950, 2000-2050 ve 2100-2150 metrelerde belirgin olarak izlenmektedir (Akkan ve Tuncel, 1990). Sazlar Deresi ve kolları bu aşınım yüzeylerini parçalayarak sırtlar haline dönüştürmüşlerdir.

Sahanın eğim değerleri oldukça yüksektir. Özellikle, Çubuklu Sırtı'nda bu durumu daha belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Sırtın kuzey yamacında eğim değeri güney yamaca göre daha fazladır (Şekil 3, 4). Eğim üzerinde litolojinin etkisi büyüktür. Sırtın kuzeyinde, ayrışma ürünleri kayşat konileri oluşturmuştur.

Sazlar Deresi hariç diğer akarsular tabandan yoksundur ve asimetric vadilerde akış gösterirler. Sazlar Deresi, alüvyal tabanlı vadiye menderesler çizerek akar. Vadinin doğu ve batısında menderes yenikleri oluşturmuştur.

Otlukbeli Gölü'nün doğu ve batı kıyıları yüksek kıyı özelliği taşır. Doğu kıyıları ofiolitli melanjdan, batı kıyıları ise travertenlerden yapıldır. Gölün kuzeybatı kısmında Ağnene Deresi'nin oluşturduğu küçük bir birikinti yelpazesi-delta gelişmiştir. Gölalanı bu kesimden akarsuların getirdiği malzeme ile güneydoğudan ise kaynak sularının bıraktığı tortullar ile gün geçtikçe daralmaktadır.

Şekil 4. Otlukbeli Gölü ve Çevresinin Jeomorfoloji Haritası

Sazlar Deresi havzası yukarı kesiminde travertenler parçalar halinde yüzeyleyir. Salihağa, Fazılağa, İsağa ve Bölükbaşı komları çevresi ve Otlukbeli Gölü batı ve güneybatı kesimleri traverten kütlelerinin yayılış

gösterdiği alanlardır. Salihağa komu doğusunda Gölgedik Sırtı batısında travertenler iki basamak halinde, kuzeyde Akkız Tepe doğu yamacında olan E-W yönünde uzanan fay hattından çıkan kaynağın yamaç üzerinde yayılmasıyla mikro teraslardan yapıli travertenler şeklinde, Fazılağa Komu'nun üzerinde bulunduğu travertenler ise fay önü travertenleri biçiminde depolanmışlardır.

6. Otlukbeli Gölü ve Kaynakları

Otlukbeli Gölü, Karakulak Çayı'na kuzeyden katılan Tekesor Dere'nin Sazlar Deresi'ne ait kuzeybatıdaki kolu olan Ağnene Deresi vadisinde yer alır. Göl, Küçük Otlukbeli yerleşmesi olarak adlandırılan yöre halkının Otlukbeli Komları olarak nitelendirdiği çok sayıda komdan oluşun idari birimin, terk edilmiş haldeki Salihağa Komu'nun batısında bulunur. Oluşum bakımından, dünyada ender rastlanan göllerden biridir. Gölü, coğrafya literatürüne ilk kazandıranlar Akkan ve Tuncel (1990) olmuştur. Araştırmacılar, yaptıkları çalışma ile coğrafya literatürüne ilk defa set gölleri tipine traverten setti tipini kazandırmışlardır.

Otlukbeli Gölü, 6500 m² alana sahiptir. Göl derinliğı 15-18 m civarındadır (Akkan ve Tuncel, 1990). Deniz yüzeyinden 1891 metre yüksekte yer alan gölün NW-SE yönünde uzun eksenini 190 metre, NE-SW yönündeki kısa eksenini ise ortalama 70 m olarak ölçülmüştür. Göl, NE-SW yönünde 150 metre uzunluğundaki traverten sırtının Ağnene Deresi vadisini kapatması sonucunda oluşmuştur (Foto 3). Sırtın, Sazlar Deresi vadisi tabanından yüksekliğı 42 metre olarak ölçülmüştür. Genişliğı ise 25 metreden daha fazladır. Sırt, yükselteleri kuzeydoğudan güneybatıya doğru azalan 3 ayrı basık koniden meydana gelmektedir. Kuzeydoğudaki konilerde su çıkışı sona ermiş yalnızca gaz çıkışları sürmektedir. Güneybatı kısmındaki koni üzerinde ise su ve gaz çıkışları devam etmekte olup traverten çökeli mi burada aktif haldedir. Basınçla çıkan kaynak suları, yanı başındaki göle ve sırtın üzerine yayılmaktadır. Kaynaklar, bu çıkış yaptıkları yer ve çevresinde kırmızı, sarı, beyaz renkte travertenler bırakmaktadır. Kaynaklar ile göl arasındaki travertenler sal tipi traverten özelliğı gösterir. Kırılgan ve gevrek aynı zamanda kâğıt inceliğinde olan bu travertenlerin içlerinde gazların sebep olduğu zarflı gaz kabarcıkları dikkati çeker.

Foto 3. Otlukbeli Gölü'nün oluşumuna sebep olan traverten sırtına (26 nolu sırt) batıdan bakış.

Kaynaklar, Otlukbeli Gölü'nün oluşumuna sebep olan sırtın batısında 5 noktadan, ayrıca traverten örtülü sahanın doğusundaki yamaç kesiminden sızıntı şeklinde çıkış yapmaktadırlar. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan sırtın üzerindeki kaynakların toplam debisi 15 l/s, sıcaklığı 16°C ve pH ise 6'dır (Alpman, 1966). Maden suyu kaynaklarının sıcaklığı mevsimlere göre fazla değişmemektedir. Kaynağın suları kimyasal yönden bikarbonatlı, magnezyumlu, demirli, sülfatlı ve klorürlüdür. Suların 834 mg/l tortu bıraktığı tespit edilmiştir (Akkan ve Tuncel, 1990). Kaynakların etrafta kırmızı, sarı renkli tortu bırakması demir bakımından zengin olduğunu işaret etmektedir.

Stchepinsky (1941), Otlukbeli (Karakulak) maden sularından “gazlı olan su, menba tarafında tersib edilmiş beyazımsı teressübattan müteşekkil bir kraterden gürültü ile çıkmaktadır. Suyun miktarı mühimdir. Teamül: Kalevi, hafifce karbonatlı ...” şeklinde bahsetmektedir.

Otlukbeli Gölü'nün suları, tatlıdır. Göl suları, settin batısındaki alçak kesimde gelişmiş olan bir gideğen vasıtasıyla Sazlar Deresi'ne boşalır. Sular, ekip-biçme faaliyetinin yapıldığı alanların sulanmasında kullanılmaktadır.

7. Bulgular

7.1. Otlukbeli Travertenleri ve Traverten Birikim Şekilleri

Travertenler, Otlukbeli Gölü batı ve güneybatısında en geniş yüzeylenmeye sahiptir. Travertenler 1837-1935 metre yükseltileri arasında yüzeylenir. Yöre halkının Pırnal mevki olarak adlandırdığı alandaki travertenler ofiolitli melanj üzerinde çökelmiştir. Travertenler 40 metre kalınlığa ulaşır. Gri, sarı ve kırmızımsı renge sahiptir. Traverten alanını batı sınırını N-S yönünde uzanan Ofiolitli melanj ile travertenler arasında gelişmiş fay hattı çizer.

Otlukbeli Gölü batısı ve güneybatısı traverten birikim şekilleri bakımından çeşitlilik arz eder. Burada NE-SW, NW-SE, E-W ve N-S yönünde uzanan fay hatlarından yüzeye çıkan kalsiyumbikarbonat bakımından zengin mineralli soğuk suların eseri olan travertenler sırt, koni ve baca şeklinde çökelmiştir (Şekil 5). Bu şekillerin oluşmasında kaynağın konumu, çıkış yaptığı yerin topografyası, su akış hızı ve akış yönündeki değişiklik, organik faaliyetler, mevsimsel faktörler ve bölgesel tektonik olaylar etkili olmuştur.

7.1.1. Traverten Sırtları

Traverten sırtları fay, çatlak veya yarık hattı boyunca yüzeye çıkan yeraltı sularının, bu yapıların içinde veya yeryüzüne çıktıkları yerde, yapının her iki tarafında kalsiyum karbonatın üst üste birikmesi ile oluşmuş traverten birikim şekilleridir. Traverten sırtları ile tektonik arasında yakın ilişki vardır. Genişlemeli tektoniğin etkin olduğu sahalarda yaygın olarak gözlenmektedir. Sırtın ortasında yer alan çatlak, bölgesel genişleme devam ettiği takdirde açılmayı sürdürmektedir. Ayrıca çatlaklar, bölgesel genişlemenin yönü ve oranı hakkında somut bilgiler verir. Çatlaktan çıkan sular, travertenleri çatlak duvarına paralel olarak çökeltmeye devam etmektedir. Bu çatlaklar dolgunsuz olabileceği gibi dolgulu da olabilmektedir.

Sahada NE-SW, N-S, NW-SE ve E-W yönünde uzanan 26 traverten sırtı tespit edilmiştir. Bu sırtların bazıları topografyada çok net olarak izlenirken bazıları çok yayvan morfolojiye sahip olduğundan ancak üzerinde gelişmiş olan çatlaklar vasıtasıyla takip edilebilmektedir. Otlukbeli Gölü'nün batı kıyısında NW-SE yönünde ilerleyen sırtların uzunluğu 11-150 metre arasında değişir. 4, 5, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24 ve 26 nolu sırtlar topografyada çok net olarak izlenebilmektedir (Şekil 5). Diğer traverten sırtları ise eski olduğundan, sonradan üzerine gelen daha genç traverten depoları ile örtülerek maskelendiğinden, kolay takip edilememektedir.

Foto 4.Otlukbeli Gölü kuzeybatısında Ağnene Deresi vadisi tabanındaki NW-SE doğrultulu 34 m uzunluğundaki 4 nolu traverten sırtı ve batısında 3 nolu traverten bacası.

Bu traverten sırtının kuzeyinde 5 nolu sırt yer alır. Sırt, NE-SW yönünde uzanır. Ağnene Deresi yatağı doğu kesiminde yer alan sırt, 26 m uzunluktadır. Vadi tabanından yüksekliği 4 metredir. Üzerindeki çatlak çok belirgindir (Foto 5).

Foto 5. Ağnene Dere vadisinde 5 nolu sırt.

14 nolu traverten sırt, sahayı batıdan sınırlayan faya dik olarak gelişmiştir. Sırtın uzunluğu 27 metre olarak ölçülmüştür. Üzerinde, sırt eksenine paralel şekilde dizilmiş 4 adet koni yer alır.

15 nolu sırt E-W yönünde uzanır. Yaklaşık 35 m uzunluğundadır. Sırt üzerindeki çatlak dolgusu 35 cm genişliğindedir. Sırt çatlağı, tam düşey yönde gelişmemiştir. Sırtın nispi yüksekliği 3 metredir.

16 ve 17 nolu sırtlar birbirine paralel olarak uzanır. Topografyada bu iki sırt çok belirgindir. 16 nolu sırtın uzunluğu 65 m, 17 nolu sırtın ise 73 m olarak ölçülmüştür. Sırtlar üzerindeki çatlaklar sırt eksenine boyunca takip edilmektedir. Bu sırtlardan 17 nolu sırtın merkezi kesimindeki çatlağın genişliği 210 cm'yi bulur. Düşey yönde gelişmiş olan çatlak dolgusu, kanatları oluşturan travertenlerden daha dirençli olması nedeniyle sırt üzerinde çukıntı oluşturmuştur (Foto 6).

Foto 6. 17 nolu sırtın merkezi çatlağı ve düşey yönde oluşmuş çatlak dolgu malzemesi. Solda 7 m maksimum yüksekliğe sahip 18 nolu sırtı görülmektedir.

16 ve 17 nolu sırtların doğusunda 18 nolu sırt dikkati çeker. 18 nolu sırt kabaca ESE-WNW yönünde uzanır. Kuzeye doğru içbükeydir. Sahadaki yüksekliği en fazla olan sırtlardan biridir. Orta kısmında nispi yükseklik 7 metreyi bulur. Sırt üzerinde 1cm ile 5 cm arasında genişliği sahip çatlak uzanır.

Morfolojik olarak traverten sırtı özelliklerini kaybetmiş olan 19 nolu sırt iki kısma ayrılmıştır. 18 nolu sırtın doğu uçundan başlar. İki sırt parçası arasında 7 metrelik kesinti vardır. Traverten sırtı, çatlağı dolduran tabakalar sayesinde takip edilebilmektedir. Uzunluğu yaklaşık 134 metre kadardır.

20 nolu sırt N-S yönünde gelişmiştir. Diğer sırtlar gibi tipik traverten sırtı özelliği taşımaz. Sırt, açılma çatlağı sayesinde teşhis edilmektedir. Traverten sahasının doğusundaki yamaçta gelişen sırtın çatlağı, 72 m'lik mesafe boyunca çok net şekilde izlenmektedir. Çatlağın genişliği,

maksimum 50 cm'dir. Sırt çatlağının üzerinde, 12 ve 13 nolu traverten bacaları dizilidir.

21 nolu traverten sırtı, Otlukbeli Gölü güneyindeki yamaçtadır. NW-SE yönünde uzanır ve oldukça basık bir sırt özelliği taşır. Üzerindeki çatlak sayesinde anlaşılmaktadır. 69 metre boyunca takip edilmektedir. Sırt yamaçta gelişmiş olduğundan tipik traverten sırtı morfolojisine sahip değildir. Yapının güneydoğu uçunda sızıntı halinde su çıkışı görülür. Sırtın Otlukbeli Gölü batısına doğru uzandığı tahmin edilmektedir.

En dikkati çeken sırtlardan üçü alanın güney kesiminde yükselir. N-S yönünde birbirine paralel olarak gelişmiş olan bu sırtlar, harita üzerine 22, 23 ve 24 nolu sırtlar olarak işaretlenmiştir (Foto 7). Sazlar Deresi vadisi batı yamacında yer alan bu sırtların uzanış doğrultuları akarsu vadisi ile uyumludur.

Foto 7. N-S yönünde uzanan 22 ve 23 nolu traverten sırtları ve Sazlar Deresi vadisi.

En doğuda yer alan 22 nolu sırt, vadinin batısında çok net bir şekilde izlenmektedir. Uzunluğu 125 metredir (Foto 8). Sırtın doğu kanadını oluşturan travertenler Sazlar Deresi tabanına kadar inmektedir. Bu kesimden sırtın yüksekliği 28 m olarak ölçülmüştür. Sırtın eğim değeri bu kesimde oldukça fazladır. Bu kanatta küçük traverten mağaraları gelişmiştir. Sırtın batı kesimde nispi yüksekliği 4 metredir. Yapının üzerinde açılma çatlağı bulunur (5 cm) ve güneyde iki kola ayrılır. Bu sırtın üzerinde ve doğu yamacında traverten koni ve bacaları gelişme imkânı bulmuşlardır. Güney uçta ise iki traverten konisi yükselir.

Foto 8. Sazlar Deresi vadisi batısında N-S yönünde uzanan 22 nolu sırt.

Batıda yer alan 23 nolu sırt ise 125 m uzunluğundadır. Sırtın güney yarısı tipik traverten sırtı morfolojisine sahiptir. Kuzey kesimde ise sırt ancak çatlak vasıtasıyla anlaşılmaktadır. Sırt ortasındaki çatlak çok belirgin vaziyettedir. Çatlak genişliği 75 cm kadardır. Bu sırtın üzerinde traverten bacası ve konisi bulunmamaktadır.

En güneyde 24 nolu sırt yer alır. Sırt uzunluğu 116 metredir. Sırt çatlağının genişliği 60 cm'dir (Foto 9). Sırtın orta kesiminde çatlak doğuya doğru ayrılmaktadır. Burada 11 m uzunluğunda bir yan sırt gelişmiştir.

Foto 9. 24 nolu traverten sırtı üzerindeki N-S yönlü açılma çatlacağı.

Otlukbeli Gölü'nün oluşumuna sebep olan 26 nolu traverten sırtının uzunluğu 150 metredir. Sırt üzerinde çatlak uzanır. Çatlak, sırtı iki parçaya ayırır. Çatlağın genişliği, 5-10 cm arasında değişir. Bu yapı, maden suyu

kaynakları ve traverten sırtının meydana gelmesine sebep olan NE-SW yönlü sıkışma tektoniği sonucunda oluşmuştur. Aktif haldeki sırt üzerinde bir kısmı hâlen çıkışını sürdüren maden suyu kaynakları ile etkinliği sona ermiş kaynak çıkış çukurlukları sıralanır. 26 nolu traverten sırtı, üç adet basık koninin birleşmesi ile oluşmuştur. Üzerinde aktif olmayan su çıkış yerlerinde, ters dönmüş koni biçimli çukurlar bulunur. Eski su çıkış yerleri olan bu çukurlar sırtın doğusunda kalır ve gaz çıkışları meydana gelmektedir. Kalsiyumbikarbonatlı maden suyu kaynakları, sırtın batı kesiminde çıkış yaparlar. Maden suları, maksimum 40 cm çapa sahip çukurlardan adeta kaynarcasına yüzeye çıkarlar ve bir kısmı traverten sırtının üzerinde traverten kabukları oluşturarak göle, bir kısmı sırtın güney yamacında sarkıt, dikit ve minyatür traverten terasları oluşturarak Sazlar Deresi'ne karışırlar.

7.1.2. Traverten Konileri ve Bacaları

Sahada yapılan incelemede kalsiyumbikarbonat bakımından zengin, hidrostatik basıncı yüksek eski kaynakların ağızlarında traverten konileri ve bacaları gelişmiştir. Bunlar, kaynak çıkış ağızları ve çevresinde kalsiyum karbonatın kabuklar şeklinde üst üste birikmesi ile oluşmuşlardır.

Traverten bacası ve konileri morfolojik olarak birbirinden farklıdır. Bacaların yüksekliği genişliğinden fazla ve topografyada çok net görülürken koniler oldukça basık ve yayvan bir profil arz eder. Bacalar, hidrostatik basıncı fazla kaynak sularının çıkış yaptığı yerlerde meydana gelmiş daha çok dikey yönde gelişmiş hidrojeomorfolojik yapılarıdır.

Traverten sahasında en çok traverten konileri dikkati çeker (Foto 10). Travertenlerle örtülü alan üzerinde küçük kubbeler şeklinde yükselmektedirler. Eski su çıkış yerleri olan bu koniler, sahayı kat eden tektonik hatlara uygun olarak kuzeybatı-güneydoğu, kuzeydoğu-güneybatı ve kuzey-güney doğrultusunda dizilmişlerdir. Anadolu'da bu kadar sayıda traverten koni ve bacası başka bir yerde tespit edilmemiştir. Arazi çalışmaları sonucunda sahada toplam 84 adet traverten konisinin olduğu anlaşılmış ve bu koniler harita üzerine işaretlenmiştir. Koni sayısının bundan daha fazla olduğunu defneciler tarafından ilgi çekici bir görünüşe sahip olması nedeniyle yok edildiğini yöre halkı dile getirmektedir. Tahrip edilmiş traverten konileri bu durumu doğrulamaktadır.

Foto 10. Fossil traverten konisi.

Konilerden bazıları simetrik iken bazıları asimetrik profile sahiptir. Yükseklikleri fazla değildir. Nispi yükseklikleri 10 cm ile 3 m arasında değişir. Taban çapları, 50 cm ile 25 m (55 nolu koni) arasında değişim gösterir. 72 nolu (15 m), 40 nolu (10 m), 58 nolu, 49 nolu (8 m) ve 71 nolu (7 m) koniler sahadaki taban çapları en fazla olan konilerdir.

Genelde üzerlerinde su çıkışının gerçekleştiği kanal veya çukurluklar bulunur. Bazı konilerde bu kanal ve çukurluklar günümüze kadar ulaşmıştır. Çok sayıda konide ise bu kanallar kalsiyum karbonatla tıkanmış olması, aynı zamanda karstifikasyona maruz kalarak aşınmış olmasından dolayı bulunmamaktadır. Su çıkış kanallarını 12, 28 ve 50 nolu konilerde görmek mümkündür.

Sahada 14 adet traverten bacası tespit edilmiştir (Foto 11,12). 1837-1933 m yükselteleri arasında yayılış gösteren bacalardan 2 tanesi tahrip olmuştur. Yükseklikleri maksimum 5 m, taban çapları ise 4 m kadardır. Mevcut bacalardan 6'sının üzerlerinde su çıkış kanalı bulunmaktadır. Kanal çapları 6-20 cm arasında değişmektedir. Basınçla yüzeye çıkan suların eseri olan bu bacalarda traverten çökeli mi sona ermiştir.

Foto 11. Araştırma sahasında traverten bacaları.

Sahadaki traverten konileri ve bacalarının bazıları, traverten sırtları üzerinde yükselir. Bu durum, sırt üzerindeki çatlaklar boyunca lineer (hat) şekilde çıkış yapan suların sonradan belli noktalardan çıkış yaptığını işaret etmektedir. Alanda aktif halde traverten koni ve bacası bulunmamaktadır.

Foto 12. Otlukbeli traverten sahasındaki en büyük boyuta sahip 11 nolu traverten bacası.

8. Karstik Aşınım Şekilleri

Kuaternere ait ikincil karstik kayaç olan travertenlerde çökelim sona erdikten sonra karstlaşma olayı başlamış, lapyta ve dolin gibi aşınım şekilleri gelişmiştir (Foto 13).

Karstik aşınım şekillerinden dolinler travertenle örtülü sahanın özellikle kuzeyinde görülür. Alanda üç adet dolin tespit edilmiştir. Bu dolinlerden ikisi çökme sonucu meydana gelmiştir. Bu dolinlerin yamaçları oldukça dik olup, tabanlarında traverten blokları bulunmaktadır. En kuzeyde yer alan dolin, T şeklinde bir ağıza sahiptir. Dolinin derinliği 3 m olarak ölçülmüştür. Bu dolinin batısında diğer dolin yer alır. Kabaca dairevi ağıza sahip olan dolinin ağız çapı 8 m, derinliği ise 4 metredir. Üçüncü dolin ise Ürkülü Sırtı yakınlarındadır. Dolinin ağız, deniz seviyesinden 1925 m yüksektedir. Ağız çapı 10 m, derinliği ise 3 metredir. Dolinin kenarları delikli lapyalarla kaplıdır.

Foto 13. Travertenler üzerinde gelişmiş çökme dolinleri.

Sahada en yaygın karstik aşınım şeklini lapyalar oluşturur. Eğim nedeni ile delik ve oyuklu lapyalar daha çok gelişme imkânı bulmuştur. Lapyalar alanın kuzeyinde yoğunlaşır. Çapları 50 cm, derinlikleri 1 metreye kadar çıkan lapyalar delik lapyaya özelliği gösterir (Foto 14). Adeta petek görünümünde olan bu lapyalar birbiriyle birleşerek boyutları büyümektedir.

Foto 14. Travertenler üzerinde delik lapyalar.

9. Tartışma ve Sonuçlar

Travertenler, kalsiyumbikarbonatça zengin, sıcak ve soğuk su kaynakları tarafından oluşturulan çökellerdir. Traverten çökeliminde su kaynağının konumu, kimyasal ve fiziksel özellikleri, su sıcaklığı, akış rejimi ve hidrostatik durumu, sahanın tektonik özellikleri, suyun akış

gösterdiği yerin topografyası, iklimatik ve biyolojik özellikler gibi birçok faktör etkilidir.

Otlukbeli Gölü batısında yer alan travertenler, mineralli soğuk suların eseri olup tufa özelliği taşımaktadır. Sahada hidrojeomorfolojik yönden traverten birikim şekillerinden traverten sırtları, traverten konileri ve traverten bacaları gelişme imkânı bulmuştur.

Bilindiği üzere travertenler neotektonik açıdan önemlidir. Tektonik bakımdan aktif olan zonlar ile traverten çökeli arasında çok yakın ilişki vardır. Özellikle traverten sırtları uzun eksenli boyunca gelişmiş olan merkezi çatlaklar, açılma çatlaklarıdır. Bölgeyi etkileyen açılma kuvvetlerinin yönleri bu çatlaklardan elde edilebilmektedir (Altunel, 1996). Sahada, tektonik ile yakından ilişkili, toplam 26 traverten sırtı tespit edilmiştir. Uzunlukları 11-150 m arasında değişen bu sırtlar NE-SW, E-W, N-S yönünde gelişmişlerdir. Toplam uzunlukları 1560 m olarak hesaplanmıştır. Sırtı oluşturan traverten tabakalarının eğim dereceleri 5-85° arasında değişiklik gösterir. Traverten sırtlarındaki çatlaklar ise 0,5 cm ile 210 cm arasında değişen genişliktedir. Sırtlardan biri aktif olup diğerleri pasiftir. Alandaki farklı uzanış doğrultularına sahip traverten sırtları, yöreyi etkileyen açılma kuvveti yönlerinin Kuaternerde değişim gösterdiğini işaret eder. Aktif traverten sırtı sahanın günümüzde tektonik olarak NE-SW yönünde sıkıştığını, NW-SE yönünde ise genişlediğinin göstergesidir.

Akkan ve Tuncel (1990) alandaki traverten birikim şekillerinden yalnızca traverten konileri hakkında bilgi verilmiş ancak koni sayısı kesin olarak ifade edilmemiştir. Yaptığımız çalışmaya göre alanda 84 adet traverten konisi, 14 adet ise traverten bacası bulunmaktadır. Mineralli su kaynaklarının çıkış yaptığı kısmında oluşan traverten konileri Scheuer ve Schweitzer (1989)'in sınıflandırmasına göre düzenli küçük kaynak konisi (regular small spring cone) tipine girmektedir. Suların çıkış yaptığı yerin eğim değerinin yüksekliği nedeniyle traverten konilerinin tabanları ve ağızları fazla büyümemiştir.

Traverten bacaları ve konilerinin, özellikle traverten sırtları üzerinde ve çatlakların kesiştikleri yerlerde yoğunlaştıkları dikkati çeker. Alandaki tektonik kökenli çatlaklarla traverten koni ve bacalarının dağılışı arasında bağlantı vardır. Traverten sırtları üzerinde tektonik hat boyunca çıkan sular, daha sonra noktasal çıkış şeklini almış ve traverten konileri ile traverten bacaları meydana gelmiştir. Su miktarının azalması ve zamanla şiddetini tamamen yitirmesi, traverten koni ve bacaları içindeki kanalların kalsiyum karbonatla tıkanmış olması nedeniyle traverten birikim şekillerinin oluşumu sona ermiştir. Alanda, aktif halde traverten koni ve bacası bulunmamaktadır. Koni ve bacaların yükseklikleri ile sahadaki kaynak sularının hidrostatik basıncı arasında yakın ilişki vardır.

Alanda aktif traverten çökeli mi Otlukbeli Gölü'nün oluşumuna sebep olan traverten sırtının üzerinde ve gölün güneyindeki yamaçta çok sınırlı bir alanda sürmektedir.

Otlukbeli Gölü, Ağnene Deresi'ni NE-SW yönünde kesen 150 m uzunlukta ve 20 m kadar genişlikte, vadi tabanından 42 m yüksekte traverten sırtının akarsu vadisi önünü kapatmasıyla oluşmuş, dünyada oluşum bakımından ender traverten set göllerindendir. Otlukbeli Gölü'nün oluşumuna sebep olan traverten sırtı, aktif olup ofiolitli melanji kesen kırık hattından çıkan kalsiyumbikarbonat ve diğer madensel mineraller bakımından zengin kaynakların, bünyesindeki kalsiyum karbonatı bırakması ile meydana gelmiştir. Hırvatistan'da Plitvice ve Afganistan'da Bend-i amir Gölü dünyadaki diğer traverten set gölleri (Lowe ve diğ, 1995) olmalarına rağmen bu iki göl traverten terasları gerisinde suların birikmesi ile oluşmuşlardır.

Alandaki NE-SW, E-W, N-S yönlü faylar, mineralli suların yüzeye ulaşmasını sağlamıştır. Traverten sırtlarının işaret ettiği üzere gerek Ağnene Deresi gerekse Sazlar Deresi, vadilerini tektonik hatlar üzerinde açmışlardır.

Otlukbeli Gölü, Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 15. 04. 1994 gün ve 612 sayılı kararı ile doğal sit alanı ilan edilerek koruma altına alınmıştır. Ancak korumada geç kalınmıştır. Aktif olmayan koniler ve bacalar, ne yazık ki insanlar tarafından kaçak kazılarla tahrip edilmektedir. Otlukbeli Komları'ndaki meskenlerin inşaat malzemesinin çoğu travertenlerden yapılmıştır. Bu ender traverten birikim şekillerinin tahrip edilmemesi için koruma alanı sınırının tam anlamı ile belirlenmesi gerekmektedir. Çubuklu Sırtı, Salihağa Komu, Kabak Tepe, Akkız Tepe (2045 m), Tekesor Tepe (2269 m) ve Karagüney Dere'nin Sazlar Deresi'ne karıştığı yer içinde kalan kesim birinci derecede koruma alanı kabul edilerek, bu sınırlar içinde yapılaşmaya, toprak, kayaç parçası alınmasına ve madencilik faaliyetlerine izin verilmemelidir.

Aktif traverten çökeli minin olduğu göl settesi üzerine ziyaretçi girişleri yasaklanmalıdır. Ziyaretçiler aktüel travertenler üzerinde gezdikleri için traverten çökeli mi sekteye uğramakta ve tahrip olmaktadır. Bu nedenden dolayı sahaya girişler kontrollü ve denetimli bir şekilde yapılmalıdır.

Otlukbeli Gölü'nden yararlanma sınırlıdır. Gölün suları Sazlar Deresi vadisindeki tarım alanlarının sulanmasında kullanılmaktadır. Yalnız son yıllarda Otlukbeli İlçesi Kaymakamlığı ve Erzincan Valiliği'nin yardımı ile göl tanıtılmaya ve turizmin hizmetine sokulmaya çalışılmaktadır. Bu konuda öncelikli olarak, ulaşım hatlarının iyileştirilmesi ve altyapının güçlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Akdeniz, N., Şahintürk, Ö. ve Yakar, H., 1997, “Pulur Bölgesinin Stratigrafisi ve Tektoniği (Bayburt-Doğu Pontidler)”, *MTA Dergisi* 119, 1-22, Ankara.

Akkan, E. ve Tuncel, M., 1990, “Bilinmeyen Bir Doğal Anıt: Otlukbeli Gölü”, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Atatürk Kül. Dil ve Tar. Yük. Kur., Coğrafya Bil. ve Uyg. Kolu, C. 1, Sayı 2*, Ankara.

Alpman, N., 1966, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Sıcak Su Kaynakları, İçmeleri ve Maden Sularının Teknik Envanteri*, MTA Der.rap.no.4069, yayımlanmamış, Ankara.

Altunel, E., 1996, “Pamukkale Travertenlerinin Morfolojik Özellikleri, Yaşları ve Neotektonik Önemleri”, *MTA Dergisi* 118, 47-64, Ankara.

Gedik, A., 2008, “Kemah-Erzincan-Çayırılı Yöresi Tersiyer Birimlerinin Jeolojisi ve Petrol Kaynak Kaya Özellikleri”, *MTA Dergisi*, 137, 1-26, Ankara.

Keskin, İ., 2016, *1/100 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Serisi Trabzon-H43 Paftası*, MTA Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.

Lowe, D. and WALTHAM, T., 1995, *A Dictionary of Karst and Caves: A Brief Guide to the Terminology and Concepts of Cave and Karst Science*, Cave Studies Series Number 6. British Cave Research Association, London.

Okay, A., Şahintürk, Ö. ve Yakar, H., 1997, “Pulur Bölgesinin stratigrafisi ve tektoniği (Bayburt, Doğu Pontidler)”, *MTA Dergisi* 119, 1-22, Ankara.

Okay, A. and Şahintürk, Ö., 1997, “Geology of the Eastern Pontides, in A.G. Robinson ed., Regional and Petroleum Geology of the Black Sea and Surrounding Region”, *American Association of Petroleum Geologist (AAPG) Memoir No.68*, p.291-311.

Özsayar, T., 1990, *Erzurum-Erzincan-Gümüşhane Arası ve Yakın Yöresinin seçilmiş Bölgelerle Jeolojik Yapısının ve Ekonomik Potansiyelinin İncelenmesi*, TÜBİTAK Proje No:TBAG-727. Trabzon.

Polat, S., 2003, *Karasu Havzası'nın Hidrojemorfolojik Etüdü*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, yayımlanmamış, İstanbul.

Scheuer, G. and Schweitzer, G., 1989. “Genetics and Occurrence of Holocene Travertines in Hungary”. *Studies in Geography in Hungary*, Akademici Kiado, Budapest, 25: 39-48.

Stchepinsky, V., 1941, *Erzincan Mintıkasının Jeolojisi ve Maden Zenginlikleri*. METEA yayınlarından, S:C, Monografiler no:2, Ankara.

Tanyolu, E., 1988, “Pulur Masifi (Bayburt) Doğu Kesiminin Jeolojisi”, *MTA Dergisi* 108,1-17, Ankara.

Van, A. ve Yalçınalp, B., 2010, “Kuşkayası (Otlukbeli-Erzincan) Manganez Yatağının Jeolojik Yerleşimi ve Jeokimyasal Özellikleri”, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi* 34 (1), 41-56.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE ÇÖL TOZLARININ SOSYO-EKONOMİK FAALİYETLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ*

*The Effects on Socio-Economic Activities of Desert Dusts in The
Southeastern Anatolia Region*

M. Taner ŞENGÜN & Harun Reşit BAĞCI*****

Öz: Bu çalışmada kaynağını Kuzey Afrika, Arap Yarımadası ve İran çöllerinden alarak Güneydoğu Anadolu Bölgesine çökelen tozların sosyo-ekonomik faaliyetler üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Çalışmaya konu olan saha Türkiye'nin güneydoğusunu oluşturmaktadır. Bölge güneyden Suriye ve Irak ile komşuyken, kuzeyindeki Doğu Anadolu Bölgesinden Güneydoğu Toroslar ile ayrılmaktadır. Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır gibi büyükşehirleriyle yaklaşık 10 milyon nüfusa sahip olan bölgenin batısında ise Adana Bölümü yer almaktadır.

Çalışmanın amacı; Güneydoğu Anadolu Bölgesine çökelen çöl tozlarının; kaynak bölgelerini, taşınım güzergâhlarını, yıl içindeki seyrini belirleyerek, tarım, turizm, ulaşım gibi beşeri ve iktisadi faaliyetlerin bu tabiat olayından nasıl etkilendiğini tespit etmektir. Bu amaca yönelik olarak Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nden sağlanan verilerle toz taşınımının aylara ve mevsimlere göre dağılımı belirlenmiş, uydu görüntülerinden faydalanılarak tozların kaynak bölgeleri ve taşınım güzergâhları tespit edilmiştir. Bölgedeki farklı illerde toz çöktüğü yüzeylerden örnekler alınarak analiz edilmiş ve çöl tozunun elementel yapısı belirlenmiştir. Bunun yanı sıra arazi çalışmaları, yerel ve ulusal medyada çıkan haberlerden faydalanılarak çöl tozlarının yöredeki sosyo-ekonomik faaliyetleri nasıl etkilediği açıklanmıştır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi konumu ve doğal ortam özelliklerine bağlı olarak Türkiye'nin çöl tozlarından en fazla etkilenen bölgesidir. Bölgede yer şekillerinin sade olması toz taşınımını kolaylaştırırken kuzeyinde bulunan Güneydoğu Toroslar toz kütlelerinin kuzeye geçişini azaltarak burada çökmesine ortam hazırlamaktadır. Araştırma sonucunda bölgeye yağışlarla birlikte ya da kuru olarak çökelen çöl tozları içerisinde alüminyum,

* Bu çalışma, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü ortaklığıyla 23-25 Ekim 2017 tarihlerinde düzenlenen 5. Uluslararası Toz ve Toz Fırtınaları (Toz Kaynakları ve Orta Doğu'daki Etkileri) Çalıştayında sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** (Doç. Dr.); Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ-, Türkiye. E-mail: mtsengun@gmail.com; **Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1833-6293>**

*** (Dr. Öğr. Üyesi) Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun-Türkiye. E-mail: harun.bagci@omu.edu.tr; **Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4039-6591>**

krom, nikel, çinko gibi ağır metallerin bulunduğu tespit edilmiştir. Çöl tozlarının doğal ve beşeri ortamlarda kirlenmeye neden olduğu, havalandırma ve enerji sistemlerinde bozulmaya ve enerji kaybına neden olduğu çalışmanın tespitleri arasındadır. Çöl tozu taşınımının yoğun olduğu günlerde hava, kara ve deniz yolu ulaşımında aksaklıklar yaşandığı, açık havada gerçekleştirilen beşeri ve iktisadi faaliyetlerin olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çöl tozu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Sosyo-ekonomik faaliyetler, Ağır metal.

Abstract: In this study, the effects of desert dusts on the socio-economic activities of the Southeastern Anatolian Region from the deserts of North Africa, Arabian Peninsula and Iran were discussed. Area under study constitutes Turkey's southeast. The region is neighbors Syria and Iraq to the south and separated from the Eastern Anatolia Region with Southeastern Taurus. With the Gaziantep, Şanlıurfa, and Diyarbakır province region host about 10 million population. The region neighbor with Adana Department of the Mediterranean Region from the west.

Purpose of the study; Desert dusts in the Southeastern Anatolia region; to determine how the human and economic activities such as agriculture, tourism, transportation are influenced by this natural phenomenon by determining the source regions, transportation routes and the course within the year. For this purpose, the distribution of dust transport according to the months and seasons provided from the General Directorate of Meteorology Affairs was determined and the source regions and transportation routes of the dusts were determined by using satellite images. In different provinces in the region, samples were taken from the surfaces on which the dust collapsed and the elemental structure of the desert dust was determined. In addition to this, land explorations and using news from local and national media to explain how desert dusts affect socioeconomic activities in the region.

Depending on the location and natural environments characteristics Southeastern Anatolia Region is the most affected region of Turkey's by the desert dusts. Southeastern Taurus, located in the north, causes the dust masses to settle down here, reducing the passage of the north, while the simplicity of ground formations in the region facilitates powder transport. As a result of the research, it was determined that heavy metals such as aluminum, chromium, nickel, zinc are found in the desert dusts. It is among the determinations that desert dusts cause pollution in natural and human environments, deterioration in ventilation and energy systems and loss of energy. It has been determined that human and economic activities in the open air are adversely affected when there is disruption in air, land and sea transportation in days when desert dust transfer is intense.

Keywords: Desert dust, Southeastern Anatolia Region, Socio-economic activity, Heavy metal.

1. Giriş

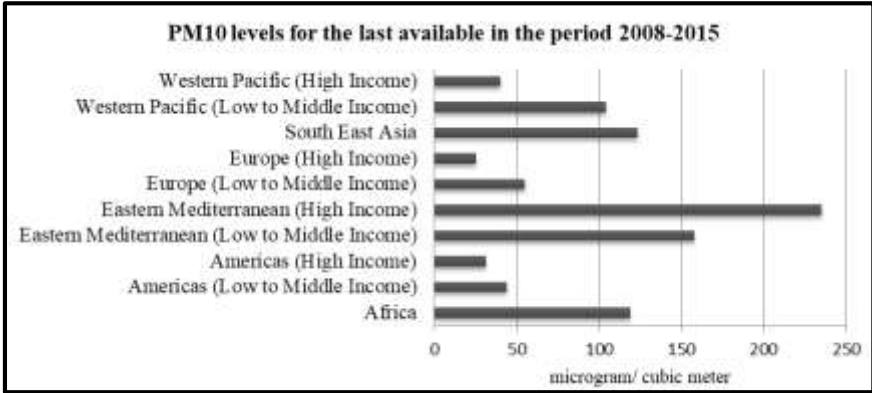
Türkiye, çöl bölgelerine yakın olması nedeniyle yılın belli dönemlerinde daha fazla olmak üzere yıl boyunca çöl tozlarından etkilenmektedir. Coğrafi konumu ve meteorolojik faktörlerin etkisiyle çöl kökenli tozlar Türkiye'nin büyük bölümünde etkili olmakla birlikte özellikle ülkenin güneydoğusunda önemli çevresel etkilerde bulunmaktadır.

Büyük Sahra, başta olmak üzere Arabistan Yarımadasında yer alan çölleri, İran, Irak ve Suriye'nin kurak kesimleri Türkiye'yi etkileyen çöl tozlarının kaynak bölgelerini oluşturmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: Türkiye'yi etkileyen çöl tozlarının kaynak bölgeleri.

Türkiye konumu itibariyle Dünya'nın, atmosferdeki partikül madde miktarının en fazla olduğu, yani en tozlu coğrafyaları arasında yer almaktadır (Şekil 2).

Şekil 2: Dünya'nın farklı bölgelerinde ölçülmüş atmosferdeki partikül madde seviyeleri (Malkawi, 2017).

Küresel iklim değişimleriyle toz fırtınalarının sayısı ve etkileri de artmaktadır. Sulak alanların kuruması veya küçülmesiyle ortaya çıkan sahalar yeni toz kaynaklarına dönüşmektedir. Çöl tozu taşınımı ve çökeliminden tarım, ticaret, ulaşım, sanayi gibi ekonomik faaliyetler ve günlük hayat doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmektedir. Bunun yanı sıra tozun kirletici etkileri yaşam kalitesini düşürerek solunum yolu ve

kardiyovasküler rahatsızlıklara neden olmaktadır. birtakım rahatsızlıklara neden olmaktadır. Bu yönüyle çöl tozları doğal ortam – insan ilişkilerini temel alan Coğrafya biliminin çalışma alanına girmektedir.

2. Veri ve Yöntemler

Çalışma kapsamında kullanılan yöntem, materyaller ve kullanım amaçları genel hatlarıyla şöyledir;

- MGM tarafından hazırlanan, günlük ve saatlik olarak güncellenen toz tahmin haritaları takip edilmiş, çalışma alanında çöl tozlarının aylara göre en fazla etkili olduğu dönemler tespit edilmiştir. Bu modellemelerden aynı zamanda araştırma sahasını etkileyen tozların kaynak bölgeleri ve taşınım güzergâhlarının belirlenmesinde faydalanılmıştır.

- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı veri tabanından faydalanılarak çalışma sahasındaki illerde atmosferdeki PM (Partikül madde) miktarının aylara göre değişimini gösteren grafikler hazırlanmıştır.

- USGS (ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu) internet sitesinden araştırma sahasının 30 metre çözünürlüklü DEM (Sayısal Yükseklik Modeli) verileri indirilmiş, ArcGIS 10.2.2. programı kullanılarak yükselti basamakları haritası üretilmiştir. Bu haritadan ve uydu görüntülerinden faydalanarak çöl tozlarının sahaya yayılışı ve taşınım güzergâhları yorumlanmıştır.

- Toz taşınımının yoğun olduğu dönemlerde Adıyaman, Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinde, çöl tozunun çöklediği yüzeylerden fırça yardımıyla toz numuneleri alınmış, İnönü Üniversitesi Akaryakıt - Petrol Analiz Laboratuvarında, XRF elementel madde analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu sayede çöl tozları içerisindeki elementler belirlenmiştir.

- Analiz sonuçlarından ve literatürden faydalanarak çöl tozları bünyesindeki elementlerin kültür bitkileri üzerindeki besleyici ve zararlı etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

- Adıyaman, Diyarbakır ve Şanlıurfa Tarım İl Müdürlüklerinden tarımsal veriler temin edilerek çöl tozları ile tarımsal üretim arasındaki ilişki ortaya konmuştur.

- Araştırma sahasındaki illerde çöl tozlarının etkili olduğu günlerde fotoğraflar çekilerek, havanın açık olduğu günlerle kıyaslanmıştır.

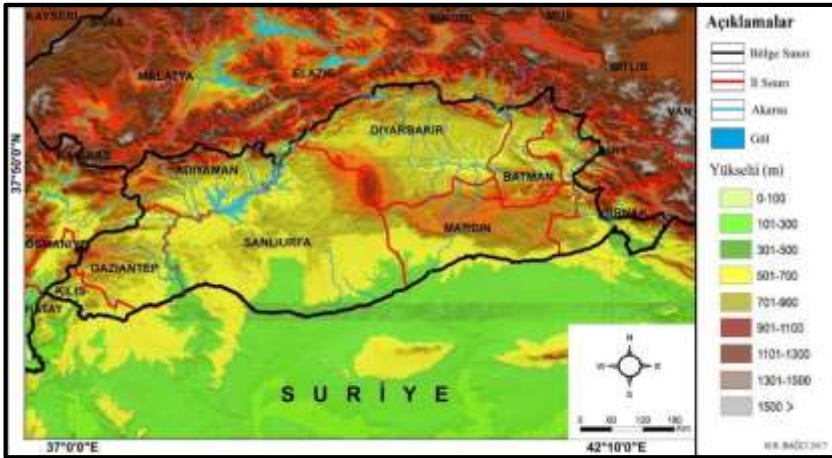
3. Araştırma Sahasının Konumu ve Genel Özellikleri

Araştırma sahasını oluşturan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin Suriye sınırında yer almakta, çöllerin ve kurak bölgelerin geniş yer kapladığı Ortadoğu'ya oldukça yakın konumda bulunmaktadır (Şekil 2). Bölge, kuzey sınırını oluşturan Güneydoğu Toroslar aracılığıyla Doğu Anadolu Bölgesinden ayrılmaktadır.

Şekil 2: Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası

60.971 km²'lik yüz ölçümüyle Türkiye'nin en küçük coğrafi bölgesi olan Güneydoğu Anadolu oldukça sade bir topografyaya sahiptir (Şekil 3). Bu durum sahayı güneyden gelen, çöl tozlarını taşıyan rüzgârların etkisine daha açık hale getirmektedir. Büyük bölümü Şanlıurfa, Gaziantep ve Diyarbakır illerinde yaşayan 8 milyona yakın nüfusu barındıran Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yarı kurak iklim koşullarına sahip olması ve yılın önemli bir bölümünde yağışların az olması çöl tozlarının daha uzun süre atmosferde asılı kalmasına ve kirletici etkilerinin daha fazla olmasına neden olmaktadır.

Şekil 3: Araştırma Sahasının Yükselti Basamakları Haritası.

MGM'nin toz konsantrasyon haritaları incelendiğinde çoğu zaman Güneydoğu Anadolu'nun Türkiye'nin en yüksek toz konsantrasyonuna sahip bölgesi olduğu, zaman zaman değerlerin sağlıksız olarak

nitelendirilen $261 \mu\text{g}/\text{m}^3$ 'ün üzerine çıktığı görülmektedir (Şekil 4). Bunun yanı sıra MGM tarafından hazırlanan toz tahmin modellerinde Türkiye'ye toz taşınımının sağlayan hava kütlelerinin daha çok bu bölgeden Türkiye'ye sokulduğu anlaşılmaktadır.

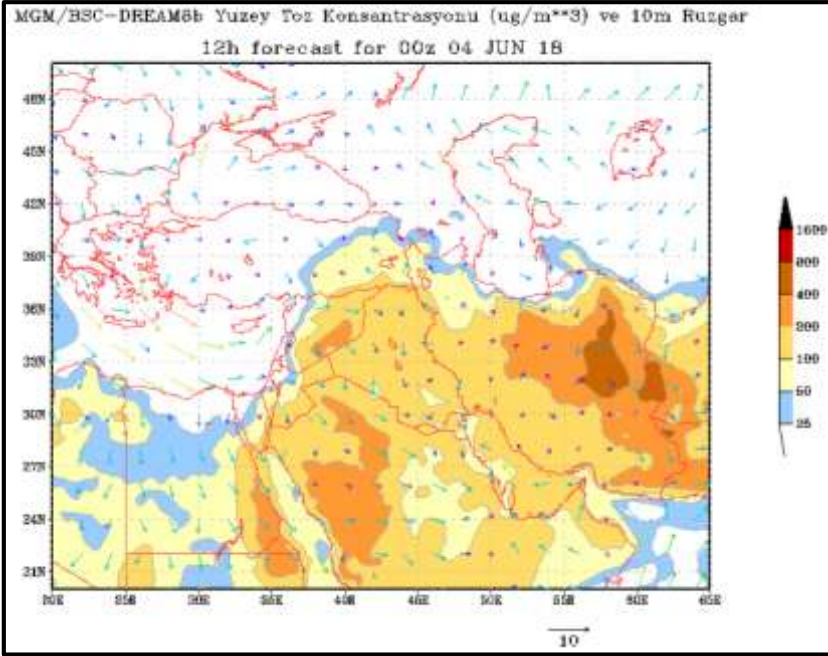

Şekil 4: Toz Konsantrasyon Tahmini Haritası (MGM, 2018).

4. Bulgular

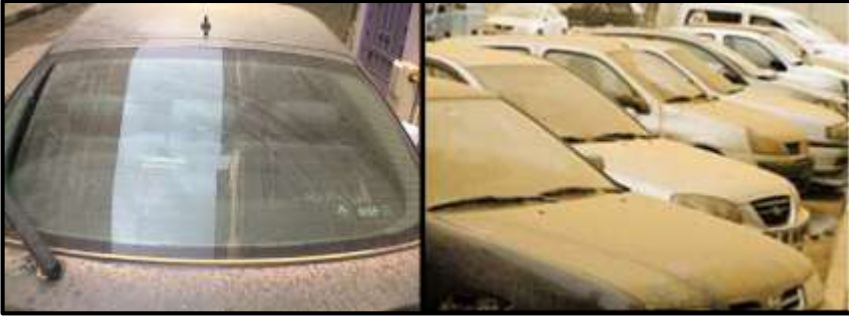
İnsanlar yaşayabilmek için havaya, suya ve besine muhtaçtır. Bu unsurların kirlenmesi günümüz dünyasının en önemli sorunları arasındadır. Günlük hatta saatlik olarak değişebilen toz konsantrasyonu soluduğumuz havanın kalitesini etkilemekte çevrenin insanlara sunduğu imkânları değiştirebilmektedir. Çöl kaynaklı tozların Güneydoğu Anadolu Bölgesi üzerindeki etkilerini konu edinen bu çalışmanın bulguları şöyledir.

- Türkiye'nin de bulunduğu Akdeniz Havzasındaki en büyük toz kaynağı Büyük Sahra Çölüdür. Ancak MGM tarafından hazırlanan, toz taşınımını çeşitli şekillerde gösteren modellerin incelenmesi sonucunda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne taşınan çöl tozlarının kaynak bölgesinin daha çok Ortadoğu, Arabistan Yarımadası ve İran çölleri olduğu tespit edilmiştir (Şekil 5). Bu bölgelerden havalanan toz partikülleri gerek etki alanı geniş, sürekli rüzgârlar gerekse bu bölgedeki yerel rüzgârlar tarafından Güneydoğu Anadolu Bölgesine taşınmaktadır.

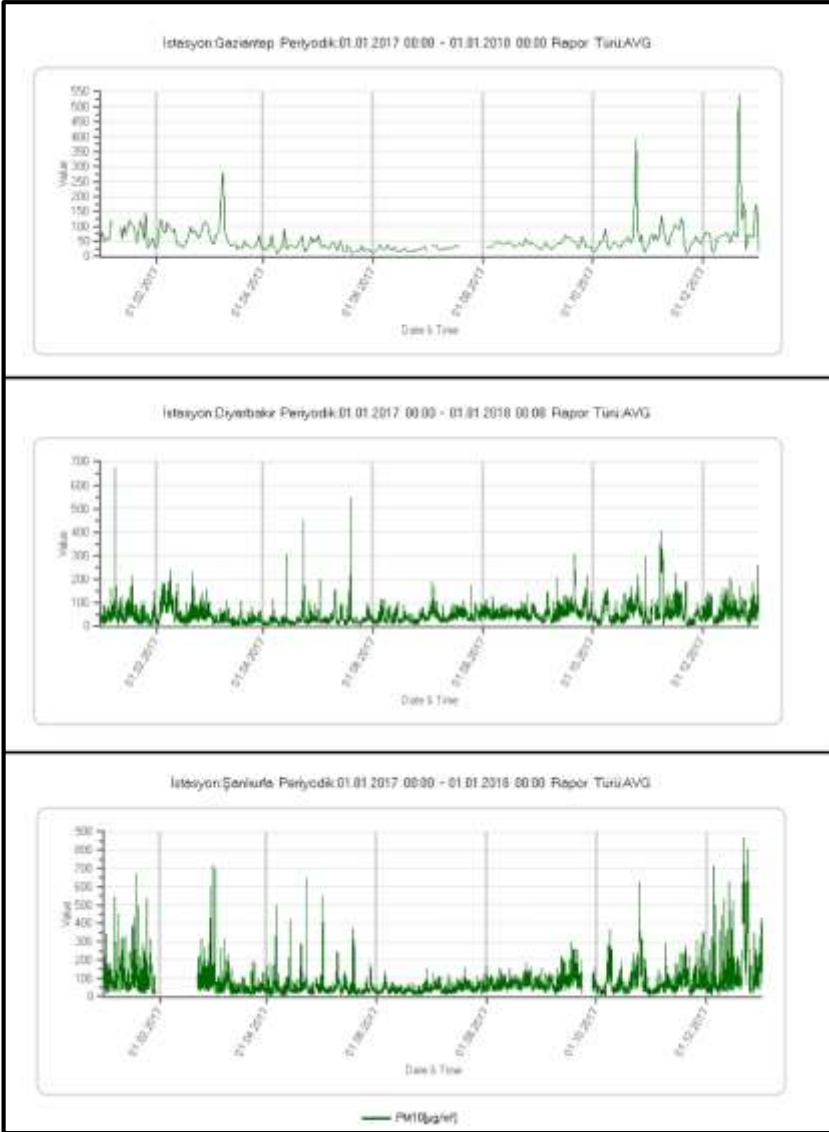
Şekil 5: 4 Haziran 2018 tarihli yüzey toz konsantrasyonu haritası (MGM, 2018).

- Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan çamur yağmurları sosyal hayatı olumsuz etkilemektedir. Yağışlarla beraber kirlenen araba, konut, kıyafet gibi unsurlar hem sağlıksız koşullar oluşturmakta hem de ekstra temizlik maliyeti doğurmaktadır (Şekil 6).

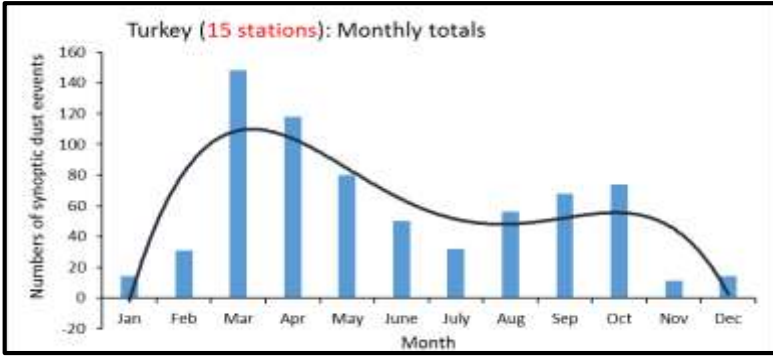
Şekil 6: Şanlıurfa'da çamurlu yağmurlara maruz kalmış araçlar.

- Araştırma sahasında çöl tozları yoğunluğu değişmekle birlikte neredeyse bütün yıl boyunca etkili olmaktadır. Ancak bölgeye gerçekleşen toz taşınımının ilkbahar ve sonbahar gibi geçiş mevsimlerinde daha da arttığını söylemek mümkündür (Şekil 7).

Şekil 7: Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinde 2017 yılında aylara göre atmosferdeki PM (Partikül madde) miktarı (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018).

- Türkiye’de 15 meteoroloji istasyonunun verileri kullanılarak oluşturulmuş aşağıdaki grafiğe göre de Türkiye’de toz ve kum fırtınalarının en fazla yaşandığı aylar Mart ve Nisan’dır (Şekil 8). Türkiye, 2017 tarafından yapılan araştırmada sadece Türkiye’de değil Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da yer alan Ürdün, Suriye, Suudi Arabistan, İran, Kuveyt, Mısır gibi ülkelerde de ilkbahar ve sonbahar aylarında kum ve toz fırtınalarında artış yaşanmaktadır.

Şekil 8: Türkiye’de kum ve toz fırtınalarının aylara göre dağılımı (Türkeş, 2017).

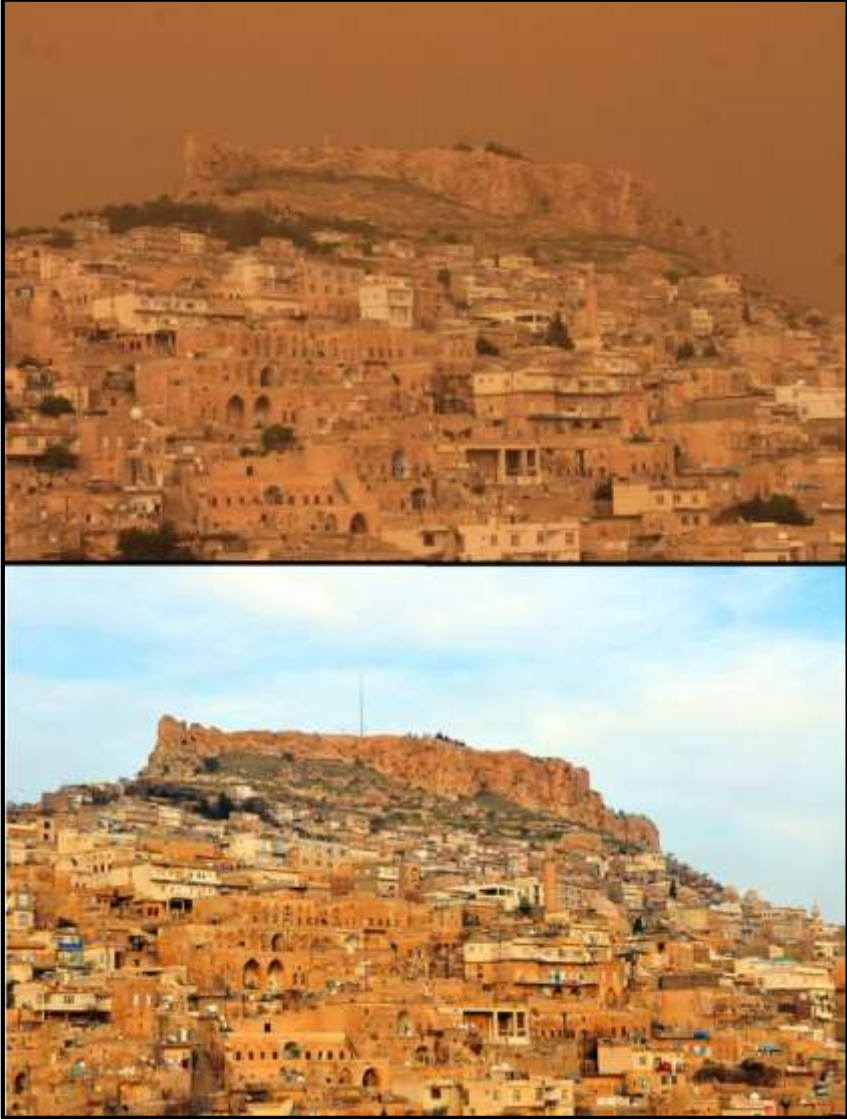
- Yöreye yağışın arttığı kış ve ilkbahar aylarında taşınan çöl tozları kısa sürede çamurlu yağışlar şeklinde yere çökmekteyken kurak geçen yaz döneminde bölgeye gelen toz kütleleri uzun süre atmosferdeki kirletici etkisini devam ettirmektedir.
- Tozların kuru veya yağ olarak çökmesi sonucu karayolları üzerinde ince bir toz tabakası oluşmakta bu da yolların kayganlaşmasına neden olmaktadır. Özellikle kuru olarak çökelen tozun ardından başlayan yağışların ilk dakikalarında bu durum daha belirgin olarak gözlenmektedir. Tozlu günlerde görüş mesafesi kısalmakta bu da trafik kazalarına neden olmaktadır.
- Atmosferik taşınım ile geniş coğrafyalara yayılabilen çöl tozları görüş mesafesini kısalttığı için havayolu ulaşımında da tehlikeler yaratmakta çoğu zaman uçak seferlerinin iptal edilmesine, ya da uçakların farklı havaalanlarına zorunlu inişler yapmalarına neden olmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8: Çöl tozlarının havayolu ulaşımına etkisi.

- Atmosferde partikül madde miktarının fazla olduğu günlerde hava kapalı ve kirli olduğu için insanlar güneşten faydalanamamakta açık

havaya çıkmak, sportif, sosyal ve kültürel etkinliklerini ertelemekte ya da iptal etmektedir (Şekil 9).

Şekil 9: Mardin’de havanın tozlu ve temiz olduğu günlerin kıyaslanması.

- Türkiye’de güneş enerjisi potansiyelinin en yüksek olduğu alanlar Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgeleridir bu bölgeler aynı zamanda çöl tozlarından en fazla etkilenen sahalardır. Elektrik üretmeyi ya da sıcak su elde etmeyi amaçlayan güneş panellerinin üzerine yapışan toz, panellerin güneş ışığını daha az emmesine, dolayısıyla güneş panellerinin daha az elektrik üretmelerine neden olmaktadır.

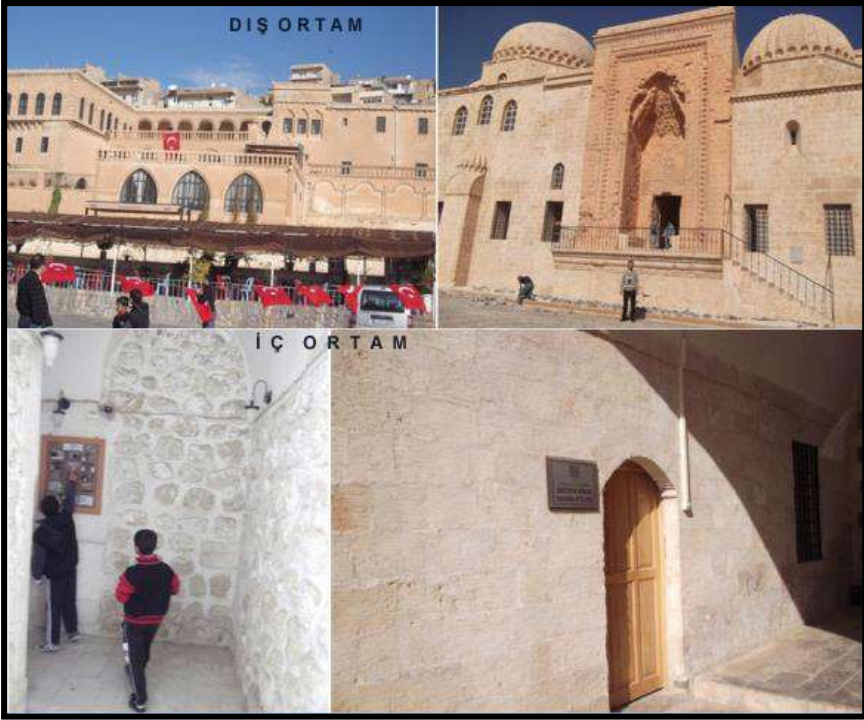
• öl tozlarının etkili olduğu günlerde toz bulutlarının güneş ışınlarının yeryüzüne ulaşmasını engellemesi nedeni ile aydınlanma zayıflamakta özellikle kapalı mekânlarda aydınlatma sistemlerinin devreye sokulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Sensörlü sokak aydınlatmaları toz bulutlarının havayı karartmasıyla kendiliğinden devreye girmekte ve gündüz vakti yanmaya başlayarak enerji tüketimini artırmaktadır (Şekil 10).

Şekil 10: 19 Ocak 2018’de Mardin’de yaşanan tozlu bir gün (Kaynak: URL 1)

• öl tozlarının mimari yapılar üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Konumu itibariyle çöl tozlarına maruz kalmış binaların dış cepheleri kısa sürede kirlenip, aşınabilmektedir. Binaların dış cepheleriyle tozların çok fazla ulaşmadığı iç cephelerinin kıyaslanmasıyla bu etki daha iyi anlaşılabilir (Şekil 11).

• öl bölgelerinde yaşayan insanların tozdan korunmak için aldıkları tedbirler yaşam tarzlarına ve kültürlerine yansımıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Kuzey Afrika’da yaşayan Tuareglere benzer şekilde yöresel kıyafetler insanları tozdan koruyacak şekilde tasarlanmıştır. Bölgenin geleneksel kıyafetleri içerisinde kulakları, burnu ve ağzı kapatan puşu önemli bir yere sahiptir (Şekil 12).

Şekil 11: Mardin'de taş binalarda iç ve dış ortam kıyaslanması (Şengün ve Kıranşan, 2012).

Şekil 12: Şanlıurfa'da yöresel kıyafetler

- Adıyaman, Şanlıurfa ve Diyarbakır'dan alınan toz numunelerinin analiz edilmesiyle ulaşılan sonuçlara göre, üç ilden alınan numunelerde de

en fazla Silisyum Dioksit (SiO_2) ve Kalsiyum Oksit (CaO) elementlerinin bulunduğu tespit edilmiştir (Tablo 1,2,3).

Tablo 1. 24.09.2012 tarihinde Şanlıurfa'dan alınan çöl tozu numunesinin XRF yöntemiyle yapılan elementel analiz sonuçları.

S.No.	Element	Ölçüm Değeri (%m/m)
1.	Fe_2O_3 (Demir Oksit)	5.6
2.	MgO (Magnezyum Oksit)	5.7
3.	Al_2O_3 (Alüminyum Oksit)	6.0
4.	SiO_2 (Silisyum Dioksit)	28.2
5.	P_2O_5 (Difosfor Pentaoksit)	0.1
6.	SO_3 (Kükürt Trioksit)	0.1
7.	K_2O (Potasyum Oksit)	0.7
8.	CaO (Kalsiyum Oksit)	25.5
9.	TiO_2 (Titanyum Dioksit)	0.7
10.	Cr_2O_3 (Krom Oksit)	0.3
11.	MnO (Manganez Oksit)	0.1
12.	Cl (Klor)	0.02
13.	NiO (Nikel Oksit)	0.02
14.	SrO (Stronsiyum Oksit)	0.03

Tablo 2. 01.09.2012 tarihinde Diyarbakır'dan alınan çöl tozu numunesinin XRF yöntemiyle yapılan elementel analiz sonuçları.

S.No.	Element	Ölçüm Değeri (%m/m)
1.	Fe_2O_3 (Demir Oksit)	5.5
2.	MgO (Magnezyum Oksit)	5.3
3.	Al_2O_3 (Alüminyum Oksit)	6.3
4.	SiO_2 (Silisyum Dioksit)	30.3
5.	P_2O_5 (Difosfor Pentaoksit)	0.18
6.	SO_3 (Kükürt Trioksit)	0.27
7.	K_2O (Potasyum Oksit)	0.9
8.	CaO (Kalsiyum Oksit)	22.3
9.	TiO_2 (Titanyum Dioksit)	0.73
10.	Cr_2O_3 (Krom Oksit)	0.3
11.	MnO (Manganez Oksit)	0.1
12.	Cl (Klor)	0.03
13.	V_2O_5 (Vanadyum Oksit)	0.04
14.	ZnO (Çinko Oksit)	0.04

Tablo 3. Adıyaman'dan alınan çöl tozu numunesinin XRF yöntemiyle yapılan elementel analiz sonuçları.

S.No.	Element	Ölçüm Değeri (%m/m)
1.	Fe ₂ O ₃ (Demir Oksit)	7.59
2.	MgO (Magnezyum Oksit)	6.56
3.	Al ₂ O ₃ (Alüminyum Oksit)	9.6
4.	SiO₂ (Silisyum Dioksit)	41.21
5.	P ₂ O ₅ (Difosfor Pentaoksit)	0.54
6.	SO ₃ (Kükürt Trioksit)	0.51
7.	K ₂ O (Potasyum Oksit)	1.95
8.	CaO (Kalsiyum Oksit)	29.47
9.	TiO ₂ (Titanyum Dioksit)	1.23
10.	Diğer Elementler	1.34

- Çöl tozları bünyesindeki magnezyum (Mg), kalsiyum (CaO), demir (Fe), kükürt (SO) ve potasyum (K) gibi elementlerin Campbell ve Reece (2008) tarafından belirlenen bitkiler için elzem besin maddeleri arasında yer aldığı görülmüştür. Bu yönüyle Saydam, 2010 tarafından da belirtildiği gibi çöl tozlarının bazı tarım ürünleri için gübre işlevi gördüğünü, özellikle yağışlarla birlikte bu etkinin daha da arttığını söylemek mümkündür.

- Alüminyum (Al), krom (Cr), nikel (Ni), çinko (Zn) gibi elementler insan sağlığı açısından tehdit olarak görülen, toksik etkileri olan ağır metaller arasında sayılmaktadır (Özbolet ve Tuli, 2016). Yapılan analizlerin sonuçlarına göre çöl tozları bünyesinde bu elementlerden de bulunmaktadır.

- Dabbas vd. 2017, tarafından yapılan çalışmada Irak'ın orta ve güney kesimlerinden toplanan 47 adet toz numunesi üzerinden ağır metal, polen ve bakteriyel analizler yapılmıştır. Toplanan örnekler içerisinde Pb, Fe, Cu, Co Cd, Ni ve Zn gibi ağır metallere çeşitli oran ve miktarlarda rastlanmıştır. Bunun yanı sıra tozlar bünyesinde hastalık yapıcı mantarlara rastlanmıştır.

- Çöl tozları yağışların arttığı dönemde çamurlu yağışlara neden olabilmekte, yaprak yüzeyleri geniş olan bitkiler üzerine çökelmektedir. Suyun kurumasıyla birlikte tamamen yaprak yüzeylerini kaplamakta ya da noktalar halinde göze çarpmaktadır (Şekil 13). Bitkilerin yaprakları üzerine yağışlarla ya da kuru olarak çökelen toz partikülleri bitkilerin nefes

almalarını sağlayan stomaları tıkayarak solunum yapmalarını engelleyebilmektedir. Ateşoğlu vd. 2018, çöl tozlarının tarımsal faaliyetler üzerindeki etkilerini konu alan çalışmalarında benzer bulgulara ulaşmıştır.

- Çöl tozları bitkisel üretimle yakından ilgili olan arıcılık faaliyetlerini de etkilemektedir. Tozlu günlerde çiçeklerin ve polen tozlarının kirlenmesi, arı hastalıklarının artmasına, bal üretimi azalmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra çöl tozları kovanların içerisine kadar sızarak üretilen balın kalitesinin düşürebilmektedir.

Şekil 13: Çamurlu yağışlara maruz kalmış bitkiler.

- Güneydoğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin kavun ve karpuz üretiminde önemli paya sahiptir. Araştırma sahasına çökelen tozlar bu bitkilerin gelişimini olumsuz etkilemekte, üretimi düşürmektedir. Bu konuda 7.10.2009 tarihli bir gazete haberi ve Diyarbakır Tarım İl Müdürlüğü'nün yapmış olduğu açıklamalar şöyledir;

“Diyarbakır'da geleneksel olarak düzenlenen ve 2007 yılındaki yarışmada birinciliği 55 kilo 80 gram ağırlığındaki karpuzun kazandığı en büyük karpuz yarışmasında, 2010 yılında birinciliği kazanan karpuzun ağırlığı 39 kilo 720 grama indi. Diyarbakır Tarım İl Müdürlüğü Yetkililerinden Ramazan Yaman "İlimizde yaz

boyunca etkili olan toz bulutları yüzünden karpuzları etkileyen bir mantar hastalığı gelişti. Bu da karpuzlarımızın hem boyutunu hem de lezzetini olumsuz yönde etkiledi dedi (Şekil 14), (Kaynak: URL 2).

Şekil 14: 2010 yılında Diyarbakır'da düzenlenen karpuz yarışması (Kaynak: URL 3)

5. Sonuç ve Öneriler

Kurak ve çöl bölgelerine yakın coğrafyalarda rüzgârın etkisiyle havalanan ve uzun mesafeler boyunca taşınabilen toz partikülleri önemli bir problem teşkil etmektedir. IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) ana iklim değişkenlerinden biri olarak kabul edilen tozların gelecekte yaşanacak kuraklıkla birlikte etkisini daha da artıracaklarını ileri sürmektedir (IPCC, 2013).

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne çöllere yakın olması nedeniyle özellikle ilkbahar ve sonbahar gibi geçiş dönemlerinde yoğun olarak toz ve partikül madde taşınımı gerçekleşmektedir. Bölgeye gelen tozlu hava kütleleri topografya ve kuraklık gibi nedenlerle atmosferdeki kirletici etkisini uzun süre devam ettirebilmektedir.

Rüzgârlarla bölgeye gelen çöl tozları doğal ve beşeri ortamlarda çökerek sosyo-ekonomik faaliyetleri etkilemektedir. Çöl tozları kirletici etkilerinin yanı sıra, bünyesindeki toksik etkilere sahip ağır metaller nedeniyle insan sağlığını tehdit etmektedir. Toz taşınımının yoğun olduğu günlerde açık havada gerçekleştirilen sosyo-ekonomik faaliyetler kesintiye uğramaktadır. Çöl kaynaklı tozların zararlı etkilerinden korunmak için yapılması gerekenler özetle şöyledir;

- Güneydoğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin pamuk üretiminde ilk sırada yer almaktadır. Çöl tozlarının pamuk bitkisinin hasat döneminde meydana getirebileceği zararların önüne geçebilmek için ziraat odaları, tarım il ve ilçe müdürlükleri ve meteoroloji müdürlükleri işbirliğiyle tedbirler alınmalıdır.

- Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verileri tozun insanların solunum sistemleri üzerinde olumsuz etkiler yarattığı, astım, bronşit başta olmak üzere çeşitli kardiyovasküler rahatsızlıklara neden olduğunu göstermektedir ([URL 4](#)). Tozların insan sağlığı üzerindeki etkileri konusunda insanlar bilinçlendirilmelidir. Tozlu günlerde solunum yolları ve kardiyovasküler rahatsızlıkları olan insanlar mecbur kalmadıkça dışarıya çıkmamalı, zaruri hallerde birtakım tedbirler alınmalıdır.

- Çöl tozları bünyesindeki bakteri ve mantarlar nedeniyle alerjik hastalıklara sebep olmakta migren ve baş ağrısı gibi rahatsızlıkları tetiklemektedir. Dabbas vd, 2017 tarafından yapılan analizler sonucunda çöl tozu numuneleri içerisinde çok sayıda hastalık yapıcı mikroorganizmanın bulunduğu tespit edilmiştir. Özellikle bağışıklık sistemi zayıf insanlar bu bakterilerden etkilenerek kolayca hastalanabilmektedir. Bu konuda yöre halkında farkındalık düzeyi artırılmalı, bölgedeki mevcut ve yeni kurulacak olan hava tahmin sistemleriyle tozlu günler önceden halka bildirilmeli, bugünlerde dış ortama çıkılırken gerekli tedbirler alınmalıdır.

- Boyutları mikronlarla ifade edilen tozlar evlerimizin içine kadar girebilmekte, iç ortamlarında kirlenmesine neden olmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi gibi toz yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde evler, işyerleri, eğitim ve sağlık kurumları bu durum göz önüne alınarak dizayn edilmeli kapı pencereler toz geçirmeyecek şekilde tasarlanmalıdır.

- Çöl tozları ulaşım sistemlerinde görüş mesafesinin düşmesine, karayollarının kayganlaşmasına ve kazalara neden olmaktadır. Otomobil,

uçak gibi taşıtların havalandırma sistemlerine zarar verebilmektedir. Bu taşıtlarda tozlu günler için tedbirler alınmalı toz konsantrasyonu önceden takip edilmelidir.

- Güneydoğu Anadolu Bölgesinin kırsal kesimlerinde meskenlerin dam olarak tabir edilen üst kısımları günlük hayatta önemli bir yere sahiptir. Yaz aylarında hane halkı burada vakit geçirmekte yıl içerisinde tüketeceği yiyeceklerin bir kısmını bu damlarda sererek kurutmaktadır. Toz yoğunluğunun fazla olduğu bölgede bu gelenek besinlerin kirlenmesine neden olmaktadır. Yöre halkı bu konuda bilinçlendirilmeli, bu mekânları kullanırken çeşitli tedbirler almaları sağlanmalıdır.

Kaynakça

- **Ateşoğlu, A., Tunay, M., Arıkan, T.B., Yıldız, S.,** (2018), Ortadoğu Toz Kaynaklarının Tespiti ve Fırat-Dicle Nehir Havzası (Suriye-Irak) Tarım Alanları Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Doğal Afetler Uygulama ve Araştırma Merkezi, Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 2018; 4(2): 70-81, DOI: 10.21324/dacd.369502.

- **Campbell, N., A., Reece, J., B.** (2008), Biology, 6. Baskı, Palme Yayıncılık, İstanbul.

- **Dabbas, M.A., Abbas, A.M., Khafaji, R.A.,**(2017), Sand Dust Storms Source Identification and the Mineralogical and Micro-Organisms Effects of Regional Dust Storms - Middle East Region, 5th International Workshop on SDS, 23-25 Oct. 2017, İstanbul.

- **IPCC: Climate Change 2013:** The Physical Science Basis; 5th Assessment Report, Cambridge University Press, Cambridge and New York, 2014.

- **Özbolat, G., Tuli, A.,** (2016), Ağır Metal Toksikitesinin İnsan Sağlığına Etkileri, Arşiv Kaynak Tarama Dergisi, 2016; 25(4):502-521 doi:10.17827/aktd.253562.

- **Saydam, A.C.,** (2010), Havadan Tozdan, Heyamola Yayınevi, İstanbul.

- **Şengün, M. T., Kıranşan, K.,** (2012), Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Çöl Kaynaklı Tozlar ve Genel Çevresel Etkileri, İlhan Ofset – Matbaa, Elazığ.

- **Malkawi, M.,** (2017), Airborne Particulate Matter and Health in the Eastern Mediterranean Region, 5th International Workshop on SDS, 23-25 Oct. 2017, İstanbul.

- **Türkeş, M.,** (2017), Recent Spatiotemporal Variations of Synoptic Meteorological Sand and Dust Storm Events Observed over the

Middle East and Surrounding Regions, 5th International Workshop on SDS, 23-25 Oct. 2017, Istanbul.

Faydalanılan İnternet Siteleri

- URL 1: <http://www.yenihaberden.com/mardin-saglik-mudurlugunden-toz-bulut-uyarisi-378785h.htm> 03.06.2018 tarihli erişim.
- URL 2: https://www.sabah.com.tr/yasam/2009/10/07/suriyenin_tozu_diyarbakir_karpuzlarini_kuculttu 20.11.2017 tarihli erişim.
- URL 3: <https://www.haberler.com/diyarbakir-da-karpuz-festivali-yapildi-3000219-haberi/>. 11.6.2018 tarihli erişim
- URL 4: http://www.who.int/quantifying_ehimpacts/global/source_apport/en/. 5.7.2018 tarihli erişim.

HALK KÜLTÜRÜNÜN ÇAĞDAŞ TÜRK EDEBİYATINA ETKİSİ

The Influence on Contemporary Turkish Literature of Folk Culture

Abdulhamit TOPRAK*

Öz: Kültür; milletlerin en değerli maddi ve manevi varlıklarının, miraslarının başında gelmektedir. Bir toplumun kültürü; gelenek ve görenekleri, inançları, kılık-kıyafeti, sanatı, deyimleri, atasözleridir. Çok yönlü bir kavram olan kültür; bir toplumun gelişmişlik düzeyinin ve edebiyatının zenginliğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Kültürün günümüzde edebi ürünlere yansması, çağdaş edebiyatımız üzerinde ne denli etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir; zira edebi eserlerine, mensup olduğu toplumun kültürünü yansıtan bir yazarın, topluma ne denli barışık olup olmadığı görülebilir. Kültürün; milli olduğu ve edebi eserlere yansıdığı ölçüde süreklilik kazandığı bir gerçektir. Dolayısıyla kültür eserlerinde niteliksel ve niceliksel olarak ilgili çalışmaların yapılarak desteklenmesi gerekmektedir. Çağdaş edebiyatımıza Türk halk kültürünün sürekliliğinin sağlanması hususunda, halkbilimcilere ve yazarlara önemli görevler düşmektedir. Günümüzde pek çok yazarın Türk halk kültürüne eserlerinde önemli ölçüde yer verdiği görülmektedir. Kültürün eserin okunurluğu ve etkileyciliği üzerinde önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Halk Kültürü, Çağdaş Türk Edebiyatı, Etki, Yansımaya

Abstract: Culture is at the forefront of the heritage of the most precious material and spiritual beings of the nations. The culture of a nation is its traditions and customs, beliefs, costume-clothes, art, idioms, proverbs. The culture which is a multi-faceted concept is important in that it shows the richness of the level of development and literature of a society. The reflection of culture on today's literary products is crucial in that it shows how effective it is on our contemporary literature; because one can see whether a writer who can reflect the culture of society to his/her literary Works is at peace with his society. It is a fact that the culture will be continuous as soon as it is national and reflects on literary Works. Therefore, qualitative and quantitative studies should be carried out in cultural works and supported in that way. Folklorists and writers have important duties in ensuring the continuity of Turkish folk culture in our contemporary literature. It is seen that many writers today give an important place to Turkish popular culture in his/her Works. It can be said that the culture is an important factor on the readability and the impressiveness of the work.

Keywords: Folk Culture, Contemporary Turkish Literature, Impact, Projection

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun-Türkiye. E-mail: A.edebiyat@hotmail.com; **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0003-0717-5148>

1. Giriş

Batı'da feodal düzenin, burjuva sınıfının doğuşu ve bireyciliğin gelişimi esnasında toplumsal, ekonomik, sosyal ve tarihsel olayların etkisiyle kademeli olarak gelişen roman türü; bizde batılılaşma olgusunun doğal bir sonucu olarak yapılan çeviri ve öykünmelerle kısa sürede orijinal şeklini alır. Halk kültürünün özellikle kurgusal eserlere yansıtılabilmesi, roman türünün kültüre olan ilgisini artırmıştır. Dolayısıyla roman türünde faaliyet gösteren pek çok yazarın, kültüre daha çok ilgi duymaya başladığı görülmüştür. Bu ilgi, kültürün roman türünde daha çok yer almasına ve roman türünün gelişmesine önemli katkılarda bulunmasına vesile olmuştur. Yazarların ait oldukları toplumun kültürüne bağımsız kalmayıp eserlerinde yer vermeleri, onların daha çok okunmalarına ve benimsenmelerine de imkân tanımıştır. Her geçen gün halk kültürünün çağdaş edebiyatımıza niteliksel ve niceliksel yansımalarının artması, çağdaş edebiyat ve kültür açısından önemli gelişmelerin bir habercisi olduğu söylenebilir. Bu gelişim içerisinde haliyle çeşitli eğilimler belirir. Bu eğilimlerden bizi ilk ilgilendiren halk edebiyatı geleneğinin besleyici bir unsur olarak Tanzimat Dönemi'nde fark edilmesidir.

1789 Fransız İhtilali'nin etkisiyle tüm Avrupa'yı etkileyen milliyetçilik akımının neticesinde uluslar; milli kültürlerini milliyetçi düşüncelerle araştırıp ortaya çıkarmaya başlarlar. Fransız İhtilali'nin etkisiyle bu çalışmalar bizde, dolayısıyla edebiyatımızda da görülmeye başlar. Bu nedenle 15. yüzyılda dilimize Arapça ve Farsçadan giren tamlama, söz öbekleri ve sözcüklere karşı sade dille, aruz vezniyle şiir yazma hareketi ortaya çıkmıştır. Fuat Köprülü, Aydınlı Visali, Tatavlı Mahremi ve Edirneli Nazmi ile devam eden dilde sadeleşme ve Türki-i Basit cereyanı milli dil ve edebiyat akımının ilk müjdecisi olmuştur. Bu akım, 18. yüzyılda halk deyim ve söyleyişlerinin, atasözlerinin şiirimize girmesi ile Nedim, Enderunlu Vasıf, Necip Fazıl ve Şeyh Galip'in şiirlerinde devam eder. (Topçu, 2008: 23)

2. Halk Kültürü ve Edebiyat İlişkisi

Temeli mahallileşme akımına kadar gittiği değerlendirilen halk kültürü ve diline olan alaka; Tanzimat'ta büyük bir ilgiyle artarak devam etmiştir. Tanzimat sanatçılarından Şinasi, fikirlerini yayabilmek için halk kültürü, yaşayışı ve diline yönelir. Şinasi'nin eserlerinde meddahlık ve ortaoyunu gibi sanatlardan faydalanması, daha çok genel tipler üzerinde durması, isimlerle roller arasındaki uygunluğu, hususi şive ve mesleki dile yer vermesi, sokak dilinin söyleyiş, canlılık ve özelliğini eserlerine yansıtması; geleneğin edebiyatımıza etkileri olarak gösterilebilir.

Namık Kemal'in makale ve piyeslerinde halka önem verdiği ve edebiyatın amacının halkı uyandırmak ve eğitmek olduğunu söylediği görülmüştür. Tanzimat Dönemi'nden sonra Servet-i Fünûn gelir. Servet-i

Fünun Dönemi'nde Osmanlı ile Batı edebiyatının karışımından oluşan İstanbul seçkinlerinin yürüttüğü ince kozmopolit ve kötümser bir edebiyat anlayışı ön plandadır. Türk edebiyatındaki pek çok türün batı edebiyatından öykünme taktiğiyle alınması, bu seçkinlerin böyle düşünmelerine sebep olduğu söylenebilir.

İlk Türk romancıları; gerek Avrupa edebiyatı ile olan ilişkileri, gerek 1850'den sonra Avrupa edebiyatından yapılan çevirilerin etkisiyle Batı romanını taklit etmeye çalışmakla birlikte, geleneksel halk öykülerinden ve meddah öykülerinden de yararlandılar. Ayrıca hece vezniyle şiirler yazan Mehmet Emin Yurdakul, Batı edebiyatı nazım şekilleri içerisinde, halk dili ile hece ölçüsünü kullanarak milli edebiyatın temelini atmıştır. Yurdakul'un bu gayretleriyle beraber, Ziya Paşa'nın halk diline ve kültürüne yönelmesi, gayretleri ve görüşleri milli edebiyat akımının oluşmasına yardımcı ve vesile olmuştur. Halk edebiyatının, kurulacak milli edebiyatın temeli olacağını savunan Ziya Gökalp'e göre; Osmanlı kültürü üzerine milli ve orijinal bir edebiyat kurulamaz. Gökalp dehanın halkta olduğunu vurgular. Türk Ocağı üyesi olan Ziya Gökalp; milli şuurun uyandırılmasında, milli kültürün ortaya çıkarılmasında halk hayatına gidilmesi gerektiğini öne sürer.

Halka yönelen bir başka yazar Halide Edip'tir. Bütün eserlerinde halk kültüründen yararlanan Adıvar, çoğu şeyin halk kültüründe bulunduğunu ifade ederek yeniden işlenmesi halinde çağdaş kültüre katkıda bulunacağını ifade eder. 1940'lara kadar dönemin sosyal şartlarından ötürü destan edebiyatı etkisini gösterir. Türk Ocakları ve halkevleri bu dönemde önemli rol oynar. Türk Ocakları derleme çalışmalarıyla halkevleri ise derleme ve yayımlama çalışmalarıyla katkıda bulunur. Bu dönemde Halkevleri Derneği'nin Türk halk kültürüne önemli hizmetlerinin olduğu görülmüştür.

“Türk Ocakları'nın yerine kurulan Halkevleri Derneği, Türk kültürünü geliştirme ve yayma için yaptığı çalışma programına folkloru dâhil etmiştir. Milli kültürün inşasında yararlanmak üzere Türk Folklor mahsullerinin toplanması için yurt çapında örgütlenmiş bu dernek mensupları mahalli olarak çıkardıkları ve sayıları 50 civarında olan dergilerde yaptıkları folklor derlemelerini yayımlarlar. Ayrıca dernek folklor meraklılarına yol - yöntem göstermek üzere kılavuz kitaplar yayımlar.” (Çobanoğlu, 1999: 30)

“Halkevleri yanında Türkiyat Enstitüsü, Türk Dil Kurumu, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul Yüksek Tahsil Gençliğince kurulan Türk Folklor Enstitüsünü Kurma Derneği, Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü, Konya Kültür ve Turizm Derneği, Türk Halk Sanatlarını ve Ananelerini Tetkik Cemiyeti de çeşitli kitap ve yayımları ile halkiyat çalışmalarına genişlik ve zenginlik kazandıran kuruluşlardır. 1966 yılında

Milli Folklor Araştırma Enstitüsü kurulur. Bu kurum, halkbilimcilerin, halkbilimci kimliğiyle bir devlet kurumunda istihdam edilmelerini sağlaması bakımından önemli bir kurumdur. Daha sonra sık sık ad ve kimlik değiştirmiş, günümüze kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.” (Oy, 1997: 368)

Ülkemizde halkbilimi çalışmalarına önemli katkıları olan kuruluşlar geçmişten günümüze nicel anlamda her geçen gün artmıştır. Halkbilimi çalışmalarında yer alan kuruluşlar, zaman zaman farklı adlar alarak faaliyetlerine devam etmiştir. Gerek siyasi sebeplerden gerekse dönemin diğer koşullarından dolayı dernekler kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Dolayısıyla bazı dernekler kapanmış; ama farklı adlarla çalışmalarına devam etmişlerdir. Bu dernekler kongre, konferans, sempozyumlar ve çeşitli yayımlarla halkbilimine katkıda bulunmaya çalışmışlardır.

Halkevlerindeki Anadolu lu faaliyetleriyle dikkat çeken bir diğer ad, Ahmet Kutsi Tecer’dir. Tecer, halka yönelik ilkesini benimseyerek milli kültürle ilgili uygun eserleri toplamış ve Batı tekniğine uygun eserler vermiştir. Yaşanan tüm bu gelişmeler 1940’lardan sonra geleneksel kültür ile romancılarımız arasındaki etkileşim, köy romanlarıyla artan bir şekilde yeni bir aşama kaydeder. Köy romanları önceleri sadece kırsalı yansıtmaya çalışırken, sonra değişen fikir hayatının ve dünya düzeninin etkisi nedeniyle politik öğeler de köy romanlarında yerini almıştır. Sözelimi, bir geçiş döneminin romancısı olan Yaşar Kemal’in, romanlarında hem geleneksel hem de Marksizm’in etkisiyle geliştirilen zenginler, fakirler, dağlılar ve ovalılar şablonuna dayalı toplumsal çatışmaları konu edinen yapı görülür. Bu durum, Türk halk kültürünün çağdaş edebiyatımızı ne denli etkilediği ve edebiyatımıza ne denli yansıtıldığını göstermesi bakımından önem teşkil etmektedir.

Çağdaş Türk edebiyatının, geçiş döneminin önemli bir yazarı olan Yaşar Kemal, geleneği çok görmüş ve yaşamış bir yazardır. Çukurova’daki üretim ve paylaşım mücadelelerini, feodal sistemden kapitalist sisteme geçişi bizzat yaşayan, gözlemleyen ve bu hayatın merkezinde yer alan Yaşar Kemal; zengin kültürel birikimini sonraki yıllarda âşık tarzı halk hikâyeciliği geleneğinden, modern popüler bir romancı çizgisine geçişte eserlerine yansıtmıştır. Onun folklorla olan bu katkısı ele alınması, üzerinde durulması gereken bir husustur. Yaşar Kemal, Türk halk kültürünün edebiyatımıza etkisini ve yansımalarını göstermek bakımından önemli bir yazar olarak görülebilir. O, bireyi olduğu toplumun geleneğinden, sosyo-politik olaylarından, inançlarından ve mücadelelerinden uzak kalmamış, aksine bunları özellikle eserlerine yansıtmaya çalışmıştır.

Kültürün sürekliliği; kayda geçirilmesi, edebi eserlere yansıtılması ve korunması ile ilgili kanunların hayata geçirilmesine bağlıdır. Dolayısıyla

sanatçı ve yazarlar, bilim adamlarının bu konuyu dikkate alarak çalışmalar, kültürle ilgili araştırma ve incelemeler yapmaları gerekir. Sosyo-ekonomik koşulların, halk kültürü ve folklorunun yazılı eserlere konu olması, çağdaş Türk edebiyatının önemli zenginliklerinden biri olarak değerlendirilmeli ve ortaya bu tür eserler konulmalıdır.

Bir milletin kültürel değerlerinin araştırılmasında sözlü ve bağlam merkezli kaynaklar kadar, yazılı edebi kaynaklar da bizlere önemli veriler sunmaktadır. Özellikle hikâye ve roman gibi kurmaca metinlerde sözlü kültürün etkisi ve geleneğin izleri çok fazla görülebilmektedir. (Şişman, 2007: 1965) Mehmet Kaplan bu konuda; “Gerçekten de çağdaş Türk edebiyatı, Türk toplumuna hem içinde yaşadığı hayatı gösteren bir ayna tutmuş, hem de ona özlediği yeni hayat şekillerinin formlarını, hayallerini ve örneklerini vermiştir.” derken, Stendhal’ın romanı cadde üzerinde gezdirilen bir aynaya benzettiğini ve çağdaş romancıların genellikle hayatı aksettirmeyi gaye edindiklerini de belirtir. (2004: 93)

Milliyetçi düşünür, yazar ve bilim insanlarının kendi kültürlerine kayıtsız kalmayarak, onu işlemeleri, çeşitli araştırma ve incelemeler neticesinde elde edilen kültürel verileri yazıya aktarmaları; halk kültürünün yazın dünyasındaki önemini, etkisini ve yansımalarını göstermesi bakımından kayda değer bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Sözelimi; Cumhuriyet Devri’nin önemli Türkçü yazar ve teorisyenlerinden olan Hüseyin Nihal Atsız’ın; Türk halk kültürünün çağdaş edebiyatımıza yansıtılması açısından önemli çalışmalarının olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca yine Cumhuriyet Devri’nin önemli şair ve yazarlarından olan Emine İşınsu’nun da çağdaş Türk edebiyatına Türk halk kültürünün yansıtılması bakımından önemli katkılarının olduğu söylenebilir. Atsız’ın; Türk halk kültürüne milliyetçi bir eda ile yaklaştığı görülmüştür. Ona göre her platformda milli kültüre yönelmek gerekir, Atsız milli olan kültüre hem edebi eserlerde işlemek, hem de milli kültürün ilkokul çağındaki çocuklara öğretilmesi gerektiğini söyler:

“Kültür; dil, din, tarih, gelenek, edebiyat, sanat, tören, giyim ve göreneklerin bütününden ibarettir ve tiyatro yabancılardan gelen bir müessese olduğu gibi bugün millileşmiş diye kabul edilse bile en sonralarda akla gelmesi gereken bir unsurdur. Neden Karagöz ile Orta Oyunu aklımıza gelmiyor da önce tiyatroyu düşünüyorsunuz? Neden aklımıza cirit, okçuluk, binicilik, kılıç gelmiyor da bale geliyor? Niçin erkek oyunu olan Zeybeğe el atmıyorsunuz da kız oyunu olan baleye yöneliyorsunuz?” (Atsız, 2015: 277)

Türk halk kültürü ve çağdaş Türk edebiyatı bir etkileşim içerisindedir. Türk halk kültürünün ve çağdaş Türk edebiyatının birbirleri üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bu durum, kültür ve edebiyat ilişkisini göstermesi

bakımından önem teşkil etmektedir. Kültüre yönelik milliyetçi yaklaşımların artması, edebiyatta etkisini önemli derecede göstermiştir. Çağdaş Türk edebiyatı açısından, milliyetçi yaklaşımların artması ve yazarların bulunması; Türk halk kültürünün yazılı pek çok eserde yer almasını sağlamıştır. Cumhuriyet Devri'nden günümüze kadar ortaya konulan roman ve hikâyelerde Türk halk kültürünün her geçen gün artan şekilde yer aldığı görülmektedir. 1789 Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik akımı/fikri, milli kültür fikrinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum, Türk edebiyatının pek çok yazarının roman ve hikâyelerinde Türk halk kültürüne önemli ölçüde yer verilmesine yol açmıştır.

Halkbilimi açısından meseleye bakıldığında sözlü gelenek ortamında anneden öğrenilenler geleneğe aittir. Gelenek hem milletin hem de ferdin kimliğini oluşturan en önemli kaynaktır. Yaratılan her şey bu kaynaktan beslendikçe o kimliğe ait olma özelliği taşır. Ana dilinde düşünen her şair geleneğin içindedir. Ana dili anneden öğrenilen dildir, anneden öğrenilen ise gelenek araştırmacısının ilgi alanına girer. Yahya Kemâl'e bu açıdan baktığımız zaman onun tamamıyla geleneğin içinde yer aldığını söyleyebiliriz. (Oğuz,)

Cumhuriyet Devrinin bazı sanatçılarında görülen halka yönelme eğilimi, kültürel anlamda pek çok eserin ortaya konulmasına imkân sağlamıştır. Milli mücadele yıllarını milli duygu ve düşüncelerle dile getiren Halide Edip Adıvar gibi, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mehmet Akif Ersoy, Emine Işınsoy, Hüseyin Nihal Atsız gibi birçok yazar; Türk halk kültürüne önemli ölçüde yer vermiştir; zira halk kültürü, bütün edebiyatların önemli bir kaynağıdır. Geleneksel kültür ve çağdaş edebiyatın birleşiminden oluşan eserler, kültürün edebiyata etkisi ve yansımalarını gösteren önemli kaynaklardır. Tanzimat'tan itibaren başlayan Batı edebiyatını taklit etme ve ondan çeviriler yapma, ilk zamanlar yazarlarımızın üretkenliğini önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir. Ancak daha sonra milli kültüre yönelmelerin olması, yazarlarımızın işini önemli ölçüde kolaylaştırarak, Türk halk kültürüne dayalı önemli eserler ortaya koymasını sağlamıştır. Türk halk kültürünün çağdaş edebiyatımıza etki ve yansımalarını göstermek açısından örnek olarak şunlar gösterilebilir:

“Akşam oluyor. Köy kızları ayaklarında takunya, arkalarında siyah bezden ferace¹, başları örtülü, kaşları çatık, rastıklı, renkler fındıkkabuğu gibi kırmızı ve zengin; ellerinde testi, suya gidiyorlardı.” (Adıvar, 2014: 130)

¹ Ferace: Kadınların dışarıda; mantoya benzer, arkası bol, yakasız, çoğu kez eteklere kadar uzayan üst giysisi.

“Bahçenin öbür tarafına, iki incir altına mihlatılan bir tahta sıraya oturuyorum. Bekliyorum ve Kaya geliyor. Arkasında siyah bir yeldirme², beyaz bir başörtüsü var. (Adivar, 2014: 131)

Adivar’dan alınan yukarıdaki cümlelerde; Türk halkının kılık kıyafet kültürü ve İslamî kültür ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bu, Türk halk kültürünün edebi eserlere yansımalarının bir örneği olmakla birlikte, Türk halk kültürünün edebi eserler aracılığıyla süreklilik kazandığını göstermesi bakımından önemlidir.

“Hele Deli Kurt o kadar başkalaşmış, vakarlı durumu ile öyle olmuştu ki Satı Kadın, nazar değmesin diye omuzuna mavi boncuk dikmeğe mecbur kalmıştı.” (Atsız, 2015a: 46)

“Deli Kurt sandığı açtı.....başka bir kesede bir nazarlık gözüne çarptı.”(Atsız, 2015a: 214)

Nazar boncuğu eski Türk kültüründe önemli yeri olan sembollerden biri olmakla birlikte, eski Türklerin inanışlarını göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Takılan nazar boncuğu sayesinde, nazar olmaktan kurtulacaklarına olan inanç, eski Türklerin inanç kültürünün bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Günümüzde bu inanışların yer yer devam ettiği görülmektedir.

“Çağrı Beğ şubatta Nişabur’a gelerek Tuğrul Beğ tarafından karşılandı. Burada kırk gün kaldı. Şehrin büyükleri birer birer ziyaret ederek hoş geldin dediler.” (Atsız, 2010: 31)

“Yaktığı mumu tutarak ortalığı aydınlatan ev sahibinin kılavuzluğu ile yürüyüp sedire oturdu. Gülümseyen bir yüzle: “Hoş geldin konuk.” diyen ev sahibine: “Hoş bulduk bacım.” cevabını verdikten sonra...” (Atsız, 2015a: 10)

Türk misafir karşılama ve uğurlama kültüründe, misafirin kapıda karşılanması ve kapıya kadar uğurlanması bir gelenek halini almıştır. Ayrıca gelene hoş geldin, gidene yolun açık olsun demek ve arkasında su dökmek, eski Türk kültür ve geleneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Halkbilimi açısından meseleye bakıldığında sözlü gelenek ortamında anneden öğrenilenler geleneğe aittir. Gelenek hem milletin hem de ferdin kimliğini oluşturan en önemli kaynaktır. Yaratılan her şey bu kaynaktan beslendikçe o kimliğe ait olma niteliğini taşır. Ana dilinde düşünen her şair geleneğin içindedir. Ana dili anneden öğrenilen dildir, anneden öğrenilen ise gelenek araştırmacısının ilgi alanına girer. Yahya Kemâl’e bu açıdan baktığımız zaman onun tamamıyla geleneğin içinde yer aldığını söyleyebiliriz. (Oğuz, 1999: 100)

² Yeldirme: Kadınların başörtüsüyle birlikte çarşaf yerine giydikleri bir tür üst giysisi.

3. Sonuç

Kültür, toplumun sosyo-kültürel unsurlarını, inançlarını, maddi ve manevi değerlerini, somut olmayan kültürel mirasını yansıtan önemli bir kavramdır. Toplumun önemli değerlerini bünyesinde barındıran kültür; aydın, yazar ve halkbilimciler tarafından üzerinde önemle durulan kavramlardan biri haline gelmiştir. Son yıllarda kültürle ilgili çalışmaların artması, kültüre olan ilginin artmasını sağlamıştır. Yetiştigi ve ait olduğu toplumun kültürünü yansıtmayı amaç edinen yazar ve aydınlar, eserlerinde, toplumun kültürel değerlerine yer vermişlerdir. Kültürel değerlerin sürekliliği; onların yazıya geçirilmesi, onlarla ilgili bilimsel inceleme ve çalışmaların yapılmasıyla mümkündür. Bu hususta, Türk halk kültürünün çağdaş Türk edebiyatına önemli etki ve yansımalarının olması kaçınılmaz olmuştur. Bu etki ve yansımalar; roman ve hikâye yazarlarının Türk kültürüne ait çeşitli unsurlara eserlerinde yer vermesiyle daha belirgin hale gelmiştir. Edebi ve bilimsel eserlerdeki kültürel unsurların etki ve yansımalarının her geçen gün artması, günümüz çağdaş Türk edebiyatını etkilemenin yanı sıra, eserlerin okunurluğu ve benimsenmesi bağlamında da üzerinde önemli bir etki yapmıştır.

Kültürel unsurlar, edebi eserlerin millilik kazanmasında önemli bir faktördür. Bu millilik; eserin kimliği ve niteliği için önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir; zira Tanzimat'tan bugüne kadar, kültür ile ilgili çalışmalara bakıldığında, günümüz Türk edebiyatı üzerinde Türk halk kültürünün her geçen gün daha çok etkili olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Halide Edip Adivar, *Yeni Turan*, Can yayınları: İstanbul, 2014.

Hüseyin Nihal Atsız, *Makaleler II*, İrfan Yayınları: İstanbul, 2010,

—————, *Deli Kurt*, Ötüken Yayınları: İstanbul, 2015a.

—————, *Makaleler IV*, İrfan Yayınları: İstanbul, 2015b.

Özkul Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemlerine Giriş*, Akçağ Yayınları: Ankara, 1999.

Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları: İstanbul, 2004.

M. Öcal Oğuz, “Yahya Kemal’in Şiirlerindeki Halkbilimi Unsurları Üzerine Bir Deneme”, *Milli Folklor*, S. 44, s. 100-104, 1999.

Aydın Oy, “Halkiyat” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları XV: İstanbul, 1997, ss. 367-369,.

Bekir Şişman, “Cengiz Aytmatov’un ‘Elveda Gülsarı’ Adlı Eserinde Kırgız Folkloruna Dair Tespitler”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı-Bildiriler V*, Ankara, 2007, s. 1965-1974,

Mümin Topçu, *Yaşar Kemal'in Romanlarında Halk Bilimi Unsurları*,
Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, 2008.

OSMANLI DEVLETİNDE HIRSIZLIK SUÇLARI VE UYGULANAN CEZALAR (1789-1839)*

*The Theft Crimes and Their Punishments in the Ottoman Empire
(1789-1839)*

Suha Oğuz BAYTİMUR**

Öz: Osmanlı Devleti, toplumda huzuru ve insan haklarını korumak amacıyla çeşitli kanuni düzenlemeler yapmıştır. Çıkarılan kanun ve uygulanan kurallara aykırı davranışlarda bulunanları engellemek amacıyla da çeşitli cezalar uygulamıştır. Alınana tedbirler ve uygulanan cezalar olmasına rağmen devlet içerisinde kanunlara ve kurallara aykırı davranışlar sürekli olarak görülmektedir. Kanunlara aykırı davranışların görülme sıklığı duraklama döneminde artmaya başlamış ve incelediğimiz dönemde ise çok daha fazla kaynaklara yansımıştır. Osmanlı Devleti içerisinde kanunlara aykırı davranışlar çeşitli olmakla beraber dikkat çekenlerden birisi de hırsızlık suçlarıdır. Osmanlı Devleti hırsızlık suçlarını engellemek amacıyla çeşitli tedbirler almıştır. Bu tedbirler içerisinde en etkin kullanılan ise suçluların cezalandırılmasıdır. İncelemiş olduğumuz dönem içerisinde uygulanan cezalar ise sürgün cezası, kalabend cezası, idam cezası vb. şekilde farklılaşmaktadır. Uygulanan cezalarda ve cezaların sürelerinde herhangi bir standart bulunmamaktadır. Benzer durumlarda aynı cezalar verilebildiği gibi farklı cezalarda uygulanmaktadır. Suçluların ceza sürelerinde herhangi bir standart bulunmamakta ve ceza süreleri de farklılaşmaktadır. Cezaların ve ceza sürelerinin farklılaşmasında yapılan davranışın topluma veya kişilere vermiş olduğu zarar önemli rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler; Suç, Ceza, Hırsızlık.

Abstract: The Ottoman Empire has made various legal arrangements in order to provide the peace in the society and to protect the human rights. But some persons have not fitted these laws and rules. So, the Ottoman government has given various punishments to prevent these bad actions. But unfortunately it has been seen negative actions against the laws and rules in spite of legal arrangements. These bad actions have begun to increase in the unproductive period and they have been reflected in the documents of the period between 1789-1839 years. The most attractive crime of this period is theft. The Ottoman Empire has taken measure in order to prevent the theft crimes. The most effective of these measures is to punish guilty persons. The principal punishments in the period studied by myself are exile, kalabend punishment and death sentence. There is no standart in applying and time of these punishments. The reason of being different of the punishments is difference of the crimes.

Keywords; Crime, Punishment, Theft.

* Bu makale 2011 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** (Dr. Öğr. Üyesi); Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Sinop-Türkiye. E-mail: obaytimur@hotmail.com; **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0001-9436-4283>

1. Giriş

Arapça'da "sirkat", eski Türkçe'de "uğrılmak" kelimeleriyle ifade edilen hırsızlık, başkasına ait bir malın sahibinin rızası hilafına mülk edinme kastıyla muhafaza edildiği yerden gizlice alınmasıdır¹. Hırsızlık modern hukukta ise, yazılı kanunlar ya da toplumsal meşruiyet düzeyinde mülkiyeti kendine ait olmayan bir nesneyi izinsizce alıkoyma, kullanma veya nesneden menfaat temin etme işidir². Geçmişten günümüze toplumlarda görülen bu ve benzeri suçların ortaya çıkmasında temel nedenler vardır. Hırsızlık suçlarının işlenmesinde kişilerin ihtiyaçlarını karşılayamaması veya hayatlarını idame edememesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumlarda insanlar zaruretten dolayı böyle bir suçun içerisine girebilmektedir. Fakat bunların haricinde meydana gelen hırsızlık faaliyetlerinde zaruretten çok alışkanlık öne çıkmaktadır. Bu kişiler ihtiyaçlarını herhangi bir emek harcamadan, haksız ve kolay yolla ulaşmanın yollarını aramaktadır. Bu durum toplumda huzursuzluğa sebep olmaktadır.

Tarih boyunca toplumlarda hırsızlık faaliyetleri hoş karşılanmamış ve kanunlar ile bu tür davranışlar sürekli olarak yasaklanmıştır. Bu tür davranışlarda bulunanlar ise çeşitli cezalara çarptırılmıştır. İlkçağ medeniyetlerinde görülen hırsızlık davranışlarına uygulanan cezalar³, İslamiyet öncesi Türk Devletleri'nde de görülmektedir⁴. Hırsızlık faaliyetleri ilahi dinlerde de kesinlikle kabul edilmeyen davranışlar arasında görülmektedir. Bu tür davranışlarda bulunan kişilerin bu dünyada

¹ Mustafa AVCI, Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar, İstanbul, 2004, s.232.

² <http://www.turkcewiki.org/wiki/Hırsızlık>.

³ İlkçağ toplumlarından olan Sümer'in uygulamış olduğu kanunlarda; "mabetten bir şey çalmanın, çocuk çalmanın cezası ölümdür." Ekrem MEMİŞ, Eskiçağda Mezopotamya, s. 177, Bursa, 2015. Hitit kanunlarında ise; "Eğer bir adam sarayın kapısındaki bronz mızrakları çalarsa, ölür. Diğer hırsızlık suçlarında ise katı ödetilir." Ekrem MEMİŞ, Eskiçağ Türkiye Tarihi, s. 255, Bursa, 2015.

⁴ Eski Türk hukukunda hırsızlık, ağır suçlar içerisinde yer almaktadır. Bu suçu işleyenler ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. İbn Fadlan; İbn Fadlan Seyahatnamesi, (Çev. Ramazan ŞEŞEN), İstanbul, 2012, s.31. Hazerfen Hüseyin Efendinin verdiği bilgiye göre ise, az bir şey çalan kimse yediden yüze kadar sopa vurulur. At veya kıymetli bir şeyi çalan hırsızın karnına kılıç batırılarak öldürülür. Eğer çaldığı şeyin dokuz katını verirse (Kün: Mali tazminat) kurtulur. Yoksa öldürülür. Bu ilk defa hırsızlık edenler için uygulanan cezadır. Fakat ikinci defa aynı suçu işleyenler idamdan kurtulamaz. Halil CİN, Ahmet AKGÜNDÜZ; Türk İslam Hukuk Tarihi, C.1, İstanbul, 1990, s.46. Kişi suçüstü yakalanması halinde öldürülmekle birlikte, malları müsadere edilmekte ve aile fertlerinin hürriyetleri kısıtlanmaktadır. İbrahim KAFESOĞLU; Türk Milli Kültürü, İstanbul, 2009, s.292. Ayrıca hırsızın kesilen başı bir ipe bağlanarak babasının boynuna asılırdı. Aile içinde böyle bir baba hırsız oğlunun başını ölünceye kadar başından çıkaramazdı. Bahaeddin ÖGEL; Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul, 2001, s.470. Bu ceza özellikle Kırgızlarda çocuk hırsızlıklarında uygulanmıştır. Cezanın bu şekilde uygulanmasının sebebi ise ailelerin çocuklardan sorumlu olmasıdır. Cemal ANADOL, Fazile ABBASOVA, Nazile ABBASLI; Türk Kültürü ve Medeniyeti, İstanbul, 2007, s.230.

çeşitli şekillerde cezalandırıldığı gibi, öteki dünyada da bu davranışından dolayı sorumlu olacağı ve cezalandırılacağı ifade edilmektedir. İlahi kitaplardan Tevrat'ta açık bir şekilde, “çalmayacaksın” denilmektedir⁵. Hristiyanlıkta ise hırsızlığın insanı kirleten davranışlardan olduğu ifade edilmektedir⁶. İslamiyet de hırsızlık davranışlarını hoş karşılamamakta ve bu tür davranışları yasaklamaktadır. Kuran-ı Kerim’de hırsızlıkla davranışı ile ilgili olarak; “Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık Allah'dan bir ceza olarak ellerini kesin. Allah daima üstündür, hikmet sahibidir”⁷ şeklinde ayet bulunmaktadır. Yine İslamiyet’ten sonra kurulan Türk devletlerinden Büyük Selçuklu Devleti ile Anadolu Selçuklu devletinde de hırsızlık büyük suçlardan sayılmakta ve bu suça karışanlar ağır şekilde cezalandırılmaktadır⁸.

2. Osmanlı Devletinin Hırsızlık Suçlarına Karşı Alınmış Olduğu Tedbirler

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren oluşturmuş olduğu adli sistem içerisinde hırsızlık faaliyetlerine karşı çeşitli önlemler almaya çalışmıştır. Çıkarılan kanunnameler ile hırsızlık faaliyetleri yasaklanmış ve bu suça karışanların cezalandırılacakları kesin bir şekilde ifade edilmiştir. Bu suçun önlenmesi amacıyla uyarılarda bulunulmuş ve çeşitli tedbirler alınmıştır⁹.

Fatih Sultan Mehmed dönemi kanunnamelerinde hırsızlık ile ilgili olarak çıkarılan kanunlar; “Eğer kaz ya ördek uğurlasa¹⁰, kadı ta’zir ura; iki ağaca bir akçe cürm alına. Eğer koyun veya kovan uğurlasa cürm onbeş akca alına. Eğer yançuk veya destar uğurlasa elin kesmeli olmaya, kadı ta’zir ura. Ağaç başına bir akça cürm alına. Eğer sığır uğurlasa elin kesmeyeler; ganî olup bin akçeye dahi ziyadeye gücü yeterse cürm yüz akçe; evsat’ül-hal olursa elli akçe; fakir olursa kırk ya otuz akçe alına. Eğer at uğurlarsa elin keseler; kesmezlerse ikiyüz akça cürm alına. Eğer biregûnun tahılın ve akçesin uğurlasa, gani olsa cürm kırk akçe; orta hallü olursa yigirmi akçe; fakir’ül-hal olursa on akçe alına. Oğul atasından ve ata oğlundan kardaş kardaşından ya er avretinden ya avret erinden uğurlasa kadı ta’zir ura. Ağaç başına bir akça cürm alına¹¹” şeklinde yer almaktadır.

⁵ Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, Tesniye 5, Bab 5, İstanbul, 2001, s.186.

⁶ Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, Matta 14, Bab 15, İstanbul, 2001, s.17.

⁷ Maide Suresi 38. Ayet.

⁸ Cüneyt KANAT; Orta Çağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza, İstanbul, 2010, s.213.

⁹ Ankara ve Çankırı bölgelerinde bulunan Türkanlı ve Mirdis Aşiretlerinin yaylaya gidiş ve gelişlerinde, kışlaklarda ve yaylaklarda çeşitli hırsızlık olaylarının meydana geldiği, buralarda yaşayan kişilerin eşyalarını mallarını ve hayvanlarını çaldıkları ifade edilmiştir. Yapılan şikayet üzerine bu tür davranışlarda bulunanların yakalanmaları ve gerekli cezaların uygulanması emredilmiştir. BOA. Cevdet ADL. 2365.

¹⁰ “Uğurlamak” kelime anlamı hırsızlık etmek demektir.

¹¹ Ahmet AKGÜNDÜZ, Osmanlı Kanunnameleri Ve Hukuki Tahlilleri, C.1, İstanbul, 2006, s.349-350.

II. Beyazid dönemi kanunnâmeleri de benzer şekilde uygulanmıştır¹². Yavuz Sultan Selim dönemi kanunnâmelerinde ise bir kişinin birden fazla hırsızlığı olmuş ise asılması emredilmiştir. Ayrıca hırsızlık fiilinden yakalananların işkence ile konuşturulması, işkencede ölmesi halinde hesap sorulmaması emredilmiştir¹³. Kanuni Dönemi kanunlarında ise, önceki dönemlerin kanunları temel alınarak uygulanmıştır¹⁴.

Hırsızlık olaylarını engellemek amacıyla alınan bir diğer önlem ise Şeyhülislamın vermiş olduğu fetvalardır¹⁵. Bu konuyla ilgili olarak Şeyhülislam Ebu Suud Efendi, hırsızlık yapanın elinin kesilmesine fetva vermiştir. Ayrıca ilk defa hırsızlık yapanların öldürülmesinin meşru olmadığına fetva vermektedir¹⁶. Benzer şekilde Abdurrahim Efendi de, kişinin bir eşyayı gizlice çalması kanunen sabit olması durumunda elinin kesilmesi gerektiğine dair fetva vermiştir¹⁷. Yine Şeyhülislam Feyzullah Efendi de bir kişinin hırsızlık yapması halinde elinin kesilmesine dair fetva vermiştir¹⁸.

Çıkarılan kanunlar ve alınan önlemler hırsızlık suçlarının önlenmesine katkıda bulunmuştur. Fakat devlet içerisinde görülmesine engel olmamış, faklı bölgelerde çeşitli şekillerde görülmeye devam etmiştir¹⁹. Duraklama dönemine kadar belgelere fazla yansımayan hırsızlık suçları bu dönemden sonra hızla artmaya başlamıştır²⁰. Devletin içerisinde bulunduğu kötü durum bu tür faaliyetlerin artmasına neden olmaktadır. Ayrıca doğal afetler ve yangın olaylarında oluşan kargaşa ortamı da bu tür davranışların meydana gelmesine neden olmaktadır²¹. Osmanlı Devleti bu durumu engellemek amacıyla hırsızlık suçlarına karışan kişi veya kişilere çeşitli cezalar uygulamasına rağmen hırsızlık suçlarını engelleyememiştir.

3. Hırsızlık Suçlarının Tespiti

Osmanlı Devleti'nde hırsızlık suçları ferdi veya toplu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hırsızlık olaylarına karışan kişilerin tespit edilmesinde çeşitli kıstaslar uygulanmaktadır. Kişi veya kişilerin hırsızlık faaliyeti esnasında

¹² Ahmet AĞGÜNDÜZ, Osmanlı Kanunnameleri, C.2, s.36.

¹³ Ahmet AĞGÜNDÜZ, Osmanlı Kanunnameleri, C.3, s.192.

¹⁴ Ahmet AĞGÜNDÜZ, Osmanlı Kanunnameleri, C.4, s.363.

¹⁵ H. Necati DEMİRTAŞ, Açıklamalı Osmanlı Fetvaları II, İstanbul, 2012, s.601.

¹⁶ M. Ertuğrul DÜZDAĞ, Şeyhülislam Ebusu'ud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Döneminde Osmanlı Hayatı, İstanbul, 1998, s.238.

¹⁷ Mustafa AVCI, Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar, s.233.

¹⁸ Şeyhülislam Feyzullah Efendi; Fetâvâ-yı Feyziye, (Çev. Süleyman KAYA), İstanbul, 2009, s.119.

¹⁹ Neşe ERİM, "18. Yüzyılda İstanbul ve Çevresinin Suç Haritası", XV. Türk Tarih Kongresi, C.4, Kısım 2, Ankara, 2006, s.1328-1329.

²⁰ Kemal DAŞÇIOĞLU, Osmanlı'da Sürgün, İstanbul, 2007, s.43.

²¹ Doğal afetler neticesinde toplumda meydana gelen kargaşa ve oluşan güvenlik açıkları bu tür davranışların oluşmasına ortam sağlamaktadır. Bkz. Mehmet Yavuz ERLER, Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880), İstanbul, 2012.

tespit edilmesi ve yakalanması, en önemli suçlama gerekçesidir. Suçüstü yakalanan şahısların suçları sabit olması nedeniyle kişiler doğrudan cezalandırılmaktadır. Hırsızlık yapan şahsın suçüstü yakalanması ile ilgili olarak; “Konya’nın Karatüyük Mahallesi sakinlerinden İbrahim bin Mehmed mahkemeye varıp Mahmud bin Mehmed hakkında suç duyurusunda bulunmuştur. İbrahim bin Mehmed ifadesinde komşusu İbrahim bin Mehmed’in evinin kapısının kilidini kırıp içeri girdiğini, bir leğeni ve bir tüfengini alıp avluya çıktığında kendisiyle karşılaştığını ifade etmiştir. Bu durumda kendisinin etrafta bulunanlardan yardım istemesi üzerine yardıma gelenlerinde İbrahim bin Mehmed’i görmeleri üzerine İbrahim bin Mehmed’in kaçtığını ifade etmiştir. Olayın görgü tanıkları mahkemede aynı doğrultuda şahitlik etmeleri üzerine kişinin yakalanması emredilmiştir²².

Önemli suçlama gerekçelerinden bir diğeri ise, suça karışan kişilerin suçlarını itiraf etmeleridir. Suçu işleyen kişi veya kişiler çalmış olduğu eşyayı, parayı ve kıymetli malı ne yaptığını veya kimlerle paylaştığını açık bir şekilde ifade etmektedir. Suça karışan kişilerin suçlarını ikrar etmesi ve suç kabul etmesi kişi veya kişilerin cezalandırılması için yeterli delillerden biridir. Bu durumla ilgili olarak; “Anadoluhisari’nda Zühdü Paşazade Yakub Beğ’in hanesinde aşçı olan Fatma’nın, altın ve eşya çalıp eşi Ömer’e teslim ettiğini ifade etmiştir. Ömer’in hanesinde ifade edilen eşya tespit edilmiş ve Yakub Beğ’e teslim edilmiştir. Fatma zindana konulmuş ve gönderilen ferman ile Ankara’ya sürgün edilmiştir²³.”

Hırsızlık suçuna karışan ve bu fiili işleyen kişi veya kişilerin yakalanmasında ve cezalandırılmasında önemli kanıtlardan bir diğeri ise, çalınan eşyanın kişinin üzerinde veya kendine ait bir mekânda yakalanmasıdır. Bu durumun tespit edilmesi halinde kişiler hakkında adli kovuşturma başlatılmaktadır. Kişi veya kişilerin suçlu olduklarının tespit edilmesi halinde suçlular cezalandırılmaktadır. Konuyla ilgili verilen fetvada çalınan bir malın başkasında tespit edilmesi durumunda konu ile ilgili uygun bir açıklama yapmaması halinde doğrudan sorumlu tutulacağı ifade edilmektedir²⁴. Bu durumla ilgili olarak; “Hafize ve Azize isimli bayanlar daha öncesinde iki üç defa hırsızlık suçundan dolayı, farklı bölgelere sürgün edilmişlerdir. Bu kadınlar sürgün edildikleri Edirne’den izinsiz olarak İstanbul’a gelip burada ikamet etmeye başlamışlardır. Hafize ve Azize Sultan Mehmed civarında gezip dolaşırken, Subaşı ve Zindan Hasekisine rastlamaları sonucu bu kişiler tarafından gözaltına alınmışlardır. Hafize ve Azize buradan Ağa kapısına gönderilmiş ve

²² Mehmet Ali GÜVEN, 33 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (Değerlendirme Ve Transkripsiyon), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006, s.179-180.

²³ 27 Ağustos 1820 tarihinde sürgün edilmiştir. Fakat ceza süresi belli değildir. BAO. Cevdet ADL. 182.

²⁴ H. Necati DEMİRTAŞ, Açıklamalı Osmanlı Fetvaları II, İstanbul, 2012, s.664.

oradan da merkeze nakledilmiştir. Üzerlerinde herhangi bir çalıntı mal olup olmadığını anlamak amacıyla sorguya çekilen kadınlar, zindana hapsedilmişlerdir. Subaşı ve Asesbaşı tarafından yapılan sorgulama neticesinde, Galata Ermeni kilisesi civarında bulunan ve çevre işi yapan bir ermeni hanesine girdiklerini söylemişlerdir. Bu evde bulunan işçiler çevre bohçasını Hafize ve Azizeye açmışlardır. Bu esnada Hafize ve Azize iki çevre ve iki saat kesesi çaldıklarını itiraf etmişlerdir. Sorgulama sonrasında ise bu durum çevre sahiplerine haber verilmiştir. Çevre sahipleri bohça içerisinde çok sayıda çevre olduğunu ve kayıp olanı bilemeyiz diye ifade buyurmuşlardır. Malum hırsızlar sorgu esnasında başka bir hırsızlık suçunu da itiraf etmişlerdir. İfadelerinde Kadıçeşmesi civarında Hacı İsmail isimli şahsın hanesinden de bir adet küçük sim kutu ve iki çocuk entarisi çaldıklarını ve bunları sattıklarını söylemişlerdir. Bu durum da eşya sahibine haber verildiğinde, “Allah’ından bulsunlar” deyip, herhangi bir talepte bulunulmamıştır. Yapılan tahkikat neticesinde Hafize ve Azize suçlu bulunmuş, bir daha İstanbul’a gelmemek şartıyla Edirne’ye sürgün edilmiştir²⁵.”

Suçluların tespit edilmesinde önemli bir diğer kanıt ise olayın canlı şahitleridir. Hırsızlık suçuna şahit olanlar, suçu işleyenleri görmeleri ve bunları teşhir etmeleri durumunda kişiler hakkında adli inceleme başlamaktadır. Fakat şahitlerin ifadelerinin doğruluğunun tespiti büyük önem arz etmektedir. Kişisel husumetler veya çekişmeler yalancı şahitlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle şahitlerin ifade ettiği kişiler hakkında tahkikat yapılmaktadır. Yapılan tahkikatta şahısların toplum içerisindeki tavır ve davranışları ile daha önceden benzer davranışlarda bulunup bulunmadığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Sanıkların bu tür davranışlarda bulunduğu tespit edilmesi halinde kişiler hakkında cezai işlemlerde bulunulmaktadır. Bu durumla ilgili olarak; Ahmed bin Abdülkerim isimli bir şahıs muhtelif zamanlarda farklı kişilere ait hayvanları merada otlamakta iken çalmıştır. İslam hukuku uyarınca meradaki hayvanlar muhafaza altında olmadığından had cezasının uygulanmasını gerektiren koşullardan biri eksiktir. Fakat fail, hakkındaki bütün suçlamaları kabul etmiş ve 16 kişi de onun hırsız olduğuna ve bunu adet haline getirdiğine dair şahitlikte bulunmuştur. Mal sahiplerinin talebi mallarının iadesi ya da tazmini olduğu halde, “def-i fesâd” için bu kişinin öldürülmesine karar verilmiştir²⁶.

²⁵ 8 Aralık 1805 tarihinde sürgün edilen kadınların ceza süreleri tespit edilememiştir. BOA. A.DVNS.KLB./D.174/B.59.

²⁶ Ahmet KANKAL, “Osmanlı Ceza Hukukuyla Alakalı İlginç Bir Belge”, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, S.4, Ankara, 1993, s. 201. Yasemin Baba, “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçunun Hüküm Ve Sonuçları”, *İÜHFİM*, C. LXXI, S.1, İstanbul, 2013, s. 79-106.

4. Hırsızlık Suçlarına Karşılanların Cezalandırılmaları

Osmanlı Devleti, kanun ve kurallara aykırı davranışların görülmesini engellemek amacıyla çeşitli tedbirler almıştır. Bu tedbirler içerisinde en etkin şekilde kullanılan ise kanunlara ve kurallara aykırı davranan, halkın huzurunu bozan kişilerin cezalandırılmasıdır. Devletin çeşitli bölgelerinde meydana gelen kanunlara aykırı diğer davranışlarda olduğu gibi hırsızlık suçlarında da kişilerin yargılanması ve cezalandırılmaları benzer şekilde uygulanmaktadır.

Osmanlı hukuk sisteminde kadıların suçluların cezalarını ve cezalarını çekecekleri bölgeleri belirleme yetkileri yoktur²⁷. Bundan dolayı kadılar, hırsızlık suçlarına karıştıkları tespit edilen ve suçlu buldukları kişileri, buldukları bölgede geçici olarak kapalı bir mekânda tutmaktadır. Yargılama sonucunda kişiler ve işlemiş oldukları suç veya suçlar Divan'a bildirilmektedir. Bu durumla ilgili örnek belge olarak; "*Anadolu Hisarı'nda Zühdü Paşazâde Yakub Beğ'in hânesinde aşçı olub bâ-defter-i müfredât altun ve eşya serika idüüb zevci Ömere teslim eylediğini ikrâr itmekle merkûm Ömer'in yedinde olan bâ-defter-i müfredât mesrûk eşyâları mahallerinden tamâmen tahsil mîr mûmâ-ileyhe teslim olunduğı ve mezbûre Fatıma el-yevm zindânda mahbûs olduğı muhât-ı ilm-i âlileri buyuruldukda emr-i fermân devletlü inâyetlü merhametlü efendim sultânım hazretlerininindir.*" şeklinde Divan'a bildirilmiştir. Divan'da alınan karar ve padişahın emriyle mahkum hakkında uygun görülen ceza; "*Sârıka-i merkûmenin li-eclî't-tedîb çavuş mübâşeretüyle vilâyeti olan Ankara'ya nefy ve iclâsı bâbında*" şeklinde ifade edilmiştir²⁸.

Yine bir diğer belgede ise; "İstanbul'da Cemile isimli hatun yardıma muhtaç olduğundan dolayı Üsküdar'da Dolap mevkiinde bulunan Fatıma Hatun'un hanesinde birkaç gün misafir olur. Fatıma Hatun'un hanesinden ayrıldığında bir adet şalvar entari, bir gezi şalvarı, bir müsteamil kise kürk, bir yemeni, altı zürrâ pamuk gömlek, altı zürrâ iblik çalıp kaçmıştır. Cemile bu defa Eyüb Ensari'de Çömlekçiler hamamında Natır Fatma Hatun'un hanesinde birkaç gün misafir olup bir aded çuka, bir kise samur kürk, iki

²⁷ Kadı defterlerinde yer alan hırsızlık ile ilgili belgelerde bu durum daha net bir şekilde görülmektedir. Yapılan şikâyetler kayda alınıp incelenmekte ve gerekli tahkikatlar yapılmaktadır. Yapılan şikâyetin doğruluğunun bulunması halinde, deliller toplanmakta ve kayd-şud düşülmektedir. Şer'iyye sicillerinde belgeler; "*Bundan birkaç gün mukaddem Françe tüccârından Civanni Anargir nam bâzergân li-eclî'tticâre Evreşe Kazâsı'na gelmek üzere Bolayır kasabası civârında üç çeyrek mikdârı bağlar arasında ve "Ayazma" demekle ma'rûf nâm mevki'inde mezbûrın önüne üç rum çıkıp üzerinde olan melbûsâtı ve üç yüz altmış beş aded Hayriye altunını elinden ahz ile firâr eylediklerini tüccâr-ı mersûm kulları bir takrib yedlerinden ihlâs ile der-akab kasaba-i mezbûr zâbiti bendelerine gelip takrîr şüd. Fi 5 B. li-sene [12]49"* şeklinde yer almaktadır. Serkan ASLAN, 1131 Nolu Çanakkale Şer'İye Sicil Defteri'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale, 2006, s.140.

²⁸ BOA. Cevdet .ADL. 182.

başmak ve bir boğça çalıp kaçmıştır. Cemile son olarak Balta Limanında Cebahaneci Hacı Hasan'ın hanesinde birkaç gün misafir olup bir adet İngiliz entari, bir gömlek, bir yemeni, bir oyma çuka, bir şalvar, dört yazma yemeni, bir çuka ferace ve bir saat çalıp firar etmiştir. Ev sahiplerinin şikayeti üzerine yapılan aramalarda, zindan kolcusunun ihbarıyla, Cemile Bostancı zabitanı tarafından yakalanmıştır. Verilen emr üzerine sorgulanıp 3 Şubat 1826 senesinde zindana konulmuştur. Yapılan sorgulamada Cemile hatun suçunu itiraf ederek çalmış olduğu eşyaların buldukları yeri söylemiş ve eşyalar söylenen yerden alınıp sahiplerine teslim edilmiştir. Fakat Cemile, Balta Limanında Hacı Hatunun bir çuka feracesini tophanede bir Koltukçu Topçuya sattığını iddia etmiştir. Topçuya durum sual olunduğunda, Topçu böyle bir şeyin olmadığını ifade etmiştir. Cemile hatunun suçu sabit olması üzerine belgede son olarak, “*el-yevm mahbûse olduğu muhât-ı alem ‘âlîleri buyuruldukda emr-i fermân devletlü inâyetlü merhametlü efendim sultânım hazretlerininindir*” şeklinde ifade yer almaktadır. Divan'da alınan karar ve padişahın emriyle Cemile Hanım hakkında uygun görülen karar; “*Merkûme Manisa'ya nefy ve iclâ olunmak bâbında çavuş mübaşeretıyla 5 Mart 1826 tarihinde hükm yazılmıştır*” şeklinde ifade edilmiştir²⁹.

Osmanlı Devleti'nde adli görevliler kişilerin cezaları hakkında Divan'a bir öneride de bulunabilmektedir. Divan'da belirtilen olay incelenmekte ve suçlulara uygun görülen ceza ile cezalarını çekecekleri mekânlar ifade edilmektedir. Cezaların belirlenmesinde kadıların tavsiyeleri çoğunlukla göz önünde bulundurulmaktadır. Fakat Divan'da kadıların tavsiyelerinin dışında, daha ağır veya daha hafif cezalar da ön görüle bilmektedir.

5. Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçlarına Uygulanan Cezalar

Osmanlı Devleti kanunlarında hırsızlık davranışları suç sayılmaktadır. Bu tür davranışlarda bulunan kişi veya kişiler, yakalanmaları halinde farklı şekillerde cezalandırılmaktadır. Hırsızlık suçunu işleyenlere uygulanan cezalara bakıldığında ise cezalar çeşitlenmektedir. Bu cezalar genellikle sürgün cezaları ve hapis cezalarıdır³⁰. Yine hırsızlık olaylarının engellenmesi amacıyla para cezası³¹ ve ağır cezalardan kürek cezasının da uygulandığı görülmektedir³². Ayrıca hırsızlık suçlarına idam cezası ile İslam hukukunda yer alan el kesme cezası da uygulanmaktadır. Hırsızlık suçlarında sürgün ve hapis cezaları sıkça görülmesine rağmen para cezası,

²⁹ BOA. Cevdet ZB. 51.

³⁰ Neşe ERİM, “Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, Osmanlı Araştırmaları, S.IV, İstanbul,1984, s.87.

³¹ Mustafa AVCI, Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar, İstanbul, 2004, s.249.

³² Mehmet İPŞİRLİ, “XVI.Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi”, İstanbul, 1982, s. 210.

kürek cezası, idam cezası ve el kesme cezasına çok fazla rastlanmamaktadır.

Hırsızlık suçlarına uygulanan el kesme cezaları ile ilgili olarak; “1676 yılında İstanbul Kadılığı’nda kayıtlı bulunan bir davada, bir müşterinin dükkanından kıymetli eşyasını çalmakla itham olunan şahıs, mahkemede suçunu ikrar etmekle hâkim tarafından had (el kesme) cezası ile cezalandırılmıştır.” Yine, “1680 tarihinde Rumeli Kazaskerliği Mahkemesi’ne ait 128 numaralı defterde, bir şahıs bir zımminin kaybolan malından dolayı hırsızlıkla itham edilip haksız yere sağ elini bileğinden kestiğini iddia ettiği subaşıyı şikâyet ettiğini görmekteyiz ki bu olay da bize had cezasının uygulandığını göstermektedir³³.”

Hırsızlık suçlarına uygulanan bir diğer ceza ise idam cezasıdır. İslam hukukunda hırsızlık suçunun cezası açık şekilde ifade edilmesine rağmen, Osmanlı Devleti bazı hallerde bu suçu işleyen kişi veya kişilere idam cezası da uygulamıştır³⁴. Hırsızlık suçuna uygulanan idam cezasıyla ilgili olarak; İstanbul’da Yeni Cami-i Şerif Pazarı civarında yankesicilik ve hırsızlık davranışlarından dolayı Erzurumi Hacı Mehmed isimli şahıs yakalanmıştır. Şahsın üzerinde para, saat ve çeşitli eşya tespit edilmesi üzerine yakalanıp gözaltına alınmıştır. Yapılan sorgulama neticesinde çalmış olduğu eşyaları Kasımpaşa’da bulunan evinde sakladığını ifade etmiştir. Evinde yapılan aramada dört yüz seksen beş adet adli altın, çeşitli paralar ve eşyalar tespit edilmiştir. Bu eşyalar geri verilmesi amacıyla sahiplerinin kimler olduğu sorulduğunda ise Hacı Mehmed bu kişileri tanımadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine çalınan altın, para ve eşya devlet hazinesine bırakılmıştır. Soruşturmayı tamamlayan Serasker Paşa Hacı Mehmed’in idam edilmesi yönünde Divan’a tavsiyede bulunmuştur³⁵.

Osmanlı Devletinde hırsızlık faaliyetinde bulunanlara süreli cezalar olan sürgün ve hapis cezaları da uygulanmaktadır. Devlet içerisinde Sürgün ve hapis cezaların özel uygulama alanları bulunmamaktadır. Bundan dolayı sürgün cezalarında mahkumlar buldukları yerden farklı bir bölgeye gönderile bilmektedir. Mahkumlar hapis cezalarında ise zindanlar ve kalelerde tutulmaktadır. Mahkumlara sürgün cezası uygun görülümüşse bu durum belgelerde, “...merkûm İbrahim’in li-ecli’t-te’dîb çavuş mübâşeretiyile Bursa’ya nefy ve iclâsı fermânım olmağın...” şeklinde ifade edilmektedir. Eğer mahkuma hapis cezası uygulanacak ise bu durum

³³ Ömer MENEKŞE, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu ve Cezası, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1998, s.110-111.

³⁴ Ahmet MUMCU, Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl, Ankara, 2007, s.119.

³⁵ Hacı Mehmed adlı şahsın cezası Padişah’ın kararıyla şekilleneceğinden dolayı, şahsın almış olduğu cezanın ne olduğuna dair kayda rastlanılamamıştır. 10 Haziran 1831 tarihli belge. BOA. H.H. 32388.

belgelerde; "...lî-ecli't-te'dîb Seddûlbahir Kal'asına kal'abend olunmak bâbında emr-i şerîfîm..." şeklinde ifade edilmektedir.

Sürelî cezalarda suçluların cezaları ve cezalarını çekecekleri mekânlar belirlenmesine rağmen ceza süreleri belirtilmemektedir. Bunun yerine, "ıslah-ı nefis edinceye kadar" ifadesi kullanılmaktadır³⁶. Mahkumlar serbest kalmak için ıslah olduklarını bildirmeleri gerekmektedir. Divan'a gönderilen arzuhallerde mahkumun ıslah olduğuna kanaat getirilmesi durumunda, mahkumlar affedilip serbest bırakılmaktadır. Sürelî cezalarla ilgili olarak; İstanbul'da Mercan civarında Çukurhan yakınlarında yaşayan Molla Ali isimli şahıs hırsızlık töhmetiyle yakalanıp zindana koyulmuştur. Sonrasında verilen emir üzerine Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Molla Ali dört ay altı gün sonunda affedilip serbest bırakılmıştır³⁷.

6. 1789-1839 Yıllarında Görülen Hırsızlık Suçları ve Uygulanan Cezalar

Osmanlı Devleti'nde incelemiş olduğumuz dönemde hırsızlık cezalarına oldukça fazla rastlanmaktadır. Devlet içerisinde hırsızlığın fazla görülme sebeplerinin başında işsizlik olduğu görülmektedir. Özellikle kırsaldan gelip büyük şehirlerde iş bulamayan gençler ile askerden firar edip kaçanların bu suça bulaştıkları görülmektedir. Bu dönemde farklı toplumlardan kişilerin büyük şehirlere gelmesi ve iş bulmakta zorlanmaları hırsızlık suçunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır³⁸. Hırsızlık olaylarının sürekli artış göstermesinin bize göre en önemli nedeni, hırsızlık yapanlar için caydırıcı cezaların uygulanmamasıdır. Hırsızlık yapanların genellikle sürgün ve hapis cezalarına çarptırılmaları ve kısa bir süre sonra serbest bırakılmaları cezaların caydırıcılığını etkisiz kılmaktadır³⁹.

Bu dönem hırsızlık suçuna uygulanan cezalar çeşitli olmakla beraber büyük bir kısmına sürgün cezası uygulandığı görülmektedir. Sürgün cezasının uygulandığı olaylarla ilgili olarak; Hırsızlık suçları ile ilgili olarak, "İstanbul'da Tophane civarında yaşayan Mustafa isimli şahıs hırsızlık şüphesiyle yakalanmıştır. Yine bölgede bulunan Topçubaşı Mustafa'nın, bu durumu doğrulaması ve beyan vermesi üzerine Mustafa yakalanıp Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Mustafa, dört ay yedi gün

³⁶ Osmanlı Devleti'nde hapis cezaları ve uygulamaları üzerine bkz. Ahmet AKSİN, Suha Oğuz BAYTİMUR, Osmanlı Devleti'nde Hapis Cezaları ve Uygulamaları (1791-1808), XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010, Ankara, 4. Cilt, 1. Kısım, Ankara, 2015, s. 11-25.

³⁷ 20 Temmuz 1793-5 Aralık 1793 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. BOA. 26 No'lu A.DVNS.KLB.d/ s.63/B.231.

³⁸ Belgelerde özellikle Arnavut taifesini hırsızlık suçlarında görmekteyiz. Bu taife hakkında belgelerde çokça şikayet mevcuttur.

³⁹ Suha Oğuz BAYTİMUR, Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün cezaları (1791-1808), Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2011. s.129-132.

sonunda Tophane'ye ayak basmamak şartıyla affedilip serbest bırakılmıştır⁴⁰.”

Bir diğer belgede; “İstanbul'da Fatma isimli hatunun evinden eşyası çalınmıştır. Bunun sorumlusu olarak yakalanan Mehmed Emin isimli şahıs bir müddet zindanda tutulup hakkında yapılan araştırma neticesinde suçlu olduğu tespit edilmiştir. Verilen emir üzerine Mehmed Emin Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Mehmed Emin bir yıl beş ay on dört günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır⁴¹.”

Yine bir başka belgede; “İstanbul'da Taşçılar Hanı'nda hırsızlık suçundan yakalanan Seyyid Ahmed bir süre hapiste tutulmuş ve daha sonra Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Seyyid Ahmed de bir önceki belgede olan Mehmed Emin gibi bir yıl beş ay on dört günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır⁴².”

Yine bir başka belgede; “İstanbul'da Simkeş Hanı'nda simkeş odalarında kalan İsmail isimli şahsın odası açılmış ve eşyalarının çalındığına dair şikâyetle bulunmuştur. Bunun üzerine Bekçi Ali ve diğer Bekçi Veli şüpheli olarak yakalanmıştır. Bekçiler hırsızlık yapmadıklarını ve yapılan suçlamayı kabul etmediklerini bildirmelerine rağmen yakalanıp Bozcaada'ya sürgün edilmişlerdir. Bekçi Ali ve Bekçi Veli bir yıl dört ay yirmi dört günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmışlardır⁴³.”

Bir diğer belge de ise; “Bursa sakinlerinden olmasına rağmen bir süreden beri İstanbul'da Emir Bahadır mahallesinde bulunan Ayşe isimli hatun, Libabe isimli hatunun evine girilmiş ve mevcut eşyanın bir kısmını, yanında götürdüğü hamamlar ile çalıp evine götürülmüştür. Ertesi gün yeniden aynı eve girilmiş ve kalan eşyayı çalmaya çalışılırken ahali tarafından fark edilip yakalanmıştır. Ayşe Hatun Eyüp Mahkemesine götürülmüş ve mahkemede eşya sahibi ile yüzleştirilip, eşyalar sahibine teslim edilmiştir. Ayşe Hatun ise Divan-ı Hümayun'dan kişinin cezası belirtilene kadar İmam hanesinde hapsedilmiştir. Gönderilen ferman üzerine Ayşe Hatun Bursa'ya sürgün edilmiştir⁴⁴.”

⁴⁰ 10 Haziran 1793-17 Ekim 1793 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. BOA. 26 No'lu A.DVNS.KLB.d/ s.54/B.199.

⁴¹ 30 Haziran 1793-14 Aralık 1794 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. BOA. 26 No'lu A.DVNS.KLB.d/ s.63/B.232.

⁴² 30 Haziran 1793-14 Aralık 1794 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. BOA. 26 No'lu A.DVNS.KLB.d/ s.64/B.234.

⁴³ 20 Temmuz 1793-14 Aralık 1794 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. BOA. 26 No'lu A.DVNS.KLB.d/ s.57/B.211

⁴⁴ 27 Temmuz 1803 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiştir. BOA. A.DVNS.KLB./D.169/B.46.

Yine; “İstanbul’da Bazu İbrahim Hanif Efendinin evine misafir olarak giden çukadarın yeğeni Osman isimli şahıs, Çukadar’ın vasıtasıyla hanelerine misafir olduğunu ifade etmektedir. Hanelerinde geceyi geçirmek için evlerinde kaldığında bir miktar eşyalarını aldığı ve gece selamlık tarafından komşularının evine girip buradan da eşya çaldığını ifade etmiştir. Osman yakalandığında bir miktar eşya üzerinde tespit edilmiş ve kendilerine teslim edilmiştir. Fakat çaldığı eşyanın diğer kısmının hala Osman’ın üzerinde olduğu belirtilmiştir. Osman yapmış olduğu davranıştan dolayı yakalanıp zindana konulmuş ve sorgusu burada devam etmiştir. Osman 30 Eylül 1790 tarihinde Bozcaada’ya sürgün edilmiştir⁴⁵.”

Yine bir başka belgede; “Ümmügülsüm ve yanında bulunan birkaç bayan hırsızlık suçundan yakalanmış ve bunlar suçlarını itiraf etmelerine rağmen Limni Adası’na sürgün edilmişlerdir⁴⁶.” Burada kişilerin suçlarını itiraf etmelerine rağmen had cezasının uygulanmadığı görülmektedir.

Hırsızlık suçlarına verilen cezaların yetersiz olması bu suçun toplumda yaygınlaşmasını ve cezalandırılanların affedildikten sonra tekrar benzer davranışları yapmalarını sağlamaktadır. Ceza olarak genellikle sürgün cezasının uygulanması ve çok kısa sürede suçluların affedilmesi kişilerin ıslah olmalarını engel olmaktadır. Nitekim hırsızlıktan mahkûm edilip serbest bırakılanların yeniden hırsızlık yaptıkları kayıtlarda görülmektedir.

Bu durumla ilgili yine fazlaca belge karşımıza çıkmaktadır. Bu belgelerden örnek verecek olursak; “İstanbul’da Hafize isimli hatun hırsızlık suçundan yakalanmış ve sürgün cezasına çarptırılmıştır. Bir daha bu tür davranışlarda bulunmayacağını bildirmesi üzerine affedilip serbest bırakılmıştır. Serbest bırakıldıktan bir süre sonra Sakız Ağacı olarak bilinen bölgede yaşamaya başlamıştır. Burada komşularıyla sürekli olarak sorun yaşadığı, onlara küfürlü sözler söylediği ve bohçasıyla gezip komşularının eşyalarını çaldığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Hafize isimli kadın yine yakalanmış ve Ağakapısı’na gönderilmiştir. Yolda Şeyhülislam konağı önünden geçerken yalandan feryat edip konak halkının dışarı çıkmalarını sağlamıştır. Hafize’nin feryadı üzerine konak halkı zabitin elinden Hafize’yi alıp konağa çıkarmıştır. Zabıt, Ağakapısı’na gidip durumu bildirmesi üzerine Haseki konağa gidip Hafize’yi sorgulamıştır. Yanındaki bohçada çaldığı eşyalar tespit edilmiş, sahiplerine onaylatılmış

⁴⁵ 30 Eylül 1790 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiştir. A.DVNS.KLB./D.161/B.49.

⁴⁶ 22 Şubat 1793 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiştir. BOA. 26 No’lu A.DVNS.KLB.d/s.24/B.86.

ve geri verilmiştir. Hafize suçunu kabul etmesi üzerine bir daha affedilmemek üzere Bozcaada'ya sürgün edilmiştir⁴⁷.”

Yine bir başka belgede; “İstanbul'da Esirci kızı Hatice isimli hatun Zindan hamamı denilen hamamdan bir adet boğça içerisinde eşya çaldığı tespit edilmesi üzerine zindana atılıp haps edilmiştir. Mübarek aylara hürmeten serbest bırakılan Hatice Hatun bu defa büyük ağa hamamından eşya çalması üzerine yakalanıp çaldığı eşyaları evinde kullandığını itiraf etmesi üzerine eşiyile beraber Limni Adasına sürgün edilmiştir⁴⁸.”

Hırsızlık suçlarına uygulanan cezalardan bir diğeri ise hapis cezasıdır. İncelediğimiz dönem içerisinde bu ceza fazla görülmemekle beraber hapis cezasının uygulandığını belgelerde görmekteyiz. Hırsızlık suçuna hapis cezasının uygulanmasına örnek olarak; “Ahyolu Kazası'na bağlı Göktepe Karyesi'nde bulunan Mustafa isimli şahıs bargir hırsızlığından yakalanmış ve Edirne Zindanı'na hapsedilmiştir. Mustafa beş aylık mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır⁴⁹.”

Enderun-ı Hümayun tarafında bazı mahallelerde hırsızlık yapmaya cesaret edenlerin olduğu ifade edilmiştir. Verilen emirde bu tür davranışlarda bulunan kişilerin yakalanıp idam edilmesi emredilmiştir. Yine bu bölgede hırsızlık yaptığı tespit edilen Emir isimli şahsın yakalanarak idam edilmesi emredilmiştir. Fakat bu şahsın eşi ve çocuklarına merhamet edilerek idam cezası uygulanmamıştır. Bunun yerine Magosa Kalesi'ne katle bedel hapsedilmesi emredilmiştir. Verilen emir üzerine Mehmed Emin Magosa Kalesine gönderilmiştir. Mehmed Emin'in eşinin göndermiş olduğu arzualde Mehmed Emin'in bulunduğu yerde perişan olduğunu, kendileri ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayamayıp merhamete muhtaç olduklarını bildirmiştir. Bunun üzerine bir daha bu tür davranışlarda bulunmamak şartıyla üç ay yirmi günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır⁵⁰.

İncelediğimiz dönemde hırsızlık suçu için uygulanan bir diğer ceza ise küreğe koyulmaktır. Hırsızlık suçuna bu cezanın uygulanması fazla görülmemektedir. Hırsızlık suçuna uygulanan kürek cezasıyla ilgili belgelere baktığımızda; “İstanbul'da Memiş isimli bir şahıs çarşı içerisinde bir zımminin dükkanından bohça ile bir miktar eşyasını çalmıştır. Gece saat on gibi Edirne Kapı civarında çalmış olduğu eşya ile beraber

⁴⁷ 9 Mayıs 1803 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiştir. BOA. Cevdet ZB./G.761.

⁴⁸ 4 Şubat 1792 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiştir. BOA. 25 No'lu A.DVNS.KLB.d/s.92/B.398

⁴⁹ 27 Kasım 1713 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiştir. BOA. Cevdet ZB. 3368/B.2.

⁵⁰ 1 Şubat 1805 - 21 Mayıs 1805 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. BOA. A.DVNS.KLB./D.174/B.17.

yakalanmış ve Ağakapısı'na gönderilmiştir. Memiş, Sekbanbaşı Ağa'ya, bostancı olduğunu söylemesi üzerine Bostancıbaşı Ağa kullarına gönderilmiştir. Bostancıbaşı Ağa, *"bu bizim ocaktan değildir"* deyip tekrardan Ağakapısı'na göndermiştir. Burada Sekbanbaşı Ağa, *"bu işe bulaşmış kişiyi bizde kabul etmeyiz"* deyip ocakla alakasının olmadığını bildirmiştir. Memiş'in üzerinde yakalanan eşyanın tamamı zımmiye teslim edilmiş ve cezası belirleninceye kadar hapse konulmuştur. Memiş, bir süre sonra padişahın emriyle çifte sahh ile küreğe konulmuştur⁵¹."

Hırsızlığa uygulanan bir diğer ceza ise idamdır. İdam cezasının uygulanmasında kişilerin hırsızlık yapmış oldukları mekân ve çaldığı eşyalar da etkili olmaktadır. Bir diğer etken ise padişahın kendi iradesidir. Bunun ile ilgili olarak; "Sultan Mustafa tarafından Laleli de yaptırılan camiden sim avizelerden birini alırken İsmail isimli şahıs fark edilmiştir. Cami halkı şahsı yakalamak istediğinde İsmail üzerlerine elindeki bıçak ile saldırmış ve birkaçını yaralamıştır. Camiden kaçarken kendisine yine engel olmak isteyenleri yaralayan şahıs, civarda bulunan kişiler tarafından yakalanmış ve Ağakapısı'na gönderilmiştir. Burada görevliler tarafından üstü arandığında yanında sim avize bulunmuş ve avize yerine tekrar gönderilmiştir. Hırsızlık yapan İsmail'e kürek cezası uygun görülmesine rağmen, padişah bu cezayı onaylamayarak ibret-i alem için bu şahsın Laleli Çarşısı'nda asılmasını emretmiştir⁵²."

Yine bir başka belgede; "Boğaziçi'nde gezip dolaşıp hırsızlık yapan on tane Hırvat, Bostancıbaşı tarafından yakalanmıştır. Bunların üzerinde çaldığı eşyalar tespit edilmiş ve eşyalar sahiplerine iade edilmiştir. Bu on Hırvat'ın cezalandırmadan sonra affedilmeleri halinde yine benzer davranışlarda bulunma ihtimalinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı bu on Hırvat'ın ikisi Beşiktaş'ta, iki tanesi Ortaköy'de, iki tanesi Arnavudköy'de, iki tanesi Yeniköy'de ve iki tanesi Tarabya'da başkalarına da ders olması için asılmaları emredilmiştir⁵³."

İdam cezası ile ilgili olarak yine; "Sisam adası gayrimüslimlerinden Karakalpak isimli şahıs, Hristiyanlardan oluşturduğu kırk elli kişilik grup ile beraber hayvan çalmayı amaçlamıştır. Kış ayının sert ve şiddetli döneminde yağışlardan dolayı su taşkınlıklarının meydana gelmesini fırsat bilen Karakalpak ve adamları, sahile sekiz saat mesafede bulunan Garipleriçi isimli bölgeye gelmişlerdir. Burada bulunan beş yüz altı yüz civarında koyunu gizlice sürüp deniz kenarına götürmüşlerdir. Koyunların çalındığının fark edilmesi üzerine Karakalpak'ın peşine düşülmüş ve yakalanarak idam edilmiştir. Karakalpak'ın adamlarının bir kısmı farklı bir bölgede yakalanarak idam edilmiş ve yanlarında götürdükleri koyunlar

⁵¹ BOA. H.H.11617.

⁵² Hicri 1209 tarihli, Miladi 1794–1795 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiştir. BOA. H.H.15527.

⁵³ BOA. H.H.3389.

sahiplerine teslim edilmiştir. Karakalpak'ın yakalanan diğer adamları ise merkeze gönderilmiş ve idam edilmiştir⁵⁴.

Bir diğer belgede ise; “Kıbtî göçebe taifesinden Musa, zevcesi Emine, Derviş, zevcesi Ayşe ve diğer zevcesi Hadice ve Timur kendi hallerinde olmayıp sürekli olarak hırsızlık yaptıkları ifade edilmiştir. Bu defa ise, deraliyye civarında Kuru Çeşme isimli mahalde çok fazla eşya çaldıkları tespit edilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda bu şahıslar yakalanmış ve çalmış oldukları eşyalar kendilerinden geri alınmıştır. Tutuklanan bu şahıslardan Kıbtî Halil idam edilmiş, Kıbtîye Emine, Ayşe, Hadice ve Kıbtî Derviş ile Timur Harbeci eşliğinde Kıbrıs Adasına sürgün edilmiştir. Ayrıca bu şahıslardan Hadice'nin gizlice götürülmesi emredilmiştir. Harbeci bu şahısları Lefkoşa naibine teslim etmiştir⁵⁵.

Yine İstanbul'da Bitli Çeşme civarında Hafize, Ayşe, Muharrir-i Arif ve Validesi Zeynep Hatun bir evin duvarını aşmış bir miktar eşyayı çalmışlardır. Bu kadınlar çaldıkları eşyalar ile yakalanıp zindana konulmuşlardır. Daha sonra fahişe makulesinden Nefise isimli kadın Cebahane hududunda bir miktar çalınmış eşya ile basılıp Cebeciabaşı Ağa tarafından zindana konulmuştur. Tophaneli Şerife'de olumsuz davranışlarda bulunup halkın huzurunu bozmasından dolayı yine zindana konulmuştur. Tophaneli Hafize fahişe zümresinden olup üç beş defa zindana konulmuş ve sabıkası olmasına rağmen bundan önce elinden bir çift altın bilezik ve bir çift küpe ile yakalanınca farklı bir bölgeye sürgün edilmiştir. Fakat birkaç gün sonra Tophaneli Hafize izinsiz olarak İstanbul'a dönmüş ve yeniden yakalanıp zindana konulmuştur. Bu kadınların suçlarının sabit olmasından dolayı haklarında uygulanacak ceza hakkında Divan'a sorulmuştur. Padişahın emriyle bu kadınlar Limni Adasına sürgün edilmiştir⁵⁶. Bu kadınlardan Şerife isimli hatunun eşinin göndermiş olduğu arzuhalde sekiz yaşındaki kızıyla beraber perişan olduklarını ifade etmiştir. Bunun üzerine adamın eşi Şerife ve kızı Ayşe affedilip serbest bırakılmıştır⁵⁷.

7. Sonuç

İncelediğimiz dönemde Osmanlı Devleti siyasi, iktisadi ve sosyal sorunlarla mücadele içerisindeydi. Osmanlı Devleti bir taraftan yabancı devletler ile yapılan savaşlar ile uğraşırken diğer taraftan toplumsal sorunları çözmeye gayret göstermekteydi. III. Selim ve II. Mahmut

⁵⁴ 22 Şubat 1824 tarihli belge. BOA. H.H. 24924.

⁵⁵ 01.02.1813 tarihinde sürgün edilen beş kişinin serbest bırakılmalarına dair bilgiye ulaşılamamıştır. BOA. Cevdet ZB. 1468.

⁵⁶ 14 Eylül 1791 tarihinde sekiz kadın sürgün edilmiştir. BOA. A.DVNS.KLB./D.139/B.7.

⁵⁷ 2 Aralık 1791 tarihinde Şerife ve Ayşe isimli hatunlar 2 ay 18 gün sonunda affedilip serbest bırakılmıştır. Diğer altı kadının serbest bırakılmalarına dair kayıt tespit edilememiştir. BOA. A.DVNS.KLB./D.139/B.69.

dönemlerinde yapılan yenilikler giderlerin artmasına neden olmakta ve bu durumda da halka yansımaktaydı. Bu durum toplumda yeni sorunların meydana gelmesini ve iktisadi suçların oluşmasına sebep olmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde iktisadi suçlar içerisinde hırsızlık faaliyetleri de yer almaktadır. İncelediğimiz dönemde hırsızlık faaliyetlerinin meydana gelmesinde iktisadi durumun bozukluğundan ve suçlulara verilen cezaların caydırıcılığının yeterli olmamasından kaynaklanmaktadır. İncelenen döneme kadar meydana gelen hırsızlık suçlarına nadiren de olsa İslam hukukunda yer alan had cezalarından el kesme cezası verilmiştir. Fakat incelediğimiz dönemde el kesme cezasına rastlanılmamıştır. Bunun yerine kişinin vermiş olduğu zararın büyüklüğüne, bulunduğu bölgede davranışın yaygınlığına ve aynı kişiler tarafından tekrarlanmasına bağlı olarak cezalandırılmaya gidilmiştir.

Bu dönemde hırsızlık suçlarına uygulanan cezalar ise idam cezası, kalabend cezası ve sürgün cezası şeklinde yer almıştır. Kayıtlarda yer alan kalabend ve sürgün cezaları genellikle kısa süreli olmuştur. Bu nedenle bu tür davranışlara verilen cezaların caydırıcılığı da olamamıştır. Bu nedenle kişiler bu tür davranışları alışkanlık haline getirip, yakalanıp cezalandırılmasına rağmen yeniden yapmasını engellememiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Kalabend Tasnifi

25, 26 Numaralı Kalabend Defterleri.

139, 161, 169, 174 Numaralı Kalabend Dosyaları.

Cevdet Tasnifi

Cevdet Adliye; 2365,182.

Cevdet Zabtiye; 51, 761, 1468, 3368.

Hatt-ı Hümayun; 3389, 15527, 24924, 32388.

Tetkik Eserler

Akgündüz, Ahmet; Osmanlı Kanunnameleri Ve Hukuki Tahlilleri, C.1, İstanbul, 2006.

Aksın, Ahmet-Baytimur, Suha Oğuz; Osmanlı Devleti'nde Hapis Cezaları ve Uygulamaları (1791-1808), XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010, Ankara, 4. Cilt, 1. Kısım, Ankara, 2015.

Anadol, Cemal-Abbasova, Fazile-ABBASLI, Nazile; Türk Kültürü ve Medeniyeti, İstanbul, 2007.

Aslan, Serkan; 1131 Nolu Çanakkale Şer‘İye Sicil Defteri’nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale, 2006.

Avcı, Mustafa; Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar, İstanbul, 2004.

Baba, Yasemin; “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçunun Hüküm Ve Sonuçları”, *İÜHFİM*, C. LXXI, S.1, İstanbul, 2013.

Baytimur, Suha Oğuz; Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün cezaları (1791-1808), Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2011.

Cin, Halil, Akgündüz, Ahmet; Türk İslam Hukuk Tarihi, C.1-2, İstanbul,1990.

Demirtaş, H. Necati; Açıklamalı Osmanlı Fetvaları II, İstanbul, 2012.

Düzdağ, Mehmet Ertuğrul; Şeyhülislam Ebusu‘üd Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı, İstanbul, 1998.

ERİM, Neşe; “Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve suçların Sınıflandırılması üzerine bir Deneme”, Osmanlı Araştırmaları, S.IV, İst.1984.

Erim, Neşe; “18. Yüzyılda İstanbul ve Çevresinin Suç Haritası”, XV. Türk Tarih Kongresi, C.4, Kısım 2, Ankara, 2006.

Erler, Mehmet Yavuz; Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880), İstanbul, 2012.

Güven, Mehmet Ali; 33 Numaralı Konya Şer‘İye Sicili (Değerlendirme Ve Transkripsiyon), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006.

İbn Fadlan; İbn Fadlan Seyahatnamesi, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul, 2012.

İpşirli, Mehmet; “XVI.Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi”, İstanbul, 1982.

Kafesoğlu, İbrahim; Türk Milli Kültürü, İstanbul, 2009.

Kanat, Cüneyt; Orta Çağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza, İstanbul, 2010.

Kankal, Ahmet; “Osmanlı Cezâ Hukûkuyla Alâkalı İlginç Bir Belge”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, S. 4, Ankara, 1993.

Memiş, Ekrem; Eskiçağda Mezopotamya, Bursa, 2015.

Memiş, Ekrem; Eskiçağ Türkiye Tarihi, Bursa, 2015.

Menekşe, Ömer; XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu ve Cezası, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1998.

Mumcu, Ahmet; Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Ankara, 2007.

Ögel, Bahaeddin; Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul, 2001.

Şeyhülislam Feyzullah Efendi; Fetâvâ-yı Feyziye, (Çev. Süleyman Kaya), İstanbul, 2009.

AMERİKAN YAKINDOĞU YARDIM HEYETİ'NİN MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE URFA VE ÇEVRESİNDEKİ YARDIM ÇALIŞMALARI*

The Relief Activities of The American Near East Relief Committee in Urfa and Surrounding During the National Struggle

Cenk DEMİR** & Süleyman TEKİR***

Öz: Osmanlı Hükümeti tarafından yayınlanan Sevk ve İskân Kanunu neticesinde göçe tabi tutulan Ermenilere yardım etmek amacıyla ABD menşei *Ermeni Yardım Komitesi* (The Armenian Relief Committee, ARC) adı ile bir yardım organizasyonu tesis edildi. Ekim 1915'te James Barton başkanlığındaki bu komite, faaliyet sahasının zamanla genişlemesi ile birlikte farklı isimler altında çalışmalarını sürdürdü. 6 Ağustos 1919'da *Yakındoğu Yardım Heyeti* (Near East Relief, NER) adını alan heyet, Osmanlı kaynaklarında ise *Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti* adı ile anılacaktır. Diğer taraftan yardım faaliyetlerinin sistemli bir şekilde yürütülmesi amacıyla NER tarafından Osmanlı coğrafyası ise çeşitli ana yardım merkezlerine ayrıldı. Söz konusu merkezi bölgelerden birisi Halep olup, dönem dönem değişmekle birlikte Urfa, Antep, Maraş, Mardin, Diyarbakır, Kilis ve Bilecik gibi yerleşim yerlerindeki yardım faaliyetleri de Halep'teki ana yardım merkezine bağlı olarak yürütüldü. Bu çalışmada öncelikli olarak NER'in Urfa'daki yardım faaliyetleri incelendi. Urfa'nın yanı sıra Halep, Antep, Kilis, Maraş, Mardin, Diyarbakır ve Bilecik çevrelerinde icra edilen yardım faaliyetleri de irdelenen bölgeler arasındadır. Bu bağlamda, başta *Uluslararası Araştırma için Dijital Kütüphane* (Digital Library for International Research / DLIR) adresinde yer alan *American Board - Near East Relief*'e ait arşiv belgeleri olmak üzere, çeşitli tetkik eserler incelemeye tabi tutuldu.

Anahtar Kelimeler: ABD, Yakındoğu Yardım Heyeti, Misyoner, Urfa, Yetimhane

Abstract: A charity organization was established with the name Armenian Relief Committee (ARC) of the USA in order to help the Armenians who were subjected to the immigration under the *Relocation and Resettlement Law* issued by the Ottoman Government. The committee, headed by James Barton, continued to work under different names with the expansion of the field of activity over time. On August 6, 1919, the delgation, which was named as *the Near East Relief* (NER), in the Ottoman sources, it is also known as *Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti*. On the other hand, the Ottoman

* Bu çalışma III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** (Dr. Öğr. Üyesi); Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Sinop-Türkiye. E-mail: cenkdemir@sinop.edu.tr; **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0003-4075-6251>

*** (Dr. Öğr. Üyesi); Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Sinop-Türkiye. **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0001-5862-2548>

geography is divided into various main aid stations by the NER for the purpose of the systematic execution of the aid activities. One of the central regions is the Aleppo, with the periodical changes, relief activities in settlements such as Urfa, Antep, Maraş, Mardin, Diyarbakır, Kilis, and Bilecik were carried out in connection with the main aid station in Aleppo. In the study, primarily the NER's aid activities in Urfa will be examined. In addition to Urfa, Aleppo, Antep, Kilis, Maraş, Mardin, Diyarbakır and Bilecik are among the regions to be examined. In this study, primarily be on the point of the archive documents of the American Board – the Near East Relief, which is internet address at the Digital Library for International Research (DLIR), the Ottoman Empire archives and examination works will be subject to examination.

Keywords: USA, Near East Relief, Missionary, Urfa, Orphanage

1. Giriş

Kadim şehir Urfa, derin tarihi kökleri ile Mezopotamya coğrafyasının önemli yerleşim yerlerinden birisidir. Çok kültürlü nüfus yapısı, geçmiş dönemlerde olduğu gibi bugün de zenginliğini korumaktadır. Farklı inanç ve kültürleri içinde barındıran şehir, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yaptı ve ilgi çekici bir cazibe merkezi şeklinde varlığını sürdürdü. Şüphesiz kentin bu çok kimlikli yapısı, Batılı Hristiyan misyoner örgütlerinin de ilgisini çekti. Bu bağlamda Urfa ve çevresindeki ilk misyonerlik faaliyetleri Katolik Fransisken tarikatına bağlı Kapusen rahipler ile birlikte başladı. Kapusen rahipleri, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Urfa'da bir kilise inşa ettikten sonra, 1883'te Kapusenlerin kentteki misyonerlik faaliyetlerine Fransisken rahibeler de katıldı. Fransisken rahibeler, şehirdeki Süryani nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgede küçük bir kilise-ev'de yaşamlarını sürdürürken açtıkları dikiş-nakiş kursları ile Hristiyan bayanların sevgisini kazanmaya çalıştılar.¹

Diğer taraftan Protestan bir misyoner teşkilatı olan *Amerika Yabancı Misyon Temsilcileri Birliği* (The American Board of Commissioners for Foreign Missions, ABCFM)'ne bağlı misyonerlerin özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Urfa'da misyonerlik faaliyetlerine başladıkları söylenebilir.² Söz konusu örgüt tarafında 1860 yılında Harput'ta yapılan toplantı sonrasında alınan kararlar gereğince Osmanlı coğrafyasındaki misyon faaliyetlerinin düzenli bir teşkilat şeması üzerinden yürütülmesine karar verildi ve coğrafi bir taksimat yapıldı. Buna göre Sivas'ın güneyinden Mersin'e, Mersin'den Halep'e çekilen ve

¹ Cihat Kürkçüoğlu, "Urfa'da İlk Misyonerler ve Küçük Bir Klinikten Urfa Misyoner (İsviçre) Hastanesi'nin Doğuş Öyküsü", *Şanlıurfa: Uygarlığın Doğduğu Şehir*, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2002, s. 61.

² Ayrıca Urfa, Antep ve Maraş şehirlerindeki Ermenilere yönelik 1830'ların başında, İngiliz Protestan misyonerler tarafından Ermenice harfli Türkçe hazırlanmış İncil nüshalarının dağıtılması şeklinde bölgede birtakım misyonerlik faaliyetlerinin olduğu da bilinmektedir. Frank A. Stone, *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi: Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları*, Çeviren: Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011, s. 178.

Halep'in de içinde yer aldığı bölge, *Merkezi Türkiye Misyonu* olarak adlandırıldı.³ Bu misyonun en önemli merkezi Antep olup, Urfa da aynı misyon sınırları içinde yer aldı.⁴ ABCFM'e bağlı gezici kadın ve erkek misyonerlerin, 1850'lerden sonra düzenli olarak Urfa'yı ziyaret edip, ayin ve toplantılar yapması neticesinde kentte sayıları bini aşan Protestan cemaat oluşturuldu.⁵

Ne var ki misyoner Corinna Shattuck'un Ekim 1892'de bir kez daha Urfa'ya gelmesi ise ABCFM'nin şehirdeki misyonerlik faaliyetleri açısından önemli bir dönüm noktası olacaktır.⁶ Kendisinin, Urfa'daki yetimhane çalışmalarına ek olarak, endüstriyel faaliyetler çerçevesinde yetim çocuklara çeşitli zanaat kollarında eğitimler vermesi ve en önemlisi ise körler için açtığı okul, Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin şehirde iyiden iyiye hissedilmesine vesile oldu. C. Shattuck, 1902'de Mary Harutunian ile birlikte Urfa Körler Okulu'nu faaliyete geçirdi. Rahatsızlığı nedeni ile 1910'da C. Shattuck'ın Urfa'dan ayrılmasının ardından 1914 yılına kadar kusursuz bir biçimde yürütülen Urfa Körler Okulu projesi, Birinci Dünya Savaşı'nın derin etkilerinin bir sonucu olarak 1915'ten itibaren tamamen sona erdi.⁷ Okul, birçok görme engellinin hayata

³ “Merkezi Türkiye Misyonu, 1860'lardan önce, Türkiye Misyonu, ardından Ermeni misyonu, bu misyonun Kuzey ve Güney olarak ikiye bölünmesinden sonra da güney kısmını oluşturan bölge içinde yer almıştır.” Gülbadi Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 259.

⁴ 1848 yılında Antep, Merkezi Türkiye Misyonu'na bağlı bir merkez istasyon konumuna getirildi. Amerikan Board misyonerlerinin bölgede yaptığı incelemeleri neticesinde ise Urfa ve Kilis'in 1850'de Antep istasyonuna bağlı birer dış istasyon olmasına karar verildi. İdris Yücel, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005, s. 171; Alan, *a.g.e.*, s. 271.

⁵ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'ndeki Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çeviren: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010, s. 328; Uğur İnan, *Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 376.

⁶ C. Shattuck, *Merkezi Türkiye Misyonu'na* bağlı Antep istasyonunda çalışmak üzere 1873'te Osmanlı topraklarına geldi. Gelişinden üç yıl sonra 1876'da Urfa'ya ilk ziyaretini gerçekleştirdi ve at sırtında bölgede incelemeler yaptı. Bu incelemeler neticesinde yetişkin kızlara okul açmak amacıyla kısa süreliğine Urfa'ya yerleşti. Sağlık sorunları sebebiyle ABD'ye dönen misyoner C. Shattuck, sağlığının ABD'de olduğu kadar Türkiye'de de iyi olabileceğini düşünerek, 1883'te Maraş'a geldi ve buradaki misyoner kız okulunda öğretmen olarak göreve başladı. 1892'de ise Maraş'taki görevinden ayrıлып, misyonerlik faaliyetlerini Urfa'da sürdürmeye başladı. Fusun Çoban Döşkaya, “Amerikan Board ve Misyoner Corinna Shattuck'ın Urfa Faaliyetleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (ATDD)*, İlkbahar 2018, 5 (14), s. 99-101.

⁷ İdris Yücel, “Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 7, S. 14, Güz 2011, s. 73-82. Hürü Sağlam Tekir, *Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmların Eğitimi ve Toplumsal Hayattaki Roller (1899-1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2015, s.171-173. Diğer taraftan Corinna Shattuck'un Urfa'daki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi edinmek bkz. Abdullah Ekinci,

kazandırılması bakımından önemli bir misyonu yerine getirirken Urfa'daki Protestanlık propagandasına ve bölgedeki Amerikan nüfuzuna katkı sağlayarak da bir başka amaca hizmet etti.

Öte yandan Amerikan misyonierlerin Urfa'daki çalışmalarından esinlenen Alman Protestan misyonierlerinin de şehirde önemli faaliyetleri olacaktır. 1894-1896 yılları arasında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşanan Ermeni olayları, Almanya'da da yankı bulmuş, kısa bir süre sonra *Alman Ermeni Yardım Kuruluşları* hayata geçirilmişti. Bu arada Eylül 1895'te Friesdorf/ Almanya'da Doğu'daki Hristiyan ve Müslümanlar arasında yürütölen misyonierlik faaliyetlerini göröşmek üzere çeşitli cemaatlerden gelen misyonierler ile birlikte geniş katılımlı bir toplantı düzenlendi. Aynı günün akşamında Papaz Johannes Lepsius⁸ ve iki arkadaşı, Doğu'da Müslümanlar arasında misyonierlik faaliyetlerinde bulunmak düşüncesi ile yeni bir misyonier örgütü kurmaya karar verdiler. Bu yeni örgütün oluşumunda, *Ermenistan için Alman Yardım Birliği*'nin merkez komitesinde yer alan Dr. Johannes Lepsius'un ismi ön plana çıkacaktı. Almanya'daki Ermenilere yönelik yardım kuruluşlarının idari anlaşmazlıklar sonucu bölünmelerinden sonra, 1896 yılının paskalyasında Lepsius'un girişimleri ile temelleri atılan, ancak yaklaşık bir yıl sonra örgütsel yapılanmasını tamamlayan *Alman Şark Misyonu* (Deutsche Orient Mission/DOM) isimli yeni bir misyonierlik örgütü oluşturuldu. Öte yandan Lepsius, 1896 baharında Anadolu'ya yaptığı gezi sırasında Amerikalı misyonierlerle yakın ilişkiler kurdu. Talas ve Urfa'daki yetimlere yönelik çalışmalara destek olmak için topladığı bağışları söz konusu misyonierlere teslim etti. *Alman Şark Misyonu* (DOM)'nun merkezi olarak Urfa'yı seçen Lepsius, görevlendirdiği Amerikalı misyonier Corinna Shattuck'un Temmuz 1896'ın sonlarında kentte bir Alman yetimhanesi tesis etmesine

İsmail Asoğlu, "Urfa'da Bir Hristiyan Kadın Misyonier: Corinna Shattuck ve Faaliyetleri", *Osmanlı Urfası*, Editör: Abdullah Ekinci, Cilt: 1, Urfa Okulu Yayınları, İstanbul 2018, s. 404-421.

⁸ 1858'de Berlin'de doğan Alman teolog Johannes Lepsius, teoloji eğitimini tamamladıktan sonra Aralık 1884'ten 1886 yazına kadar Kudüs'teki Alman cemaati papaz yardımcılığı ile şehirdeki Alman cemaat okulunda müdürlük ve öğretmenlik yaptı. Daha sonra Almanya'ya dönen Lepsius, Ocak 1887'de Friesdorf'ta küçük bir köy olan Wippra-Harz'da papazlık görevine başladı. Aynı zamanda halıcılığa ilgi duyan Lepsius, köyün iktisadi kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla kırk kadının istihdam edildiği bir halı dokuma atölyesi kurdu. 1896'da Anadolu'ya yaptığı gezi sırasında, ABCFM tarafından bakımları sağlanan Kayseri ve Urfa'daki Ermeni yetimlerle yakından ilgilendi. Bu gezi sonrası Anadolu'daki Ermeni toplumunun sorunlarına daha fazla eğilmeye başlayan Lepsius, aynı zamanda Türkleri katil, fail; Ermenileri maktul, meful olarak gösteren çok sayıda makale ve kitabı kaleme aldı. Yazıları bugün Batı kamuoyunda, Ermenilerin kıyıma uğradıkları yönünde yazılan birçok kitaba kaynak teşkil etmektedir. Johannes Lepsius'un hayatı, kendisinin ve kurucusu olduğu *Alman Doğu Misyonu* (Deutsche Orient Mission /DOM)'nun Urfa'daki faaliyetleri ile eserleri için bkz. İnan, *a.g.e.*, s. 320-409; Kieser, *a.g.e.*, s. 228-234.; Selami Kılıç, "Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi (ATAM)*, XVII, Kasım 2001, s. 585-601.

vesile oldu. Bir süre sonra ise ilk Alman misyonu çalışanları Franz Eckart ile Pauline Partunky Şubat 1897'de Urfa'ya geldiler ve Mayıs ayında şehirdeki Ermeni dullar için bir halı dokuma atölyesi faaliyete geçirildi.⁹

Diğer taraftan Urfa'daki gerek misyonerlik gerekse de yardım faaliyetleri açısından önemli kuruluşlardan birisi ise Urfa İsviçre Hastanesi idi. Urfa'yı DOM'un merkezi olarak belirleyen Lepsius, Zürih'te parlak bir tıp eğitimi alan ve İsviçre'nin ilk kadın hekimlerinden olan Josephine Zürcher'i işe alarak Zürcher'den Urfa'da bir klinik açmasını istedi. Temmuz 1897'de Urfa'ya ulaşan Zürcher, Antep'teki Amerikan hastanesinde kendisini yetiştirmiş olmasına rağmen resmî diploması bulunmayan Doktor Abraham Attarian'ı çevirmen ve asistan olarak görevlendirdi. İleride eşi olacak olan Alman Heinrich Fallsher ise kliniğin idari işlerinden sorumlu tutuldu. 22 Temmuz 1897'de açılışı yapılan klinikte, kısa zaman içerisinde şehirdeki pek çok hasta muayene edildi. Bölgeye gelir gelmez yakalandığı hastalık nedeni ile güçsüz düşen Zürcher, bir süre çalıştıktan sonra bitkin bir şekilde Aralık 1897'de işi bırakıp Urfa'dan ayrılmak zorunda kaldı.¹⁰

Josephine Zürcher'in yerine 1898'te İsviçreli Doktor Hermann Christ, misyon kliniğinin yöneticiliğini devraldı. Kendisine 1899'tan itibaren bir başka İsviçreli, diyakoz (Protestan sağlık görevlisi) Jacob Künzler eşlik etmeye başladı.¹¹ Dr. Christ, Basel'deki dostlarının kendisine gönderdiği yardımlar sayesinde 1901 yılında tıbbî donanım açısından yeterli olan bir hastane inşa etmeyi başardı.¹² Ancak karısının hastalığı nedeniyle Dr. Christ, 1904'te hastanenin sorumluluğunu Dr. Andreas Vischer'e devrederek Urfa'dan ayrıldı.¹³ Aradan geçen on yılın sonunda Vischer'ler Temmuz 1914'te İsviçre'ye dönerken hastanenin bütün sorumluluğu Jacob Künzler'in başkanlığındaki ekibin geri kalanına yüklendi. Kentin Yahudi hekimi ise hastanenin resmî tıbbî yönetimini yürüttü. Ancak Mayıs 1916'da kent hekimi işten ayrılınca, yeni sıhhiye müfettişinin emri ile hastane kapatılıp, eczane mühürlendi. Bu zorunlu kapanış sonrası Künzler bütün zamanını mültecilere ayırdı. İngilizlerin Urfa'yı işgal etmesi ve Hint

⁹ Kieser, *a.g.e.*, s. 232-233.

¹⁰ Hans-Lukas Kieser, "Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, Derleyenler: François Georgeon, Paul Dumont, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2011, s. 259-260, 264; Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 62.

¹¹ Kieser, *a.g.e.*, s. 344. Ayrıca Jacob Künzler hakkında bilgi için bkz. Jacob Künzler, *Kan ve Gözyaşları Ülkesinde; Dünya Savaşı Sırasında Mezopotamya'da Yaşananlar 1914-1918*, Çeviren: Perim Ozan, Belge Yayınları, İstanbul 2012, s. 9-31; İnan, *a.g.e.*, s. 390.

¹² Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 62. *Alman Doğu Misyonu (DOM)*'nun, Urfa'daki sağlık çalışmalarına dair genel istatistikî bilgiler için bkz. Kieser, *a.g.e.*, s. 799-806.

¹³ Kieser, *a.g.e.*, s. 345.

asılılı İngiliz askerî doktorunun yönetimi ele almasıyla ise Mart 1919 sonunda İsviçre Hastanesi yeniden açıldı.¹⁴

Hastanenin yeniden faaliyete geçmesinden kısa bir süre sonra Vischer çifti, Haziran 1919’da Urfa’ya geri döndü ve böylelikle Künzler çifti tatil amaçlı Urfa’dan ayrılma fırsatı buldu.¹⁵ Vischerler artık Urfa’da çalışmaya başlayacak, ancak bir farkla; *Alman Doğu Misyonu*’nun değil *İsviçreli Ermeni Dostları Birliği*’nin hizmetinde çalışmalarını yürüteceklerdi.¹⁶ Dr. Andreas Vischer ise kısa zamanda hastaneyi ayağa kaldıracak, Ağustos 1920’de ise Künzler ailesi nöbeti tekrar devralacaktı.

2. Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti ve Urfa’daki Çalışmaları

1890’lardan sonra Kapusen Misyonu, ABCFM ve Alman Doğu Misyonu’nun Urfa sahasındaki misyonerlik faaliyetlerine yoğunlaştıkları anlaşılmaktadır. Bu ilginin özellikle 29 Aralık 1895’te Urfa’daki Ermeni ve Müslüman cemaatler arasında yaşanan vaka ile birlikte arttığı söylenebilir.¹⁷ 1896’dan, 1922’ye kadar olan dönem incelendiğinde yabancı ve Hristiyan unsurların Urfa’da güçlendikleri görülmektedir.¹⁸ Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru ve Millî Mücadele döneminde Urfa havalisindeki çalışmaları ile dikkat çeken yabancı yardım örgütlerinden birisi ise Yakınoğu Yardım Heyeti idi. Bu örgütün Urfa

¹⁴ Kieser, *a.g.m.*, s. 274, 278, 281.

¹⁵ Bununla birlikte, bazı Ermeniler Jacob Künzler’i, 1915’te emanet ettikleri parayı zimmetine geçirmekle suçladılar. Kieser, *a.g.m.*, s. 282.

¹⁶ Kieser, *a.g.e.*, s. 696; Kieser, *a.g.m.*, s. 282-283.

¹⁷ Söz konusu olay hakkında iki farklı görüş vardır. Ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv vesikalarına dayalı olan ilk görüşe göre, Temmuz 1895’te Urfa çevresinde Ermeni komitacılar ayrılıkçı hareketler çerçevesinde bir isyan başlattı. Açıkçası bu dönemde ülkenin muhtelif yerlerinde olduğu gibi ve Urfa’da da Müslüman ve Ermeniler arasında ciddi bir güven sorunu ortaya çıktı. 29 Ekim 1895 tarihinde Urfa’da bir Müslüman, bir Ermeni’yi öldürürken Ermeniler de intikam duygusuyla karakolu basarak bu katili öldürecekti. Alacak verecek kavgasıyla başlayan bu adi vaka bir anda iki toplum arasında ciddi bir çatışmaya dönüştü. Karakol baskınına gerçekleştiren Ermeniler teslim olmadı ve nitelik iki toplum arasındaki gerilim tırmandı. 29 Aralık 1895’te aşiret ve ahaliden oluşan büyük bir kalabalık Ermeni mahallesine saldırdı ve gün boyu çatışmalar devam etti. Bu olaylar sırasın yaklaşık yedi yüz ila sekiz yüz arasında Ermeni yaşamını yitirdi. Sayının bu kadar yüksek olmasının nedeni, redif askerlerinin yerli olması ve sayıca askeri müfrezenin yetersiz kalıp, müdahale edememesinden kaynaklanıyordu. Bu olay ve sonucunda ortaya çıkan rakamlar ise Batı basına abartılarak yansıtıldı. İlhami Yurdakul, “Urfa’da Ermeni Olayları ve 29 Aralık Vakası (1845-1914)”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, Aralık 2016, s. 136-144. İkinci görüşe göre ise alacak verecek meselesinden çıkan ilk olaylar nedeniyle otuz dokuz (sonraki raporla göre altmış) Ermeni, beş ya da altı Müslüman hayatını kaybetmişti. 28 ve 29 Aralık 1895 tarihlerinde gerçekleşen ikinci vakada ise ABCFM’in Urfa misyon şubesi sorumlusu Corinna Shattuck’a göre beş bin Ermeni öldürüldü. İngiliz İkinci Konsolosu G. H. Fitzmaurice, ölen Ermeni sayısını sekiz bin, Kapusen raporların da ise bu sayı on bin olarak ifade ediliyordu. İlgili görüş tarafından pogrom şeklinde nitelendirilen bu olaylar sonucunda, Ermeni cemaati kan kaybına uğrayacaktı. Kieser, *a.g.e.*, s. 328-338, 763-766.

¹⁸ Kieser, *a.g.e.*, s. 329.

bölgesindeki faaliyetlerine geçmeden önce genel bir çerçevede örgütün kuruluşu ve Osmanlı topraklarındaki teşkilatlanması hakkında bilgi vermekte yarar vardır.

Bilindiği üzere Osmanlı Hükümeti tarafından 27 Mayıs 1915'te yayınlanan Sevk ve İskân Kanunu neticesinde Anadolu coğrafyasındaki Ermeniler göçe tabi tutulacaklardı. Bu göç sonrası ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun Eylül 1915 tarihli *acil* ibareli telgrafında,¹⁹ Ermenilerin sürgününe zorlanıp, yok edilmelerinden kaynaklı sıkıntıların yaşandığı belirtiliyor, Morgenthau Amerikalı dostlarından bir an önce bu soruna eğilmelerini istiyordu. Bu telgrafa cevaben ABD menşeli *Ermenilere ve Suriyelilere Yardım Heyeti* (ACASR) adı ile ilk organizasyon komitesi oluşturuldu. Bu komiteyi meydana getiren komiler ve bağlı oldukları misyoner örgütleri ise şöyleydi:²⁰

- Ermenilere Muavenet Komitesi (Armenian Relief Committee); Amerikan Board bünyesinde oluşturulmuştur.
- Filistin-Suriye Muavenet Komitesi (Palestine-Syrian Relief); Presbyterian Board bünyesinde oluşturulmuştur.
- İran Muavenet Komitesi (Persian Relief Committee); Presbyterian Board bünyesinde oluşturulmuştur.”

Tüzel kişilik kazanmamış bu kuruluş, öncelikli olarak Amerikan kamuoyunun ilgisini çekmek adına konu ile ilgili yayınlar yaptı. Propaganda çalışmaları kısa zamanda kamuoyunda ses getirdi ve karşılık buldu. Ekim 1915'ten, 14 Ekim 1919'da kadar Amerikan halkından toplanan paralar, önce elçi Morgenthau, ardından kendisinden sonra göreve gelen elçi Abram Isaac Elkus ve diğer Amerikalı temsilciler aracılığı ile yardım çalışmalarında kullanılmak üzere Yakındoğu'ya gönderildi. *Yakındoğu Amerikan Yardım Heyeti* (ACRNE)'nin mütevelli heyeti ve üyelik sistemi, 6 Ağustos 1919'da *Yakındoğu Yardım Heyeti* (NER) adını aldıktan sonra da hemen hemen aynı şekilde devam etti. NER mütevelli heyeti, ilk toplantısını 14 Ekim 1919'da yapması ile örgütün

¹⁹ 1915 yılı Sevk ve İskân Kanunu'nun İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde uygulanışı hakkında Amerikan kamuoyunu yönlendirilmesi ve Ermeni Yardım Komitesi'nin tesisinde, Osmanlı Devleti'ndeki Amerikalı konsolos, diplomat, misyoner, doktor ve eğitimcilerin rapor ve mektupları etkili oldu. Konu ile ilgili olarak bu kişilerin yazdığı bazı rapor ve mektuplar için bkz. James L. Barton, *Story of Near East Relief (1915-1930)*, The Macmillan Company, New York 1930; Robert L. Daniel, *American Philanthropy in the Near East 1820-1860*, Ohio University Press, Athens 1970, s. 38-48.

²⁰ Aynı amaca hizmet için kurulmuş olan bu üç örgüt, faaliyetlerini daha etkin bir şekilde yürütebilmek amacıyla ACASR çatısı altında toplanmıştır. Alan, *a.g.e.*, s. 28.

kuruluş aşaması tamamlandı.²¹ Örgüt, 1930 yılında ise yeniden ve son defa bir isim değişikliği daha yapıp *Yakın Doğu Vakfı* (The Near East Foundation) adını aldı. NER'in Yakındoğu'daki yardım faaliyetleri, İstanbul ve ona bağlı olarak Doğu Trakya, Anadolu, Suriye, Filistin, İran ile Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'dan oluşan Transkafkasya ülkelerini kapsamaktaydı. Çalışmalar ise ağırlıklı olarak bu coğrafyalar dâhilindeki Ermeni, Rum, Nesturi, Süryani ve Suriyelilere yönelik oldu.²² Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında aktif faaliyetlerde bulunan heyet, Osmanlı kaynaklarında *Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti* adı ile anılacaktı.²³

Diğer taraftan yardım faaliyetlerinin sistemli bir şekilde yürütülmesi amacıyla NER tarafından Osmanlı coğrafyası on üç ana yardım merkezine ayrıldı.²⁴ Söz konusu merkezi bölgelerden birisi Halep olup, ilk önce Antep, Urfa, Kilis ve Bilecik gibi yerleşim yerlerindeki yardım faaliyetlerinin Halep'teki ana yardım merkezine bağlı olarak sürdürülmesi ön görüldü.²⁵ NER'in 28 Nisan 1919 tarihli saha organizasyon planı kararları gereğince Mardin, Diyarbakır ve Maraş'ın da Halep bölgesine dâhil edilmesine karar verildi.²⁶

NER tarafından organizasyon şemasının oluşturulmasından sonra, yardım malzemeleri ağır tonajlı gemiler ile Amerika'dan Yakındoğu'ya taşınmaya başlandı. Süt tozu, un ve konserve gıdalar, ilaç, serum ve çeşitli tıbbî malzemeler, giyim eşyaları, tarım aletleri, ulaşım ve nakliyede

²¹ 14 Ekim 1919 öncesi belgelerde örgütün ismi ACRNE olarak geçmektedir. Ancak, bu kronolojik isim değişikliğinin de bilinci ile metin içerisinde anlam karmaşası oluşmaması için bundan sonra örgüt ismi kısaca [NER] olarak ifade edilecektir.

²²Records of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Affiliates, and Successor Organizations. Turkey and the Balkans, 1825-1999. American Research Institute in Turkey (ARIT), United Church of Christ, SALT Research/Near East Relief (NER), ABA132C027026, *Hand Book-Near East Relief*, Publisher: The Headquarter of the Near East Relief Committee, October 1920, s. 4-5. Dipnot içerisinde bu arşiv belgelerine bundan sonra [NER] kısaltması ile referansta bulunulacaktır. Ayrıca çevrimiçi (online) olarak söz konusu arşiv belgelerine ulaşmak için bkz. <https://www.archives.saltresearch.org/R/>. NER hakkında ayrıntılı bilgi için ise bkz. Barton, *a.g.e.*, s. 148-170.

²³ Mehmet Canlı, "Millî Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Faaliyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 38, Ankara 1995, s. 42.

²⁴ 1920 yılından itibaren NER'in Anadolu, Yunanistan, Kafkasya ve Suriye'yi içine alan bölgelerdeki yardım çalışmaları, birbirinden bağımsız dört faaliyet alanına bölünerek devam etti. Bu dört bölge: Kafkas, Anadolu, Beyrut ve İran bölgesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülbadi Alan, "1915 Ermeni Zorunlu Göçünde Yakındoğu Muavenet Heyeti'nin (Near East Relief Committee-NER) Çalışmaları", *Geçmişte Günümüze Göç*, Editör: Osman Köse, Cilt: 1, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 664-666.

²⁵ NER idarecilerinin 27 Şubat 1919 tarihli coğrafi taksimat önerisine göre İstanbul, İzmir, Samsun, Sivas, Konya, Adana, Kayseri, Maraş, Harput, Diyarbakır, Mardin, Halep ve Kafkasya'dan oluşan on üç ana merkez ile bu merkezlerle bağlı otuz şubede yardım faaliyetlerinin yürütülmesi teklif ediliyordu. NER, ABA132C037002A13, 27 Şubat 1919.

²⁶ NER, ABA132C037014A03, *16th Meeting*, 28 Nisan 1919.

kullanılmak üzere kamyon ve otomobil gibi motorlu taşıtlardan oluşan birçok malzeme, NER'in Anadolu'daki lojistik merkezi olan İzmit Körfezi'ndeki Derince Limanı'na getiriliyordu.²⁷ Limandaki ambarlara indirilen malzemeler Bağdat Demiryolu hattı üzerinden Eskişehir, Afyonkarahisar, Konya, Ulukışla, Adana ve Halep'e ulaştırılıyor, bu bölgelerden Anadolu ve Suriye'nin iç kesimlerindeki şubelere dağıtılıyordu.²⁸ Karadeniz ve Kafkasya'daki yardım merkezlerine ise gemilerle sevkiyat sağlanıyor, Samsun, Trabzon ve Batum Limanları dağıtım merkezleri olarak kullanılıyordu.²⁹

NER'e bağlı olarak Urfa'ya gelen ilk yardım çalışanlarından birisi Amerikalı Mary Caroline Holmes³⁰ idi. 1919'un ilk aylarında Urfa'ya gelen Bayan Holmes, 1919 baharından 1922 Nisan'ına kadar NER adına kentte kesintisiz olarak görev yapan tek Amerikalı yardım çalışanıydı. Bu bakımdan Yakınoğu Yardım Heyeti'nin Urfa'daki faaliyetlerinde kendisinin büyük katkısı olduğunu söylemenin pekte yanlış olmayacağı kanısındayız. Holmes'in ardından aralarında NER yönetim kurulu başkanı James L. Barton'ın da olduğu NER'in ilk delegeleri, 7 Nisan 1919'da Urfa'ya ulaştı. Heyetin gelmesinden bir ay önce yani 7 Mart 1919'da ise İngilizler tarafından Urfa işgal edilecekti. İngilizlerin şehrin yönetimini ele geçirmesi Amerikalı yardım çalışanlarının Urfa'daki faaliyetleri açısından son derece olumlu oldu. Barton, gelir gelmez yaptığı izlenimleri karşısında Urfa'da karşılaştığı manzarayı *korkunç* şeklinde tanımlayacak, şehirdeki

²⁷ ACRNE, *Speakers' Handbook of American Committee for Relief in the Near East*, Publisher: The Headquarters of the Committee, Volume: 19, New York 1920, s. 17.

²⁸ Barton, *a.g.e.*, 112-114.

²⁹ NER, *ABA132C0105005, The Acorne*, Volume: 1, No. 5, 5 Temmuz 1919, s. 5.

³⁰ Mary Caroline Holmes, ilk başta Presbiteryen Kilisesi'ne bağlı bir misyoner, ardından Amerikan Kızılhaç Örgütü'nde yönetici ve daha sonra ise NER'de yardım çalışanı olarak otuz beş yıl Ortadoğu coğrafyasında çalışmalar yaptı. Yerel halk tarafından *the Yankee woman* yakıştırılması yapılmış olan Holmes, çok iyi düzeyde Arapça konuşmasının yanı sıra Kur'an'ı anadili gibi okuyabilecek bir dil yeteneğine sahipti. Bu yeteneğinin bir sonucu olarak Avrupalılara ve Türklere tercümanlık yapmış, akademik çalışmalar yapan bilim insanlarına ve arkeologlara yardımcı olmuştu. Hatta Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'ne karşı Arap ayaklanmalarında üstlendiği rolle ünlenen İngiliz ordusu subaylarından Thomas Edward Lawrence da savaş öncesi Holmes'tan, uzunca bir süre Arapça gramer bilgisinin yanı sıra Arap coğrafyası ve Arap toplumu hakkında eğitimler almıştı. Ayrıca Holmes, Küçük Asya, Kutsal Topraklar ve Türk sorunları üzerine kitaplar yazdı. 1919-1922 yılları arasında NER adına şehirdeki yardım çalışmaları ile ilgilenen Holmes, daha sonra Urfa'daki günlerine dair anılarını *Between the Lines in Asia Minor* isimli kitapta topladı. Kitap, Vedii İlmen tarafından *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)* adı ile Türkçeye çevrilmiştir. Holmes'in aynı zamanda *Who Follows in Their Tran? A Syrian Romance* adında bir başka eseri de vardır. Yıldız Devci Bozkuş, "Mary Caoline Holmes'un "Urfa'da Ermeni Yetimhanesi" Adlı Eserinde Urfa'daki İşgal Yılları ve Ermeni Yetim Çocukları", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: 9/4, Bahar 2014, s. 347-351.

Ermeni kadın ve yetimlerin durumuna dair notlar tutacaktı.³¹ İsviçreli misyonerler Jacob Künzler ve eşinin bakımı altındaki yaklaşık altı yüz Ermeni kadın ve yetim ile ilgilenen NER görevlileri, Amerikan misyonuna ait binalara yerleŐirken Künzler'lerin de yükünü biraz olsun hafifletiyordu.³²

Derince'den hareket eden bir yük treni ortalama iki haftada Halep'e ulaşıyordu. Yine trenle Halep'ten Tel Abyad'taki³³ tren istasyonuna gönderilen yardım malzemeleri, buradan NER'e ait Reo marka kamyon ile Urfa'ya taŐınıyordu. Araçla yaklaşık kırk beş dakika uzaklıktaki Tel Abyad'a her gün iki sefer yapan bu kamyon battaniye, kumaş, dikiş makinesi, ayakkabı, iğne iplik, sabun, ilaç ve hastane malzemeleri, Şeker, gıda ürünleri ve bakıma muhtaç çocuklar için kıyafetler getiriyordu.³⁴ Urfa, İngiliz işgali altında kaldığı dönemde NER'in yardım malzemeleri İngiliz ordusu tarafından dağıtıldı. Yardımlarda  ncelik çocuklu ve müŐkül durumdaki kadınlara verilirken kendilerine para, buğday ve giyim eşyası dağıtımı yapılıyordu.³⁵

Urfa'daki yardım çalışmaları ağırlıklı olarak üç alanda yürütüldü. Bunlardan ilki acil ve genel tıbbi yardımlardı. Urfa ve çevresinde görülen dizanteri, tifo, tifüs ve kolera gibi epidemik vakalar ile başta uyuz ve çıban olmak üzere çeşitli deri hastalıkları sıklıkla görülen sağlık sorunlarıydı. Dolayısıyla yardım çalışanlarının çözmeleri gereken öncelikli konu sıhhî meselelerdi. İkinci faaliyet türü yetimhane hizmetleriydi. Bu hizmet sadece kimsesiz çocukları himaye altına almak üzerine değil, aynı zamanda gıdasızlık gibi nedenlerle bakıma muhtaç ya da baskı ve Őiddete maruz kalmış çocukların korunmasına yönelik de oldu.   nc  faaliyet türü ise sığınmacı olarak Urfa'ya dönen veya geçim sıkıntısı çeken erkek ve kadınlara endüstriyel alanda meslek edinmelerine yönelikti. Aslında meslek edindirme alıŐmaları NER'in yardım faaliyetlerinin maddi ve manevi en önemli kolunu oluŐturuyordu. Bu proje ile birlikte öncelikli olarak ihtiyaç sahiplerine s rekliği olan geçim kaynakları sağlanıyordu. İnsanlara yiyecek ve giyecek yardımı yapmak elbette önemliydi ancak kalıcı bir hizmet olamazdı.

³¹ Kaley M. Carpenter, *A Worldly Errand: James L. Barton's American Mission to the Near East*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton Theological Seminary, Princeton 2009, s. 337. NER adına Urfa'da incelemeler yapan Dr. White'in ifadelerine göre ise Şehirdeki Ermeni m lkerler hemen hemen harabeye dönmüŐtü. SavaŐtan önce kentte yirmi beş bin Ermeni yaŐarken savaş sonrası bunların iki bin ila altın bini geri dönmüŐtü. Diğer taraftan kentte bulunan çeşitli yetimhanelerde ise yaklaşık bin yetim bulunuyordu. NER, *ABA132C010600, The Acorne*, Volume: 1, No. 6, 12 Temmuz 1919, s. 1.

³² Kieser, *a.g.e.*, s. 693.

³³ Burası bugünkü Akçakale'yi ve güneyindeki Suriye sınırlarında kalan bölgeyi içine almaktaydı.

³⁴ Holmes, *a.g.e.*, s.19-20, 25.

³⁵ Holmes, *a.g.e.*, s. 28.

Yardım çalışanlarının çözmeleri gereken temel sorunlardan birisi ise NER yetimhanelerindeki yetimlerin kıyafet sıkıntılarıydı. Yerli kumaş çoğunlukla tedarik edilemiyor, dolayısıyla ham haldeki materyalin eğrilmesi, boyanması ve dokumalık kumaşa dönüştürülmesi gerekiyordu. Amerika'dan büyük yük gemileri ile gönderilen ithal Amerikan kumaşı ile yerli üretim kumaşlar, NER'in endüstriyel bölümü tarafından tesis edilen dikimevlerinde giysiye dönüştürülüyordu. Ancak bu şekilde üretilen kıyafetler ne NER'e bağlı bütün yetimhanelerdeki çocukların ne de sığınmacıların ihtiyacını karşılamaya yetiyordu. Kıyafetler sadece vücudu sıcak tutmak için önemli değildi. Ayrıca bu yeni giysiler dağıtılıp, eski kıyafetlerin yakılması ile tifüs ve diğer salgın hastalıkların önüne geçilmesi açısından da elzemdi. Bu amaçla 1919 yılında ABD'den eskimiş ya da kullanılmış iki yüz elli bin parça giyim eşyası Ortadoğu ve Kafkaslardaki NER merkezlerine ulaştırılmak üzere gönderildi. 1920 yılında ise soğuk ve hastalıktan yaşamını yitirenlerin sayılarının artmaması için daha fazla giysiye ihtiyaç duyulduğu NER raporlarında belirtilecekti. Bu genel soruna dikkat çekmek adına ilgili raporlarda Urfalı Wee David'in hikâyesi ise örnek bir vaka olarak betimlenip, aktarılmıştı. İki yaşlarındaki David, kilise bahçesinde ağlarken pislik içerisinde, vücudu bit ve yaralarla kaplı olarak bulunmuştu. NER çalışanları ilk iş olarak üzerindeki çıkartıp, küçük çocuğu yıkadılar. Daha sonra kaşınıtları giderilip, yaraları iyileştirilen çocuk, temiz giysiler giydirilerek NER'in koruması altına alındı.³⁶

1919 baharından itibaren Urfa'da hızla işe koyulan NER çalışanlarının yardım faaliyetlerine dair istatistiki veriler de yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. İlk üç aylık çalışmalar sonucunda oluşturulan 21 Haziran 1919 tarihli NER raporuna göre, Urfa yetimhanesinde yedi yüzün üzerinde yetim çocuk bulunuyordu ve %70'inde yoğun bir biçimde uyuz (skabi) vakası gözlemlenmekteydi.³⁷ Diğer taraftan yatak kapasitesinin düşüklüğünden dolayı her bir yatakta iki çocuk tedavi edilmeye çalışılıyordu. Bir süre sonra ise bu çocukların ellisi, yirmi beş yatak kapasiteli İsviçre Hastanesi'ne yatırılacak ve tedavileri burada sürdürülecekti. Söz konusu hastane, NER üzerinden ihtiyaç malzemelerini karşılıyordu. Ayrıca bu hastanede görevli bir doktorun maaşı da Amerikan yardım heyeti tarafından ödenmekteydi. Buna karşılık İsviçre Hastanesi'nden Dr. Vischer, NER sorumluluğu altındaki yetim çocukların ve yardım çalışanlarının tıbbî bakımları ile ilgileniyordu. 19 Temmuz 1919 tarihi itibarıyla Urfa İsviçre Hastanesi'nin yatak kapasitesi yirmi beşten

³⁶ NER, ABA132C027026, *Hand Book-Near East Relief*, s. 44. Wee David'in hikayesi için ayrıca bkz. Holmes, *a.g.e.*, s. 38-40.

³⁷ NER, ABA132C0103005, *The Acorne*, Volume: 1, No. 3, 21 Haziran 1919, s. 5.

kırka yükselmişti. Yatak sayısı çadırların da kullanımı ile birlikte altmışa çıkıyordu.

Kentteki çeşitli salgın vakaları ile mücadele etmek amacıyla şehir ahalisinin yoğun ilgi göstereceği ücretsiz bir klinik de NER tarafından faaliyete geçirildi.³⁸ Bu klinikte Haziran ayı içerisinde günlük yüz elli hasta tedavi edilirken Temmuz 1919'da muayene edilen günlük hasta sayısı iki yüze ulaşıyordu.³⁹ Temmuz ayı boyunca kentte yürütölen sıhhî yardım çalışmaları genel olarak incelendiğinde ise NER çalışanları için yoğun bir ay geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde hastanede yatarak tedavi edilen hasta sayısı yetmiş idi. Temmuz ayında hastane ile yetimhane kliniklerindeki eski ve yeni hasta vakalarının toplamı altı bin olarak kayıtlara geçiyordu. Bu dönemde yüz yirmi iki cerrahi müdahale yapılmış, bin elli yedi reçete yazılmış ve iki yüz laboratuvar muayenesi gerçekleştirilmişti. Farklı türdeki tıbbî yardımlar kapsamında Urfa'ya yaklaşık otuz altı bin kuruşluk yardım ise işin finansal boyutunu ortaya koyuyordu.⁴⁰ Aşağıdaki Tablo-1'de ise Ekim 1919 itibarıyla Halep ve yardım çalışmaları kapsamında Halep'e bağlı olan bölgelerdeki sağlık ve yardım faaliyetlerinin kapsamlı durumu gösterilmektedir.

³⁸ Mayıs 1919'da Kızıllaç hemşiresi Harriett A. Smith'in Urfa'ya gelmesi ile birlikte bu klinik faaliyete geçti. Ayrıca hemşire Smith, birçok Ermeni kız çocuğuna tıbbî alanda eğitimler vererek kendisine yardımcı yetiştirdi. Holmes, *a.g.e.*, s. 28.

³⁹ NER, *ABA132C0103005, The Acorne*, Volume: 1, No. 3, 21 Haziran 1919, s. 5; NER, *ABA132C0107006, The Acorne*, Volume: 1, No. 7, 19 Temmuz 1919, s. 6.

⁴⁰ NER, *ABA132C0113001, The Acorne*, Vol. 1, No. 13, 30 Ağustos 1919, s. 1.

Tablo-1: NER'in Halep Bölgesindeki Sağlık ve Yardım Faaliyetleri – Ekim 1919⁴⁷

	Halep	Antep	Maras	Urfa	Mardin	Diyarbakır	İskenderun	Toplam
Amerikalı personeli	25	12	11	8 ⁴¹	9	3	2	70
Yerli çalışanlar	160	100	112	50	40	10		472
Kullanılan bina	20	14	13	8	14	3	2	74
Hastaneler	3	1	2	1	1	0	0	8
Hastanelerdeki yatak kapasitesi	163	75	95	45	40	0	0	418
Klinikler	4	2	2	2	3	1	1	15
Yetimhane	1	3	5	2	3	1	0	15
Kurtarma Evi ⁴²	1	1	1	1	1	0	0	5
Dağıtılan giysi	15481	- ⁴³	2864	-	-	-	1188	19533
Dağıtılan battaniye	1612	-	660	-	-	-	201	2373
Hastane ve kliniklerdeki medikal tedavi	9153	5002	6288	8584	7399	+ ⁴⁴	405	36831
Hastane ve klinikler aracılığıyla yardım edilenler	2357	1019	2317	1492	1611	+	405	9201
Yetim sayısı	536	1119	938	1021	850	200	0	4664
Kurtarma evlerinde kalanlar	289	280	65	80	183	0	0	897
İstihdam edilenler	1027	500	507	1375	864	100	-	4373
Dağıtılan giysi ve battaniye	6263	-	958	-	520	-	583	8324
Yiyecek yardımı	0	0	0	-	60	-	0	60
Para yardımı	850 ⁴⁵	0	2509	-	267	-	746	4380
Toplam	11330	2918	7294	3968	4355	300	1734	31899
Genel Toplam								31899 ⁴⁶

⁴¹ Bu sayıya iki tane İsviçreli de dâhildir.

⁴² Bu kelime ilgili belgede *rescue home* olarak ifade edilmektedir. Müslümanlara ait evlerden toplanan Ermeni kadın ve kızların, NER çalışanlarının koruması altına alındıkları ve barındırıldıkları evleri ifade etmektedir.

⁴³ Herhangi bir raporun bulunmadığı kısımlar tire işareti (-) ile gösterilmiştir.

⁴⁴ Diyarbakır'da muayene edilen hasta sayıları Mardin'deki hasta sayıları ile birlikte verilmiş olup, artı işareti (+) ile gösterilmiştir.

⁴⁵ İngiliz fonundan yapılan yardım miktarı.

⁴⁶ Tablodaki sütunlarda yer alan bilgilerin yaklaşık 5.000'i iki kez yazılmış olup, genel toplamda söz konusu istatistik bilgilerin nihai sayısı verilmiştir.

⁴⁷ NER, *ABA132C0201004, The Acorne*, Volume: 2, No. 1, 3 Ocak 1920, s. 4.

Diğer taraftan mütareke sonrası Urfa'ya dönmeye başlayan sığınmacı sayısındaki artış yardım çalışanlarını kaygılandırıyor. Raporlardan anlaşıldığı üzere bu kalabalık grup nedeni ile yetimhanedeki çocuk sayısının yaklaşık bine çıkması beklemekteydi. Urfa'da bulunan üç yetimhane binasında toplam sekiz yüz eli yetim çocuk koruma altına alınırken aynı zamanda bu yetimhanelerin dışındaki elli yetimin de ihtiyacı karşılıyordu.⁴⁸

5 Temmuz 1919 tarihli bir başka belgede ifade edildiği üzere, NER çalışanlarının sorumluluğu altında olan Maraş'ta bin otuz altı, Antep'te yedi yüz doksan, Urfa'da altı yüz otuz olmak üzere toplam iki bin dört yüz elli altı yetim bulunmaktaydı. Beş yüz erkek Ermeni yetim için Halep'in kuzeyinde çadır kent şeklinde yeni bir yetimhane oluşturulmuştu. Ayrıca NER'in takibi altındaki Ermeni sığınmacılara ait evlerde, Urfa'da kırk, Maraş'ta yüz altmış, Antep'te iki yüz otuz ve Halep'te yüz altı olmak üzere toplam beş yüz otuz altı kız çocuğu bulunuyordu.⁴⁹ İleride görüleceği gibi kısa bir süre içerisinde Urfa'daki yetimhane çalışmaları, Amerikalıların kentteki en önemli faaliyet kolunu oluşturacaktı.

Urfa'daki sağlık hizmetleri ve yetimlere yönelik faaliyetlerin yanı sıra bölge halkının sını (endüstri) ağırlıklı meslek edinmeleri amacıyla da NER yetkilileri tarafından eğitimler verildi. Birazda olsa insanların ekonomik sıkıntılarını hafifletme düşüncesi ile verilen bu mesleki eğitimler hem erkeklere hem de kadınlara yönelikti. Söz konusu çalışmalar ise yeni yetimhane binasının bir bölümünün atölyeye dönüştürülmesi ile sürdürülmüştü.⁵⁰ Bu endüstriyel üretim faaliyetleri kapsamında Halep, Antep ve Urfa şehirlerinde kısa süre içerisinde iki bin altı yüz kırk kişi

⁴⁸ NER, *ABA132C0103005, The Acorne*, Volume: 1, No. 3, 21 Haziran 1919, s. 5; NER, *ABA132C0107006, The Acorne*, Volume: 1, No. 7, 19 Temmuz 1919, s. 6.

⁴⁹ NER, *ABA132C0105003, The Acorne*, Volume: 1, No. 5, 5 Temmuz 1919, s. 3. Yetim sayılarının yanı sıra söz konusu şehir ve çevresindeki yerleşim yerlerindeki genel nüfus oranları da yine NER belgelerinde belirtilmiştir. NER'in Halep bölgesinden sorumlu yöneticisinin aktardığı bilgiye göre, Temmuz 1919 itibarıyla şehirlere göre nüfus oranları şöyleydi; Halep 250.000, Diyarbakır 75.000, Antep altmış bin, Urfa 60.000, Maraş 50.000, Mardin 40.000, Kilis'in nüfusu ise 15.000 idi. NER, *ABA132C0107001, The Acorne*, Volume: 1, No. 7, 19 Temmuz 1919, s. 1.

⁵⁰ NER, *ABA132C0103005, The Acorne*, Volume: 1, No. 3, 21 Haziran 1919, s. 5. Aslında NER'den önce meslek edindirme amaçlı atölye çalışmaları Urfa'nın yanı sıra ABCFM misyonerlerinin ulaşabildiği birçok misyon şubesinde uygulanmaktaydı. Urfa'da Corinna Shattuck ile başlayan bu türdeki çalışmalar, Shattuck'ın şehirden ayrılmasından sonra 1910'larda Urfa'ya gelen genç ABCFM misyoneri Francis H. Leslie ile kaldığı yerden devam ettirildi. Bu kapsamda erkekler için marangoz, dülgere, terzi ve ayakkabıcı atölyelerinin yanı sıra çilingir atölyeleri ve makine salonları tesis edildi. Ayrıca nakış ve mendil imalatı için büyük atölyelerde kadınlar istihdam edildi. Örneğin 1912'te tekstil işletmesi, iki bin altı yüz kadın çalışını ile on beş bin kişinin geçimini sağlayabilen bir kapasiteye ulaşmıştı. Diğer taraftan pek çok işiye okuma ve yazma öğretilmekteydi. Şehirde bulunan Alman Doğu Misyonu'na ait klinik ise Amerikan yetimhanesindeki çocuklara hizmet veriyordu. Kieser, *a.g.e.*, s. 648.

istihdam edildi. Ayrıca endüstriyel istihdam projesi dâhilinde, bölgede bulunan üç köyde ipek böceği yumurtası yetiştiriciliği ve ham ipek üreticiliği hususunda üç yüz kişiye iş imkânı sağlandı. Böylelikle bu kişiler de dikkatte alındığında sadece söz konusu üç kentte toplam iki bin dokuz yüz kırk kişi sınaî sahasında çalışır hale geldi.⁵¹

Diğer taraftan Halep, Antep ve Urfa'nın yanı sıra NER tarafından Maraş, Mardin, Diyarbakır ve İskenderun şehirlerinde de meslek edindirme çalışmaları kapsamında birçok kişi istihdam edilmişti. Temmuz 1919 yılına dair 30 Ağustos 1919 tarihli istatistiki veriler incelendiğinde sadece Urfa'da dikiş, iplik eğirme, dokuma, örgü ve iğne işi ile uğraşan günlük ortalama bin iki yüz elli üç kadın vardı. Bu kadınların %60'dan fazlası iplik eğirme işinde çalışıyordu. İplikçilikten sonra kadınların yaygın olarak çalıştığı iş kolu ise örücülüktü. Görece daha ince bir işçilik gerektiren iğne işi ise kadınlar arasında daha az rağbet görmekteydi. Bu çalışmalar sonundaysa kumaş, giyim eşyası, şilte (minder, yastık) ve örme ürünler ortaya çıkmaktaydı. Diğer taraftan kadın ve erkekler çok gerekli olan otomobil yolu inşaatı işlerinde istihdam ediliyor, günde ortalama elli kişiye iş imkânı sağlanıyordu.⁵² Farklı işlerde çalışanlarla birlikte Urfa'da günlük bin dört yüz beş kişi muhtelif işlerde çalışmaktaydı. NER'in Urfa'nın yanı sıra Halep, Antep ve çevre illerdeki mesleki istihdam sahaları ile buralarda üretilen ürünlere dair istatistiki bilgileri için Tablo-2'deki veriler incelenebilir.

⁵¹ NER, *ABA132C0105003, The Acorne*, Volume: 1, No. 5, 5 Temmuz 1919, s. 3.

⁵² Urfa'daki NER çalışanlarının para ve ulaştırma işlerini yöneten Teğmen Charles F. Weeden Jr., yol inşaatının ve kamuya ait yolların taşlardan temizlenmesiyle de ilgilenip, yüzlerce kadın ve erkeğe iş verdi. Holmes, *a.g.e.* s. 28.

Tablo-2: NER Halep Bölgesi Endüstriyel Bölüm Raporu - Temmuz 1919⁵³

	Halep	Antep	Urfa	Maraş	Mardin ve Diyarbakır	İskenderun
Amerikalı Personel Sayısı	1	1	1			
Yerli Yardımcı Sayısı	4	15	14			
<i>İş Kolları</i>						
Dikiş	206	60	138			
İplik Eğirme	70	100	779			
Dokumacılık	18	75	48			
Örücülük	231	50	248			
İğne işi	106	370	40			
Yol inşası	550		50? ⁵⁴			
Çeşitli	20	45	107		Tahmini	
Günlük ortalama	1201	700	1405	500	600	25
Ödenen ücret	86,331 gümüş kuruş					
Satın alınan hammadde miktarı	19,834.10					
<i>Üretilen Eşya Çeşitleri</i>						
Kumaş ⁵⁵	2831	2426	10,560			
Giyim parçaları	9646	2127	2,801			
Örme ürünler	733	105	411			
Şilteler		# ⁵⁶	285			
İğne işi	220					
Çeşitli	1914	3				
Toplam Parça Başı Üretilen Eşya	12513 ⁵⁷	2235	3467			
(Kumaş hariç)						

Amerikalı yardım çalışanları yoğun bir şekilde çalışmalarını sürdürürken diğer taraftan İngiliz işgali altındaki Urfa'da, işgalci devlet statüsünde değişikliğe gidilecekti. İngiliz ve Fransız hükümetlerinin kendi aralarında yaptıkları anlaşma neticesinde 1 Kasım 1919'da Urfa'nın denetimi İngilizlerden, Fransızlara geçiyordu. Bu bayrak değişimi ve sonrasında Fransızların şehirdeki tutumları Urfa'da rahatsızlık yaratırken açıkçası Amerikalıların da çalışmalarındaki verimliliği etkileyecekti. Çok geçmeden kentteki huzursuz ortam iyiden iyiye artacak, Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti etrafından örgütlenen yerel halk Fransız işgalinin üçüncü

⁵³ NER, *ABA132C0113002, The Acorne*, Volume: 1, No. 13, 30 Ağustos 1919, s. 2.

⁵⁴ İlgili belgede soru işareti (?) ile gösterilmiş ve aynı şekilde tabloya aktarılmıştır.

⁵⁵ Kumaş ölçüsü tabloda yarda cinsinde verilmiş olup, 1 yarda = 91,4 cm'dir.

⁵⁶ Üretilen minder ve yastık sayıları ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur.

⁵⁷ İlgili belgenin aslında hesap hatası yapılarak 12.563 olarak gösterilmiştir.

ayında şehrin düşman işgalinden kurtulması amacıyla Urfa müdafaasını başlatacaktı.

9 Şubat'ta başlayıp 10 Nisan 1920'ye kadar süren Urfa müdafaası sırasında Kuvâ-yı Millîye birlikleri ile Fransız askerleri arasında yaşanan çatışmalar, Amerikalı yardım çalışanların tanıklıklarına sahne oldu. Kuşatma günleri ile ilgili olarak NER çalışanların anıları ise döneme dair ilginç bilgiler içermektedir. Kuşatma günlerini, şehrin Ermeni mahallesindeki ABCFM'ye ait eski yetimhanede⁵⁸ yetim çocuklarla birlikte geçiren Mary Caroline Holmes anılarında, altmış günü geçen kuşatma süresince yaşadığı zorluklara değinmektedir. 7 Şubat günü Kuvâ-yı Millîye komutanının, şehri boşaltmaları için Fransızlara verdiği yirmi dört saatlik ultiatomun 8 Şubat günü öğleden sonra dolması ile birlikte, Fransız Komutan Binbaşı Hauger'in uyarısı neticesinde Millet Köprüsü'nün karşısında bulunan NER'e ait yeni binadaki Bayan Holmes ile bir başka Amerikalı yardım çalışanı M. Louise Law, daha güvenli olacağı düşüncesi ile çadırlarda kalan yaklaşık dokuz yüz yetim ile birlikte eski binaya taşınacaktı. Ayrıca burada Müslüman evlerden toplanan Ermeni kız ve kadınlar da kalıyordu. Yeni bina ve çevresindeki çadırlarda kiler olmadığından bulgur, pirinç, kuru bakla, mercimek ve fasulye gibi gıda malzemeleri eski binada muhafaza ediliyor olmasından dolayı kuşatmanın ilk günlerinde eski yetimhanedekiler gıda sıkıntısı çekmemişti. Tek sıkıntı yeteri kadar ilacın olmaması ve kasada az miktarda paranın bulunmasıydı.⁵⁹ Ancak yeni binada kalan ve kuşatma süresince eski yetimhane ile irtibatı kesilecek olan Amerikalı yardım çalışanları için aynı şeyi söylemek mümkün değildi.

9 Şubat günü kuşatmanın başlamasından, sonuna kadar NER çalışanları ile işgalci Fransız askerlerinin yakın ilişkileri oldu. Gelişmeler hakkında Bayan Holmes bilgilendirilirken kuşatma günlerinde Urfa'ya geleceğine inanılan Fransız destek kuvvetlerindeki askerler için Amerikalı çalışanlar yün çoraplar örecekti. Ancak Amerikalıların ümit ettikleri Fransız askerleri gelmedi. Kuşatma uzadıkça eski yetimhanedeki sıkıntılar da arttı. Bayan Holmes ve Bayan Law, yiyeceklerin sınırlı tüketilmesi için kararlar alırken binaya ateş açılmaması için kırmızı renkli bir yorgadan yırtılan kumaştan Kızılhaç bayrağı dikecek ve binanın üzerine asacaklardı. Su ve ekmek sıkıntısı karşısında üç öğün yemek vermemek için çocuklar akşam altıda yatırılıp, ertesi gün sabah dokuzaya kadar yatakta tutulmaya çalışıldı. Sabahları sadece suda haşlanmış bulgur ya da pirinç, ikindiüstü saat dört buçuk gibi bir avuç kuru üzüm ya da dut kurusu veya iki üç incirle bir dilim

⁵⁸ 07.04.2018 tarihinde Şanlıurfa il merkezinde yaptığımız saha araştırması sırasında söz konusu eski yetimhanenin Vali Fuat Bey Caddesi (Büyükyol)'nde bulunan Fırfırlı Cami (On İki Havari Kilisesi/ Aziz Havariler Kilisesi) ile Elçi Konağı Butik Otel'in yer aldığı ada üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

⁵⁹ Holmes, *a.g.e.*, s. 71-74.

ekmek veriliyordu. Akşam yemeği olarak da ince bir dilim ekmekle oğun geçiştirilmeye çalışılıyordu. Gıda sıkıntısının iyice hissedildiği günlerde Amerikalı yardım çalışanları yetimler ile birlikte at ve eşek eti bile yemek zorunda kalacaktı. Kuşatma günlerinde gıda sıkıntısının yanı sıra yakacak sıkıntısı da yaşanmıştı. Yemek pişirmek için eski yetimhanenin merdiven korkulukları, dolapları, hatta tavanı tutan bir kiriş sklp, yakılacaktı.⁶⁰

Urfa’da NER adına görev yapan bir diğer Amerikalı grup ise kuşatma günlerini yeni binada geçirmek zorunda kaldı. Ote yandan Urfa mdafaasının ilerleyen günlerinde Kuvâ-yi Millîye taarruzları karşısında Fransızlar, savunma hattını geriye çekmeye zorlandı. Artık savunma hattı NER’e ait yeni binadan başlıyordu ve Fransızlar bu binaya el koydular. Dolayısıyla buradaki Amerikalıların da hayatı tehlikeye girdi. Millî glerin top ve tüfeklerle yayılım ateşine tutuğu bina bir süre sonra ağır hasar aldı. Amerikalı arkadaşları ile birlikte yeni binada kuşatma günlerini geçirmek zorunda kalan Charles F. Weeden ise yaşananları günlüğüne yazacak, Weeden’in günlük notları NER’in İstanbul merkezli bülteninde yayınlanacaktı.

6 Şubat 1920’de başlayan günlük notlarında; Arap ve Kürtler tarafından demiryolu ve telgraf hattı bağlantısının kesilmesi nedeniyle Urfa’dan ıkamadıklarının ve dış dünya ile iletişim kurulamadığına vurgu yapılıyordu.⁶¹ Bu durum Amerikalılar için bir tehlike arz etmese de kendilerini mahkûm gibi hissetmelerine neden olmuştu.⁶² Kuşatma başlamadan önce Bayan Holmes ve Law’ın yetimlerle birlikte eski yetimhaneye taşındığını, geri kalan Amerikalıların yeni binada kaldığını belirten Weeden, herhangi bir saldırıya maruz kalmamak amacıyla çatışmalar başlamadan önce binanın zerine Kızılhaç ve yanına kk bir Amerikan bayrağı astıklarını yazıyordu. İlk gnden itibaren su sıkıntısı çekmeye başlayan Amerikalılar, bu sıkıntılarını kar suyu kullanarak

⁶⁰ Holmes, *a.g.e.*, s. 74-78, 104. Ayrıca Mary C. Holmes’in kuşatma günlerine dair görüşlerine *The Acorne*’de de yer verilmiştir. Bkz. NER, *ABA132C0219003, The Acorne*, Volume: 2, No. 19, 15 Mayıs 1920, s. 3.

⁶¹ *The Acorne*’de yer alan 6 Mart 1920 tarihli haber de Weeden’ı doğrular nitelikteydi. İçi haberde; Halep’in doğusundaki demiryolunun hizmet verememesinden dolayı, Urfa ya da Mardin’deki yardım çalışanlarından ve yardım faaliyetlerinden haber alınmadığı, bölge iletişimin kesildiğine vurgu yapılıyordu. NER, *ABA132C0210002, The Acorne*, Volume: 2, No. 10, 6 Mart 1920, s. 2.

⁶² Aslında Urfa müdafaası sırasında Amerikalı yardım çalışanlarının hayatlarının tehlikeye atılmaması hususunda Mustafa Paşa tarafından *Namık* takma adlı Kuvâ-yı Millîye kumandanı Ali Saip (Ursavaş) Bey’e kapalı bir telgraf gönderilmişti. İğili telgrafta, zorlu günlerin yaşandığı bu zamanlarda ülkemizde misafir olarak bulunan ve milletimizin kıymetli dostları olan Amerikalıların huzuru, rahatlığı ve can güvenlikleri için gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu. Ayrıca Amerikalıların bir yere seyahat etmek istedikleri zaman hayatlarının korunması için talep edecekleri koruma ve yardımın kendilerine derhal sağlanması altı çizilmişti. Metin Ayışığı, *Kurtuluş Savaşı Sırasındaki Türkiye’ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 96, 132.

gidermeye çalışacaktı. Dışarıdan girişi olan bodrum katına ulaşımı kısaltmak için kuşatmanın dokuzuncu gününde evin zeminine bir delik açılacak ve çatışmalar sırasında burada saklanılacaktı. Ayrıca tüm camları kırılan binanın pencere önlerine süt tozu kutuları yerleştirilerek bir nevi savunma mevzii oluşturulmuştu. Geceleri devam eden muharebeler sırasında ev içerisinde karartma uygulanıyor, buna rağmen zaman zaman binaya kurşunlar isabet edebiliyor, bu da Amerikalıları tedirgin ediyordu. Hatta 25 Şubat'taki çatışmalar sırasında camdan giren bir kurşun NER çalışanı Margaret Waller'ın omzunu sıyrıp, arkasındaki kutulara isabet etmişti. Can güvenliğinden duyulan endişenin yanı sıra zamanla gıda, ısınma ve temiz su ihtiyacı kendini iyiden iyiye hissettiriyor, mevcut konserveler hızla azalıyor.

Evin içinde biriken pislikten kurtulmak için Amerikan bezinden çantalar yapan yardım çalışanları, bu çantaları pencere önlerine dizerek barikat hattını güçlendirmeye çalıştılar. Her şeye rağmen temiz bir ortamdan söz etmek mümkün değildi. Günde bir kez bulaşık yıkıyor, bir tabaktan yemek yeniyor, tıraş olunamıyor, banyo yapılamıyor ve temiz kıyafet sıkıntısı çekiliyordu. Çatışmaların başlamasından on altı gün sonra banyo yapabilen ve beş gün aranın ardından kıyafetlerini değiştirmenin keyfini yaşayan Weeden, bu mutluluğunu günlüğünde dile getirmeyi de ihmal etmeyecekti. 28 Şubat günü Urfa semalarında uçan Fransız ordusuna ait uçak ise Fransızlar gibi Amerikalılara da umut olmuş, şehrin dışındakilerinin kendilerini unutmadıklarına dair bir işaret olarak yorumlayıp, bu uçağı sevinçle karşılamışlardı.

Bir yıl önce, 6 Mart 1919'da NER başkanı James Barton ve beraberindeki heyetin içinde yer alan Weeden, Derince'den hareket eden yardım treni ile Urfa'ya doğru yola çıkmış, 7 Nisan'da şehre gelmişti. Ancak Weeden aradan geçen bir yılın sonunda içinde bulunduğu durumu sorgular haldeydi. 19 Mart geldiğinde aydınlatma için mum tükenmiş, yeteri kadar gaz yağı kalmamasından dolayı da motor yağı kullanılmaya başlanmıştı. Eski yetimhane binasındakiler gibi yeni evdeki Amerikalılar da Fransız süvarisine ait atların etini yemek zorunda kalacak, Weeden notlarının arasına tat açısından at etinin hiç fena olmadığını yazacaktı. 21 Mart'a Bayan Holmes'dan gelen bir mektupta kedisinin ve yanındakilerin iyi olduğunu yazıyor ve böylece uzun bir aradan sonra yeni evdekiler ile Ermeni mahallesinde bulunan eski yetimhanedekiler arasında iletişim kuruluyordu. Birkaç gün sonra ise Holmes, bir Fransız konvoyu aracılığı ile taze soğan, patates, taze koyun eti ile erkekler için tütün, sigara kâğıdı ve kibrit gönderdi. Weeden ve arkadaşları için Holmes'ın gönderdiği yiyecekler adeta *kudret helvası*⁶³ gibi geldi, karşılığında ise Holmes'a çay ve kahve yolladılar. 7 Nisan'da yani kuşatmanın başlamasından elli dokuz

⁶³ Eski ahit ve Kur'an'da adı geçen ve gökten indiğine inanılan yiyecek.

gün sonra su kaynakları bitme noktasına gelmiş, yemek pişirmek için kullandıkları yağ tükenmişti. Yani Weeden'in ifadesi ile işler kötüleşiyordu.⁶⁴ Lakin kısa bir süre sonra Türk ve Fransızların yaptıkları anlaşma ile kuşatma sona erecek, Amerikalı yardım çalışanları derin bir nefes alacaktı.

Bilindiği üzere 9 Nisan 1920 tarihinde Kuvâ-yi Millîye yetkilileri ile Fransızlar arasında ve Amerikalı Teğmen Charles F. Weeden'in de tanıklığında Millet Köprüsü üzerinde yapılan görüşmeler sonucu Fransızlar şehri boşaltmayı kabul etti ve böylelikle Urfa müdafaası başarıya ulaştı. Yapılan anlaşma gereğince Fransızlar 11 Nisan'da şehirden ayrıldılar. Ancak Urfa yakınlarında bulunan Şebeke mevkiinde milis kuvvetlerinin taarruzu sonucu Fransız garnizonuna bağlı askerlerin birçoğu yok edilirken bir kısmı da esir alındı.⁶⁵ Bu olay gerek Fransız gerekse de Amerikan basınında yer aldı. Aslında Fransız işgali altındaki Urfa ve Antep gibi şehirlerdeki gelişmeler bu bölgelerde görev yapan NER çalışanları aracılığı ile Halep'teki ana merkeze, buradan telgrafla İstanbul ve Beyrut'taki Amerikan temsilciliklerine, oradan da ABD'deki yetkililere ve Amerikan basınına servis ediliyordu.⁶⁶ Örneğin The New York Times gazetesinin 15 Nisan 1920 tarihli haberinde, şehri çevreleyen dağların Kürt, Türk ve Araplar tarafından kuşatıldığı, Fransızların iâşe bakımından zor durumda bırakılarak şehri terk etmelerine çalışıldığına yer veriliyordu. Aynı haberde, Ermenilerin de gıda sıkıntısı çektiği, bu konuda İstanbul'daki ABD temsilcisi Amiral Bristol'a ve ABD'nin Beyrut Konsolosu General Paul Knabenshue çekilen telgraflarda yardım çağrıları yapıldığına yer verilmiştir.⁶⁷

Daha sonra Kuvâ-yi Millîyeciler ile yapılan anlaşma sonucu Urfa'dan ayrılan Fransız garnizonunun, şehrin yakınlarında uğradığı baskın ise ABD kamuoyunda ses getirdi. Associated Press kaynaklı The New York Times

⁶⁴ NER, *ABA132C022801*; *ABA132C022802*, *The Acorne*, Volume: 2, No. 28, 17 Temmuz 1920, s. 1-2. Ayrıca bkz. Holmes *a.g.e.*, s. 105-106.

⁶⁵ Kuvâ-yi Millîye temsilcileri ile Fransız askerleri arasında araçlar vasıtasıyla 8 Nisan'da başlayan anlaşma görüşmeleri, 9 Nisan 1920 tarihli şehrin boşaltılmasına dair anlaşma hususları ile Fransız ordusuna karşı düzenlenen taarruz hakkında detaylı bilgi için bkz. Müslim Akalın, *Urfa Kurtuluş Destanı: "Millî Mücadelede Urfa"*, *Anılar-Belgeler*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008, s. 143-168.

⁶⁶ Güneydoğu Anadolu'daki Fransız işgalleri ve buna karşılık Kuva-yi Millîye örgütünün karşı taarruzu nedeni ile yaşanan çatışma hali NER'in bölgedeki faaliyetlerini güçleştirmişti. Fransız işgallerini meşru gören NER raporlarında, Halep ana merkezine bağlı Antep'in aralıksız kuşatma altında olduğu ve kahramanca savunulduğuna dair ifadeler yer veriliyordu. Ayrıca Halep'in, Urfa, Mardin ve Diyarbakır ile iletişiminin sık sık kesildiğinden, dolayısıyla altmış gün kadar uzun bir süre bu bölgelerde neler olduğuna dair sağlıklı bilgi alınmadığı ilgili raporlarda geçmekteydi. NER, *ABA132C0219003*, *The Acorne*, Volume: 2, No. 19, 15 Mayıs 1920, s. 3.

⁶⁷ "Americans Besieged in Two Turkish Towns; Their Flag Defied; French Move to Rescue", *The New York Times*, 15 April 1920, s. 1.

gazetesinin 26 Nisan 1920 tarihli haberinde, beş yüz kişilik Fransız birliğinin Urfa'yı tahliye ettikten sonra yok edildiğine dair raporların geldiği, olayla ilgili detaylı bilgilere ulaşılamadığı ancak Amerikalı yardım çalışanlarının tamamının güvende olduğu belirtiliyordu.⁶⁸ Aynı gazetenin ertesi günkü haberinde, NER'in Halep merkezi yöneticisi Dr. Robert A. Lambert'ten alınan bilgiye göre Fransız birliğinin katledildiğine dair haberin doğru olduğu, Fransız garnizonundan üç yüz kişinin Cerablus'a doğru giderken öldürüldüğü ifade ediliyordu.⁶⁹ Fransızların uğradığı baskın sonrası Fransız askerlerinin kayıplarına dair gazeteye sağlıklı raporların ulaşmadığı çelişkili ölü sayılarından anlaşılmaktadır. Örneğin 1 Mayıs 1920 tarihli *The New York Times* gazetesinin *Türkler ve Kürtler 400 Fransız'ı Katletti* başlıklı haberinde, Urfa yakınlarındaki bir dağ geçidinde Kürt ve Türklerden oluşan üç bin kişilik bir eşkıya grubu tarafından Fransızların saldırıya uğradığı, bu saldırı sonucu dört yüz Fransız askerinin⁷⁰ öldüğü belirtilmektedir. İlgili haberde, NER'de muhasebe uzmanı olarak çalışan ve 1920'nin başlarında Urfa'daki yardım çalışmalarının mali yapılarını denetlemek amacıyla şehre gelen Britanya asıllı Albay G. W. Woodward'ın da bu olaylara tanıklık ettiği vurgulanmıştır.⁷¹ Yine Woodward'ın ifadelerine dayalı *The New York Times*, *The Evening World*, *Los Angeles Evening Herald* ve *The Healdsburg Tribune* gazetelerinde yer alan benzer haberlerde bu olay hakkında biraz daha detaylı bilgilere yer verilmişti. İlgili haberlerde, iki bin kişilik Kürt birliğinin sabah saat 08:00'dan saat 10:30 kadar yaklaşık iki buçuk saatlik taarruzu sonucu üç yüz altmış yedi Fransız'ın öldüğü, bir subay ile yüz otuz iki askerinin esir alınarak Urfa'ya getirildiği vurgulanıyordu.⁷²

Fransızların Urfa'dan ayrılması ve ardından yaşanan olaylar sonrasında NER'in Halep bölgesi sorumlusu Dr. Lambert, incelemelerde bulunmak üzere şehre geldi. Gelişinden kısa bir süre sonra Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Dr. Lambert'e resmî bir ziyaret gerçekleştirdi. Ali Rıza Bey, Dr. Lambert'a Fransızların öldürülmesinde bir sorumluluğunun olmadığını, hatta önlemeye çalıştığını ifade etti. Dr. Lambert, kendisinden yazılı bir

⁶⁸ "500 French Troops Wiped Out at Urfa, Constantinople Hears", *The New York Times*, 26 April 1920, s. 1.

⁶⁹ "American Fought Turks at Aintab; Confirm Slaying of French"; *The New York Times*, 27 April 1920, s. 4. 28 Nisan tarihli haberde ise bu olayla ilgili olarak ilk gelen raporlarda belirtilen sayıdan daha az yani yaklaşık iki yüz Fransız askerinin öldüğü belirtilmiştir. "French had 200 Killed", *The New York Times*, 28 April 1920, s. 13.

⁷⁰ Urfa'yı işgal eden Fransız garnizonunun içerisindeki askerlerin çoğunluğu Müslüman Cezayir ve Senegal asıllı askerlerden oluşuyordu. Holmes, *a.g.e.*, s. 65.

⁷¹ "Turks and Kurds Massacre 400 French", *The New York Times*, 1 May 1920, s. 17.

⁷² "Telss of Slaughter of French Garrison", *The New York Times*, 9 Mayıs 1920, s. 1; "American Sees Kurds Slaughter 367 Frenchmen", *The Evening World*, 8 May 1920, s. 2.; "Kurd Troopers Slay French Soldiers", *Los Angeles Evening Herald*, 9 Haziran 1920, s. A14; "Are Victims of Turk Treachery", *The Healdsburg Tribune*, 29 Haziran 1920, s. 4.

savunma ile suçsuz olduğunu, kuşatma sürecini ve Kuvâ-yi Millîye kuvvetlerinin tutumunu beyan etmesini istedi. Yapacağı yazılı beyanatın birer kopyasını ise Fransız, İngiliz ve Amerikalı yetkililere vereceğini belirtti. Bunun üzerine Ali Rıza Bey, başından sonuna kadar Urfa'da yaşananları Dr. Lambert'e aktardı.⁷³ Dr. Lambert, dört gün kaldıktan sonra kentten ayrıldı. Kendisi ile beraber NER ile sözleşmeleri biten Colin Campbell Clement, Bayan M. Louise Law ve Bayan Mansfield da Urfa'dan Halep'e geçti.⁷⁴ Ardından önce hemşire Harriett A. Smith ve Margaret Waller, 31 Mayıs 1920'de ise Teğmen Charles F. Weeden⁷⁵ bölgeyi terk etti. Margaret Waller, 1920 sonbaharında Urfa'ya tekrar geri geldi. Yedi ay NER'in Urfa'daki kliniğini yönettikten sonra kentten ayrılarak Amerika'ya döndü. Diğer taraftan Urfa İsviçre Hastanesi'ni yöneten Dr. Andreas Vischer ve eşi İsviçre'ye giderken hastaneyi ve mülklerini Bayan Holmes'e emanet ettiler. Dolayısıyla Holmes, Vischer'lerin meslektaşı Jacob Künzler'in Ağustos 1920'de Urfa'ya gelişine kadar tam teşekküllü bu hastane ile de ilgilenmek zorunda kaldı.⁷⁶

Diğer taraftan Dr. Lambert ziyareti sonrasındaki izlenimlerini 21 Nisan 1920 tarihli mektubu ile İstanbul'daki NER merkezine ileticekti. 15 Mayıs 1920 tarihli *The Acorne*'de ise Dr. Lambert'in Urfa'ya dair notlarına yer verildi. Yol boyunca farklı bölgelerdeki nüfuz sahibi kişilerin ve jandarma birliklerinin koruması altından ihtiyatlı bir yolculuk geçirdiğini ifade eden Dr. Lambert, Arap ve Türk memurların kendilerine karşı kibar ve yardımsever bir tutum sergilediklerinin altını çiziyordu. İşgalci Fransızlar ile millî güçler arasındaki silahlı çatışmaların 9 Şubat'ta başladığını belirten Dr. Lambert, şehrin tahliyesi için Fransızlara bir ultimatoma verildiği ancak bu notanın Fransızlarca geri çevrildiğini ifade ediyordu. Kısa süreli çatışmaların devam ettiği Urfa'da, gıda sıkıntısı çekilmesi ile birlikte 9 Nisan'da Fransızların şehirden çekilmeyi kabul ettiği ilgili haberde belirtilmişti. Bu işgal süresince Urfa'daki Amerikalıların, Kuvâ-yi Millîye birlikleri ile Fransızlar arasında kaldığı vurgulanmaktaydı. Dr. Lambert, işgal sırasında Fransızların şehirde yaklaşık beş yüz kişilik bir garnizona sahip olduğu, çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu millî güçlerin sayısının ise zaman zaman değişmekle birlikte muhtemelen üç bin ila dört bin arasında olduğunu belirtmekteydi. Kısa bir süre sonra şehir yönetimi Kuvâ-yi Millîyecilerin eline geçmişti. Dr. Lambert'in ifadesine göre

⁷³ Holmes, *a.g.e.*, s. 125-129.

⁷⁴ NER, *ABA132C0219003*, *The Acorne*, Volume: 2, No. 19, 15 Mayıs 1920, s. 3; Holmes, *a.g.e.*, s. 130.

⁷⁵ *The Acorne*'nin 10 Nisan 1920 tarihli tekbisinde; Charles F. Weeden'in 21 Şubat 1920'de Urfa'dan ayrıldığına dair bir haber geçilmesine rağmen şehirde yaşanan olağanüstü siyasi durum (kuşatma) nedeni ile kendisinin Urfa'dan ayrılamayıp, kentteki yardım çalışmalarında görev almaya devam ettiği ifade edilmiştir. NER, *ABA132C0215003*, *The Acorne*, Volume: 2, No. 15, 10 Nisan 1920, s. 3.

⁷⁶ Holmes, *a.g.e.*, s. 133.

şehirdeki Ermeniler kendi bölgelerinde gerek Fransız gerekse de Türk kuvvetlerinin yer almasına müsaade etmemişlerdi. Aynı haberde, çatışmalar sırasında birkaç Ermeni'nin ölmüş olmasının ise muhtemelen kaza kurşununun kaynaklı olduğu vurgulanıyordu.

Dr. Lampert'in tespitlerine göre, Fransız askerleri asla gelmeyen ikmalle birlikte son yiyeceklerini, umutlarını ve beklentilerini çatışmalar sırasında kaybetmişti. Fransızlar, 9 Nisan 1920 tarihli anlaşmaya göre Urfa'yı müdafaa edenlerinin kendilerine saldırmayacaklarına kanat getirdikten sonra 11 Nisan gecesi şehirden ayrıldı. Sabaha karşı sayıları birkaç bini bulan ve Urfa müdafaasında yer alan Kürtler tarafından yapılan taarruz neticesinde dört yüz elli Fransız askerinin çoğu öldü. Yaşanan bu çatışma sırasında Urfa'da bulunan NER muhasebecisi Albay G. W. Woodward da yer almıştı. Bölgeden ayrılan Fransızlara refakat eden Türk jandarmalarına sığınan Woodward canını zor kurtarıırken NER'in Ermeni yardım çalışanı ise ölenler arasındaydı. Yüz kişiden az olmak üzere bir grup Fransız askeri ise esir alınarak Urfa'ya getirilmişti.

Yine Dr. Lambert'in ifadesi ile şehir, kuşatma sonrası oldukça düzenliydi. Ermeniler serbestçe hareket edebiliyor, uzun süre işgal altında kalmakla beraber büyük bir ihtiyaç içerisinde değildiler. Kentte beş binden fazla Ermeni yaşamaktaydı, şehirde asayiş sağlandığı takdirde büyük çoğunluğu kendilerini geçindirebilirdi. Türk yetkililer ise kendisine, Ermenilerin koruma altına alınacağını söylemişti.⁷⁷

Diğer taraftan kuşatma sırasında Fransızların savunma hattı dâhilinde kalan NER'in yeni binasının camları ve kapıları kırılmış, duvarları mermi izleri ile ağır hasar alan bu ev neredeyse kullanılmaz hale gelmişti. Dolayısıyla Bayan Holmes'in niyeti, eski yetimhanede kalıp, yardım çalışmalarını buradan organize etmektir. Ancak Dr. Lambert, bu isteği veto ederek, yeni evin onarılmasını ve buraya geçilmesini istedi. Bunun üzerine yeni binada hummalı bir çalışma başladı. Öncelikli olarak çalınan ya da yırtılan çadırlardan arta kalanlarla derme çatma bir yemekhane oluşturuldu. Uygun bir fiyata Ermeni mahallesindeki yıkılmış evlerin taşları satın alınarak fırın, mutfak ve deponun üzerine bir kat çıkıldı. Binanın etrafı basit bir duvarla çevrelendi ve arazi içerisine çocukların yatacakları çadırlar yerleştirildi. 1 Haziran 1920'de Ermeni yetimler yeni binaya nakledildi. Böylelikle NER'in Urfa'daki faaliyetleri yeniden organize edildi. Çok sayıdaki çocuğu idare etmek için çeşitli bölümler oluşturuldu. Müslüman evlerinden ayrılıp, NER'e sığınan Ermeni kadınlar ve kızlar, bölüm başkanı sorumlusu olarak atandılar. Bunun karşılığında barınmaları NER tarafından karşılanmış, ayrıca yaklaşık beş dolarlık bir ücret ödenmişti.

⁷⁷ NER, ABA132C0219003, *The Acorne*, Volume: 2, No. 19, 15 Mayıs 1920, s. 3.

Gündelik hayata dair ne varsa her şey iş bölümüne ayrılarak başarılı bir sistematik içerisinde yürütüldü. Buna göre; buğday yıkayıcılar, ekmek yapıcılar, fırıncılar, pişiriciler, aşçı, mutfakçılar, yatak yapanlar, nevsim dikenler, dikiş ve tamir yapanlar, çamaşır yıkayanlar, eczaneye, kliniğe ve küçük çocuklara bakmakla sorumlu olanlar gibi pek çok iş kolunda çocuklar örgütlendi. Bütün ev işlerini kızlar yaparken erkekler alanı temizliyor, su taşıyor, değirmencilik, duvarcılık, terzilik, marangozluk ve kunduracılık gibi zanaatlarla uğraşıyorlardı. Kunduracılık bölümü o kadar verimli çalışmıştı ki 1920 sonbaharı geldiğinde bütün yetim çocuklar ayakkabı ile donatılmıştı. Hatta kundura atölyesi ve terzihanedeki üretim fazlası malların satılmasına karar verilerek, Eylül 1920’de şehir merkezinde bulunan kapalı çarşının girişinde yıllık kirası elli dolardan az olan bir dükkân kiralandı. Ayrıca kızların ördükleri çoraplar ve kazakların da satıldığı bu dükkân bir yıl açık kaldıktan sonra kapatıldı. Bir yılsonunda yapılan satışlardan ise bin dolarlık bir kâr elde edildi.⁷⁸

Ankara hükümetinin iyiden iyiye Anadolu’da varlığını hissettirmesine müteakip 1920’lerin sonlarına doğru birtakım kısıtlamalarda beraberinde gelmişti. Özellikle gümrük vergilerinin artması Urfa’daki NER çalışanların Halep üzerinden getirdikleri mallarda sıkıntılar yaşamasına neden olacaktı. Amerikalıların şehirde karşılaştıkları diğer bir sıkıntı ise iletişim sorunuydu. Bayan Holmes’un ifadesine göre, 1920’lerin sonlarından Ağustos 1921’e kadar bölgeye düzenli posta hizmeti sağlanamayıp, mektuplar sansüre uğrarken gazete ve dergiler yasaklanmıştı.⁷⁹

Ülkenin muhtelif yerlerinde olduğu gibi Urfa’daki misyonerler de eskisi kadar rahat hareket edemeyeceklerdir. Özellikle Güneydoğu Anadolu ve Çukurova bölgesinde yaşanan Fransız işgalleri gerek Ankara Hükümeti gerekse de halk nezdinde Fransızlara karşı Anadolu’da olumsuz bir havanın esmesinde önemli bir etkendi. Bu gelişmelerin bir yansıması olarak Urfa’daki Kapusen keşişleri ile Fransisken rahibeler, hükümet kararı ile Ocak 1921’de şehri terk etmişlerdir. Kendileri Urfa’da buldukları süre içerisinde NER çalışanları ile tam bir uyum içerisinde hareket etmişlerdi. Hatta bu misyonerler giderken sorumlulukları altındaki yüz kadar öksüzün bakımını NER’e devredecekti.⁸⁰ Diğer taraftan Mart 1921’den itibaren Urfa’daki yetimhanenin Beyrut’a taşınması dair görüşler NER yetkilileri arasında dillendirilmeye başlandı. Taşınma fikrindeki temel nedenlerden ilki Halep’ten gelen yardım malzemelerinin sağlıklı bir şekilde şehre ulaşamaması, ikincisi ise Misak-ı Millî sınırları dışından kentte gelen mallara Ankara hükümeti tarafından koyulan yüksek

⁷⁸ Holmes, *a.g.e.*, s. 134-142.

⁷⁹ Holmes, *a.g.e.*, s. 144, 146, 164.

⁸⁰ Holmes, *a.g.e.*, s. 158-159.

gümrük vergileriydi.⁸¹ Dolayısıyla NER üyeleri için de artık rüzgâr tersten esmeye başlıyordu.

Temmuz 1921 ile Kasım 1921 yılları arasında Yakınoğu Yardım Heyeti'nin Urfa'daki çalışmalarını Mary C. Holmes tek başına yürüttü. Kasım ayının sonuna doğru Bayan Flora Stanton Kalk ile Bay Menno Shellenberger ve Shelly çalışmalara destek vermek adına Urfa'ya geldi. Bu sırada kentte yoğun bir şekilde çiçek hastalığı salgını söz konusuydu. Kısa bir süre sonra Bay Shelly, NER'in Diyarbakır ve Mardin'deki yardım çalışmalarına katılmak adına Urfa'dan ayrıldı. Ancak bu genç Amerikalı yola çıkmadan önce tedbir amaçlı çiçek aşısı yaptırmamanın bedelini birkaç hafta sonra canıyla ödedi.⁸²

NER tarafından Urfa'da 1919-1922 yılları arasında sağlık faaliyetleri, yetimhane hizmetleri ve meslek edindirme programları başarılı bir şekilde yürütülürken yardım çalışanlarının çok arzulayıp da istikrar yakalayamadıkları tek faaliyet kolu eğitim alanında oldu. Okul binası, kara tahta, ders kitabı, defter ve nitelikli öğretmen eksikleri NER adına şehirdeki eğitim çalışmalarının başarılı bir şekilde hayata geçmesine imkân vermemiştir. Dolayısıyla 1921 yılında Mary C. Holmes, NER'in Beyrut'taki genel müdürü Howard B. MacAfee'ye, gerekçeleri ile birlikte Urfa'daki çalışmalarının yararlı olmamaya başladığını ifade eden uzun bir mektup gönderdi. Holmes'ın mektubuna cevap olarak yazılan yazıda, Urfa'daki yetimhanenin taşınması emri verildi. Aynı yazıda, Diyarbakır ve Mardin'deki yetimhanelerin de Beyrut'a taşınması hususunda bu şehirlerdeki NER çalışanlarının da bilgilendirilmesi isteniyordu.

Böylece 1922 yılına girildiğinde Urfa'daki yetimhanenin Beyrut'a taşınması için hazırlıklara başlandı. Bu konuda Ankara hükümetinden de gerekli izinler alındı ve kış mevsiminin bitmesi için beklemeye geçildi. Bu süre zarfında çocukların nakli için Bayan Holmes ve Bayan Kalk sevkiyat planları üzerine çalışmalar yaptılar. Her bir çocuk için ayakkabı atölyesinde ayakkabılar yapılıp, terzihane de kıyafetler dikildi ve yedek giysilerini taşımaları için çocuklara göre sırt çantaları hazırlandı. İlk grup 2 Nisan 1922'de Urfa'dan Bayan Kalk ve Jacob Künzler'in⁸³ sorumluluğunda Urfa'dan yola çıktı. İlk gün yirmi beş kilometre yürüyen çocuklar, çevredeki uygun mağaralarda geceyi geçirdiler. Ertesin gün Suruç'a varıldı ve bir handa geçirilen gecenin sabahında çocuklar temin

⁸¹ Holmes, *a.g.e.*, s. 164, 166.

⁸² Holmes, *a.g.e.*, s. 184, 185.

⁸³ Urfa'da uzun yıllar görev yapan Jacob Künzler ile eşi, dile ve bölgeye hâkim oldukları için Ermeni yetimlerin nakledilmesinde önemli rol oynamışlardır. Nisan 1922'den Kasım 1922'ye kadar Urfa, Mardin, Diyarbakır, Harput, Eğin, Arapkir ve Malatya civarlarında yaşayan sekiz bin kadar Ermeni yetim çocuğun nakliyesi hususunda NER tarafından görevlendirilmişlerdir. Künzler, *a.g.e.*, s. 179.

edilen arabalarla Fırat nehri yakınlarındaki Cerablus'a nakledildi.⁸⁴ Çocuklar buradan Halep'e, Halep'ten NER tarafından Beyrut yakınlarındaki Ghazir (Gazir)'de tesis edilen Amerikan yetimhanesine götürüldüler.⁸⁵ Urfa'daki yetimhanenin boşaltılması Nisan ayının sonlarına kadar sürdü. 27 Nisan 1922'de Bayan Holmes'ın yanındaki dört kişiyle Urfa'dan ayrılması neticesinde NER'in Urfa'daki çalışmaları son buldu.⁸⁶

3. Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde Urfa, birçok dine ev sahipliği yapıp, kültürel bir zenginlik içerisinde varlığını sürdürmeyi başardı. Bölgenin bu kültürel çeşitliliği, Batılı Hristiyan misyonerlerin de ilgisini çekti. Kent özellikle Fransız, Amerikan, Alman ve İsviçreli misyonerlerin XIX. yüzyıldaki misyonerlik çalışmalarına sahne oldu. Bu çerçevede misyonerler tarafından din öğretisinin yanı sıra eğitim, sağlık, yetimhane ve endüstriyel alanda meslek edindirme programları gibi çok yönlü faaliyetler gerçekleştirildi. Dönemin modern eğitim anlayışı, sağlık hizmetleri ve verimli üretim tekniklerini Urfa halkıyla buluşturan misyonerler, zaman içerisinde şehirdeki nüfuslarını artırdılar.

1890'ların ortalarına kadar demografik çeşitliğin uyum içerisinde yaşadığı bu kentte, 1895'te Ermeni ve Müslüman ahalî arasında yaşanan olaylar huzur ortamının bozulmasına neden oluyordu. Aslında adi bir vaka olarak nitelendirilen bu hadiseleri, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun çeşitli coğrafyalarında yaşanan sosyal patlamaların Urfa'daki tezahürü olarak yorumlayabiliriz. Dolayısıyla bozulan toplumsal ve kültürel uyum, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki dönemde çok farklı bir boyuta ulaşacaktı. Ermeniler ile Türkler arasında vuku bulan bu olaylar dünya siyasetinin, özellikle de ABD kamuoyunun dikkatini çekti. Sonucunda ise Ermenilere yardım etmek amacıyla ABD merkezli *Ermeni Yardım Komitesi* (The Armenian Relief Committee, ARC) adı ile bir

⁸⁴ Holmes, *a.g.e.*, s. 192-194.

⁸⁵ NER'in Beyrut/Lübnan bölgesi sorumlusu Howard B. MacAfee öncülüğünde bölgede dört büyük yetimhane oluşturuldu. Bunlar Beyrut, Sidon (Sayda), Jebail (Biblos) ve Ghazir (Gazir)'de yer alıyordu. Sidon'da karma bir yetimhane oluşturulurken Jebail'deki yetimhane erkek yetimlere, Ghazir'deki yetimhane ise kız yetimlere tahsis edilmişti. Güneydoğu Anadolu bölgesindeki yetimlerin bir bölgede toplanma nedenlerinin başında Anadolu'daki siyasi dengelerin değişmesi gelmekle birlikte, aynı zamanda NER'in gider kalemlerini azaltma düşüncesi de vardı. Ayrıca birleştirme programı sayesinde NER yetkilileri, yetimhanelerde büyüyen çocukların belirli bir yaşa gelip, yetimhaneden ayrıldıkları zaman iyi birer yurttaş ve özgür bireyler olmaları için çocuklara eşit düzeyde eğitimler ve mesleki programlar tesis etmeyi hedeflemişlerdi. Bu kapsamda Lübnan'ın yüksek kesimlerinde yer alan Ghazir'deki yetimhaneye bin iki yüz Ermeni kız yetim yerleştirildi. Aslında burada tesis edilen yetimhane önceden Katolik manastırıydı ve NER çalışanı olan Bay ve Bayan Louis Foley'in denetimindeki bu yetimhanede köyün papazı da dersler verdi. NER, *ABA132C0418001; ABA132C0418002, Near East Relief, Volume: 4, No. 18, 7 Mayıs 1922, s. 1-2.*

⁸⁶ Holmes, *a.g.e.*, s. 199.

yardım organizasyonu tesis edildi. 1919 yılında ise bu örgüt *Yakındoğu Yardım Heyeti* (Near East Relief, NER) adını alarak örgütlenme sürecini tamamladı. Bu örgüt, Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Urfa'da da yardım çalışmaları yaptı.

Yakındoğu Yardım Heyeti (NER)'nin 1919 baharında Urfa'da başlattığı yardım faaliyetleri Nisan 1922 yılına kadar devam etti. Söz konusu yardım hizmetlerini sağlık, gıda ve giysi, yetimhane ve meslek edindirme çalışmaları olarak sınıflandırmak mümkündür. Sağlık hizmetleri çerçevesinde kentte bulunan İsviçre Hastanesi ile iş birliği yapılarak hastanenin tıbbî ihtiyaçları da NER tarafından karşılandı. Ayrıca NER'in açtığı bir başka klinikte ise Urfa halkına sağlık hizmetleri verildi. Öte yandan savaş döneminin bir sonucu olarak yaşanan iktisadi buhran ve enflasyon ile kente gelen çok sayıda Ermeni sığınmacıdan kaynaklı bölge halkının ihtiyacını karşılamak üzere gıda ve giysi yardımları yapıldı. Aynı zamanda çok sayıda Ermeni yetimi koruma altına alan NER çalışanları, iki yerleşim yerinde yetimhane hizmetleri verirken bu yetimhanelerde Müslüman hanelerden toplanan Ermeni kadın ve kızlar da barındırıldı.

NER'in Urfa'daki faaliyetleri incelendiğinde 1919 yılındaki faaliyetlerin daha kapsamlı ve etkili olduğu görülmektedir. Bunun temelinde ise Urfa'nın yıl içerisinde İngilizler tarafından işgal edilmesi ve İngilizlerin Amerikalı yardım çalışanlarının şehirdeki faaliyetlerine destek olmaları yatmaktadır. Ancak Kasım 1919'dan itibaren şehrin yönetiminin Fransız işgal kuvvetlerine geçmesi yardım çalışmalarını olumsuz etkiledi. Çünkü Fransızların tutum ve davranışları karşısında Müslüman halkın örgütlenip, Urfa müdafaasını başlatması şehirde olağanüstü bir durumun yaşanması sebep oluyor, NER'in de çalışmalarını sekteye uğratıyordu. Şubat - Nisan 1920 tarihleri arasında Urfa'da yaşanan Millî Mücadele hareketi neticesinde Fransızlar bölgeden çekilmek zorunda kalırken NER yeniden toparlanma sürecine girdi. Ancak Ankara Hükümeti'nin Anadolu'daki başarısı ve Misak-ı Millî sınırları içerisinde oluşturmaya başladığı denetim mekanizması ile birlikte yabancı kurum ve kuruluşların hareket sahaları zaman içerisinde daraldı. Dolayısıyla değişen siyasi ve askeri dengeler NER'in Anadolu'daki faaliyetlerini de derinden etkiledi. Bunun sonucunda NER yetkililerinin aldığı karar gereği Nisan 1922'de NER'in Urfa'daki yardım faaliyetlerine son verildi.

Kaynakça

1- Arşiv Belgeleri

Records of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Affiliates, and Successor Organizations. Turkey and the Balkans, 1825-1999. American Research Institute in Turkey (ARIT), United Church of Christ, SALT Research/ Near East Relief (NER):

NER, ABA132C027026, *Hand Book-Near East Relief*, Publisher: The Headquarter of the Near East Relief Committee, October 1920.

NER, ABA132C037002A13, 27 Şubat 1919

NER, ABA132C037014A03, *16th Meeting*, 28 Nisan 1919.

NER, ABA132C027026, *Hand Book-Near East Relief*, s. 44.

NER, ABA132C0103005, *The Acorne*, Volume: 1, No. 3, 21 Haziran 1919.

NER, ABA132C0105003, *The Acorne*, Volume: 1, No. 5, 5 Temmuz 1919.

NER, ABA132C0105005, *The Acorne*, Volume: 1, No. 5, 5 Temmuz 1919.

NER, ABA132C010600, *The Acorne*, Volume: 1, No. 6, 12 Temmuz 1919.

NER, ABA132C0107001, *The Acorne*, Volume: 1, No. 7, 19 Temmuz 1919.

NER, ABA132C0107006, *The Acorne*, Volume: 1, No. 7, 19 Temmuz 1919.

NER, ABA132C0113001, *The Acorne*, Volume: 1, No. 13, 30 Ağustos 1919.

NER, ABA132C0113002, *The Acorne*, Volume: 1, No. 13, 30 Ağustos 1919.

NER, ABA132C0201004, *The Acorne*, Volume: 2, No. 1, 3 Ocak 1920.

NER, ABA132C0210002, *The Acorne*, Volume: 2, No. 10, 6 Mart 1920.

NER, ABA132C0215003, *The Acorne*, Volume: 2, No. 15, 10 Nisan 1920.

NER, ABA132C0219003, *The Acorne*, Volume: 2, No. 19, 15 Mayıs 1920.

NER, ABA132C022801, *The Acorne*, Volume: 2, No. 28, 17 Temmuz 1920.

NER, ABA132C022802, *The Acorne*, Volume: 2, No. 28, 17 Temmuz 1920.

NER, ABA132C0418001, *Near East Relief*, Volume: 4, No. 18, 7 Mayıs 1922.

NER, ABA132C0418002, *Near East Relief*, Volume: 4, No. 18, 7 Mayıs 1922.

2- Telif ve Tetkik Eserler

Acrne, *Speakers' Handbook of American Committee for Relief in the Near East*, Publisher: The Headquarters of the Committee, Volume: 19, New York 1920.

Akalın, Müslim, *Urfa Kurtuluş Destanı: "Millî Mücadelede Urfa", Anılar-Belgeler*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008.

Alan, Gülbadi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

_____, "1915 Ermeni Zorunlu Göçünde Yakınoğu Muavenet Heyeti'nin (Near East Relief Committee-NER) Çalışmaları", *Geçmişte Günümüze Göç*, Editör: Osman Köse, Cilt: 1, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 661-681.

Ayışığı, Metin, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Barton, James L., *Story of Near East Relief (1915-1930)*, The Macmillian Company, New York 1930.

Canlı, Mehmet, "Millî Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Faaliyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 38, Ankara 1995, s. 42-49.

Çoban Döşkaya, Füsün, "Amerikan Board ve Misyoner Corinna Shattuck'ın Urfa Faaliyetleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (ATDD)*, İlkbahar 2018, 5(14), s. 84-119.

Daniel, Robert L. *American Philanthropy in the Near East 1820-1860*, Ohio University Press, Athens 1970.

Deveci Bozkuş, Yıldız, "Mary Caoline Holmes'un "Urfa'da Ermeni Yetimhanesi" Adlı Eserinde Urfa'daki İşgal Yılları ve Ermeni Yetim Çocukları", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: 9/4, Bahar 2014, s. 341-370.

Ekinci, Abdullah, ASOğLU, İsmail, “Urfa’da Bir Hristiyan Kadın Misyoner: Corinna Shattuck ve Faaliyetleri”, *Osmanlı Urfası*, Editör: Abdullah Ekinci, Cilt: 1, Urfa Okulu Yayınları, İstanbul 2018, s. 404-421.

Holmes, Mary Caroline, *Urfa’daki Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, Çeviren: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2017.

İnan, Uğur, *Osmanlı Devlet’inde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Kılıç, Selami, “Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi (ATAM)*, XVII, Kasım 2001, s. 585-601.

Kieser, Hans-Lukas, *İskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri’ndeki Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çeviren: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010.

_____, “Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşamak*, Derleyenler: François Georgeon, Paul Dumont, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2011, s. 257-287.

Künzler, Jacob, *Kan ve Gözyaşları Ülkesinde; Dünya Savaşı Sırasında Mezopotamya’da Yaşananlar 1914-1918*, Çeviren: Perim Ozan, Belge Yayınları, İstanbul 2012.

Kürkçüoğlu, Cihat “Urfa’da İlk Misyonerler ve Küçük Bir Klinikten Urfa Misyoner (İsviçre) Hastanesi’nin Doğuş Öyküsü”, *Şanlıurfa: Uygarlığın Doğduğu Şehir*, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2002, s. 61-64.

Stone, Frank A., *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi: Anadolu’da Amerikan Misyoner Okulları*, Çeviren: Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.

Yurdakul, İlhami, “Urfa’da Ermeni Olayları ve 29 Aralık Vakası (1845-1914)”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, Aralık 2016, s. 136-144.

Yücel, İdris “Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körleri Okulu (1902-1904)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl: 7, Sayı: 14, Güz 2011, s. 65-86.

3- Tezler

Carpenter, Kaley M. *A Worldly Errand: James L. Barton’s American Mission to the Near East*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton Theological Seminary, Princeton 2009.

Tekir, Hürü Sağlam, *Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmaların Eğitimi ve Toplumsal Hayattaki Rollerini (1899-1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2015.

Yücel, İdris, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005.

4- Süreli Yayınlar

Los Angeles Evening Herald

The Evening World

The Healdsburg Tribune

The New York Times

İŞKODRA VİLAYETİNDE İLKÖĞRETİM OKULLARINDA ÖĞRETMEN TEMİNİ VE DENETİMİ

*Recruitment and Inspection of Teachers in Primary Schools in Province
of Shkodra*

İlkay ERKEN*

Öz: Tanzimat Devri ıslahatlarından eğitim kurumları da etkilenir. Bu dönemde devletin eğitimde merkezileşme çabalarının başında ilk kademe okulları gelir. Bu okulların temelinde ise klasik dönemden itibaren varlıklarını sürdüren sıbyan mektepleri vardır. Vakıf ve medreselerin kontrolündeki bu okulların denetiminin devletin himayesine alınması meselesi ise sancılıdır. Bu okullar üzerindeki hegemonyasını kaybetmek istemeyen vakıflar ile devlet arasında bir gerilim olmuştur. Tanzimat aydınları ise bu tepkilerin önünü almak için bahsedilen okullara dokunmayarak ibtidai adında ilk kademe okullarını açmıştır. Böylece aynı düzeyde ama farklı tarzda eğitim veren iki tip okul ortaya çıkmıştır. Sıbyan mekteplerinin öğretmen temin etme yolları ile müfredatlarının ortak bir paydada olduğunu söylemek güçtür. Ancak ibtidai mekteplerinin maarif nezareti idaresindeki yapısı nedeniyle durumu daha farklıdır. Bu okullarda kimlerin öğretmen olacağı belirli koşullara bağlanmıştır. Ayrıca okullarda verilecek dersler ve içerikleri de merkezi idarece tespit edilmekteydi. Bu ise önceden belirlenmiş müfredatı uygulayabilecek öğretmen ihtiyacını beraberinde doğurmuştur. Fakat imparatorluk genelinde eğitimde yapılması planlananları uygulayabilecek seviyede ve sayıda yetişmiş öğretmen teminiyle ilgili sorunlar yaşanmıştır. Bu sebepten dolayı bazı hallerde mevcut ihtiyacı karşılamak üzere hali hazırda kamu görevlilerinin öğretmenlik yaptıkları görülür. Böylece öğretmen olabilme şartları zaman zaman esnetilir. İşte bu meselelerin canlı bir şekilde yaşandığı İşkodra vilayetinde gerek öğretmenlerin temini ve gerekse eğitim faaliyetlerinin denetimi dikkat çekmektedir. Bu çalışmada İşkodra'da ilköğretim okullarında görevli öğretmenlerin nasıl temin edildiği ve denetimleri Osmanlı kaynakları vasıtasıyla değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, İşkodra, eğitim, öğretmen, denetim

Abstract: Educational institutions are also affected by Tanzimat Devri reforms. In this period, the first level schools come at the head of the state's centralization efforts in education. At the base of these schools are the sıbyans that continue their existence from the classical period. The question of taking the supervision of these schools, which are under the control of the foundations and the madrasah, to the state's patronage has been painful. There is a tension between the foundations and the state that do not want to lose their hegemony over these schools. The Tanzimat intellectuals opened the first level schools called ibtidai by not touching the mentioned schools in order to get ahead of these reactions.

* (Arş. Gör.); Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Samsun-Türkiye. E-mail: ilkay.erken@omu.edu.tr. **Orcid ID:** [ORCID ID: orcid.org/0000-0002-7049-1058](https://orcid.org/0000-0002-7049-1058)

Thus, two types of schools have emerged at the same level but in different styles. It is difficult to say that the way in which the sıbyans are providing teachers and their curricula are a common stake. However, the situation is different due to the structure of ibtidai municipalities under the supervision of the ministry of education. In these schools, they are bound to certain conditions in which they become teachers. In addition, the lessons and contents to be given to the schools were determined centrally. This led to the need for a teacher who could apply a pre-determined curriculum. But in the empire, there were problems with the provision of trained teachers in the level and number to be able to apply what was planned to be done in education. Because of this reason, in some cases it is seen that the public officials are teaching to meet the current needs. Thus the conditions of becoming a teacher are sometimes flexible. In the province of Shkodra where these issues are observed vividly, the supervision of the teachers' education and the education activities are noteworthy. In this study, recruitment and inspection of primary school teachers in Shkodra will be assessed through Ottoman resources.

Keywords: Albania, Shkodra, education, teacher, audit

1. Giriş

Tanzimat Devri, Osmanlı Devleti’de hemen her alanda merkezileşme çabalarının görüldüğü bir dönemdir. Eğitim kurumlarının merkezi bir birim¹ idaresinde birleştirilmesi düşüncesi ise bunun bir neticesidir². Bu döneme kadar her biri kendi müfredatını uygulayan ve devletin herhangi bir müdahalesinin hissedilmediği okulların artık kontrol altına alınması süreci başlar³. Böylece Tanzimat’ın ardından devam eden tartışmalar ile 1846 yılında meclis-i maârif-i umûmiye kurulur⁴. Osmanlı Devleti dahilinde eğitim faaliyetleri bakımından esas dönüşümün başladığı dönem ise Islahat Fermanı sonrasında. Nitekim Tanzimat Fermanı’nda eğitimle ilgili açıklama bulunmazken Islahat Fermanı’nda her cemaatin kendi

¹ İlhan Tekeli, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2. , İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 467-468.

² Tanzimat’ın idari amaçlarından merkezileşme eğitim alanına etki eder. Örneğin kadınların mülki ve idari işlerinin yürütülmesi için onların yerine kaymakamların merkezden idareci olarak atanması düşüncesi ile 1859 yılında mekteb-i mülkiye açılır. Yani idari merkezileşme amacı ile eğitime ve okullara duyulan ihtiyaç artar. Bk. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 594.

³ Aslında daha II. Mahmut döneminde eğitimin yeni usullerle icrası hususunda girişimler başlar ve 1824 yılında bununla alakalı bir ferman ilan edilir. Ardından bilhassa ilmiye sınıfının rahatsız edilmeden eğitimle ilgili yeniliklerin hayata geçirilmesi konusundaki yaklaşım görülür. Nitekim Tanzimat sonrası Osmanlı aydınları da bu yolu izlerler ve eski usulde eğitim veren sıbyanlara dokunmadan kendi idarelerindeki iptidailerini açarlar. (Bk. Ahmet Cihan, *Osmanlı’da Eğitim*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2014, s. 155-156.) II. Mahmut imparatorluk içerisindeki okulların sayılarını arttırmaya yönelik girişimlerinin yanında yurt dışına öğrenciler de göndermeye başlamıştır. Bk. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 61.

⁴ Mustafa Şanal, “II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, C. 3. , Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2011, s. 387. (375-403)

okulunu açabileceği kaydı vardır⁵. Yine gayrimüslimlerin Türkçe bilmek kaydıyla Osmanlı Devleti'nin okullarına gidebilecekleri de Islahat Fermanı ile belirtilir⁶.

Bu şekilde Islahat Fermanı ardından özellikle gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının eğitim alanındaki etkinlikleri ve faaliyetleri artar. Öyleki Osmanlı Devleti de gayrimüslim vatandaşlarının bu faaliyetleri karşısında eğitimle ilgili daha kapsamlı ve ciddi kararlar almak ihtiyacını hissederek⁷. Böylece eğitim alanında ilk kademe okullarının yani sıbyanların dönüştürülmesi ihtiyacı doğar. Ayrıca her köyde bir sıbyan açılması da 1869 tarihli maarif nizamnamesinde açıkça belirtilir⁸. Fakat sıbyanlara yönelik yapılmasına teşebbüs edilen yenilik girişimlerine gösterilen içtimaî mukavemet nedeniyle farklı isimde ilk kademe okulu tesisi yoluna gidilir⁹. İbtidai adı verilen ve yeni usulde eğitim veren bu okulların istenilen düzeyde eğitim vererek amacına ulaşabilmesi yeterli sayı ve nitelikteki öğretmenler ile mümkündür¹⁰. Bu ise bir an evvel yerine getirilmesi gereken bir şart olmakla birlikte gerçekleştirilmesi zor bir süreçti. Öncelikle yeni usulde eğitim vererek müfredata uygun hareket edecek düzeyde öğretmenlerin temini gerekmektedir. Ancak bu kısa

⁵ Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Reformları", Türkler, C. 12., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 786. (782-804)

⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi; Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, C. VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 377. ;Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, (çev.) Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 67.

⁷ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 15.

⁸ Köylerin yanında (Bk. Hamza Altın, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Ve Öğretmen Yetiştirmedeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1, 2008, s. 275.) her mahallede de bir okul açılacaktır. Ancak duruma göre iki köy veya mahallede bir okul da açılabilir. Buralarda müslüman ve gayrimüslim çocuklarının devam edecekleri okulların da ayrı olacağına işaret edilir. Maarif nizamnamesinin 3. ve 4. maddelerinde bununla alakalı açıklama yapılır. Bk. "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi", *Düstur*, C. 2, Tertip 1, Matbaa-yı Amire, 1289, s. 184.

⁹ Vakıf ve cemaatlerin kontrolündeki sıbyanlarda devletin himaye teşebbüsü iyi karşılanmaz. Bu okullarda öğretmenlik yapanların berâtları da okulun himayesinde bulunduğu vakıf eliyle olmaktadır. Bu durum öğretmenlerin yetkilerine ilişkin belgelerin de vakıfların kontrolünde olduğunu gösterir. Nitekim bu düzen Tanzimat'ın ilanı ardından da uzun bir müddet sürer. Bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 84-85.

¹⁰ Tanzimat'ın ardından ortaya çıkan eski ve yeni usulde eğitim veren ilk kademe okullar veya sıbyanlar ile ibtidailer arasında hatıratlarda dikkat çeken teferruatlar bulunmaktadır. Buna göre eski usulde eğitim veren sıbyanlarda öğretmenlik yapanların davranış, kılık kıyafet ve ruh halleri ile mukayese edildiğinde büyüğü bir dünya gibi nakledilen yeni usulde eğitim veren ibtidailere ilişkin nakiller ilgi çeker. Bununla ilgili hatıraların bir araya getirildiği çalışma için bk. *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar-Yorumlar-Tetikler*, İsmail Kara ve Ali Birinci (haz.), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

sürede halledilebilecek bir iş değildi. Nitekim merkez idare bu eksikliği giderebilmek üzere mevcut nizamname ve kararlara rağmen farklı uygulamalara müracaat etmek zorunda kalmıştır. Bu ise eğitim alanındaki eski ve yerleşmiş yapıyı dönüştürmek üzere yapılması planlanan düzenlemelerin sıhhatli bir şekilde uygulanmasını zora sokar.

Eğitimdeki mevcut aksaklıkların giderilmesi için alınan önlemlerin uygulanması ve eğitimde ortaya çıkan eski ve yeni usulde eğitim veren ilk kademe okulları şeklindeki ikili yapıyı kırmak düşüncesi dönemin temel sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada ilk kademe okullarından sıbyan ve ibtidai mekteplere tayin edilecek öğretmenlerde aranan yeterlilik ölçüleri ile uygulamadaki farklılıklar dikkat çekmektedir. Nitekim İŖkodra vilayetindeki ilk kademe okullara atanan öğretmenlerin teoride sahip olması gereken özellikleri ile uygulama farklılık arz etmektedir. Eğitim alanındaki yeniliklere dair fikir beyan ederek devletin bu konudaki yönünü tayin eden Osmanlı yetkilileri ise duruma kısmen de olsa çözüm üretebilmek için okulların denetimine yoğunlaşmak istemiştir. Bu şekilde istatistikler ile imparatorluk genelindeki eğitim kurumlarının ahvaline dair bilgilerin mukayesesi yapılmak istenmiştir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'ın temel unsurlarından ve ihtiyaçlarından birisi olarak ortaya çıkan eğitim alanındaki düzenlemelerden ilk kademe okullardaki öğretmenlerin temini ile bu okulların denetimi meselesine İŖkodra vilayeti sınırları bakımından değinilecektir.

2. İŖkodra'da İlköğretim Okullarında Öğretmen Temini

Klasik sıbyanlardaki öğretmenler genellikle medrese çıkışlı olup aynı zamanda cami veya mescitlerde imam-hatiplik yapmaktaydılar¹¹. 1869 tarihli maarif nizamnamesi sıbyanların ıslahı düşüncesi ile kurulan ibtidailerde görevli öğretmenlerin tedarikinde farklı kaynaklar benimsemiştir. İbtidailerin temel öğretmen kaynağı bu iş için kurulan *darülmualimin* mezunlarıdır¹². Ancak buradan yeterli mezun olmadığı için o mahalde görevli memurlar da öğretmenlik yapmaktaydı¹³. Yine buralardan yeterli sayıda mezun verilene kadar yeni usule vâkıf öğretmen ihtiyacını hızlı bir şekilde gidermek üzere kurslar açılır. Fakat bu kurslardan beklenen yarar sağlanamaz. 1891 yılında maarif nezareti tüm vilayetlere, vilayet merkezlerinde darülmualiminlerin açılarak sıbyan

¹¹ Cahit Balcı, "Mektep (Osmanlılar'da Mektep)", *DİA*, C. 29, 2004, s. 7.

¹² İsa Halis, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi*, Serhat Kitabevi, Konya, 2005, s. 58.

¹³ Darülmualiminlerin tesisi üzerinden 1909 yılına değin geçen zamanda buradaki eğitimin içeriği ve kalitesi hakkında çeşitli öneriler yapılmıştır. Buna göre ibtidailerde öğretmenlik yapmak üzere yetiştirilen öğrencilerin etraflı bilgilerle donatılmasından ziyade onların kolay öğretme kabiliyetini kazanmaları istenir. Buna göre eğitimde ıslahın ana unsurunun öğretmen kalitesi olduğuna sıklıkla işaret edildiği söylenebilir. Bk. *Mustafa Sâtu Bey ve Eğitime Dair Lâyhaları*, Uğur Ünal ve Togay Seçkin Birbudak (haz.), Murat Kitabevi, Ankara, 2010, s. 41-42, 47.

okullarının yeni usulde eğitim veren okullara dönüştürülmeleri talimatını yeniler. Bu çabalara rağmen eski bir yola yeniden başvurulur. Bu sefer öğretmen eksikliğini aşmak için yeni usulü bilen imamların da öğretmenlik yapabileceği vilayetlere bildirilir¹⁴. Neticede bu süreçte yeterli darülmuallimin mezunu olmadığı için medrese çıkışlılar, köy ve mahalle mekteplerinde ise imam, vaiz ve müezzinler öğretmenlik yapmaya devam eder. 1892 yılında alınan kararla yeterli sayıda *darülmuallimîn-i ibtidaiye* mezunu verilene kadar, mevcut açıkları kapatmak üzere düzenlenen imtihanlarda¹⁵ başarılı olanlara ehliyetnameler verilmesi kararlaştırılır¹⁶.

Osmanlı Devleti çıkardığı nizamnameler ve sonrasında aldığı kararlar ile klasik sıbyan mekteplerindeki eksiklikleri ortadan kaldırmayı düşünmüştür. Bunun için klasik eğitim geleneği dışında, tesis edilen darülmuallimin mezunlarının öğretmenlik yapması tasarlanır. Lakin öğretmen açığını kapatmak üzere açılan darülmualliminlerin yeterince yaygınlaşmaması bunun tatbikini güçleştirir. Bu sebeple merkez idare mevcut ihtiyacı geçici düzenlemelerle gidermek ister. Buna göre ilk kademe okullarda öğretmenlik yapacaklar darülmuallimin mezuniyet belgesi, idadi ya da rüştiye mezunlarına verilen şهادetname ile vilayet maarif komisyonları tarafından yapılacak sınavda başarılı olanlara verilen ehliyetnameden birisine sahip olmalıydı. Yani eski usulde eğitim veren sıbyan mektebinde görev yapmakta olan medrese çıkışlı bir kişi vilayet maarif komisyonu tarafından yapılacak sınavda başarılı olarak alacağı ehliyetname ile ibtidailerde öğretmenlik yapabilecekti¹⁷. Böylelikle sınavlarda başarılı olanların *ehliyetnameli öğretmenler* olarak anıldığı bir süreç başlar. Ehliyetnamenin aranmasıyla öğretmen adaylarının okullarda uygulanması istenilen yeni usule vâkif olup olmadıklarının kontrolü yapılmaktaydı¹⁸. Böylece eski ve yeni usulde eğitim veren ilk kademe okullar olan sıbyan-ibtidai ayrımı ile birlikte darülmuallimin mezuniyet belgesi, rüştiye ya da idadi şهادetnameli ve vilayet maarif komisyonlarınca yapılan sınavlarda başarılı olanlara verilen ehliyetnameli öğretmenler ayrımı olmuştur. Yetkililerin sorunun çözümü için önerdikleri yöntemin uygulanabilirliği bakımından yaşanan sıkıntıları aşmak üzere başvurdukları bu yöntemler neticesinde öğretmenlerin temin edilebileceği

¹⁴ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*..., s. 117, 152, 171-172, 173.

¹⁵ 1896 yılında açılan Hamidiye köyü ibtidai mektebine Kaplan Efendi atanır. Öğretmenlik yapabilecek ehliyetinde olup olmadığının tespiti bir sınav ile yapılır. İşkodra kasabasına bağlı olduğundan İşkodra maarif idaresince imtihan edilir ve ehliyetnamesinin tasdiki ile göreve başlar. Bk. BOA. , *MF.MKT. 313/44*, H. 23 Şevval 1313/M. 7 Nisan 1896.

¹⁶ Ertan Gökmen, "Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi", *OTAM*, S. 20., 2006, s. 156. (149-173)

¹⁷ Sınav ile ehliyet ve iktidarı tespit edilen medrese çıkışlı Bayram Efendi 140 kuruş maaşla Sukt ibtidaisine atanır. Bk. BOA. , *MF.MKT. 442/1*, 9 Şevval 1316/R. 8 Şubat 1314/20 Şubat 1899.

¹⁸ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 154-155.

alan genişletilmeye çalışılmıştır. Ancak bu yapılırken yine amaçlandığı şekliyle eğitimde yeni usulün tatbikinden vazgeçilmeyerek temel unsur yeni eğitim usulüne vakıf olmak olmuştur.

1869 maarif nizamnamesinin ibtidailerde öğretmenlik yapabilecekleri darümuallimin mezunları olacak şekilde sınırladığı halde uygulamada buna uyulamaz. Ancak açık bir şekilde medrese çıkışlıların öğretmenlik yapmalarına mani olan bu ifade öğretmen kaynağı bakımından yapılan tercihlerde önemlidir. Açıklandığı üzere farklı düzey ve usullerde temin edilecek öğretmenlerin görevlendirilmesinde de belirli bir usul izlenmekteydi. Bunun için öğretmen adayının yeterliliğini gösteren mezuniyet belgesi, şahadetname veya ehliyetname sahibi olması öncelikli şart olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte bu belgelerden birisine sahip olmak tek başına yeterli değildi. Kişinin bahsedilen evraklarının yanı sıra o zamana kadar var ise memuriyetleriyle ilgili tercüme-i halini içeren belgeye de ihtiyaç olduğu gibi Osmanlı vatandaşı olması da aranılan şartların başında gelmekteydi. Yani Osmanlı vatandaşı bulunan öğretmen adayın yeterliliğini gösteren üç evraktan birisine sahip olduktan sonra daha önceki memuriyetlerine dair durumunu gösteren belge de dosyasına eklenmekteydi. Bu belgelerin tamamlaması sonrasında göreve başlaması için memuriyetinin tasdikine dair işlemler yapılırdı. Fakat bazı durumlarda ilgili öğretmenin memuriyeti tasdik edilmediği halde görevine başladığı görülmektedir. Bunun eğitim öğretime olabildiğince hızlı başlanabilmesi için başvurulmuş bir yol olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda tasdik tamamlanana kadar ilgili öğretmene maaşının yarısı verilir. Vilayet maarif idaresi bu gibi durumlarda sürenin uzaması sebebi ile mağdur olan öğretmenlerle ilgili işlemlerin bir an önce neticelenmesini maarif nezaretine bildirirdi¹⁹. Ancak istisnai olarak karşılaşılan bu durumların dışında genellikle aday öğretmenin tercüme-i hal varakası, tezkire-i Osmaniye sureti ile öğretmenlik yapmasına imkan tanıyan belgesini, darümuallimin mezuniyet belgesi ile idadi veya rüştiye şahadetnamesi ya da ehliyetnamesini, vilayet maarif idaresine takdimi ile işlemler başlardı. Maarif nezareti de gerekli kaydın ve kontrolün yapılması için bu evrakı ibtidaiye idaresine, muhasebeye, sicil-i ahval ve istatistik şubelerine gönderirdi²⁰. Sicil-i ahval şubesi ilgili kişinin tercüme-i hal varakasının vilayet maarif idaresince onaylı olup olmadığını, tezkire-i Osmaniye'sine yapıştirılması gerekli üç kuruşluk muhacirin pulunun mevcudiyetini ve

¹⁹ Some cibali Şakot mahallesi ibtidai mektebine 1 Ekim 1907'de göreve başladığı halde gerekli tasdik yapılmaması nedeniyle maaşının yarısını alan Mehmed Efendi'nin mağduriyetinin giderilmesi ile ilgili işlemler. Bk. BOA. , *MF.MKT. 1002/45*, H. 20 Ramazan 1325/M. 27 Ekim 1907.

²⁰ Maarif personelinin de artması ile 1894'te personele ait işlerin düzeni için mektubî kalemine bağlı olarak sicil-i ahvâl şubesi ve istatistik şubesi açılır. Burada amaçlanan personelin usulsüz şekilde terfi etmesinin ve iltimasların önüne geçmektir. Bk. Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 35.

beyan edilen bilgilerin doğruluğunu kontrol ederdi. Gerekli kayıt ve kontrollerin ardından atamanın yapılacağı yer maarif müdürlüğüne bilgi verilir. Varsa eksiklikler giderildikten sonra kişinin memuriyeti tasdik olunurdu. Bu işlemin ardından öğretmen ve atandığı okulun ismi gazetelerde ilan edilirdi. Ardından öğretmen ettiği yemin ile işine başlardı²¹. Bu sürece dair misal olarak gösterilebilecek uygulama Ruskebîr ibtidaiyesinde görülmektedir. Buraya öğretmen olarak atanan İbrahim Efendi'nin yeterliliği İşkodra rüştiyesinde yapılan imtihanla tasdik edilir. Yani kendisi darülmua'llimin mezunu olmadığı gibi rüştiye veya idadi mezunu da değildir. Medrese mezunu bulunan İbrahim Efendi'ye vilayet maarif komisyonunca yapılan imtihan sonrasında ehliyetname verilir. Ardından tercüme-i halinde belirtildiği üzere İşkodra'daki Medrese-i Zîr çıkışlı olduğunun aslı da araştırılır. Bu işlemlerin ardından İbrahim Efendi'nin memuriyetinin tasdiki uygun görülmüş ve yemin etmesi gerektiği belirtilmiştir²².

Öğretmen atamasında yapılan işlemlerde beyan edilen hususların araştırılması sırasında bazen gerekli kayıtlara ulaşamadığı oluyordu. Medrese çıkışlı olduğunu tercüme-i halinde belirten kişinin bu beyanı sicil-i ahval şubesince özellikle kontrol edilmekteydi. Buna rağmen belirtilen kayıt sicillerde bulunmadığında durum maarif nezaretine bildirilirdi. Maarif nezareti ise söz konusu vilayete durumu aktararak kişinin şahadetnamesinin ve orada tahsil ettiğine dair şahitlerin bulunmasını ister. Böylelikle resmi kaydı eksik olan, rüştiye veya idadiden mezuniyetine dair kayda bir şekilde ulaşılmayan kişilerin öğretmenlikleri önündeki engel de kaldırılmış olurdu²³. Aynı şekilde göreve atanacak kişinin Osmanlı tabiyetinde bulunması ve buna ilişkin tezkireye sahip olması gerekli şartlar arasındaydı. Kimi hallerde buna riayet edilmediği söylenmelidir. Tabiyet-i Osmaniye tezkiresi olmadığı halde göreve atanan öğretmenler tespit edilmektedir. İşkodra gibi nüfus sayımının vilayetin her yerinde eksiksiz²⁴ olarak yapılmadığı yerlerde bu gibi durumlara rastlamak zaten normaldi.

²¹ Kavaye kız ibtidai mektebi mualliminin görevden alınmasıyla yerine tayin edilen Hafız Mustafa Efendi için yapılan işlemler. Bk. *BOA.*, *MF.MKT.* 582/8, R. 10 Temmuz 1317/M. 23 Temmuz 1901.

²² *BOA.*, *MF.MKT.* 303/35, H. 11 Recep 1314/M. 16 Aralık 1896.

²³ Kavaye ve Draç medreselerinden mezun olduğunu beyan eden Bayram Efendinin durumu. Bk. *BOA.*, *MF.MKT.* 442/1, H. 23 Zilkade 1316/M. 4 Nisan 1899

²⁴ Draç sancağının tamamı ile önce İşkodra sancağında bulunan ve sonradan Draç sancağına ilhak edilen Akçahisar kazası dışında nüfus sayımı yapılmamıştır. Bk. İlkay Erken, "İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Samsun, 2014, s. 91-92.

Nitekim İşkodra'ya bağlı ciballerden²⁵ birisi olan Eşkaril'deki sıbyan mektebi için yeni bir öğretmen atanmasında bu durumla karşılaşırız²⁶.

İşkodra vilayetinde kaza merkezi bulunan kasabalar dışındaki yerlerde yani köylerdeki okulların öğretmen ihtiyacının karşılanmasında ise bahsedilen usullerin dışına çıkılabilmekteydi. Buralardaki öğretmen ihtiyacının karşılanmasında sıkıntı yaşandığında pratik ve geleneksel bir çözüm devreye sokulurdu. Yani okulun bulunduğu yerdeki cami imamının klasik dönemdeki gibi öğretmenlik yapmasına müsaade edilirdi. Ancak bu dönemde cami imamının aynı anda öğretmenlik yapabilmesi eskisi gibi tek başına yeterli değildi. Bu sebepten imamın tıpkı medrese çıkışlıların vilayet maarif komisyonunca yapılan sınavda aldıkları gibi ehliyetname alması şartı aranmaktaydı. Burada ifade edilen yöntemin 1892 tarihinde İşkodra dahilinde Karaina nahiyesinin Eskaiye köyündeki okula cami imamı Umur Efendi'nin atanmasında uygulandığını görürüz²⁷.

Köy okullarındaki öğretmenlerin orada mevcut imamlardan seçilmesi usulüne ekonomik gerekçelerle başvurulduğu söylenebilir. Bununla ilişkili olarak vilayetin dağlık kısımlarında açılması düşünülen on okula öğretmen atamasında bu yöntem uygulanır. Öyleki inşa edilecek okullarla birlikte birer cami açılması da planlanır. Çünkü maarif nezareti zaten bütçesinin yetersiz olduğunu ileri sürerek istenilecek öğretmen maaşlarını karşılayamayacağını belirtir. Gerçekleşen resmi muameleler neticesinde okulların ve camilerin açılacağı köylerin önemi göz önünde bulundurularak paranın nezaret tarafından ödenmesine karar verir. Ancak hem öğretmen hem de imam maaşı vermektense iki işi birlikte yapacak sadece bir öğretmenin atanmasına karar verilir²⁸. Burada ekonomik etkenlerin önemi kadar maarif nezaretince okulların açılacağı yerlerin siyasi durumu da ön plana alınmıştır. Hatta İşkodra'nın birçok yerinde nezaretin mevcut ekonomik güçlüğüne rağmen eğitim giderlerine katkıda bulunduğu görülür.

²⁵ İşkodra vilayetinin kuzeyinde yer alan İşkodra sancağı dahilinde nahiye itibar edildikleri halde nahiye müdürü atanmayan, askeri özellikleri ön planda olan idari birimler bulunmaktadır. Bunların bahsedilen dağlı idaresi ya da cibal idaresine tabi olma düzeyleri bakımından çeşitli aşamaları vardır. Askerî, malî, hukukî ve idarî açıdan tam anlamıyla bu sistemin içerisinde bulunan İşkodra malisya ciballeri buna örnektir. Bk. İlkay Erken, "İşkodra Vilayetinde Nahiye İdaresinin Uygulanması (1868-1912)", Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler'de Akademik Araştırmalar-1, Mehmet Yavuz Erler ve Abdullah Şevki Duymaz (ed.), Gece Kitaplığı, Ankara, 2018, s. 188-193.

²⁶ Eşkaril'in havasına alışamayan Ahmed Efendi'nin istifası ile yerine 160 kuruş maaşla medrese çıkışlı Sırrı Efendi'nin tayinine karar verilir. Ancak bu kişinin tabiyet-i Osmaniye tezkiresinin olmadığı anlaşılır. Durum maarif nezaretine vilayetçe izah edilerek kişinin memuriyete kaydının yapılması istenir. Bk. BOA. , *MF. MKT.* 523/47, H. 9 Cemazeyilevvel 1318/M. 4 Eylül 1900.

²⁷ BOA. , *MF. MKT.* 149/2, H. 12 Safer 1310/R. 22 Ağustos 1308/5 Eylül 1892

²⁸ BOA. , *MF. MKT.* 1-3, H. 1 Zilhicce 1309/M 27 Haziran 1892.

İşkodra'da ibtidailer için öğretmen tedarik edilmesinde sıklıkla başvuru yollarından birisi olan ehliyetname ile medrese mezunlarının atanmasında kimi istisnalar görülmektedir. Vilayet dahilinde bir an evvel yeni okullar inşa edilmesi kaygısının yanı sıra yerel kültüre-dile aşına öğretmenlerin tedarikine dikkat edildiği anlaşılmaktadır²⁹. Kavaye'de 1904 yılında açılan altı iptidai okuluna atanan öğretmenlerin ilgili evrakları incelendiğinde bazı eksiklikler görülür. Adaylardan hiç birisi darülmualimin mezunu değildir. Dört adayın ise rüştiye şahadetnamesine sahip olduğu görülür. Öğretmen adaylarından birisinin ehliyetnamesinin dahi olmadığı, diğer bir tanesinin de ehliyetnamesinde coğrafya ve tarih derslerinden sınava tabi tutulmadığı görülür. Ancak bu okulların yeni açılması ve öğretmenlerin yerel lisana aşına olmaları sebebiyle bahsedilen eksikliklere rağmen öğretmenliklerinin sorun teşkil etmeyeceği belirtilir. Vilayet maarif meclisi tarafından verilen bu karar üzerine öğretmenlerin belgeleri incelenmek ve kayıtları yapılmak üzere ilgili şubelere gönderilir. Ardından gazetelerde memuriyetlerine dair ilan verilmiş, yeminlerini ederek göreve başlamışlardır³⁰. İşkodra vilayetinde imparatorluk genelinde 1869 tarihli maarif nizamnamesine rağmen farklı usullerde öğretmen temin edilme yolları dışında istisnai yolların tatbik edilmek durumunda kaldığı söylenebilir.

Vilayet dahilindeki ibtidailere şartlar elverdiğince atanmaya çalışılan darülmualimin mezunları, idadi ve rüştiye mezunu şahadetnameliler ile vilayet maarif idaresince yapılan imtihanlarda başarılı olan ehliyetnameliler de kimi zaman yetersiz kalmaktaydı. Bu sebeple vilayette öğretmen ihtiyacının giderilmesi için başka yollara başvurulmaktaydı. Kaza merkezlerindeki memurların yine kaza merkezindeki okullarda öğretmen olarak görevlendirildikleri görülmektedir. Üstelik bunun için maaşla alakalı bir düzenleme devreye sokularak aynı anda iki farklı iş için iki maaş alınmasının da önüne geçilmiştir³¹. Böylelikle genel bir şekilde bakıldığında İşkodra vilayetinde darülmualimin mezunları, rüştiye veya idadi mezunları, vilayet maarif komisyonu sınavında başarılı olanlar ile vilayette hali hazırda imamlık ve diğer kamu görevlerini icra edenlerin öğretmen ihtiyacının giderilmesinde kullanıldığı söylenebilir.

²⁹ Tanzimat devrinde Türkçe konuşulmayan yerlere öğretmen atanmasında bu problem ile karşılaşmış ve bu sebeple yerel dile ve kültüre hakim kişilerin öğretmen atandığı görülmekteydi. Ancak bu niteliklere sahip öğretmenlerin tedarik edilmesinde zorlanılmaktaydı. Bk. Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*..., s. 162.

³⁰ BOA. , *MF.MKT.* 799/45, H. 15 Cemazeyilahir 1322/M. 2 Ağustos 1904.

³¹ Leş Kazası müftüsü Hafız Ali Efendi aynı zamanda ibtidai muallimi olarak görev yapmaktadır. Müftü olması sebebiyle aldığı 300 kuruşa ilave olarak muallimliği sebebi ile 230 kuruş daha almaktadır. Ancak maarif nezareti emri gereğince bu gibi durumlarda sadece yüksek maaşın verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bk. BOA. , *MF.MKT.* 854/43, H. 19 Muharrem 1323/M. 26 Mart 1905.

3. Vilayet Dahilinde İlk Kademe Okulların Denetimi

Vilayet dahilinde eğitime dair gösterilen hassasiyet neticesinde sayı ve niteliklerinin artırılmasına çalışılan okulların denetimi işi de yapılmaktaydı. Bu açıdan öğretmenlerin tedarik edilerek göreve başlamasının ardından denetimlerine özen gösterildiği gözlenmektedir. Bunun hem eğitimin mevcut durumunun iyileştirilmesi hem de öğretmenlerin denetimi bakımından gerekli bir unsur olduğuna çeşitli defalar işaret edilmektedir³². Öyleki bu amaçla vilayet dahilinde eğitim kurumlarının denetlenmesi ve merkezden gönderilen talimatların uygulanıp uygulanmadığının tespiti için müfettişler görevlendirilirdi. Bu iş için bazı hallerde merkezden görevlendirilen bir memur yerine idadi mektebi bulunmayan yerlerde rüştiye mektebi muallim-i evveli müfettiş olarak görevlendirilirdi³³. Teftişler esnasında mesleğe devamında sakınca görülen öğretmenlere gerekli işlemler uygulanırdı. İşkodra merkezindeki Ruskebîr ibtidai öğretmeni Receb Efendi yapılan teftişte yetersizliği ve tembelliği sebebiyle görevden alınır. Yerine ise Mehmet Efendi tayin edilir³⁴. Buna benzer bir durum 1897 yılında Draç'a bağlı Sukt köyündeki sıbyan okulunda yaşanır. Osman Eefendi'nin *hoppalık ve hafifliği* sebebiyle memuriyete devamının uygun olmadığı belirtilerek yerine uygun görülen bir başka kişi öğretmen atanır³⁵.

Öğretmenlerin mesleği yapmaya yeterli olup olmadıkları, devamsızlıkları³⁶, genel ahlaka aykırı davranışlarının denetiminin yanı sıra maarif nezaretince belirlenmiş eğitim öğretim programlarına uyup uymadıklarına da bakılırdı. Hatta bunun için 1892 tarihinde ibtidailere yönelik bir program hazırlanır. Bu programda öğretmenlerin ahlaksızlıklarına ya da müfredata yönelik uyumsuzlukları tespit edilirse görevden alınacakları belirtilir³⁷. Bu sebepten dolayı öğretmenlerin görevlerini ifada yetersiz kalmaları işlerine son verilmesi için geçerli bir nedendi. Ancak denetimler esnasında önceden belirlenmiş kaidelere harfîyen uyulduğunda vilayet dahilindeki bazı okulların öğretmensiz kalması gibi bir durum ortaya çıkabilecekti. Bu ise istenmeyen bir neticeydi. Bu gerekçe ile eğitime bir şekilde devam edilmesi için kimi zaman teftişler neticesinde yetersiz olduğu belirlenen öğretmenin görevine hemen son verilmediği oluyordu. Bu gibi durumlarda görevine son

³² Mustafa Sâti Bey ve Eğitime Dair Lâyihaları, s. 66.

³³ 1895 yılında İşkodra rüştiye mektebi muallim-i evveli Davud Efendi müfettiş olarak görevlendirilir. Bk. BOA. , ŞD. 205/22, H. 25 Zilhicce 1312/M. 20 Mayıs 1895.

³⁴ 18 Temmuz 1881'de İşkodra vilayetinin talebi doğrultusunda ilgili öğretmen atamasının kaydı icra edilir. Bk. BOA. , MF.MKT. 68/40, H. 9 Şevval 1298/M. 3 Eylül 1881.

³⁵ BOA. , MF.MKT. 442/1, H. 4 Şaban 1316/M. 18 Aralık 1898.

³⁶ 1903 yılında Hamidiye köyü iptidai öğretmeni Mahmud Efendi'nin devamsızlığı sebebiyle görevine son verilir. Yerine Ramazan Efendi atanır. Bk. BOA. , MF.MKT. 698/56, H. 24 Muharrem 1321/M. 22 Nisan 1903.

³⁷ Gökmen, "Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin...", s. 162.

verilecek öğretmenin yerine başkası bulunana kadar çalışmasına izin veriliyordu³⁸.

Okullarda merkezi müfredat ve programlara uyulup uyulmadığı ile yeni usulde eğitim verilip verilmediği teftişlerde dikkat edilen diğer hususlardandı. 1902 yılında bu amaçla görevlendirilen maarif katibi Feyzi Efendi Draç, Tiran, Şiyak ve Kavaye kazalarındaki ibtidaileri teftiş eder. Draç'ta rüştiyenin alt katında yeni usulde ve talimatlara uygun olarak eğitim veren ibtidaiden bahseder. Tiran kazası rüştiye mektebi muallimi de program dahilinde eğitim vermekte ise de kasabadaki beş-altı iptidaiden ancak iki-üç tanesinin yeni usul ile eğitim verdiğini nakleder. Eski usulden kurtulamayan bu öğretmenlerin bir kaç yeni usul kitap ve risaleden başka yeni usule dair bir şey bilmediklerini belirtir. Ardından Şiyak kazasındaki ibtidai mektebinin muallimi Ali Efendi'nin program dışına çıkmadan eğitim vermesi konusunda ihtar edildiğini beyan eder. Kavaye kazası merkezinin büyük bir kasaba olduğu halde ibtidai muallimi Said Efendi'nin gönderilen emir ve talimatlara kulak asmayarak keyfine göre eğitime devam ettiğinden uyarıldığını, ancak bunu sürdürdüğünden azledildiğini söyler. Said Efendi yerine tayin edilen ve rüştiyenin ibtidaiye ile birleştirilmesinden beri muallimi-i evvelik vazifesini sürdüren Mustafa Efendi'nin ise vazifesini terk ederek kayınpederi ile ticaretle meşgul olduğu tespit edilir. Ayrıca Mustafa Efendi eğitim verdiği öğrenci sayısını 20 olarak gösterse de okula ancak beş-altı öğrencinin devam ettiği anlaşılır. Hatta usulsüz bir şekilde bazı öğrencilere şehadetname verdiği ve bu sebeple göreve devamına imkân olmadığı da eklenir. Teftiş görevini ifa eden Feyzi Efendi kendisinden önceki müfettişler hakkında da bilgiler verir. İşkodra'daki okulların ıslah ve teftişi için görevlendirilen Celal Bey'in bir gün akşamüstü Kavaye'de öğretmenleri çağırıp tenbihatta bulunduktan sonra okulu dahi görmeden Şiyak kazasına geçtiği, Şiyak hükümet konağında kaymakam ile sohbet edip bu sefer öğretmenleri de görmeden Draç'a gittiği, Draç'ta rüştiye mektebinin alt katındaki ibtidai mektebini gördüğü ve oradan İşkodra'ya vapur ile vardığı Feyzi Efendi tarafından yapılan incelemeler ile anlaşılmıştır. Feyzi Efendi tarafından yapılan teftiş sonrasında Tiran ve Şiyak ibtidai öğretmenlerine gerekli tembihatların yapılmasına karar verilir. Kayınpederi ile ticaret yapan, haksız yere şahadetname veren ve öğrenci sayısını yanlış bildiren Kavaye rüştiyesi muallim-i evveli Mustafa Efendi ise görevden alınır³⁹. Buradan anlaşıldığı kadarıyla teftişin yanı sıra teftiş yapan görevlinin de işiyle ilgili kaygıları taşıyor olması maksadın hasıl olması açısından önemlidir. Diğer türlü kağıt üzerinde sorunsuz bir şekilde eğitime devam edildiği kaydı

³⁸ Şiyak Kazası Amanos Köyü ibtidai öğretmeni Zeynel Efendi için böyle bir işlem yapılır. Yerine ehil bir öğretmen bulunana dek görevine devam eder. Bk. BOA. , *MF.MKT.* 799/30, H. 13 Cemazeyilahir 1322/M. 25 Ağustos 1904.

³⁹ BOA. , *MF.MKT.* 667/38, H. R. 26 Eylül 1318/M. 9 Ekim 1902.

tutulurken aslında durum böyle değildir. Okullardaki öğrenci sayılarından öğretmenlerin yeterlilikleri ve görevleri ile olan münasebetlerinin yerinde tespiti bu açıdan önemlidir ve Osmanlı idaresi de bu durumu kavrayarak eğitimde denetimlere önem vermiştir.

Vilayet dahilindeki teftişler olağan-düzenli bir şekilde yapıldığı gibi şikayetler sebebi ile de yapılmaktaydı. Bir yerdeki ahalinin ya da idarecilerin şikayeti bunun için yeterliydi. Ayrıca herhangi bir şekilde mağdur olan öğretmenlerin de şikayeti teftişlerin yapılmasına imkan sağlamaktaydı. Akçahisar kazası dahilindeki on ibtidaideki öğretmenlerin maaşlarını ödemeyi reddeden kaymakamın bu işlemi üzerine tahkikat yapmak üzere Draç polis komiseri İbrahim Efendi görevlendirilir. Kaymakam bahsedilen öğretmenlerin görevlerine devam etmediklerini ileri sürmektedir. Hatta öğretmenlerin görevli oldukları okulların da aslında mevcut olmadığını iddia etmektedir. Ancak yapılan tahkikat ile okulların bulunduğu ve maarif komisyonları tarafından da öğretmenlerin devamsız olmadığı görülür. Teftiş neticesinde kaymakam tarafından el konulan maaşların ödenmesine karar verilir⁴⁰.

Sonraki yıllarda ibtidailerin daha sistemli bir şekilde denetlenmesi girişimi olur. İstanbul hukuk mektebi müstahdemlerinden İdris imzalı bir dilekçede kendisinin İşkodra vilayeti dâhilindeki iptidailerin teftişi için kurulması planlanan⁴¹ seyyar mübaşirlikle görevlendirilmesi talebinde bulunur. Bu dilekçe üzerine İşkodra vilayeti maarif müdüriyeti vilayetteki iptidailerin denetlenerek öğretmenlerin devamlarının da düzene sokulabileceğinden böyle bir kurumun tesisini destekler ve durumu maarif nezaretine iletir. Ancak maarif nezareti İşkodra vilayetinin maarif bütçesinin böyle bir memuriyetin giderlerini karşılamaya müsait olmadığı gibi nezaretin bütçesinin de buna müsait olmadığını beyan eder. Ayrıca bu gibi teftiş işlerinin önceden olduğu gibi vilayet dahilindeki idadi mektebi müdür ve öğretmenlerinin yok ise rüştiye öğretmenlerinin yetki alanında olduğunu ve öyle de devam edilmesi gerektiğini bildirir. Neticede İşkodra vilayeti için seyyar müfettişlik açılması planlanan lakin maddi yetersizlikler nedeniyle tesis edilmeyen bir girişim olarak kalır⁴².

Öğretmenlerin denetlenmesi neticesinde uygunsuzlukları tespit edilenlerin memuriyetine son verilmekteydi Bu ise beraberinde şikayetleri de getirmekteydi. Öyleki öğretmenlerin çeşitli nedenlerle görevden alınmaları neticesindeki işleme kimi zaman itirazlar yapılmaktaydı. 1902

⁴⁰ BOA. , *MF.MKT. 1037/2*, H. 28 Safer 1326/M. 1 Nisan 1908.

⁴¹ II. Abdülhamit devrinde ilköğretim kurumlarının ıslahı için seyyar müfettişlerin görevlendirilmesi, kaza merkezlerinde muntazam ve büyük binalarda usul-ü cedid üzere eğitim veren birer ibtidai okul açılması düşünülmüştür. Bk. Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 84.

⁴² BOA. , *MF.MKT. 1069/69*, H. 8 Recep 1326/M. 6 Ağustos 1908.

yılında Hamidiye köyü ibtidai öğretmeni Mahmud Efendi görevinden sebepsiz yere azl edildiği ve bu sebeple ailesinin sefalet içinde olduğundan göreve tekrar iadesini ister. Ancak yapılan tahkikat neticesinde Mahmud Efendi'nin işe başladığından beri uyarılmasına rağmen devamsızlığında ısrar ettiği görülür. Üstelik yapılan şikâyetler neticesinde bu durum kendisine sorulduğunda devamsızlığını kendisi de beyan etmiştir. Ayrıca devamsızlığı için meşru bir sebep dahi ileri sürmez. Neticede Mahmud Efendi'nin itirazı sonuçsuz kalarak memuriyete devamına müsaade edilmez⁴³.

Vilayet dahilindeki okullardan birisinde görevlendirilmiş öğretmenin yapılan denetimler neticesinde işine son verilmesi ya da görev yerinin değiştirilmesi gibi haller dışında öğretmenin istifası ile de görevi sonlanmaktaydı. Öğretmenlerin çeşitli gerekçeler göstererek görevlerinden istifa etmeleri sıklıkla görülme de yaşanan durumlardandır. İstifa gerekçeleri ise genellikle sağlık sorunları ile ilgilidir. Bu ise hemen her defasında görev yapılan yerin havası-suyuyla uyuşmamak şeklinde ifade edilmekteydi. Nitekim bu gerekçe sadece öğretmen olarak vazifeli olan memurlar değil vilayetteki diğer memurlar için de bir gerekçe olarak ileri sürülmektedir⁴⁴.

Denetim neticesindeki uygunsuzlukları tespit edilenlerin görevlerine son vermesi dışında bizzat öğretmenlerin istifasının yanı sıra geçici olarak görevden çekildiği durumlar da vardır. Bu gibi durumlar genellikle hacca gitmek arzusundaki öğretmenlerin izin dilekçelerinde görülmektedir. Bu ücretli bir izin olmakla birlikte hacca gitmek isteyen öğretmenin bu süre zarfında kamu hizmeti olan eğitim işinin aksamaması için yerine ücretini yine kendi maaşından karşılamak üzere bir vekil bırakmasıyla gerçekleşmekteydi. Yapılan işlemler daha sonra maarif nezaretince tetkik edilmekte, izin talebinde bulunan öğretmenin bilgilerinin mevcut kayıtlarla uyuşup uyuşmadığına da bakılmaktaydı⁴⁵. Bazı hallerde ise vilayetçe duruma ilişkin bildirilen bilgiler maarif nezareti kayıtlarıyla

⁴³ Hatta yerine tayin edilen Şiroke köyü ibtidai öğretmeni Ramazan Efendi'nin işe başladığı ve ailesinin tasdiki ile gazetelerde ilanının da yapıldığı bildirilmiştir. Bk. BOA. , *MF.MKT.* 698/56, R. 8 Mart 1819/M. 18 Mart 1903.

⁴⁴ Nitekim Tuz kaza merkezindeki iptidai öğretmeni Mehmed Hamdi Efendi bu gerekçe ile istifa etmiş ve istifası maarif nezaretince kabul görmüştür. Bu şekilde yerine başka birisinin atanması için işlemlere hemen başlanmıştır. Bk. BOA. , *MF.MKT.* 1091/57, R. 18 Kanunievvel 1324/M. 31 Aralık 1908.

⁴⁵ Reç köyü sıbyan mektebi muallimi Mehmed Efendi Hacca gitmek üzere verdiği dilekçesinde yerine vekil bırakacağını bildirir. Bunun üzerine vilayet ile maarif nezareti ilgili birimleri arasındaki yazışmalar neticesinde kendisine hacca gitmesine müsaade edilir.(Bk. BOA. , *MF.MKT.* 760/65, R. 12 Kanunisani 1319/M. 25 Ocak 1904.) İşkodra merkezdeki Paruce ibtidai öğretmeni İsmail Efendi de aynı şekilde maaşı kendisi tarafından ödenmek üzere bir vekil tayin ederek hac vazifesini yerine getirmek üzere izin ister. Bu talep kabul görür. Bk. BOA. , *MF.MKT.*1028/61, H. 11 Zilkade 1325/M. 16 Aralık 1907.

uyuşmamaktaydı. Örneğin Kavaye kazası Kabalı Camii Şerif ibtidai okulu öğretmeni Hacı Mustafa Efendi yerine Hafız Arif Efendi'yi vekil bırakarak hacca gitmek arzusunu ifade eder ve kendisine izin verilir. Ancak yapılan tahkikat neticesinde kayıtlarda bahsedilen okula Hasan Efendi'nin 14 Haziran 1903 yılında öğretmen olarak atadığı görülür. Bu sebeple Hasan Efendinin işine son verilme sebep ve tarihi ile yerine Mustafa Efendi'nin ne zaman atandığının araştırılması İşkodra vilayeti maarif müdüriyetinden maarif nezaretince istenir. Vilayetin maarifle ilgili işlemlerinin merkez idarece titizlikle takip edildiği bu yaklaşımdan anlaşılmaktadır⁴⁶.

4. Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Devri itibariyle yoğun bir şekilde merkezi idareyi güçlendirmek hususundaki çabaları beraberinde eğitimin de merkezileşmesini getirir. Eğitimin merkez idare tarafından düzenlenmesi ise Tanzimat'ın her alanında ihtiyaç duyduğu yetişmiş eleman ihtiyacının karşılanması bakımından önemlidir. Yani Tanzimat aydınları devletin içinde bulunduğu durumu net bir şekilde görerek buna dair çözüm yolunu da belirlemiştir. Müfredatının ve öğretmenlerinin devlet tarafından önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde düzenlendiği okullar bunun en belirgin unsuruydu. Ancak burada istenilen seviyede öğrencilerin mezun edileceği düzeydeki okulların kurulabilmesi ve çoğaltılabilmesi bu düzeyde eğitim verebilecek öğretmen ihtiyacının giderilmesi ile mümkündü. Bunun da farkında olduğundan vakit kaybedilmeden yeni usulde eğitim verecek okullarda öğretmenlik vazifesini icra edecek öğretmenleri yetiştirmek üzere darülmualimin okulları kurulur. Lakin bu okulların istenilen hızda imparatorluk genelinde yaygınlaşamaması ilk kademe eğitimde istenilen süratte dönüşüme engel olur. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde eğitime dair en teferruatlı ve sistemli yaklaşım sonucunda hazırlanan 1869 tarihli maarif nizamnamesinde öğretmenlerin temin edileceği kaynağın sadece darülmualimin mezunları olacağı lafzına rağmen buna uyulmaz. İhtiyacın bu okullardan mezunlar ile karşılanamaması bunun esas nedenidir. Böylece eskiden olduğu üzere öğretmenlik vazifesini yerine getiren medrese mezunlarının görevlerine devamı yoluna başvurulur. Ancak bunda ön şart olarak vilayet maarif komisyonlarınca yapılacak imtihanlarda başarılı olmak gerekmektedir. Neticede eğitime dair yeniliklere ve yeni tarzda eğitime olan yeteneklerinin ölçüldüğü sınavda başarılı olan medrese mezunları da öğretmenlik yapabilecekti. Ayrıca Tanzimat devrinde sayıları hızla artan rüştiye ve idadi okulları mezunları da doğrudan öğretmenlik yapmaya muktedir kabul edilmekteydiler. İşkodra vilayeti dahilindeki ilk kademe okullarında görevli öğretmenlerin temin edildikleri havza bu şekilde genel uygulama ile uyumludur. Vilayet dahilindeki okullarda öğretmenlik yapmak üzere

⁴⁶ BOA. , *MF.MKT. 1032/70*, H. 26 Zilkade 1325/M. 31 Aralık 1907.

yeterli sayıda darülmualimin mezunu olmadığından rüştiye ve idadi mezunları ile ehliyetnameli medrese mezunlarının öğretmen olarak atandıkları görülmektedir. Bunların da yetersiz kaldığı durumlarda ise vilayet dahilinde idari birimlerde zaten görevlerini ifa eden memurların ayrıca öğretmenlikle ilgili ihtiyaçlarda kullanılır. Bunun en belirgin örneği ise köy okullarında karşımıza çıkar. Köylerdeki imamların ayrıca bir maaş almadan ve yeni usulde eğitime dair bilgilerinin denetimi ardından öğretmenlik yapmasına müsaade edilir. Hatta bu durum maarif nezaretinin bir çok yenilik girişimlerinde elini kolunu bağlayan bütçe sorununa da bir çözüm olarak görülür. Vilayet genelinde açılması düşünülen ve gerekli görülen okulların mali kaynak eksikliği nedeniyle açılmamasını istemeyen maarif nezareti nizamnamede belirtilmediği halde bu duruma izin verir. Aksi halde eksik bir şekilde de olsa verilen eğitim öğretim faaliyeti aksayacaktı.

Vilayet genelinde okulların sayılarının ve buralarda görevli öğretmenlerin niteliklerinin artırılması girişimlerinin diğer bir yönü de denetimdir. Osmanlı Devleti eğitimde yapmaya çalıştığı dönüşüme dair uygulamadaki aksaklıkları hemen tespit etmek amacıyla denetime önem verir. Bunun için hem merkezden gönderdiği hem de vilayet dahilindeki idadi ve rüştiyelerdeki idarecilerden görevlendirdikleri müfettişlerle bu işi görmek yoluna gitmişlerdir. Okulların ve öğretmenlerin denetimi ile merkez idare eğitimde yapılan ıslahatların ne derece tatbik edildiğini yerinde görmek istemiştir. Bunun bir diğer yanı ise devlet istatistiklerinin oluşturulması sürecinde vilayetin idari birimlerinden iletilen eğitim öğretim sayılarının gerçekliğinin kontrol edilmesidir. Yeni usulde eğitimin verildiğine dair kaydın tutulduğu okulda görevli öğretmenin gerçekten bu seviyede olup olmadığı, merkez nezaretin belirttiği müfredata uyulup uyulmadığı, beyan edilen öğrenci sayısının gerçekliğinin denetimi yapılmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti iyileştirilmesi gereken bir eksiklik olarak gördüğü eğitim alanında bütçesindeki imkansızlıklara rağmen öncelik vermiştir. Ancak tüm alanlarda olduğu gibi yeniliklerin ve ıslahatların uygulayıcısı olan insan faktörünün yetişmesinin bir zaman meselesi olduğunun bilincinde olunarak genel bir şekilde belirlenen kaidelerin zaman zaman dışına çıkılmak zorunda kalınmıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Malzemesi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maarif Nezareti Mektub Kalemi Evrakı (BOA. , *MF.MKT.*)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şûrâ-yı Devlet Evrakı (BOA. , *ŞD.*)

“Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”, *Düstur*, C. 2, Tertip 1, Matbaa-yı Amire, 1289, ss. 184-226.

2. Kütüphane Malzemesi

Altın, Hamza, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Ve Öğretmen Yetiştirmedeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1, 2008, ss 271-283.

Balci, Cahit, “Mektep (Osmanlılar’da Mektep)”, *DİA*, C. 29, 2004, ss. 6-7.

Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar-Yorumlar-Tetkikler, İsmail Kara ve Ali Birinci (haz.), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, ss 467.

Cihan, Ahmet, *Osmanlı’da Eğitim*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2014, ss 247.

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, ss

Erken, İlkey, “ İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Samsun, 2014, ss 154.

Erken, İlkey, “İşkodra Vilayetinde Nahiye İdaresinin Uygulanması (1868-1912)”, *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler’de Akademik Araştırmalar-I*, Mehmet Yavuz Erler ve Abdullah Şevki Duymaz (ed.), Gece Kitaplığı, Ankara, 2018, ss 666.

Gökmen, Ertan, “Aydın Vilayeti’nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi”, *OTAM*, S. 20., 2006, ss. 149-173.

Halis, İsa, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi*, Serhat Kitabevi, Konya, 2005, ss 151.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi; Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, C. VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, ss 631.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı’da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014, ss 232.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, ss 184.

Mustafa Sâti Bey ve Eğitime Dair Lâyihaları, Uğur Ünal ve Togay Seçkin Birbudak (haz.), Murat Kitabevi, Ankara, 2010, ss 146.

Saydam, Abdullah, “Tanzimat Devri Reformları”, *Türkler*, C. 12., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 782-804.

Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, (çev.) Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, ss 430

Şanal, Mustaf, “II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, C. 3. , Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2011, s. 375-403.

Tekeli, İlhan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2. , İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss 456-475.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, ss 221.

TÜRK GAZETELERİNE GÖRE 1946-1950 YILLARI ARASINDA TÜRK- İTALYAN İLİŞKİLERİ

*According to Turkish Newspapers Turkish- Italian Relations between
1946-1950*

Hande EROL*

Öz: Türkiye ve İtalya, Akdeniz’de ortak çıkarları bulunan, ortak tarih ve değer paydaları olan iki bölgesel güçtür. İki ülkenin bölgesel ve uluslararası sorunlara çözüm bulunması konusunda işbirliği içinde çalışma isteği mevcuttur. Bu çalışma İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde iki ülke arasındaki bu ilişkileri sadece siyasi açıdan değil, ticari ve sosyo- kültürel açılarından da incelemektedir. Çalışmanın yöntemi açısından incelenen dönemin (1946-1950) kaynakları kısıtlı olması sebebiyle, çalışmanın esas kaynakları olarak döneme en iyi şekilde ışık tutan gazeteler ve dergiler taranmıştır. Ayrıca çalışma, Ankara Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinden faydalanılarak desteklenmiştir. Çalışmanın giriş kısmında Türk Milli Mücadelesi diye adlandırılan dönemde Türk- İtalyan İlişkileri, ikinci kısmında Atatürk Türkiye’si ile Mussolini İtalyası dönemi, üçüncü kısımda İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk- İtalyan ilişkileri, son kısımda da İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türk- İtalyan İlişkileri incelenmiştir. Çalışmanın vardığı tespit; 1946- 1950 yılları arasında İtalya ve Türkiye arasındaki dostça ilişkiler siyasi ve ticari ilişkilerde olduğu kadar sosyo-kültürel ilişkilerde de kendini göstermiş ve İtalya Türkiye’nin vazgeçilmez bir ortağı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İtalya, Türk-İtalyan İlişkileri, İkinci Dünya Savaşı.

Abstract: Turkey and Italy are two regional powers that share common interests, common history, and common values in the Mediterranean basin. In this respect, it would be appropriate to define Turkish-Italian bilateral relations as a strategic partnership. This study try to explain political, social and cultural relations between the Turkey and Italy. Main sources of this study is newspapers and archive documents. In the first part of this study examined Turkish- Italian relations during the Turkish National Struggle Era. In the second part of study examined Turkey of Atatürk’s and Italy of Mussolini’s. In the third part of study examined Turkish- Italian relations during the World War II and in the last part of study examined Turkish- Italian relations after the World War II. According to this study, in Italy, it was defeated in Second World War after the regime change occurred from the Turkish-Italian relations was followed by a friendly looking.

Keywords: Italy, Turkish- Italian Relations, World War II.

* (Dr. Öğr. Üyesi); Gümüşhane Üniversitesi, Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Bölümü, Gümüşhane-Türkiye. Email: handezeyneperol@outlook.com; **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0002-0525-3846>

1. Giriş

19.yüzyılın sonlarında ulusal birliğini sağlayan İtalya, 20.yüzyıl başlarında emperyalist rekabet ortamında gözünü Akdeniz Havzası'na dikmiş kendisini kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak görerek, bu politika çerçevesinde Osmanlı topraklarını hedef seçmiştir.¹ Daha 19.yy'ın başlarından itibaren kendisine hedef seçtiği Tunus'un Berlin Kongresi'nde siyasî dengeler çerçevesinde Fransa'ya 'hediye' edilmesinin ve 1881'de Fransa tarafından işgal edilmesinin ardından İtalya ilk başlarda uzak bir coğrafya olan Habeşistan'ı elde etmeye çalışmış ancak burada da başarısız olmasından sonra yönünü Osmanlı'nın Afrika'nın kuzeyinde egemenliği altında kalan son toprak parçası olan Trablusgarp'a çevirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bir çöküş dönemi yaşadığının farkında olarak politikalar geliştiren İtalya, Avrupa siyasî dengelerini çok iyi okuyarak çeşitli manevralarda bulunmuş ve Trablusgarp'a yönelik girişeceği hareket için bütün büyük Avrupa devletlerinin onayını almıştır.² 26 Nisan 1915 tarihinde ise İtalya, İngiltere ve Fransa ile imzaladığı Londra Anlaşması ile I.Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri safında katılmayı kabul etmiştir. Buna göre, İtalya'nın Osmanlı topraklarındaki menfaatlerini içeren 9.madde “*Asya Türkiye'sinin tamamen paylaşılması halinde, İtalya'nın Akdeniz Bölgesi'nde adilane bir pay almasını tasdik ederler*” şeklindeydi.³

Böylece İtalya, Anadolu üzerinde tatmin edici menfaatler elde edince savaşa girmiştir. Ancak İngiltere ve Fransa'nın geri kalan Anadolu'yu kendi aralarında paylaşmaları sonucunda imzalanan Sykes-Picot Anlaşmasını daha sonradan öğrenen İtalya'nın müttefikleri ile olan ilişkileri gergin bir safhaya girmiştir çünkü İtalya Anadolu'daki payının Fransa'dan daha az olacağını öğrenmişti.⁴ Bu sebeple imzalanan St. Jean de Maurienne Anlaşması ile Rus hükümetinin de onaylaması şartıyla İtalya'ya İzmir vaat edildiği gibi İzmir'in kuzeyi, Afyon'un güneyi, Kızılırmak'ın güneyi de verilmişti.İtalya'nın Anadolu'ya sahip çıkmasının tek nedeni, elbette ki sadece Eski Roma İmparatorluğu'nu diriltmek değildi. İtalya bir Akdeniz ülkesi olmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik hayatında çok küçük bir yer tutuyordu.⁵

¹ İlhan Uzgel, “Batı Avrupa İle İlişkiler” *Türk Dış Politikası*, (1919-1980), Ed. Baskın Oran, c.I, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s.151.

² Hasan Tevfik Güzel, “Hasta Adam” Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı”, *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, Mart/March 2017, Yıl/Vol. 2, No. 1, s.114.

³ Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002, s.20-21.

⁴ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999,s.9.

⁵ Kadir Gündoğan, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990, s.48.

İtalya; Roma İmparatorluğu'nun tabii mirascısı olarak görmüş ve o devletin egemen olduğu coğrafyada ve bu arada Anadolu'da tarihi hak iddia etmiştir. Öyle olunca da, I. Dünya Savaşı öncesinde başlayan Anadolu'ya arkeoloji heyetleri göndermenin anlamı; geçmiş olduğu kadar geleceği de keşfetmek olarak görülmüştür. Osmanlı Hükümeti; İtalya'nın Anadolu'ya nüfuzunda öncü birlikler gibi rol oynayan arkeoloji heyetlerinin çalışmalarından rahatsız olmuştur. İtalya'nın amacı her ne kadar bilimsel görünse de bu çalışmalar yerleşme planları kurdukları Batı Anadolu'yu keşif çalışmalarıydı.⁶

1918 yılında Mondros Mütarekesi'nin ardından başkentteki işlerini yüksek komiserler aracılığıyla yürüten devletlerden biri olan İtalya, bu iş için Kont Carlo Sforza'yı İstanbul'a göndermiştir.

“Türkler'e karşı sömürgeci olarak değil, bir dost olarak geldiğimi göstermeyi arzu ediyorum” diyen Sforza, İtalya'nın Türkiye'ye karşı izlemesi gereken politikanın ana hedeflerini şu şekilde belirlemiştir; *“İtalya, Türkiye'nin bütününe endüstrisi için bir pazar olarak bakmalıdır. Bu yüzden bir çatışmaya karşı çıkmalıdır. Bunun içinde Türkiye ile her iki taraf için de tatminkar sayılacak bir barış yapmayı kabul ve arzu etmenin gerekli olduğunu ve Türkler'in hoşnutluğunu kazanmanın bizim için de elde edilmesi mümkün olan tüm menfaatlerin en güvenilirini olacağına inanıyorum.”*⁷

Hedeflerine ulaşmak için farklı metotlar izleyen İtalya, bu doğrultuda işgallerden önce büyük propagandalar yaparak halkı bu duruma hazırlıyor, hedefindeki bölgeleri ziyaret ederek, halkın İtalyan askerlerine alışmasını sağlıyor ve işgallere hukuki dayanak bulmak için önceden hazırlanmış asayişsizliklere sebep oluyordu.⁸ Bu politikadaki amaç, halkla kurulan iyi ilişkiler sayesinde İtalyan endüstrisi için büyük avantajlar sağlayabilecek zenginliğe sahip işgal bölgesini en azından yarı sömürge haline getirmektir.⁹ Bu düzenli ve sistemli işgal politikaları sayesinde, 28 Mayıs 1919 tarihinde İtalyanlar, Antalya ile başlayan işgallerini Konya, Menteşe sahilleri, Bodrum, Marmaris, Fethiye, Kuşadası, Selçuk, Söke, Milas, Çine, Burdur ve Muğla'yı da kapsayacak şekilde genişlettiler. Bu işgallerden sonra İtalyanlar, bölgedeki halkla iyi ilişkiler kurmaya devam etmiş, onlara himaye vesikaları dağıtmış, hastane gibi kuruluşlar açarak halkı ücretsiz tedavi etmişlerdir. Türkiye'de bu şekilde devam eden dostça ilişkiler Avrupa başkentlerinde ve özellikle Roma'da da sürüyordu.

⁶ Mevlüt Çelebi, “Antalya Bölgesi'nde İtalyan Arkeoloji Heyetleri”, *ADALYA X*, 2007, s.12.

⁷ Mevlüt Çelebi, “Mondros Mütarekesi'nden Sonra Batı Anadolu'da İtalyan Faaliyetleri”, *Ege Üni. Edb. Fak. Tarih İnc. Dergisi*, XIII, İzmir, 1998, ss.146-147.

⁸ Gündoğan, a.g.t., s.49.

⁹ Çelebi, a.g.m, s.130.

Kemalist temsilciler, Roma'da silah ve mühimmat satın alınması ve Türkiye'ye gönderilmesi faaliyetlerini de sürdürüyordu.¹⁰

12 Mart 1921 yılında Londra'da Ankara Hükümeti'ni temsil eden Hariciye Vekili Sami Bey ile İtalya arasında bir anlaşma imzalanmış ancak bu anlaşma Misak-ı Milli'ye uymadığı için yürürlüğe girmemiştir. Anlaşmaya göre, İtalya'nın İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye bırakılması konusunda desteğine karşılık bu ülkeye Antalya, Burdur, Muğla, Isparta, Afyon gibi bölgelerde ekonomik imtiyazlar verilecekti. Ayrıca İtalyan Hükümeti en geç barış anlaşması tasdik edildiği tarihte iki ülke arasında yapılan anlaşma uyarınca halen Osmanlı topraklarındaki birliklerini çekeceğine dair resmi güvence vermekteydi.¹¹ Bu olaydan sonra Anadolu'da Yunanlılara karşı verilen bağımsızlık mücadelesinin başarılı olmasının İtalya üzerinde de etkili olacağını düşünene Mustafa Kemal haklı çıkmış ve İtalyanlar 5 Temmuz 1921 tarihinden Anadolu'dan çekilmeye başlamışlardır.

2. Cumhuriyet Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri

Milli Mücadele döneminde, Türk bağımsızlık hareketine her türlü desteği vermiş olan İtalya ile ilişkilerimiz, Lozan Anlaşması'ndan sonra İtalya'nın yayılmacı siyaseti nedeniyle bozulmuş¹² İtalya bu dönemde Türkiye'nin dış politikasında hep dikkate almak zorunda olduğu bir ülke olmuştur. Bunun sebebi şüphesiz 1922 yılında yönetimi ele geçiren Benito Mussolini önderliğinde, faşist rejimin tüm İtalya'ya hakim olmasıdır.

İtalya'da faşist dönemin dış politikası tamamıyla Mussolini'nin kişisel görüşlerini yansıtmaktaydı. Mussolini'ye göre, “ İtalya genişleyen bir devletti, ekonomik ve toplumsal bakımdan genişlemek isteyen her devlet için de emperyalizm vazgeçilmez bir zorunluluktur.”¹³

Mussolini 1923 yılında İtalyan parlamentosunda yaptığı “ Adriyatik Denizinin İtalya'ya yetmeyeceğini söylüyor ve Akdeniz'e açılmanın gereğinden” söz ediyordu.¹⁴

Bu dönemde Türkiye ile İtalya arasında ilk ciddi problem Musul meselesi sırasında yaşanmıştır.¹⁵ Buna göre, İngiltere, İtalya'ya Güneybatı Anadolu'yu vaat ederek Musul konusunda Türkiye'ye karşı yanına çekmiştir. Türkiye, Musul'u kuvvetle almak teşebbüsünde bulunduğu

¹⁰ Cemil Özgül, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 1989, s.94.

¹¹ Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türkiye Sorunu* (1919- 1923), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s.142.

¹² Mevlüt Çelebi “Atatürk Dönemi Dış Politikasında İtalya Faktörü”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.16, Ankara, 2002, s.662.

¹³ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, c.II, İmge Kitabevi, Ankara, 1989, s.11.

¹⁴ Uzgel, *a.g.m.*, s.293.

¹⁵ Köstüklü, *a.g.e.*, s.432.

takdirde İtalya'nın Anadolu'ya asker çıkaracağı söylentileri dolaşmaya başlamış Mussolini'nin 1926 yılında Trablusgarb'ı ziyareti sırasında yayımlacı hedeflerini yinelemesi Türkiye'nin kaygılarını daha da arttırmıştı.¹⁶

1927 yılında gerçekleşen Milano Görüşmeleri sonucu imzalanan Tarafsızlık Anlaşması'na göre taraflar aralarında çıkan anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözeceklerdi.¹⁷ 1932 yılında 1928 Türk-İtalyan Anlaşması 5 sene süre ile uzatılmış ve iki ülke arasında bir protokol imzalanmıştır. Bu görüşmelerin sonucu olarak da İtalyan hükümetinin Türkiye'ye 25-30 milyon liralık kredi açması kararlaştırılsa da söz konusu kredi hiçbir zaman verilmemiştir. Bu arada Tevfik Rüştü Aras ve İtalyan elçisi Pompeo de Aloisi arasında 4 Ocak 1932 tarihinde Ankara'da yeni bir anlaşma imzalanmış buna göre, Meis Adası etrafındaki 30 adadan 19'u Türkiye'ye 11'i de İtalya'ya verilmek suretiyle iki taraf arasında paylaştırılmıştır.¹⁸

Bu yıllarda Türk-İtalyan ilişkilerinin odak noktasını oluşturan Oniki Ada ve Meis ile ilgili tarihsel sürece baktığımızda; Lozan Anlaşmasından sonra Oniki Adanın egemenliği İtalya'ya verilmiş, Türkiye bu duruma karşı çıkmamış, Yunanistan ise Oniki Adanın İtalyan egemenliğinde kalması meselesine “ adaların gelecekteki kaderlerinin belirlenmesi” hususunda rezerv koymuştu.¹⁹

1928 Anlaşması ile Meis Adası ve civarındaki adacıklar için İtalya ile tekrar başlayan görüşmeler bir sonuç vermemiş, bu sorun Lahey Adalet Divanı'na havale edilmişti. Ancak bu havalenin sonucu beklenmeden 1932 yılında her iki ülke arasında bir anlaşmaya varılmıştı.²⁰ Bunlar dikkate alındığında söz konusu adalar üzerindeki İtalyan politikasını iki noktada toplamak mümkündür, bunlardan birincisi gelecekte Doğu'ya doğru uzanmak için bu adalarda askeri üsler yapmak, ikincisi ise işgalini kesinleştirmek için Adalar halkını İtalyanlaştırmaktır.

Bunlardan birincisi Türkiye'yi hedef alırken, ikincisi Yunanistan'ı ilgilendirmekteydi. İtalyanlar, bu politikalarını fırsat buldukça uygulamış, İtalyan donanması Leros ve Astropolya adalarında büyük deniz tahkimatı yapmıştır.²¹ İtalyanların bu adalara gelmeleriyle birlikte adalardaki Rum okullarında Rumcanın yerini İtalyanca almakta ve yerli halkı göçe zorlayan baskılar yapılmaktaydı. Dışarıya giden ahalinin yerine hemen İtalyanlar

¹⁶ Uzgel, *a.g.m.*, s.293.

¹⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, c.I-II, Alkım Yayınevi, İstanbul, s.328.

¹⁸ Eyüp Atıcioğlu, *Cumhuriyet Gazetesinde Türk-İtalyan İlişkileri*, Basılmamış Lisans Tezi, Manisa, 2002, s.17.

¹⁹ Ahmet Özgiray, “ Türk-İtalyan Siyasi İlişkileri” *Ege Üniv. Tarih İncelemeleri Dergisi*, 5, 1990, s.136.

²⁰ Köstüklü, *a.g.e.*, s.435.

²¹ *A.g.e.*, s.435.

yerleştiriliyor ve İtalyanlar muhafızlarının Rum kızları ile evlenmesi mecburi tutuluyordu. Ayrıca, Ortodoks olan Rumlar üzerinde Katolikleştirme politikası da izlenmekteydi.²² Tüm bunların dışında, İtalyanların Akdeniz’de nüfuz sahibi olmak için her şeyi yapabileceklerini gösteren başka bir olay da 19 Mart 1934 tarihinde Mussolini’nin İkinci Beş Yıllık Faşist Kongresi’nde yaptığı konuşmada İtalya’nın tarihi emellerinin Asya ve Afrika’da olduğunu açıkça söylemesidir. Bu konuşma, Türk makamlarının şiddetli tepkisine yol açmış Türk devleti bu konuşmadan sonra İtalya’yı yeniden ciddi bir tehdit olarak algılayarak, yeni bir dış politika belirleme yoluna gitmiştir.²³ Buna göre, İngiltere ve Fransa gibi İtalya’yı destekleyeceği düşünülen ülkelerle ilişkileri dostane bir temele çekmek, İtalya’nın temel saldırı güzergâhı olarak görülen Balkanlar’a önem vermek ve Boğazlarda tam hakimiyet sağlamak kararlaştırılmıştı.²⁴ Bu yeni dış politikaya uygun olarak Türkiye 1934 yılında Balkan Paktına girmiştir. Buna karşın İtalya bunun gibi birtakım girişimlerin kurulmasında Türkiye’nin etkin rol aldığını ve ittifakların kendisine karşı bir hareket olduğunu görmüş ve aynı yıl ilişkiler gergin bir safhaya girmiştir. Bu gerginliğin etkisiyle 1934’e kadar Türkiye’nin dış ticaretinde en önemli yeri işgal ederken, aynı yıl bu yerini kaybetmiş, iki devlet arasındaki ticaret hacminde büyük bir düşme olmuştur.²⁵

7 Ocak 1935’de İtalya Başbakanı ve Fransa Dışişleri Bakanı arasında imzalanan anlaşmanın ardından Fransız Harbiye Bakanı’nın İtalya’ya gitmesi²⁶ İtalyanlar’ın hedefi olan Akdeniz hakimiyeti için ilk adımı nereye atacakları sorusunu akıllara getirirken, Ekim 1935’de İtalya, Ege’deki adalarda askeri tahkimata başlamış ve arkasından Habeşistan’a saldırmıştır. Bu olay faşizmin temel noktası olmuş, Mussolini’nin kazandığı başarılar yalnızlığı konusundaki inancını pekiştirerek o tarihten başlayarak silah gücüyle herşeyi yapabileceğine inanmasını sağlamıştır. ²⁷ İtalya-Habeş Harbi’nin Türkiye ve Avrupa’nın tepkilerini çeken önemli sonuçları şunlardır: “*Habeş Harbi, Türkiye’nin milletlerarası ilişkilerde hangi cephede yer aldığını göstermiştir. Ana amaç, toprak bütünlüğünün uluslararası statüko içinde korunması ve sürdürülmesidir. Güvenliğin ön planda olduğuna ve barışın korunması için uluslararası örgütlerin içinde*

²² A.g.e., s.435.

²³ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara Üniv. Siy. Bil Fak.Yay, Ankara,1969, s.116.

²⁴ Çelebi, a.g.m.,s.668.

²⁵ Köstüklü, a.g.e, s.436.

²⁶ Kazım Karabekir, *İngiltere, İtalya ve Habeş Harbi*, Emre Yay, 5.Baskı, İstanbul, 2000, ss.40-41.

²⁷ Paul Guichonnet, *Mussolini ve Faşizm*, İletişim Yay, İstanbul, 1998, s.79.

olunması gerektiğine inanılmaktaydı. İtalya'ya zecr-i tedbir uygulamasına katılmıştır.”²⁸

İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Milletler Cemiyeti'nin İtalya'nın saldırganlığına karşı bir takım tedbirler almasına yol açmıştır. Milletler Cemiyeti'nin barışı koruma çabalarını destekleyen Türkiye de bu tedbirlere katılmıştır. Bunun üzerine İtalya 11 Kasım 1935'de tedbirlere katılan tüm devletlere ve bu arada Türkiye'ye de gönderdiği bir protesto notasında bu devletlerin bu hareketlerinin sadece İtalya ile olan ticaret münasebetlerine zarar vermekle kalmayıp zorlama tedbirlerinin işlevi sona erdikten sonra da moral ve psikolojik alanda en kötü sonuçları doğuracağını bildirmiştir.²⁹

İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Türkiye'nin İngiltere'ye yönelmesine sebebiyet vererek, Akdeniz'deki güvelğin tehlikeye düşmesi ile İngiltere tarafından Akdeniz Paktı düşüncesinin öne sürülmesine neden olmuştur. Ancak İngiltere Türkiye de dahil Akdeniz ülkelerinden bazılarına (Fransa, Yugoslavya, Yunanistan) çok taraflı bir güvence verdiği halde, Türkiye'nin ısrarlarına karşı ikili bir pakta yanaşmamıştır. Çünkü, İngiltere hem bu tür bir paktın getireceği yüklenimleri karşılayabilme konusunda kuşkuluydu hem de yanına çekmeyi umduğu İtalya ile ilişkilerini koparmak istemiyordu.³⁰ İtalya-Habeş savaşı sona erdikten ve zorlama tedbirleri Milletler Cemiyeti kararı ile kaldırıldıktan sonra Akdeniz Paktının da ortadan kalkması gerekmektedir. Ancak, İngiltere kendi garantisini mahfuz tutarak Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'yi kendisine vermiş oldukları garantilerden affetti. Buna göre eğer İngiltere bir saldırıya uğrarsa bu devletler yardım etmeye zorunlu olmayacak lakin bu devletler bir saldırıya uğrarsa İngiltere bu devletlere yardım edecekti.³¹

Bu dönemlerdeki başka bir olay da Türkiye'nin 11 Nisan 1936 tarihinde Lozan Boğazlar Sözleşmesinin devletler tarafından yeniden gözden geçirilmesi ve nihai bir karara bağlanması konusunda verdiği nota ve 12 Mayıs 1936'da Hüseyin Ragıp Baydur ile Mussolini arasında gerçekleşen görüşmedir. Bu notaya rağmen İtalya, Habeşistan'ı işgalinin Avrupa devletleri tarafından tepkiyle karşılanmasını protesto ederek, ayrıca Akdeniz'de bir savaş tehlikesi olmadığı bahanesiyle Boğazlar Konferansına katılmamıştır. İtalya'nın Montrö Boğazlar Sözleşmesine katılması ve Türkiye topraklarındaki İtalyan uyruklarına ve

²⁸<http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/CANTEMUR-T%C3%BCrkan-T%C3%9CRK%C4%B0YE-%C4%B0TALYA-%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0-1930-1950.pdf>

²⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.341.

³⁰ Uzel, *a.g.e.*, ss.273-274.

³¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.342.

misyonerlerine ait mallar, İtalyan mektepleri ve ticaret serbestliği meseleleri hakkında konuşmak için Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano 2-3 Şubat 1937 tarihinde Milano'da görüşmüş³² bu görüşme tarihe Milano Mülakatı olarak yansımıştır. Milano Mülakatı zamanın Avrupa basınında önemli yankılar uyandırmıştır. Bu basın organlarından bir kısmı bu görüşmeden hiçbir olumlu sonuç çıkmadığını yazarken büyük bir kısmı da görüşmeyi Türkiye-İtalya arasında iyi ilişkilerin başlangıcı olarak değerlendirmiştir.³³ Bu görüşmeye göre, iki taraf arasında iki devleti birbirinden ayıran hiçbir mesele bulunmadığı bildirilse de³⁴ Türkiye beklentilerine cevap bulamamıştır. Çünkü ne İtalya'nın Montrö Boğazlar Konferansına katılacağı konusunda bir açıklama yapılmış ne de ilişkiler Türkiye'nin istediği boyuta ulaşabilmiştir.

Bundan sonra Türkiye 10-11 Eylül 1937'de Nyon'da İtalyan denizaltılarının Akdeniz'de ticaret gemilerini batırmasını görüşmek üzere toplanan konferansa katılarak barışçı blokta yer aldığını açıkça göstermiştir³⁵

1938 yılına gelindiğinde Boğazları en çok kullanan devletlerden biri olan İtalya'nın 2 Mayıs 1938 tarihinde sözleşmeye katılması ile bu sorun da çözülmüştür.

3. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-İtalyan İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nın dünyadaki tüm savaşları sona erdiren savaş olacağını düşünenler yanılmış, İkinci Dünya Savaşı öncekinin aksine çok daha geniş bir alana yayılmıştır. Ancak iki savaşın da esas nedeni aynıdır. İkincisi de öncekinde olduğu gibi emperyalist devletlerin sömürge elde ederek yayılma politikaları sonucunda çıkmıştır.

1930 yılından sonra dünya barışının giderek tehlikeye girdiğini gören Türk devlet adamları, Mussolini'nin her fırsatta beyan ettiği Akdeniz ile ilgili emelleri karşısında kaygılanıyorlardı.³⁶ Zaten İsmet İnönü Nazi Almanyası tehdidinden korkmaya başlamadan çok daha önce Mussolini'nin İtalyasından çekinmişti. Türk sınırlarını ilk tehdit eden Hitler değil Mussolini olmuştu. 1935 yılında İtalyanlar'ın Habeşistan seferinden sonra İnönü Mussolini'nin Antalya bölgesindeki verimli toprakları ülkesine katmak istediğini tahmin etmişti.³⁷ 1939 yılına gelindiğinde İtalya'nın Arnavutluk'a saldırması revizyonist bir devletin

³² Köstüklü, *a.g.e.*, s.436.

³³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.342.

³⁴ Köstüklü, *a.g.e.*, s.437.

³⁵ Çelebi, *a.g.m.*, s.669.

³⁶ Selim Deringil, *Denge Oyunu*, 3.Baskı, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2003, s.1.

³⁷ Edward Weisband, *II. Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s.25.

Avrupa’da güç kullanmaya başladığını göstermektedir.³⁸ Bu durum doğal olarak Türkiye’nin kaygılarını arttırmıştır çünkü İtalya bu hareketi ile Türkiye’nin güvenlik çemberine girmiş oluyordu. Türkiye bu sebeple artık İngiltere ve Fransa’nın vereceği güvencenin bir ittifak ilişkisi içinde olmasını istemiş hatta Bakanlar Kurulu İnönü başkanlığında toplanarak İngiltere ve Fransa ile ilişkilerinin yakınlaştırılması konusunda karar almıştır.³⁹

11 Haziran 1940 tarihinde İtalya’nın savaşa girmesi Türkiye’nin İngiltere ile imzalanmış olduğu anlaşmanın 1.maddesi gereğince savaşa katılması demektir. Ama Türk tarafı çok önceden alınmış bir karar gereğince böyle bir yükümlülüğe işlerlik kazandırmama çabasına girdi.⁴⁰ Türkiye’nin İngiltere- Fransa bloğuna yakın olmasının nedenlerinden biri de Sovyet tehdidi idi. Sıcak denizlere inme politikasını Stalin döneminde de sürdüren Ruslar, gözünü Kuzeydoğu Anadolu toprakları ile İstanbul Boğazı’na dikmişti. Türkiye, İngiltere-Fransa ile müttefikler safında yer aldığı bir dönemde Sovyetlerin Almanya ile anlaşmaya varması Ankara için tam bir şok etkisi yaratmıştı.⁴¹

26 Haziran 1940’da savaş dışı halini resmen bildiren Türkiye’ye göre, “Türkiye Hükümeti, İtalya’nın savaşa girmesiyle hasıl olan durumu tetkik ve protokolü uygulamaya karar vermiştir.”⁴²

İkinci Dünya Savaşı yılları birçok devletin casuslarının Türkiye topraklarında istihbarat faaliyetleri yürüttüğü yıllardır. İtalya da bu devletlerden biridir. Ancak Mihver devletlerden olan İtalya’nın Türkiye’deki casusluk faaliyetleri kısa süreli olmuştur. Bunun nedeni savaş sırasında Türkiye’de faaliyet yürüten İtalyan casusluk şebekesinin çökertilmesidir. Diplomatik pasaporta sahip bir İtalyan tutuklanmış, bir ajan uzun süre hapsedilmiş ve bir Gürcü papaz idam edilmiştir. Müttefik kuvvetleri İtalya içlerine ilerlerken vatandaşı da meclis tarafından idama mahkûm edilmiştir. İdam cezasına çarptırılan İtalyan vatandaşı olan Roynato Danderya’nın avukatı M. Kemal Olgun 30 Mayıs 1944 tarihinde başbakanlığa bir telgraf çekmiştir. Buna göre Ankara Garnizon Komutanlığı 2 Numaralı Mahkemesi tarafından casusluk suçundan idama mahkûm edilen İtalyan vatandaşı Roynato Danderya hakkındaki hükmün

³⁸ Uzgel, *a.g.m.*, s.274.

³⁹ *A.g.m.*, s.275.

⁴⁰ Deringil, *a.g.e.*, s.113.

⁴¹ Kaan Kutlu Ataç, “2. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Tehdidi ve Türkiye (1945-1946)”, *CTAD*, Yıl:13, Sayı:25, Bahar 2017, s.184.

⁴² *A.g.e.*, s.116.

meclis tarafından onaylandığının öğrenildiği belirtilerek casusluk suçu kabul edilmiştir.⁴³

10 Temmuz 1943 tarihinde müttefikler Kuzey Afrika’da ki başarılarını Sicilya’yı işgal ederek sürdürdü. Müttefiklerin Sicilya çıkarması, İtalya’nın iç durumunda büyük değişiklik meydana getirdi. Sicilya çıkarması üzerine 25 Temmuz 1943 tarihinde toplanan Büyük Faşist Konseyi, uzun süren tartışmalardan sonra, Mussolini’yi iktidardan düşürdü ve İtalya Almanya’ya savaş ilan etti ve kısa bir süre sonra çöktü.⁴⁴ İkinci Dünya Savaşı sırasında İtalya’nın savaşta bulunduğu yıllar içerisinde Türkiye’nin savaş dışı kalması Türkiye ile İtalya’yı karşı karşıya getirmemişse de bu devletin Akdeniz ve Balkanlar’da yarattığı tehdit Türkiye’yi Batılı Devletler ile ittifak içerisine sokmuştur.

II.Dünya Savaşı’nda irredentist bir politika izleyen İtalya’da Mussolini ve faşist rejimin devrilmesi ile hem İtalya açısından hem de Türk-İtalyan ilişkileri açısından yepyeni bir dönem başlamıştır. Bundan sonra İtalya, Türkiye’nin gerek siyasi gerekse ticari hayatında vazgeçilmez bir yere sahip olmuştur.

4. 1946- 1950 Yılları Arasında Türk- İtalyan İlişkileri

4.1. 1946 Yılında Türk- İtalyan İlişkileri

4.1.1. Siyasi İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı’nda, “ Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” politikası ile statükoculuğu birleştiren Türkiye’nin savaş dışı kalmasına karşılık, revizyonist ve yayılcı bir politika takip eden İtalya savaşa girmiş ancak mağlubiyete uğramıştır. Savaşın ardından iki ülke de bir takım siyasi değişiklikler yaşamış, buna göre; İtalya’da Mussolini ve faşist rejim devrilirken, Türkiye de çok partili hayatla tanışmıştır.

Bu dönemde, Türkiye ile İtalya arasındaki siyasi ilişkilere baktığımızda, ilk olarak İtalya’ya iltica eden göçmenlerimizle ilgili sorun göze çarpmaktadır.

Buna göre; İkinci Dünya Savaşı’nın zor koşullarında 3200 kadar vatandaş Yugoslavya’dan İtalya’ya iltica etmiş, Napoli civarındaki esir kamplarında hayatlarını sürdürmekteydiler. Bu vatandaşların Türkiye’ye kabulü için “ Balkan Memleketlerindeki Yoksullarımıza Yardım Komitesi İdare Kurulu” harekete geçmiş ve başbakanlığa bir dilekçe vermiştir. Dilekçede; bu 3200 vatandaşın hayatlarının kurtarılması ve Türkiye’ye kabul edilmeleri için Kızılay vasıtası ile yaptıkları müteaddit müracaatlara

⁴³Savaş Sertel, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Yürütülen Casusluk Faaliyetleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 25, Mart 2016, s. 112.

⁴⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.388.

altı aydır bir cevap alamadıkları bildirilmekte ve anavatana kabulleri için gereken müsaadenin bir an evvel verilmesi rica olunmaktadır.⁴⁵

Bu arada 1946 yılında Türkiye'nin Roma büyükelçiliğinde görev değişimi olmuş, eski büyükelçi Cemal Hüsnü Targün'ün merkeze alınması sebebiyle yerine Selim Sarper tayin edilmiştir. Sarper, 26 Ekim 1946 tarihinde görevine başlamıştır.⁴⁶

4.1.2. Ticari İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin en büyük sorunlarından bir tanesi, kuşkusuz savaş esnasında bozulan ülke ekonomisinin yeniden düzeltilmesi ve geliştirilmesi idi. Türkiye, etrafında devam eden savaşa her an girme endişesi ile bir takım ekonomik tedbirler almış, bu tedbirlerin sonucu olarak, mali sıkıntılar artış göstermişti. Aynı şekilde, Türkiye'nin ihracatında önemli yer işgal eden ülkelerde de ekonomik sıkıntılar yaşanmaktaydı.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından değişen dünya düzeninde yerlerini alan İtalya ile Türkiye arasındaki sıcak ilişkileri ticari ilişkilere de yansımış, iki ülke arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesi, ithalat- ihracat değerlerinin yükselmesi için çalışmalara başlanmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak Türkiye'nin Roma ticaret ataşesi Hakkı Mahir, Türk ithalat ve ihracat tüccarları ile görüşerek önerilerini dinlemiş ve Roma'ya görevinin başına gitmiştir.⁴⁷ Ayrıca İtalya da harekete geçerek bir takım isteklerde bulunmuştur. O tarihlerde Ticaret Bakanlığı ile birlikte yapılan çalışmalar sonucunda, Ekonomi Bakanlığı maden kömürünün ihracatında yeni bazı esaslar kabul etmişti. Buna göre; maden kömürünün istihsal vaziyeti çok iyi olduğu için ihracatta bir kontenjan mevzu bahis olmamakla beraber, maden kömürü ihracatı yalnız serbest dövizle yapılacak ve takas usulü kabul edilmeyecekti. Ayrıca her ülke ile tek bir fiyat üzerinden ihracat yapılması kararlaştırılmıştı. Bu esasların kabul edilışinden kısa bir süre sonra İtalya Türk kömürüne talip olduğunu belirtmiş ancak elinde yeterli vapur bulunmadığı için bu kömürlerin nakline Türk araçlarının tahsisini istemiştir.⁴⁸

1946 yılındaki değerlere bakıldığında, İtalya'ya ihraç edilen kumaşa karşılık, İtalya'dan da çatal-kaşık, fötr şapka, dolma kalem, 100 balya mensucat, kamyon ve otomobil ithal edilmiştir.⁴⁹ Ayrıca İtalya'dan 500

⁴⁵ Cumhuriyet, 10 Ekim 1946, s.1.

⁴⁶ Ayın Tarihi, 27 Ekim 1946, c.55, s.5.

⁴⁷ Son Posta, 12 Şubat 1946, s.2.

⁴⁸ Akşam, 17 Şubat 1946, s.3.

⁴⁹ Yeni Sabah, 6 Temmuz 1946, s.2.

ton saçma ithali için Tekel İdaresi ile bir komisyoncu arasında bir mukavele imzalanmıştır.⁵⁰

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu yoğun ilişkilere rağmen, tüm Avrupa ülkeleri ile ticaret ve ödeme antlaşmaları yapıldığı halde, İtalya ile yapılmaması dikkat çekicidir. Bu sebeple, İtalya ile ticaret takas usulü ile yapılmaktadır. Türkiye, İtalya'ya yapılan ithalat siparişlerinden yalnız pamuklu mensucatla pamuk ve yün ipliğine serbest döviz vermektedir.⁵¹

Ancak buna rağmen, 31 Ekim 1946 tarihinde İtalya'dan gemi almak için 31.500.000 liralık bir mukavele imzalanmıştır. Zaten, bir süredir Devlet Denizyolları ve armatörlere İtalya'dan bir takım gemi teklifleri yapılmaktaydı.⁵² İtalya'nın Ansaldo firmasından alınacak 8 gemi hakkında Denizyolları binasında Ulaştırma Bakanlığı namına Yusuf Ziya Erzin, firma adına da Mr. Bernotti antlaşmayı imzalamıştır. İlk vapur, 20 ay sonra teslim edilecektir. 8 gemiden 6 tanesi Karadeniz hattı tipindedir. Boyları 118, enleri 19.20, derinlikleri 7.80 metre olan bu gemiler 2100 detveyt tonluk olup, ambar hacimleri 1600 metreküptür. Diğer iki gemi de Marmara tipindedir. Siparişin yekûnu 31.500.000 Türk lirasına balığ olup, bedelleri dört yılda ödenecekti. İlk gemi 20 ay sonra gelecek, sonra da her iki ayda bir gemi teslim edilecektir. Umumi teminat bedeli olan 400 bin dolar, 60 gün içerisinde yatırılacaktı. Karadeniz hattı tipi olan 6 gemiden ikisinin servis mili 162'den 18'e çıkarılmak suretiyle İzmir hattında kullanılacaktı.⁵³

4.1.3. Sosyal ve Kültürel İlişkiler

1946 yılında İtalya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması sebebiyle, Roma'da birer basın ataşeliği kurulması hakkında kararname tasdiklenmiş, bunun üzerine İzzettin Nişbay Roma basın ataşeliğine tayin edilmiştir.⁵⁴

4.2. 1947 Yılında Türk- İtalyan İlişkileri

4.2.1. Siyasi İlişkiler

Savaşın sonra İtalya ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerdeki gelişme, iki devletin büyükelçilerini değiştirmesi şeklinde kendini göstermiştir.⁵⁵

Bu arada 1946 yılında Napoli civarındaki esir kamplarında bulunan mülteci Türk vatandaşları ile ilgili basında çıkan haberler ses getirmiş, bu vatandaşların durumlarını görmek ve anavatana getirmek maksadı ile İskan

⁵⁰ Vakit, 12 Temmuz 1946, s.2.

⁵¹ Cumhuriyet, 21 Ekim 1946, s.3.

⁵² Cumhuriyet, 7 Ağustos 1946, s.2.

⁵³ Cumhuriyet, 1 Kasım 1946, s.1.

⁵⁴ Son Posta, 17 Nisan 1946, s.3.

⁵⁵ Vakit, 7 Ocak 1947, s.2.

Genel Müdürü Cevdet Atasagun'un başkanlığındaki heyet 27 Temmuz 1947 tarihinde Napoli ve Roma'ya gitmiştir.⁵⁶

4.2.2. Ticari İlişkiler

1947 yılında, 1945-1960 dönemi dış ticaret göstergeleri baz alındığında, İtalya ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin en üst değerlere ulaştığı görülür. Buna göre; 1947 yılında %10.6 oranında ihracat yapılan İtalya'ya %14.0 oranında ithalat yapılmıştır.⁵⁷ İtalya'ya ihraç edilen mallara bakıldığında, 10 bin ton şeker, Tekel İdaresi tarafından da 5 milyon kg tütün ihraç edilmiştir.⁵⁸

Türkiye ile İtalya arasında daha önce kararlaştırılan ticaret antlaşmasının imzalanması için 14 Şubat 1947 tarihinde İtalyan Ticaret Bakanı Luigi Carteze'nin başkanlığındaki ticaret heyeti Türkiye'ye gelmiştir. Söz konusu antlaşmaları imzalamak için Dışişleri Bakanlığı Ticari ve Mali Anlaşmalar Heyeti Başkanı Burhan Zihni Sanus'a yetki verilmesi ve kendisine Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Dairesi Başkan Muavini Nejat Aytaman, Maliye Bakanlığı Merkez Kombiyo Müdürü Nuri Kınık, Ekonomi Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü müşavirlerinden Cevdet Aydınelli, Gümrük ve Tekel Bakanlığı Ekonomik İşler Müdürü Rükneddin Birce, Dışişleri Bakanlığı Ticaret ve İktisat Dairesinden Cahit Hayta, Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret müşavirlerinden Fuat İnal ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Dış Muameleler müdürlerinden Behzat Bayer'in müşavirlik yapmaları 23 Ocak 1947 tarihinde Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır.⁵⁹ Buna göre, hazırlanan ticaret ve tediye antlaşmaları Türkiye adına Burhan Zihni Sanus ve İtalya adına Luigi Carteze tarafından Türk Dışişleri Bakanlığı'nda 12 Nisan 1947 tarihinde imzalanmıştır. Ticaret antlaşmasına göre iki memleket arasındaki ticari mübadelelerin gelişmesinin temini, mübadelenin mer'i bulunan ithal ve ihraç genel rejimleri hükümleri dahilinde cereyan etmesi kabul olunmuştur.⁶⁰ Bunun dışında Toprak Mahsulleri Ofisi ile İtalya İlaş Komiserliği temsilcileri arasında İtalya'ya 20.000 ton arpa ihracı konusunda müzakereler başlamıştır. İtalya Büyükelçiliği, gerek meselenin mümkün olan süratle incelenmesinden, gerek yakın bir zamanda İtalya'ya daha önemli miktarlarda arpa ihracı imkânlarının araştırılmasından İtalya hükümetinin son derece minnettar kalacağını bildirmektedir.⁶¹

⁵⁶ Cumhuriyet, 28 Temmuz, 1947, s.1.

⁵⁷ Uzgel, *a.g.m.*, s.495.

⁵⁸ Son Posta, 3 Şubat 1947, s.3).

⁵⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02/112.89.13.

⁶⁰ Cumhuriyet, 13 Nisan 1947, s.1.

⁶¹ BCA, 030.10.00/239.613.29.

4.2.3. Sosyal ve Kültürel İlişkiler

İtalya ile olan dostluk ilişkilerinin artırılmasından yana olan Atletizm Federasyonu, bu maksatla eylül ayı içerisinde Ankara’da yapılacak olan milletler arası şampiyonluk müsabakalarına iştirak üzere İtalyan Atletizm Federasyonu’nu davet etmiştir.⁶²

Bir başka kültürel aktivite, mevsim sonu münasebetiyle Societa Operaia Italia’nın, tenor Roberto de Marchi ve meşhur gitarist Mario Parodi’nin katılımıyla 26 Nisan’da düzenlediği konserdir.⁶³ 12 Nisan 1947 tarihinde imzalanmış olan Türk- İtalyan Ticaret Antlaşması dolayısıyla Türkiye’ye gelen İtalyan ticaret heyeti şerefine Bira Parkı’nda Gümrük ve Tekel Bakanı namına Gümrükler Genel Müdürü Celadet Barbarasoğlu tarafından bir ziyafet verilmiştir.⁶⁴

4.3. 1948 Yılında Türk-İtalyan İlişkileri

4.3.1. Siyasi İlişkiler

İtalya ile Türkiye arasındaki dostluk ilişkilerini geliştirmek adına İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza, Roma’da Türkiye Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin’i 13 Ocak tarihinde kabul etmiş ve kendisi ile iktisadi meseleler ile denizcilikle ilgili konular hakkında görüşmüştür. Söz konusu görüşme ile ilgili basına bilgi veren Erkin, Türk-İtalyan ilişkilerinin her geçen gün geliştiğini belirtmiştir. Konuşmasının devamında Erkin “Nisan 1947’de imzalanan ve mevcut şekli ile istediğimiz gelişmeyi fiilhakika sağlayamayan Türkiye- İtalya ticaret ve tediye anlaşmasını günün icaplarına intibak ettirmek maksadı ile bundan bir müddet evvel büyükelçiliğimiz, hükümetimize, İtalyan makamlarına teklif edilmek üzere anlaşmaya bir elastikiyet formülün ilavesini telkin etmişti. Hükümetimiz, bu telkini kabul etmiş olup, hala Roma’da bu sahada cereyan eden müzakerenin, yakında müspet bir tarzda biteceği ve mutabakatın Ankara’da Dışişleri Bakanlığımız ile İtalyan büyükelçiliği arasında nota teatisi sureti ile teşkil edeceğini umuyorum”⁶⁵ ifadelerini kullanmıştır.

4.3.2. Ticari İlişkiler

1948 yılında İtalya ile Türkiye arasındaki ithalat- ihracat değerlerine bakıldığında % 6.4 ihracata karşılık, % 9.0 oranında ithalat yapıldığı göze çarpmaktadır. Bunun dışında İtalyan firmalarının bir takım talepleri olmuştur. Cenova’da bir firmanın, madeni eşya, muhtelif motorlar, makineler, buzdolabı, mutfak takımları, mermer, orduvaz ithalatı ile meşgul Türk firmalarının adreslerini istemesi ve Milano’da bir firmanın sudkostik, suni ipek ithal eden Türk firmalarının adreslerini istemesi

⁶² Akşam, 23 Ocak 1947, s.2.

⁶³ Cumhuriyet, 24 Nisan 1947, s.2.

⁶⁴ Cumhuriyet, 6 Mart 1947, s.2.

⁶⁵ Yeni Gazete, 24 Şubat 1948, s.1.

bunlara örnek verilebilir.⁶⁶ Ayrıca bir İtalyan firması Türkiye'den 10 sene vadeli bandorla yarım milyar olan çok daha fazla kredi ile demiryolu yapabileceğini bildirmiştir.⁶⁷

1948 yılında meydana gelen başa bir gelişme Türk Ticaret Bakanlığı'nın Türkiye ile İtalya arasında 12 Nisan 1947 tarihinde imzalanmış olan Türk-İtalyan Antlaşması'nın uzatılmayacağını, yeni bir antlaşma yapılması hususunda bir İtalyan heyetinin gönderilmesi için İtalyan hükümeti nezdinde teşebbüse geçtiklerini bildirmiştir.⁶⁸ Ancak Ticaret Bakanlığı'nın bu açıklamasından sonra yeni antlaşmalar akdi ve maksadı ile yapılmakta olan temas ve görüşleri kolaylaştırmak üzere⁶⁹ ilk olarak Türkiye ile İtalya arasında 12 Nisan 1947'de imzalanan ve 30 Nisan 1948'de sonra eren antlaşmaların sürelerinin 30 Haziran 1948 tarihine kadar uzatılması için, 3/7748 sayılı kararlı verilen yetkiye dayanılarak İtalya Büyükelçiliği ile teati edilen mektupların onanması; Dışişleri Bakanlığı'nın 23/7/1948 tarihli ve 1766/289 sayılı yazısı üzerine, 5217 sayılı kanunla süresi uzatılan 4582 sayılı kanunun 1.maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 3/8/1948 tarihinde kararlaştırılmıştır.⁷⁰ 30/12/1948 tarihinde sona ermesi beklenen antlaşma 31/8/1948 tarihine kadar uzatılmıştır.⁷¹ Buna göre; yeni antlaşmalar akdi için Roma'da icrası mukarrer bulunan ticaret müzakerelerine İtalya müzakere heyetlerinin fazlası ile meşgul olmaları dolayısı ile başlanamadığından, yeni antlaşmaların akdi ve yürürlüğe konulmasına kadar iki memleket arasında ticari mübadelelerin aralıksız devamını sağlamak bakımından mevcut antlaşmaların yeniden iki ay süre ile uzatılması menfaatlerimize uygun bulunmuş ve Ankara'daki İtalyan Büyükelçiliği ile 30/12/1948 tarihinde mektup teatisi suretiyle bu antlaşmalar 31/8/1948 tarihine kadar uzatılmıştır.⁷² Ancak daha sonra bu antlaşmanın süresinin tekrar iki ay müddetle uzatılması hususunda 3/7999 sayılı kararla verilen yetkiye dayanarak İtalya Büyükelçiliği ile teati edilen mektupların onanması, Dışişleri Bakanlığı'nın 6/10/1948 tarihli yazısı üzerine, 5217 sayılı kanunla süresi uzatılan kanunun 1. maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 8/10/1948 tarihinde kararlaştırılmıştır.⁷³

İtalya ile yapılan mevcut ticaret antlaşmalarının uzatılmasının yanı sıra bu ülke ile olan ticari mübadelelerimizin daha fazlaştırılmasını

⁶⁶ Son Saat, 6 Mart 1948, s.2.

⁶⁷ Gece Postası, 12 Ağustos 1948, s.2

⁶⁸ Cumhuriyet, 28 Nisan 1948, s.3.

⁶⁹ Cumhuriyet, 7 Mayıs 1948, s.3.

⁷⁰ BCA, 030.18.01.02./117.53.20.

⁷¹ Yeni Sabah, 1 Temmuz 1948, s.3.

⁷² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII,c.16-1, ss.56-58.

⁷³ BCA, 030.18.01.02./117.66.13.

sağlamak⁷⁴ ve yeni antlaşmalar yapmak üzere, Ticaret Bakanlığı müsteşarı Cahit Zamangil'in başkanlığında delege olarak Dışişleri Bakanlığı Ticaret ve İktisat Dairesi Umum Müdürü Fatin Rüştü Zorlu ile Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Dairesi İkinci Başkanı Mazlum Ataman ve müşavir olarak Maliye Bakanlığı Kombiyo Müdürü Şefik İnan'ın da aralarında bulunduğu toplu bir heyetin Roma'ya gönderilmesi ve antlaşmaların imzası hususunda Cahit Zamangil'e yetki verilmesi, adı geçenlere gündelik ödenmesi ve heyetin yapacağı muhabere, kırtasiye, otomobil ve ziyafet giderlerinin kabulü, Dışişleri Bakanlığı'nın 26/7/1948 tarihli ve 17578/292 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunun 3/8/1948 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.⁷⁵

Türkiye ile İtalya arasında 30 milyar lirelik ticaret mübadelelerini sağlayan antlaşma, İtalya Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İşleri Müdürü Orta Elçi Umberto Grazzi ile Türk Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Cahit Zamangil arasında Chigi Sarayı'nda imzalanmıştır. Antlaşma, Avrupa Ekonomik İşbirliği ve bilhassa iki taraflı ödemeler sistemi çerçevesine dahil bulunmakta ve bu usulün ilk pratik tatbikatını teşkil eylemektedir. Roma'da imzalanan protokoller iki memleket arasında mübadele olunacak ticaret eşyasının miktar ve cinsini tayin eden antlaşma ile ödeme tarzını tespit eden lahikadan ibarettir. Tütün ve balık gibi Türk menşeli malların ya kliring ya da İtalyan malı karşılığı takas suretiyle yapılacaktır.⁷⁶

Türk- İtalyan ticaret antlaşmasının imzalanması münasebetiyle Türk ticaret heyeti başkanı Cahit Zamangil şu beyanatta bulunmuştur: “ *Yeni Türk-İtalyan ticaret ve ödeme antlaşmaları eski antlaşmaları yürürlükten kaldırmaktadır. Bilindiği gibi, 1947 antlaşmaları fiilen ödeme esasına dayanıyordu. Dolar kıtlığına ait sebeplerle bu antlaşmalar gittikçe işlemez hale gelmiştir. Yeni antlaşmalara göre ise, ödemeler her iki memleketin kendi milli paraları ile yani Türk lirası ve İtalyan liri ile yapılacaktır.*”⁷⁷

4.3.3. Sosyal ve Kültürel İlişkiler

İki ülkeyi birbirine yakınlaştıran değerler arasında sporun vazgeçilmez bir yere sahip olduğunu düşünen Türk ve İtalyan yetkilileri, bu bağlamda bir takım organizasyonlar içine girmişlerdir. Buna göre ilk olarak İtalyan futbol ligi maçlarında başta gelmekte olan Milano takımı ülkemize davet edilmiştir.⁷⁸ Bunun dışında Mısır'da üç ay müddet temsil veren büyük bir İtalyan operet heyetinin 8 Mayıs'ta İstanbul'a geleceği bildirilmiştir. Heyet, 45 kişiden ve 20 dansözden mürekkeptir. Trupa İtalya'nın tanınmış orkestra şeflerinden Pino Klun ve muavini refakat etmekte ve

⁷⁴ Akşam, 27 Haziran 1948, s.5.

⁷⁵ BCA, 030.18.1.2./117.51.14.

⁷⁶ Cumhuriyet, 10 Kasım 1948, s.2.

⁷⁷ Ayın Tarihi, 10 Kasım 1948, c.60, s.87.

⁷⁸ Yeni Sabah, 24 Şubat 1948, s.3.

beraberlerinde Galuppo tiyatrosuna ait 19.000 ağırlığında dekor ve kostüm getirmektedirler.⁷⁹

Ayrıca, her yıl geleneksel olarak düzenlenen İzmir Fuarı'na İtalyan hükümeti resmen iştirak kararı vermiş ve 200 metre karelik yer ayrılmasını istemiş, bu suretle İtalya için bir pavyon yaptırılması kararı alınmıştır.⁸⁰

Ancak bu olumlu gelişmeler devam ederken İtalya'da sahte Türk pulu bulunması Türk kamuoyu tarafından üzüntüyle karşılanmıştır. Buna göre; uzun araştırmalardan sonra Milano yakınlarında sahte pul işlerinde mütehasş bir şebeke yakalanmıştır. Üç kişi tevkif edilmiş, Fransız, Türk ve İspanyol olarak 200 bin kadar sahte pul ile 150 klişe ele geçirilmiştir.⁸¹

29 Ekim tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin 25.yıldönümü dolayısıyla Roma radyosu özel bir program düzenlemiş ve bu program arasında İtalyan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Brusasca, büyük Türk bayramının önemini belirten bir hitabede bulunmuştur.⁸²

4.4. 1949 Yılında Türk- İtalyan İlişkileri

4.4.1. Siyasi İlişkiler

Bilindiği üzere İtalya, İkinci Dünya Savaşı'nda birçok yeri işgal etmiş ancak savaş sona erdiği zaman mağlup devletler arasında yer almıştır. Bu amaçla 19 Nisan'da toplanan Birleşmiş Milletler siyasi komitesinin ana gündem maddesi İtalyan sömürgeleri olmuştur. Buna göre komite konu ile ilgili müzakerelere başladığı zaman, İtalyan sömürgeleri meselesi ile ilgili olarak Anglo Amerikan teklifini umumiyet itibari ile destekleyerek, Bingazi'de bir İngiliz vesayet idaresinin kurulmasını isteyen Türk delegesi, bu idarenin 5 ile 10 sene devam etmesine taraflar bulduğunu söylemiştir. Türk delegesi, Libya'nın geri kalan kısımlarının 10 seneyi aşmamak üzere ve muaakkat olarak demokrat usullerde hareket eden bir memleketin vesayetine verilmesini teklif etmiştir.⁸³ Belçika delegesi de Türk delegesinin bu fikrine katılmıştır. Hind delegesi ise bu sömürgelerden her birinin Birleşmiş Milletler tarafından kontrol edilecek bir vali ile idaresini istemiştir.⁸⁴

Uzun görüşmelerden sonra siyasi komisyon ancak 14 Mayıs tarihinde kararını verebilmiştir. Buna göre Trablus'ta kurulacak müşavir heyetine Türkiye'nin de dahil olması dikkat çekicidir. Bu karara göre; Libya 3 kısma ayrılacaktır. Bingazi, İngiliz ve Fransız vesayetine verilecek, Trablus 1951 yılına kadar İngiliz vesayetine devredilecektir.

⁷⁹ Akşam, 1 Mayıs 1948, s.3.

⁸⁰ Akşam, 19 Haziran 1948, s.3.

⁸¹ Yeni Sabah 11 Ağustos 1948, s.3.

⁸² Ayın Tarihi, 30 Ekim 1948, c.60, s.2.

⁸³ Cumhuriyet, 20 Nisan 1949, s.3.

⁸⁴ Ulus, 20 Nisan 1949, s.3.

İtalyan Somalisinin vesayeti İtalya'ya verilecektir. Eritre, Habeşistan'a verilecektir. Yalnız Batı tarafından mukadderatı ileride tayin olunacaktır. Trablus'ta idareye iki yıl daha devam edecek olan İngiltere'ye bir müşavir komisyonu yardım edecektir. Mısır, bu komisyona girmek istemediğini söylemiş, İngiltere Türkiye'nin aleyhine alınmasını teklif etmiş, beşe karşı 31 oyla kabul olunmuştur. Rusya, Türkiye aleyhine rey vermiştir. Müşavir heyet, Türkiye, ABD, Fransa, İtalya ve yerli halkın bir mümessilinden kurulacaktır. İtalyan sömürgelerinin mukadderatını bu şekilde tayin eden proje, 16 reye karşı 34 reyle kabul olunmuştur.⁸⁵

Türk İtalyan dostluğunun her geçen gün yeni boyutlara ulaşması ve cumhuriyetin 26'ncı yıldönümü münasebeti ile İtalyan Roma radyosunda bir konuşma yapan İtalyan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Profesör Aldo Moro Türk milletine şu hitabede bulunmuştur:

*“ Milli bayram dolayısıyla İtalyan milletinin Türk milletine en samimi tebriklerini ulaştırmak istiyoruz. Bunu yalnız mutad bir jest olarak yapmıyoruz. Türkiye için talihsiz biten Birinci Dünya Harbinden sonra Atatürk Türkiyesi'nin dünyadaki yerini alması hatırası zihinlerimizde canlı olarak yaşamaktadır...”*⁸⁶

4.4.2. Ticari İlişkiler

1949 yılında İtalya'dan yapılan ithalat %5 oranında iken, bu ülkeye yapılan ihracat %1.6'dır. ⁸⁷Bu durum göstermektedir ki, 1946-1950 yılları arasında İtalya'ya yapılan en düşük ihracat 1949 yılında gerçekleşmiştir.

Bir süredir iç piyasada İtalya ile Türkiye arasında yapılan ticaret ve tediye antlaşmalarının müspet bir netice vermediği haberleri dolaşmaktaydı.⁸⁸ Alınan bilgilere göre, Dışişleri Bakanlığı Umumi Katibi Büyükelçisi Fuat Carım ile İtalya Büyükelçisi Don Renato Prunas arasında teati edilen mektuplarla İtalya ile olan 10 Kasım 1948 tarihli ticaret antlaşmasının imzalanması için gerekli şartları sağlamak amacıyla bu antlaşmanın fesih olacağı 30 Nisan tarihinin, 31 Mayıs tarihine uzatılmasına karar verilmiştir.⁸⁹ Bu münasebetle 16 Haziran 1949 tarihinde de Ankara'da İtalya Büyükelçiliği ile 27 Nisan'da teati olunan mektupların onanması Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır.⁹⁰

Ancak daha sonra İtalya hükümeti Türkiye'ye müracaat ederek 11 Mayıs'ta sona erecek olan Türkiye-İtalya ticaret antlaşmasının yürürlükte

⁸⁵ Cumhuriyet, 14 Mayıs 1949, s.1.

⁸⁶ Cumhuriyet, 3 Kasım 1949, s.1,4.

⁸⁷ Uzgel, a.g.m., s.495.

⁸⁸ Ulus, 20 Ocak 1949, s.2.

⁸⁹ Ulus, 7 Mayıs 1949, s.2.

⁹⁰ BCA, 030.01.02/119.49.6.

kalmasını teklif etmiştir. Bu teklifin Türkiye tarafından da uygun bulunmasının ardından antlaşma bir müddet uzatılmıştır.⁹¹

Bu arada bir süredir yapılmakta olan Ankara- İstanbul- Atina-Roma hava hattı tamamlanmıştır. Bu münasebetle Havayolları İdaresi tarafından açılan bu yeni hat üzerinden 21 Nisan tarihinde bir Türk uçağı Roma'ya hareket etmiştir.⁹² Türkiye ile İtalya arasında yapılacak hava servisleri antlaşmasına esas teşkil edecek olan teknik ve idari şart ve konuları mahallinde tespit etmek ve uçak personelinin sefer başlamadan tecrübe uçuşu yapmalarını sağlamak üzere Roma'ya gönderilecek olan Devlet Havayolları Genel Müdür Vekili Nejat Atsan ile tayyare teknisyeni Ragıp Gönen ve motor teknisyeni Fikri Ersan'a gündelik verilmesi, Bakanlar Kurulunca 4/02/1949 tarihinde kararlaştırılmıştır.⁹³ 26 Kasım 1949 tarihinde Türk hükümeti ile İtalya hükümeti arasında akdi takarrür etmiş bulunan Hava Ulaştırma antlaşmasına dair bir süredir devam eden müzakereler sona ermiş ve iki tarafın mutabık kaldıkları metin, Dışişleri Bakanlığı'nda Türkiye adına Umumi Katip Büyükelçi Don Renato Prunas tarafından imza edilmiştir. Milletlerarası sivil havacılığa sair Chicago sözleşmelerinden mühlhem olan bu antlaşma iki dost memleket arasında muntazam hava seferlerinin kurulmasını sağlayacaktır.⁹⁴

4.4.3. Sosyal ve Kültürel İlişkiler

İtalyan kültürünü daha yakından görmek maksadı ile Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu talebelerinden bir grup, sömestr tatilini geçirmek üzere 4 Şubat tarihinde İstanbul vapuru ile İtalya'ya bir seyahat düzenlemişlerdi.⁹⁵ Ancak Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun düzenlediği İtalya seyahati Maliye Bakanlığı'nın döviz tahsis etmemesi üzerine geri kalmıştı. Federasyon, İtalya seyahatine iştirak etmek için müracaat edenleri davet etmektedir. Bu münasebetle Federasyon Başkanlığı yayınladığı bir beyannamede şöyle demektedir; *“İtalya seyahati, bir tetkik seyahati olacaktır. Türk talebe kafilesinin İtalya'ya gitmesine mukabil İtalyan talebeleri de Türkiye'ye geleceklerdi. Müteakabiliyet esasına dayanan seyahatimizde bizim için döviz kaybı değil, belki de kazanç olacaktır. Bu seyahatimizin mümkün olmaması, bizi memleketler arasında kabul edilmiş bulunan talebe mübadelesi anlaşmasını tahakkuk ettirmemek mevkine dönüştürmüştür.”*⁹⁶ Bu gelişmenin ardından seyahat gerçekleşmiştir Bu

⁹¹ Ulus, 9 Haziran 1949, s.3.

⁹² Ayın Tarihi, 21 Nisan 1949, c.61, s.6.

⁹³ BCA, 030.18.01.01./ 118.96.13.

⁹⁴ Cumhuriyet, 26 Kasım 1949, s.1,3.

⁹⁵ Son Saat, 3 Şubat 1949, s.2.

⁹⁶ Cumhuriyet, 15 Ağustos 1949, s.2.

münasebetle, İtalya Dış Münasebetler Akademik Komitesi, beş Türk gencinin Roma'da tahsilini üzerine alacağını bildirmiştir.⁹⁷

Milletlerarası 27'inci Milano fuarı 1949 yılında Türkiye'nin katılımına şahit olmuştur.⁹⁸ Ayrıca 1949 yılında Türkiye'yi birçok İtalyan gemisi ve uçağı ziyaret etmiştir. Buna göre, eylül ayında 29 kişilik İtalyan hava okulu subay ve talebelerinden oluşan bir grup İstanbul'a gelmiştir.⁹⁹ 40 subay, 700 öğrenci ve eri bulunan İtalyan donanmasına mensup Monteccuoli mektep gemisinin, 13-17 Eylül tarihleri arasında İzmir'e ve 18-23 Eylül tarihleri arasında da İstanbul'a gelmesine ve Türk sularıyla adı geçen limanda telsizleriyle haberleşmesine izin verilmesine 6 Haziran 1949 tarihinde Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır.¹⁰⁰

4.5. 1950 Yılında Türk- İtalyan İlişkileri

4.5.1. Siyasi İlişkiler

Türk-İtalyan ilişkileri hakkında görüşmelerde bulunmak amacıyla, 7 Şubat tarihinde Roma'ya giden Türkiye Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadık Sadak, burada Türkiye'nin Roma büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur ve elçilik erkanı tarafından karşılanmıştır.¹⁰¹

İtalya ile Türkiye arasında birçok ticaret antlaşması imzalanması rağmen, uzun zamandır bir dostluk antlaşmasının imzalanmamış olması sebebiyle yeni bir antlaşmanın imzalanması ihtimal dahiline girmiştir. Yetkili diplomatik çevreler, Akdeniz Bölgesi'nde komünist aleyhtarı bir blok teşkilini göz önünde tutan umumi planın bir kısmı olarak, Roma'da Türkiye ile İtalya arasında bir dostluk paktı imzalanmasının muhtemel olduğunu beyan etmişlerdir. İtalyan Dışişleri Bakanlığı'nın bir sözcüsü de Türk-İtalyan Dostluk Paktı'nın Roma'da imzalanacağını teyit etmiştir.¹⁰²

Bu haberlerden sonra Türk Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadık Sadak Roma'ya gitmiştir. 24 Mart tarihinde Sadak, önce İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza'yı daha sonra İtalyan başbakanı De Gasperi'yi ziyaret etmiştir. Chigi Sarayı'nda Türk-İtalyan Dostluk, Sulh ve Adli Uzlaşma Antlaşması, Türkiye adına Necmeddin Sadak, İtalya adına da Carlo Sforza tarafından, tasdik edilmek üzere 24 Mart 1950 tarihinde imzalanmıştır.¹⁰³ (Antlaşma, İtalyan kabinesi tarafından tasdik edilmek üzere 24 Haziran 1950 tarihinde parlamentoya gönderilmiştir) Antlaşma ile ilgili Reuter Haber Ajansı'na beyanatta bulunan Sadak: “ *İtalya ile Türkiye arasında*

⁹⁷ Tan, 2 Kasım 1949, s.2.

⁹⁸ Son Saat, 3 Mayıs 1949, s.2.

⁹⁹ Akşam, 1 Eylül 1949, s.2.

¹⁰⁰ BCA, 030.18.01.02/119.16.16.

¹⁰¹ Ayın Tarihi, 7 Şubat 1950, c.63, s.42.

¹⁰² Hürriyet, 3 Mart, 1950, s.1,4.

¹⁰³ Ulus, 24 Haziran 1950, s.1.

*bir dostluk antlaşmasının imzalanmasını, iki memleket arasında mevcut münasebetleri takviye edecektir. Bunun da Akdeniz’de barış ve güveni takviyeye çok yardım edeceğine eminim” demiştir.*¹⁰⁴ Türk- İtalyan Dostluk Antlaşması, iç kamuoyunda olduğu kadar, dış kamuoyunda da büyük ses getirmiştir. Diplomatik müşahitler, Türkiye ile daha önce imzalanan dostluk antlaşmasından daha sağlam bir sözleşme imzalanmasını arzulandığını fakat şimdilik bunun mümkün olmayacağını söylemektedir. Aynı müşahitler, İtalya ile Türkiye’nin diğer bütün Akdeniz memleketlerinin muhtemel askeri bir ittifakla kendilerine katılacaklarını ümit ettiklerini söylemekte fakat İspanya, Arnavutluk ve Yugoslavya’nın durumlarının muhtemel bir Akdeniz ittifakına şimdilik engel teşkil ettiğini söylemektedirler.¹⁰⁵

Bu arada imzalanan dostluk antlaşmasının ardından İtalya hükümeti ile bir kültür antlaşması akdi ve hazırlanacak metinleri imza etmek üzere Dışişleri Bakanlığı’na 28 Eylül 1950 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından yetki verilmiştir.¹⁰⁶

4.5.2. Ticari İlişkiler

1950 yılında İtalya’dan %4.7 oranında yapılan ithalata karşılık, %5.5 oranında ihracat yapılmıştır.¹⁰⁷ Ancak bu oranlar yetersiz gelmiş olacak ki her iki ülke yetkilileri ithalat ve ihracat değerlerinin yükseltilmesine çalışmaktadır. Bu münasebetle Ticaret Bakanlığı İtalya’dan ithal edilmek üzere pamuk ipliği lisansı vermiştir. Ancak bu durum piyasada alakadar fabrikatörler arasında endişe yaratmıştır.¹⁰⁸ Çünkü bu pamuk ipliklerinin fiyatlarının ucuzluğu ve kalite üstünlüğü dolayısıyla, yerli malları rekabet edemeyecek durumdadır. İthal malların fiyatları 23.50-25.50 kuruş arasında oynamaktadır. Yerli malları ise 8 numara 18.95, 12 numara 21.50 ve 20 numara 26.32 kuruştur.¹⁰⁹

İtalya ile olan ticari ilişkileri geliştirmek maksadı ile yapılmış olan Türk-İtalyan ticaret ve ödeme antlaşmasının bütün gayretlere rağmen işleyememesi Türk yetkililer de üzüntü yaratmaktadır. İtalya’nın Türkiye’den alacak madde bulamaması, bu antlaşmanın işlememesinde başlıca amildir. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı, bu antlaşmayı işler bir hale getirmek için yeniden teşebbüse geçmiştir.¹¹⁰

İstanbul Ticaret Odasına göre de İtalya ile olan ticaret antlaşması 1947 yılında %50 aleyhte netice vermiştir. 1949 yılında aleyhteki netice %30

¹⁰⁴ Aynı Tarihi, 24 Mart 1950, c.63, s.142.

¹⁰⁵ Ulus, 26 Mart 1950, s1,8.

¹⁰⁶ BCA, 030.18.01.02./123.75.20.

¹⁰⁷ Uzgel, a.g.m., s.495.

¹⁰⁸ Milliyet, 17 Şubat 1950, s.2.

¹⁰⁹ Milliyet, 17 Şubat 1950, s.2.

¹¹⁰ Cumhuriyet, 17 Şubat 1950, s.2.

balığ olduğundan telaşa düşen İstanbul Ticaret Odası Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na gönderilmek üzere bir rapor hazırlamıştır. Oda tarafından hazırlanan raporda bir ay sonra İtalya ile yeni ticaret antlaşması yapılacağından bu hususların göz önüne alınarak daha verimli bir antlaşma vücuda getirilmesi talebinde bulunmaktadır.¹¹¹

Bu arada Türkiye ile İtalya arasında 25 Kasım 1949 tarihinde Ankara'da akit ve imza edilip, 6 Şubat 1950 tarihinde TBMM'ce onaylanmış olan Hava Ulaştırma Antlaşması, 16 Şubat 1950'den itibaren yürürlüğe girmiştir.¹¹²

4.5.3. Sosyal ve Kültürel İlişkiler

Türk- İtalyan dostluğunun bir örneği olarak, Eskişehir'in uğradığı sel felaketi sebebiyle İtalyan büyükelçisi Don Renato Prunas, Türk Dışişleri Bakanı'na gönderdiği bir mektupla gerek hükümetinin gerek şahsının bu felaketten duydukları derin teessürü bildirmiştir.¹¹³

Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle 29 Ekim gecesi Roma radyosunda İtalya Hariciye Müsteşarı ve Türk büyükelçisi birer hitabede bulunarak Türk- İtalyan dostluğuna vurgu yapmışlardır.¹¹⁴

5. Sonuç

20. yüzyıl dünya devletlerinin sömürge elde ederek yayılma politikalarının doruğa çıktığı, dünya haritasının yeniden çizildiği bir yüzyıl olmuştur.

19. yüzyıl sonlarında ulusal birliğini sağlayan İtalya da, 20. yüzyılda değişmekte olan dünya süzeni içerisinde yerini almıştır. Ve bir Akdeniz devleti olarak hedefini, dağılmakta olan Osmanlı Devleti üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu sebeple I. Dünya Savaşı'na giren ancak savaş sonrasında galip devletler içinde yer aldığı halde müttefiki olan İngiltere ve Fransa'nın kendisine vaat ettikleri İzmir'i Yunanistan'a vermeleri karşılığında emperyalist politikalarına bir süre ara veren İtalya, görünüşte dostça gerçekte ise çıkarlarına göre hareket etmiştir. Bu doğrultuda Güneybatı Anadolu bölgesine yerleşen İtalya, burada sergilediği dostça tutumlar nedeniyle bölge halkının sevgisini ve empatisini kazanmıştır. Ancak Mustafa Kemal önderliğindeki Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla diğerleri gibi İtalya da yerleştiği bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

¹¹¹ Yeni Sabah, 20 Haziran 1950, s.2.

¹¹² Ayın Tarihi, 16 Şubat 1950, c.63, s.3.

¹¹³ Ayın Tarihi, 17 Mart 1950, c.63, s.14.

¹¹⁴ Cumhuriyet, 30 Ekim 1950, s.1,3.

Yeni Türk devletinin kurulması ile zamanla İngiltere ve Fransa gibi devletlerle sorunlar çözüldükten, Milli Mücadele yıllarının dost devleti İtalya ile durum tersine dönmüştür. Bunun en büyük sebebi, İtalya'da emperyalizmi bir devlet politikası haline getiren Benito Mussolini liderliğindeki faşist rejimin İtalya'ya hakim olmasıdır. Cumhuriyet Türkiye'si ile Mussolini İtalya'sının ilişkilerinde yakın geçmişte İtalyan isteklerinin sağlanmamış olması İtalya açısından belirleyici bir faktör olmuştur. Faşist İtalya, Antalya ve çevresini "Kızıl Elma" olarak görünürken, genç Türkiye Cumhuriyeti, iki savaş arası dönemde dış ilişkilerini İtalya'ya göre ayarlamak zorunda kalmış ve bu ülkeye hep güvensizlik beslemiştir. Lozan'dan sonra ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte Türk İtalyan ticari ilişkileri önemli bir gelişme göstermiş sayılabilir. Ancak siyasi ilişkiler 1928'e kadar aynı görüntüye sahip olmaktan uzak kalmıştır. Bunun da başlıca sebebi, Mussolini İtalyası'nın daha ilk günden "Roma İmparatorluğu"nu canlandırmak için sömürgecilik ve yayılma politikasına ağırlık vermesi ve öncelikle Doğu Akdeniz'i seçmiş olması nedeni ile Anadolu'yu işgal için harekete geçeceğine dair çıkan söylentiler Türkiye'de kaygı ile karşılanmıştır. Eski Roma İmparatorluğu'nu diriltmek ve tüm Akdeniz'e sahip olmak arzusunda olan Mussolini'nin yayılmacı emelleri 1922-1939 yılları arasında kendini sıkça göstermiş ve İtalya'yı İkinci Dünya Savaşı'na giden yola sokmuştur. İtalya'nın Habeşistan'ı işgali Arnavutluk ve Yunanistan'a saldırması ile sıranın kendisine geldiğini düşünen Türkiye'nin amacı bir yanda İngiltere ve Fransa, bir yanda da SSCB ile dostluğunu sürdürmek olmuştur. Büyük umutlarla girdiği İkinci Dünya Savaşı'nda beklediğini bulamayan İtalya, savaşta yenildiği gibi lideri Mussolini ve faşist rejim de tarih içerisinde yok olmuştur.

Bundan sonra İtalya ve Türkiye arasındaki dostça ilişkiler siyasi ve ticari ilişkilerde olduğu kadar sosyo-kültürel ilişkilerde de kendini göstermiş ve İtalya Türkiye'nin vazgeçilmez bir ortağı olmuştur. 1946-1950 yılları arasında Türkiye ile İtalya arasındaki siyasi ilişkiler artmış; karşılıklı üst düzey ziyaretlerin yapılmıştır. Bakan, başbakan ve cumhurbaşkanı düzeyinde yapılan bu ziyaretler, karşılıklı dostluk ve güveni pekiştirmiştir. Bu dönemin başka bir özelliği de yukarıda bahsedildiği gibi sadece siyasi değil, ticari ve kültürel ilişkilerin de hızla gelişmesidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan İtalya, savaş sonrası dönemde kurulan yeni dünya düzeninde yerini alma politikası takip etmeye başlamıştır. Türkiye ile imzalanan dostluk antlaşması ve ticaret antlaşmaları da bu politikanın sonucudur.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 030.18.01.02/112.89.13.

BCA, 030.10.00/239.613.29.

BCA, 030.18.01.02./117.53.20.

BCA, 030.18.01.02./117.66.13.

BCA, 030.18.1.2./117.51.14.

BCA, 030.01.02/119.49.6.

BCA, 030.18.01.02./119.16.16.

BCA, 030.18.01.01./ 118.96.13.

BCA, 030.18.01.02./123.75.20.

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII,c.16-1, ss.56-58.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Gece Postası

Hürriyet

Milliyet

Son Posta

Son Saat

Tan

Ulus

Vakit

Yeni Gazete

Yeni Sabah

Kitaplar- Makaleler- Tezler

Armaoğlu, Fahri, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul 1983.

Ataç, Kaan Kutlu, “2. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Tehdidi ve Türkiye (1945-1946)”, *CTAD*, Yıl:13, Sayı:25, Bahar 2017, s.182-212.

Atıcıoğlu, Eyüp, *Cumhuriyet Gazetesinde Türk-İtalyan İlişkileri*, Basılmamış Lisans Tezi, Manisa 2002.

Çelebi, Mevlüt, “Antalya Bölgesi’nde İtalyan Arkeoloji Heyetleri”, *ADALYA X*, 2007, s.12-16.

Çelebi, Mevlüt, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

Çelebi, Mevlüt, “Atatürk Dönemi Dış Politikasında İtalya Faktörü”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.16. Ankara 2002 .

Deringil, Selim, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

Gönlübol, Mehmet ve Sar, Cem, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara Ün. Siy. Bil Fak.Yayınları,Ankara 1969.

Grassi, Fabio, *İtalya ve Türkiye Sorunu (1919- 1923)*, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul 2003.

Guichonnet, Paul, *Mussolini ve Faşizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Gündoğan, Kadir, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1990.

Güzel, Hasan Tevfik, “Hasta Adam” Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı”, *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, Mart/March 2017, Yıl/Vol. 2, No. 1, ss. 79-118.

Karabekir, Kazım, *İngiltere, İtalya ve Habeş Harbi*, Emre Yayınları, İstanbul 2000.

Köstüklü, Nuri, *Milli Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Köstüklü, Nuri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, c.II. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

Özgiray, Ahmet. (1990). “Türk-İtalyan Siyasi İlişkileri”. *Ege Ün. Tarih İncelemeleri Dergisi*.

Özgül, Cemil, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları Ankara 1989.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara 1989.

Sertel, Savaş, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Yürütülen Casusluk Faaliyetleri" *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, ss.95-124.

Uzgel, İlhan, "Batı Avrupa İle İlişkiler" *Türk Dış Politikası*. (1919-1980), Ed. Baskın Oran, c.I, İletişim Yayınları, İstanbul 2004. İletişim Yayınları.

Weisband, Edward, *II.Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002.

<http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/CANTEMUR-T%C3%BCrkan-T%C3%9CRK%C4%B0YE-%C4%B0TALYA-%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0-1930-1950.pdf>
(son erişim tarihi: 29.07.2018).

1260-61 / 1844-45 TEMETTÜAT KAYITLARI IŞIĞINDA KAZMACA KÖYÜNÜN SOSYAL VE EKONOMİK GÖRÜNTÜSÜ*

The Social and Economic View of Kazmaca Village in The Light of 1260-61 / 1844-45 Temettüat Records

Rafet METİN**

Öz: Temettüat Defterleri XIX. yüzyıl Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihinin önemli kaynaklarından biridir. Vergi kaynaklarını yeniden tespit ederek halkın üzerindeki vergi yükünü hafifletmek ve vergi dağılımında yaşanan adaletsizliği önlemek amacıyla hazırlanan temettuat kayıtları sosyo-ekonomik ve demografik yapının da ortaya konulmasında önemli bilgiler sunmaktadır. Kayıtlarda anılan dönemde bölgelerin mal-mülk, hayvan, arazi ve insanların şahsi malvarlıklarının kaydedilmesi ile sosyo-ekonomik hayat, nüfus ve tarımsal ekonomi ile ilgili bütün karakteristik özellikler ortaya konulmaktadır. Kayıtlarda ayrıca mükelleflerinin adları, lâkapları, meslekleri hakkında da bilgi alabilmek mümkün olmaktadır. Bu çalışmada, H.1260-1261/M.1844-1845 yılında Keskin Kazasına tabi Kazmaca karyesinin 758 numaralı temettuat defterinden faydalanılarak, sosyal ve ekonomik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Toplam 35 hanesi olan karyede, insanların geçimlerini büyük ölçüde tarım ve hayvancılıktan sağladıkları anlaşılmaktadır. Köyde tarımsal manada buğday ve arpa üretimi yapılmaktadır. Hayvancılık alanında ise daha çok küçükbaş- büyükbaş hayvanlar ile yük ve binek hayvanları yetiştirilmektedir. Meslek dalı olarak ziraat erbabının fazlalığı dikkat çekmektedir. Bunun yanında, imam, hizmetkâr ve çoban gibi meslek kollarında görev yapan kimselerinde olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Köyde vergi mükellefi hane reislerinin tarım, hayvancılık ve meslek gelirleri ile birlikte ödemiş oldukları vergi çeşitleri tespit edilerek vergi yükleri de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazmaca karyesi, Temettüat Defteri, Mesleki Yapılanma.

Abstract: Temettüat records are one of the important sources of XIX. Century social and economic history of Ottoman Empire. Temettüat records have been prepared in order to mitigate the tax burden on the people and to prevent injustice in the tax distribution by re-determining the tax sources. In addition, these records provide important information for the socio-economic and demographic structure. In the period referred to in the records, all characteristics of socio-economic life, population and agricultural economy are revealed by

* Bu çalışma 6-8 Nisan 2017'de International Congress Of Eurasian Social Sciences'ta Sözlü Bildiri olarak sunulmuştur.

** (Doç. Dr.); Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi AD, Kırıkkale-Türkiye. E-mail: rafet_metin71@hotmail.com; **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0002-2164-4994>

registering the properties, animals, lands and persons' personal wealth of regions. In these records, it is also possible to get information about taxpayers' names, nicknames, occupations. In this study, benefiting basically 758 numbered temettuat record of Kazmaca village which is within in the boundaries of Keskin district in year of H.1260-1261/M.1844-1845, it is tried to reveal social and economic structure. It is understood that people provide their livelihood largely from agriculture and animal husbandry in the village which consist of 35 families. In terms of agriculture, wheat and barley production is being done in the village. In the field of animal husbandry, mostly small cattles, bovine animals, draught animals and mount animals are grown. As field of profession, the surplus of agricultural staff is remarkable. Besides, it is understood from records that there are different field of professions like imams, servants and shepherds in the village. It is also tried to reveal the burden of tax of taxpayers by determining agriculture, husbandry and occupation revenue and kind of tax which is paid by them.

Keywords: Kazmaca village, Temettuat record, Occupational structuring.

1. Giriş

Temettü' kâr etmek anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Temettuat ise; kârlar, kazançlar anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 1996: 1073).Tanzimat'a kadar değişik adlarla halktan alınan vergilerin yerine getirilen Temettü vergisinin kaydedildiği defterlere, “Temettuat Defterleri” adı verilmiştir. Bu defterler 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iktisadi, sosyal ve ticari hayatı ortaya koymaktadır (Kütükoğlu 1995: 395).Temettuat defterleri genel itibariyle bir bölgenin demografik yapısı, hane reisinin menkul ve gayr-i menkul kaynakları, yıllık kazancı, işletmelerin büyüklüğü, iş gücü ve ayrıntılı vergi yükü, kişilerin mesleği, yetiştirilen ziraî ürün ve hayvanlar ile ticarî ve sınaî müesseseler hakkında bilgiler sunmaktadır (Gül, 2009: 81).Ayrıca anılan defterlerden Osmanlı ülkesinde yaşayan nüfusun yerleşim düzeni, zirai üretim durumunu, hanelerin servet ve gelirleri ile vergilendirme konularında çok zengin bilgiler elde etmek mümkün olmaktadır (Güran, 2000: 79). Kısaca bu defterlerden bir bölgenin Demografik etnik yapısı, fert düzeyinde menkul ve gayr-i menkul kaynaklar, ferdin yıllık kazancı, işletmelerin büyüklüğü, toplam ve ayrıntılı vergi yükünü, işgücünü, kişilerin mesleği, yetiştirilen zirai ürün ve hayvanlar, Ticari ve sınaî müesseseler hakkında önemli veriler elde edilmektedir (Özer, 2000: 596). Defterlerde, mahallelerdeki toplam hane sayısı, arazi miktarı, hane reislerinin meslekleri, yükümlü oldukları vergi miktarları gibi birçok konuda teferruatlı bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca hane reisinin adı ve unvanı, sahip olduğu mal varlığı, ne kadar emlak ve arazisi olduğu ve bu arazinin ekili olan bölümleri ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Meslekler, hane reisinin isminin üzerine eğik olarak yazılmıştır. Tarımla geçinen hane reisinin meslek bölümü “erbab-ı ziraattan idüğü”, esnaflıkla geçinenlerinki ise “erbab-ı ticaretten idüğü” olarak belirtilmiştir. Ticaret ve ziraatın her ikisiyle geçimini sağlayanlar “erbab-ı ziraat ve ticaretten idüğü” şeklinde belirtilmiştir. Çalışmamızın ana kaynağını teşkil eden Temettuat Defterlerinden BOA, ML VRD.TMT. 758 numaralarda kayıtlı Keskin

kazasına tabi Kazmaca karyesinin sosyal ve ekonomik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Kazmaca köyünün nüfusu ile birlikte köyde kullanılan isimler, lakaplar, meslekî yapılanma, köyde yaşayan hane reislerinin tarım, hayvancılık ve meslek gelirleri ile birlikte ödemiş oldukları vergi çeşitleri tespit edilerek vergi yükleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

XVI. yüzyılda Kazmaca karyesinin de içinde bulunduğu bölgenin Osmanlı idari teşkilatındaki yeri fazla bir değişiklik göstermeden günümüze kadar gelmiştir. Anılan tarihte Bahşılı ve Karakeçili ilçeleri topraklarının tamamı ile Yahşihan ilçesinin batısının, yani Kızılırmak'ın Ankara yakasındaki topraklarının, Ankara Sancağı merkez kazasına bağlı olduğunu görürüz (Kankal, 1998: 235). Hasandede, Yahşihan, Kırıkkale merkez, Balışeyh merkez ve ilçenin batı kısımları, Koçubaba, Sulakyurt merkez ve ilçenin batı kısımları "Kalecik Keskini Kazası" adıyla Çankırı Sancağı'na bağlıdır (Kankal, 1998: 236). Delice ırmağının doğu kısımları "Deliceözü Nahiyesi" adıyla Bozok Sancağı'na, Balışeyh ilçesinin ve Sulakyurt ilçesinin doğu kısımları ile Delice ilçesinin tamamı, Büyükaşar, Büyükyazılı, Çerikli, Aşağı Mahmutlar, Keskin merkezinin kuzey ve doğusunda kalan kısımları "Keskin Nahiyesi" adıyla Kırşehir Sancağı'na, Ahili, Köprüköy, Çelebi, Kazmaca ve muhtemelen Keskin merkez olmak üzere Ankara-Kayseri karayolunun güneyinde kalan kısımlar Kızılırmak'a kadar "Dinek Nahiyesi" adıyla Kırşehir Sancağı'na bağlıdır (Kankal, 1998: 236-237). Daha sonraki yıllarda bir takım idari değişiklikler vukubulmuştur, ancak genel olarak XVI. yüzyıldaki bu teşkilatlanma yürürlükte kalmıştır.

2. Kazmaca Karyesi

A-Sosyal Durum

2.1. Nüfus

Kazmaca karyesinin nüfusu ile ilgili en eski bilgi 1521 tarihine ait bilgidir. 1521 tarihinde Kengiri (Çankırı) Sancağına tabi Kalecik nahiyesinin bir köyü olan Kazmaca'da 18 hane ve 3 mücerred bulunmaktadır. $hane \times 5 + mücerred^1$ (Barkan, 1953: 12) formülü ile tamamen toplam 93 kişilik bir nüfusu söz konusudur (Kankal, 2009:85). 758 numaralı temettuat defterinden tespit ettiğimiz kadarı ile 1845 yılında Kazmaca karyesinin 35 haneye tekâbül eden 175 neferlik nüfusu söz konusudur. Günümüzde Kırıkkale'ye bağlı olan Kazmaca karyesinin 2007 yılı adrese dayalı nüfus tesbitine göre nüfusu 637 olarak belirlenmiştir.

Tablo 1. Kazmaca Karyesinde 1521-2007 Yıllarındaki Tahmini Nüfus

¹ Bu hesaplama Ö.Lütfi Barkan'ın genel nüfusu bulmak için en çok kullanılan yöntem olan "hane x 5" formülünden yola çıkılarak yapılmıştır.

Yıllar	Tahmini nüfus
1578	93 nefer
1845	175 nefer
2007	637

2.2.Şahıs Adları ve Kullanılan Lakaplar

758 numaralı temettuat defterinde hane reislerinin isimleri babalarının adları ve lakaplarıyla birlikte yazılmıştır.Bu nedenle köyde yaygın olarak kullanılan baba ve oğul isimlerini tespit etmek mümkün olmuştur.

Tablo 2:Kazmaca Karyesinde Kullanılan Şahıs İsimleri

İsim	Sayı	%
Ahmed	4	9.5
Numan	4	9.5
Mehmed	3	7.1
Hüseyin	3	7.1
Bekir	3	7.1
Osman	2	4.7
Emir	2	4.7
İbiş	2	4.7
Hasan	2	4.7
Mahmud	1	2.3
Eyüb	1	2.3
Halil	1	2.3
Ramazan	1	2.3
Ziya	1	2.3
İsa	1	2.3
İbrahim	1	2.3
Veyis	1	2.3
Ömer	1	2.3
İsmail	1	2.3
Veli	1	2.3
Ali	1	2.3
İsmail	1	2.3
Mahmud	1	2.3
Mustafa	1	2.3
Salih	1	2.3
Satılmış	1	2.3
Toplam	42	100

Tablo 2’de yer alan verilerden anlaşıldığı üzere Kazmaca karyesindeki vergi nüfusunun tamamı erkektir.

İsimleri incelediğimizde Peygamber ve onun ehl-i beyti başta olmak üzere daha çok Arapça kökenli isimlerin olduğu görülmektedir. Birinci sırada Ahmed ve Numan isimleri gelmektedir. Ahmed ve Numan isimleri toplam isimlerin % 9.5’ini teşkil etmektedir. İkinci sırayı %7.1 ile Mehmed, Hüseyin, Bekir isimleri yer almaktadır. Üçüncü sırayı ise % 4.7 ile Osman, Emir ve İbiş isimleri yer almaktadır. Tabloda zikredilen isimler arasında Satılmış, Ziya, ve Veyis gibi isimler o dönemde yörede kullanılan ender isimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3. Kazmaca Karyesinde Kullanılan Lakaplar

azmaca’da hane reislerinin toplumda tanınmasını sağlayan aile ve sülale adlarının bazıları dinî özellik taşımaktadır. Molla, Efendi, Hatip, Şıh gibi unvanların yanında Tablo-3’te yer alan deli, kör, kel, köse gibi sıfatlarla birlikte kullanılan lakaplar ise muhtemelen ailelerin geçmişten beri kullandıkları lakaplar olarak görülmektedir.

Tablo 3: Kazmaca Karyesinde Kullanılan Lakaplar

Nabizâde Bekir	Kara Mehmed oğlu Ramazan	Gedikçi oğlu Ziya
Deli oğlu İsa	Sarı oğlu Ahmed	Çarçabuk oğlu Hüseyin
Civelek oğlu Hüseyin	Doydu oğlu Osman	Kürt İbiş oğlu İbrahim
Ayvat oğlu Hüseyin	Kaynak oğlu Mahmud	Ağca Mustafa oğlu salih

B. Ekonomik Durum

2.4. Kazmaca Karyesinde Mesleki Yapılanma

Kazmaca karyesinde yaşayan insanların 22’si ziraat erbabındandır. Geriye kalan 13 haneden 1 tanesi imam (BOA, ML VRD.TMT, 758:2)² 4 tanesi hizmetkâr³, 1 tanesi çoban⁴ 7 hanenin ise hiçbir geliri olmadığı şunun bunun yardımı ile geçinmekte olduğu kaydı düşülmüştür.

² BOA, ML VRD.TMT, 758.s.2. Belgede Nebizâde Bekir Efendi’nin imam olarak kaydedildiği toplam 106 olan yıllık temettuat miktarının 106 kuruşunu imamlıktan sağladığı kaydı düşülmüştür.

³ BOA, ML VRD.TMT, 758.s.3,6,9. Belgede Deli oğlan oğlu İsa, Deli oğlan oğlu Osman, Doydu oğlu Osman, Numan oğlu İsmail’in hizmetkârlıkla işgal ettikleri anlaşılmaktadır.

⁴ BOA, ML VRD.TMT, 758.s.11. Belgede Sarı oğlu Ali köy çobanı olarak kaydedilmiştir.

2.5. Hayvancılık ve Hayvan Dağılımı

Belgelerden anlaşıldığına göre 1845-1846 yıllarında Kazmaca karyesinde yaşayan haneler geçimlerini tarım ve hayvancılıktan sağlamakta idiler. Genel olarak süt ve süt ürünleri ihtiyaçlarını karşılamak için inek ve koyun, binek hayvanı ihtiyaçlarını karşılamak için merkep, çiftsürmede faydalanabilmek için öküz kullandıkları anlaşılmaktadır. Kazmaca'da toplam 146 olan hayvan varlığının büyük çoğunluğunu büyükbaş hayvanlar oluşturmaktadır. % 50.7'si büyükbaş (66 adet), % 41.5'i küçükbaş (54 adet) ve %17.8'i yük ve binek (26 adet) hayvanı olarak sıralanmaktadır. Büyükbaş hayvan çeşidinde, karasığır öküzü, sağman inek ve camus ön planda yer alırken küçükbaş hayvan çeşidinde ise, koyun, keçi ve kuzu tercih edilmektedir. Binek ve yük hayvanı olarak isemerkep başta olmak üzere, kısırak beslenmektedir.

Tablo 4: Kazmaca'da Hane Reislerinin Sahip oldukları Hayvan Çeşitleri

Hayvan çeşidi	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Toplam Hane Başına Düşen Baş
Büyükbaş	66	21	3.1
Küçükbaş	54	6	9
Yük-Binek Hayvanı	26	24	1.08
Toplam Sayı	146		

Tablo 5: Kazmaca'da Hane Reislerinin Sahip oldukları Büyükbaş Hayvan Çeşitleri

Büyükbaş Hayvan çeşidi	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Karasığır öküzü	34	20	1.7
Sağmal inek	27	21	1.2
Camus	4	2	2
Sağmal camus ineği	1	1	1
Toplam	66		

Büyükbaş hayvan söz konusu olduğunda köylerde çift sürme işinde ilk olarak akla at ve katır gücü gelmektedir. Ancak Balıseyh’ de öküzün ilk planda tercih edildiği görülmektedir. Bu durumun nedeni öküzün beslenme giderinin at ve katıra nazaran daha az olması ile izah edilebilir. Bir atı veya katırı bütün bir yıl boyunca arpa, yulaf, ot, kepek ve samanla beslemek gerekirken öküz yedi ay süre ile burçak ve samanla beslenebilmekte ve yılın geri kalan aylarında otlamak üzere çayırılara salıverilmektedir. Bu arada demetlerin tarladan harmana ve ürünün harmandan ambara taşınmasında at ve eşek gibi yük hayvanlarından da yararlanılmakla birlikte, daha çok bir çift öküzün çektiği iki tekerlekli kağnılar kullanılabilir (Bozkurt, 2011: 144). Belgelerden anlaşıldığı üzere anılan dönemde Kazmaca’da özellikle karasığır öküzü ahalinin tarım yaparken kullandığı vazgeçilmez iş gücü kaynaklarından biri durumundadır. Köyde toplam 66 haneden 20 hanede karasığır öküzüne tesadüf edilmektedir. Öküz sahibiolmayan hanelerin ya ziraat yapacakları toprakları yok yada hastalıktan dolayı tarımsal faaliyetleri gerçekleştirememişlerdir. Köyün 8 numaralı hanesinde kayıtlı olan Delioğlan oğlu Hasan hakkında belgede “merkumun emlak ve sairesi olmayub çobanlıkla meşgul olduğu” kaydedilmiştir (BOA, ML VRD.TMT,758:4).

Köyün 28 numaralı hanesinde kayıtlı olan Mehmed oğlu Mustafa hakkında “Hasta ve sağır olduğu sakin olduğu hanesinden başka emlak, arazi ve hayvanat-ı sairesi olmadığından hizmetkârlığa dahi kudreti olmadığı şunun bunun ianesiyle geçinmekte olduğu” kaydı düşülmüştür (BOA, ML VRD.TMT,758: 8). Köyün 34 numaralı hanesinde kayıtlı bulunan Ağca Mustafa oğlu Salih hakkında ihtiyar olduğu için şunun bunun ianesiyle geçindiği kaydı düşülmüştür. (BOA, ML VRD.TMT,758: 10).

Köyde 27 baş sağmal inek 21 ailenin elinde bulunmaktadır. Köyün süt ve süt ürünleri ihtiyacının sağlanmasında bu ailelerin önemli rol oynadığı düşünülebilir. Bu hayvanlara sahip olan kimselerin gelir düzeyi dikkate alındığında genel ortalamanın üzerinde oldukları dikkat çekmektedir. Köyün 2 numaralı hanesinde kaydedilmiş olan Kadri oğlu İbiş’in toplam 732 kuruş olan temettuatında büyükbaş hayvanlar içerisinde iki adet sağmal inek, iki adet karasığır öküzü ve binek hayvanları bulunmaktadır (BOA, ML VRD.TMT,758:2). 4 numaralı hanede kayıtlı olan Kara Mehmed oğlu Ramazan’ın 796 kuruşluk temettuatı içerisinde karasığır öküzü ve Camus olduğu kaydedilmiştir. (BOA, ML VRD.TMT,758: 3).

Yük ve Binek Hayvanlarına gelince;Kazmaca’da 1845 yılında toplam 26 adet yük ve binek hayvanı bulunmaktadır.Bunlardan 26 tanesi döllü merkep, 1 tanesi ise döllü kısrak, olarak tespit edilmiştir.

Tablo 6: Kazmaca’da Hane Reislerinin Sahip oldukları Yük ve Binek Hayvanı Çeşitleri

Hayvan çeşidi	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Döllü merkep	25	24	1.04
Döllü kısrak	1	1	1
Toplam	26	25	1.04

Yük ve binek hayvanlarına bakıldığında toplam 35 hane olan köyde 26 hanede yük ve binek hayvanının olduğu görülmektedir.Yük ve binek hayvanına sahip olmayan hanelere bakıldığında ziraatle iştiğal etmedikleri anlaşılmaktadır.Hizmetkârlıkla iştiğal eden ve köyün 6 numaralı hanesinde kayıtlı olan Deli oğlan oğlu İsa’nın sakin olduğu hanesinden başka bir emlak olmayıp olmadığı ve hizmetkârlıktan elde ettiği 108 kuruşluk bir gelirinin olduğu kaydedilmiştir. (BOA, ML VRD.TMT,758:3) Köyün 22 numaralı hanesinde kayıtlı olan Veyis oğlu Ömer için kayıtlarda “Merkumun sakin olduğu hanesinden başka emlak vesairesi olmayub alil olarak ticaretten hâli olmayub şunun bunun ianesiyle geçinmekte olduğu” ibaresi düşülmüştür. (BOA, ML VRD.TMT,758:6).

Küçükbaş hayvanlar bakımından bakıldığında Kazmaca’da toplam 54 adet olan küçükbaş hayvanların tamamı sekiz hanede bulunmaktadır. Köyün 1 numaralı hanesinde ikamet eden Nâbizade Bekir Efendi’nin 4 adet sağml keçisi bulunmaktadır. (BOA, ML VRD.TMT,758:2) 3 Numaralı hanede ikamet eden Emir oğlu Bekir’in 4 adet kıl keçisi olduğu kaydı düşülmüştür. (BOA, ML VRD.TMT,758:2) Köyün 4 numaralı hanesinde bulunan Kara Mehemed oğlu Ramazan ‘ın 10 adet kıl davarı ve 10 adet koyunu bulunduğu kaydedilmiştir. (BOA, ML VRD.TMT,758:3) Köyün 9 numaralı hanesinde sakin olan Sarı oğlu Ahmet’in 2 adet kıl davarı olduğu kayıtlarda yerini almıştır. (BOA, ML VRD.TMT,758:4) Köyün 11 numaralı hanesinde kayıtlı Çırçıbık oğlu Hüseyin’in 6 adet kıl keçisi, yine 19 numaralı hanede ikamet eden Kürt İbiş oğlu İbrahim’in 14 adet kıl keçisi ile 21 numaralı hanede kayıtlı Emir Ahmed oğlu Halil’in 4 adet kıl davarı olduğu kaydedilmiştir. (BOA, ML VRD.TMT,758:5, 7,)

Tablo 7:Kazmaca'da Hane Reislerinin Sahip oldukları Küçükbaş Hayvan Çeşitleri

Küçükbaş hayvan çeşidi	Sayı	Hane	Ortalama
Koyun	10	1	10
Kıl keçisi	24	3	8
Kıl davar	16	3	5.3
Sağmal keçi	4	1	4
Toplam	54		

2.6. Arazi Dağılımı ve Toprak Kullanımı

Kazmaca'da hane reislerinin % 93.8'i (22hane) buğday ve arpa tarımı ile alakalı ziraî faaliyet içerisinde. Köyde ikamet eden hanelerden % 6.19'u bağcılık (22hane) ile iştilal etmektedir. Burada dikkat çeken husus köyde buğday ve arpa tarımı ile uğraşan hanelerle bağcılıkla uğraşan hanelerin aynı sayıda olmalarıdır. Ekim ve dikim işleri ile uğraşmayan hanelerde yaşayan insanların ya hasta ya da çobanlık ve hizmetkârlıkla şunun bunun yardımıyla geçindikleri kayıtlardan anlaşılmaktadır (BOA, ML VRD.TMT,758: 3,6, 9,10).

Tablo 8: Kazmaca'da Ekili ve Dikili Tarım Alanlarının Dağılımı

Ekilebilir Arazi Türü	Miktar (Dönüm)	Hane	Ortalama	%
Tarla (buğday- arpa)	560	22	25.4	93.8
Bağ	37	22	1.6	6.19
Toplam	597	44		

2.7. Gelirler

2.7.1. Tarım Gelirleri (Hasılatı)

1844-1845 yılları arası Kazmaca'da tarım topraklarına sahip 22 hane sahibinin hepsinin hasılat geliri vardır. Ekili (tarla) tarım alanları 560 dönüm olup 9.985 kuruş gelir elde edilmiştir. Ekili tarım alanlarından toplam 37 dönüm bağdan 1.438 kuruş gelir sağlanmıştır. Anılan tarihlerde yapılan bir çalışmada Sinop'un Çarşamba nahiyesine tabi Kabalı köyündeki Ermenilerin, 339 dönümden bir yılda elde ettikleri meblağ 17.928 kuruş olarak belirlenmiştir (Özcan, 2015:140) .

Tablo 9:Kazmaca’da Ekili-Dikili Tarım Alanlarının miktarı

Ekilebilir Arazi Türü	Miktar (Kuruş)	Miktar (Dönüm)	Ortalama
Tarla (buğday-arpa)	9.985	560	17.8
Bağ	1.438	37	38.8
Toplam	11.423	597	

Temettuat defterlerinde köylüden alınan hububat öşrü verilerinden üretilen hububatların ne kadar olduğu tespit edilebilir.Öşür bölgelere göre değişmekle birlikte ortalama her ürün üzerinden %10 oranında alınmaktadır.Bu nedenle Tablo 11’de vergiye esas olan toplam kilenin 10 katı alınarak toplam hububat üretimi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 10: Kazmaca’da Üretilen Toplam Hububat Miktarı

Ekilebilir Arazi Türü	Kile ⁵	Kile x 10	Kg
Hınta (Buğday)	62	620	15.906
Şair (Arpa)	41	410	9.122
Toplam	103	1.030	25.028

2.7.2.Hayvancılık Hasılatı

Kazmaca’da tarımdan sonra ikinci sırada yer alan hayvancılık gelirleri 798 kuruş olarak tespit edilmiştir. Hayvancılık hasılatı büyükbaş, küçükbaş ve yük-binek olarak üç grupta incelenebilir.

Tablo 12’deki veriler incelendiğinde görüleceği üzere, hayvancılık hasılatında ilk sırayı büyükbaş hayvanlar almaktadır (320 kuruş). İkinci sırada küçükbaş hayvanlar (258 kuruş) ve üçüncü olarak yük-binek hayvanları gelmektedir (220 kuruş). Bu sıralamada dikkat çeken husus küçükbaş hayvanların toplam 8 hanenin elinde bulunmasıdır.

Tablo 11: Kazmaca’da hayvancılık hasılatı dağılımı

Hayvan çeşidi	Hasılat miktarı kuruş	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Yük-Binek Hayvanı	220	25	8.8
Büyükbaş	320	21	15.2
Küçükbaş	258	8	32.25
Toplam Sayı	798		

⁵Bu çalışmada hesaplamalar yapılırken buğday 1 kile=25, 656 kg.; arpa için ise 1 kile=22,25kg. olarak alınmıştır.

2.7.3.Meslek Hasılatı

1844-1845 yılları arasında Kazmaca’da meslek gelirleri toplamda 1.056 kuruş olarak tespit edilmişti. Bu toplama meslek olarak kaydedilen imam, çulhacı, hizmetkârlık, ve çobanlık gibi meslekler dahildir. Köyün büyük çoğunluğunu“erbâb-ı ziraat” olarak kaydedilmiştir. Bu gurup mesleki yapılanmaya dahil edilmemiştir.Köyün 1 numaralı hanesinde kayıtlı olan Nabizâde Bekir Efendi köyde imamlık vazifesi ile vazifelendirilmiş olup imamlıktan geliri 106 kuruş olarak kaydedilmiştir (BOA, ML VRD.TMT,758: 2). Hizmetkârlıkla geçimlerini temin eden köyün 6 numaralı hanesinde kayıtlı Deli oğlan oğlu İsa (108 kuruş), 7 numaralı hanede kayıtlı Delioğlan oğlu Osman (150 kuruş), 16 numaralı hanede kayıtlı Doydu oğlu Osman (230 kuruş), 27 numaralı hanede ikamet eden Numan oğlu İsmail (172 kuruş) gelir elde etmişlerdir (BOA, ML VRD.TMT,758:2,3,6,9). Çobanlıkla geçimlerini sağlayan köyün 8 numaralı hanesinde kayıtlı deli oğlan oğlu Osman (140 kuruş), 35 numaralı hanede kayıtlı olan Sarı oğlu Ali (150 kuruş) gelir elde etmişlerdir (BOA, ML VRD.TMT,758:4,10).

Tablo 12: Kazmaca’da Değirmen Hasılatı

Hane No	Hasılat Kuruş
23	100
24	100
25	50
26	50
27	50
Toplam	350

Köyün 23 numaralı hanesinde ikamet eden Numan oğlu Osman, 24 Numaralı hanesinde ikamet eden Numan oğlu Halil, 25 numaralı hanesinde kayıtlı Numan oğlu Ahmed 26 numaralı hanede kayıtlı Numan oğlu Numan, 27 numaralı hanede kayıtlı Numan oğlu İsmail’in de dahil olduğu aile değirmeni 1/3 ve 1/4 hisselerle taksim edilmiştir (BOA, ML VRD.TMT,758: 8-9).

7.1.Vergi-yi Mahsusa

1256/1840 yılından itibaren uygulanmaya başlayan ve bazı istisnalar haricinde ekonomik durumlarına göre herkesten alınan vergi-yi mahsusa Tanzimat idarecileri tarafından örfi vergiler yerine konulmuş olup, "Ancemaatin vergi", "Vergü-yi Mahsusa", "Vergü" ve "Komşuca alınan vergü" gibi adlar verilmiştir (Öztürk, 2000: 537). Bu verginin miktarı liva

ölçeğinde belirlenirdi. Bu miktar livaya bağlı kazalar arasında paylaştırılırdı. Sonra kazanın müdür ve meclis azaları, nüfusun etnik özelliğine göre imam, papaz ve kocabaşı gibi kişilerin katıldığı toplantıda kasaba ve köylere düşen miktar tespit edilir en sonunda da köy ve mahalle düzeyinde kişilerin ödeme güçlerine göre paylaştırılırdı (Öztürk, 1996: 174-175).

Kazmaca'da tespit ettiğimize göre toplam vergi-yi mahsusa bedeli 6.625 kuruştur.⁶ Vergi-yi mahsusa olarak en düşük vergi 50 kuruş, en yüksek vergi ise 397 kuruştur.34 numaralı hanede kayıtlı bulunan Ağca Mustafa oğlu Salih'in hizmetkârlığa dahi kudretinin olmadığı ticaretten de hâli olması nedeniyle vergi-yi mahsusa bedeli olarak en düşük dilim olan 50 kuruşluk vergi bedeli takdir edildiği kaydedilmiştir (BOA, ML VRD.TMT,758: 10). 2 numaralı hanede kayıtlı olan Kadiri oğlu İbiş'e ise vergi-yi mahsusa bedeli olarak 397 kuruş vergi takdir edilmiştir (BOA, ML VRD.TMT,758: 2).

Tablo 13. Kazmaca'da hane reislerinin verdiği toplam öşür ve aded-i ağnam vergisi

Ekili tarım öşürü ve aded-i ağnam vergisi	Miktar (Kuruş)	Hane	Ortalama	%
Hınta (buğday)	750	22	34.09	61.6
Şair (arpa)	328	22	14.9	26.9
Bağ	121	20	6.05	9.9
Aded-i ağnam	18	6	3	1.4
Toplam	1.217			

Toplu olarak verdiğimiz vergi türlerinden ekili tarım üzerinden alınan öşür vergisi ile alâkalı olarak hınta (buğday) % 61.6 ile ilk sırada gelmektedir.Onu %26,9 ile şair (arpa),% 9,9 ile bağ,% izlemektedir. Ağnam vergisi ise % 1,4 olarak tespit edilmiştir.Bu verilerden anlaşıldığına göre Kazmaca'da en düşük vergi çeşidi ağnam olurken en yüksek vergi çeşidi ise hınta (buğday) olarak görülmektedir.

⁶758 numaralı temettuat defterinin sonunda toplam olarak verilen vergi-yi mahsusa bedeli 6.518 kuruş olarak belirtilmiştir.Bizim tespitimizle arasında 107 kuruşluk bir fark söz konusudur.Bu meblağın sehven yazıldığı kanaatindeyiz; çünkü tespit ettiğimiz 6.625 kuruş vergi-yi mahsusa bedeli tek tek hanelerin taranmasıyla elde edilmiştir.

Tablo 14. Kazmaca'da İkâmet Eden Kimselerin Hane Sırasına Göre Toplam Temettuatları

Hane No	Kişi Adı	Temettuat Toplamı Kuruş
1	Nâbizâde Bekir Efendi (İmam)	160
2	Kadiri oğlu İbiş	732
3	Emir oğlu Bekir	632
4	Kara Mehmed oğlu Ramazan	796
5	Gedikçi oğlu Ziya	590
6	Deli oğlan oğlu İsa	108 Hizmetkâr
7	Deli oğlan oğlu Osman	150 Hizmetkâr
8	Deli oğlan oğlu Hasan	140 Çoban
9	Sarı oğlu Ahmed	722
10	Sarı oğlu Ziya	352
11	Çırçırık oğlu Hüseyin	674.
12	Çırçırık oğlu İbiş	630
13	Çırçırık oğlu Satılmış	592
14	Civelek oğlu Hüseyin	812
15	Deli Yusuf oğlu Nâbi	750
16	Doydu oğlu Osman	350 Hizmetkâr
17	Doydu oğlu Karaca Ahmed	Vefat merhumun emlak ve eşyası ve hemde evladı dahi olmayub eşya-yı mezkûresi beyne'l ferma olarak tevzi ve taksim olunduğu
18	Doydu oğlu Ömer	320
19	Kürt İbiş oğlu İbrahim	556
20	Eyüb oğlu Eyüb	358
21	Emir Ahmed oğlu halil	616
22	Veyis oğlu Ömer	Hasta- şunun bunun yardımı ile geçindiği kaydedilmiştir.
23	Numan Oğlu Osman	502
24	Numan oğlu Halil	770
25	Numan oğlu Ahmed	330

26	Numan oğlu Numan	318
27	Numan oğlu İsmail	250 Hizmetkâr
28	Mehmed oğlu Mustafa	Hasta ve sağır
29	Mehmed oğlu Veli	680
30	Ayvat oğlu Hüseyin	475
31	Ayvat oğlu Hasan	450
32	Kaynak oğlu Mahmud	Hasta
33	Kaynak oğlu Ebu Bekir	Ailesiyl birlikte Dinek mağrası karyesine nakil
34	Ağca Mustafa oğlu Salih	İhtiyar şunun bunun yardımı ile geçindiği kaydedilmiştir.
35	Sarı oğlu Ali	Çoban

4. Sonuç

Kazmaca karyesinin nüfusu ile ilgili en eski bilgi 1521 tarihine ait bilgidir.1521 tarihinde Kengiri (Çankırı) Sancağına tabi Kalecik nahiyesinin bir köyü olan Kazmaca'da 18 hane ve 3 mücerred bulunmaktadır. $Hane \times 5 + mücerred$ formülü ile toplam 93 kişilik bir nüfusu söz konusudur. 758 numaralı temettuat defterinden tespit ettiğimiz kadarı ile 1845 yılında Kazmaca karyesinin 35 haneye tekâbül eden 175 neferlik nüfusu söz konusudur. Günümüzde Kırıkkale'ye bağlı olan Kazmaca karyesinin 2007 yılı adrese dayalı nüfus tesbitine göre nüfusu 637 olarak belirlenmiştir

Kazmaca karyesinin iktisadi ve sosyal yapısı incelendiğinde geçim kaynağının tarım ve hayvancılığa dayalı olduğu görülmektedir. Ziraî üretimin en önemli kısmını ekili tarım alanları oluşturmaktadır. Ekili tarım alanları bakımından Kazmaca'da başta buğday olmak üzere arpa, üretilmektedir. Ekili (tarla) tarım alanları 560 dönüm olup 9.985 kuruş gelir elde edilmiştir.

Hayvancılık hasılatında ilk sırayı büyükbaş hayvanlar almaktadır (320 kuruş). İkinci sırada küçükbaş hayvanlar (258 kuruş) ve üçüncü olarak yük-binek hayvanları gelmektedir (220 kuruş). Bu sıralamada dikkat çeken husus küçükbaş hayvanların toplam 8 hanenin elinde bulunmasıdır.

Öşür ve aded-i ağnam vergilerine gelince ekili tarım üzerinden alınan öşür vergisi ile alâkalı olarak hınta (buğday) % 61.6 ile ilk sırada

gelmektedir.Onu %26,9 ile şair (arpa),% 9,9 ile bağ,% izlemektedir. Ağnam vergisi ise % 1,4 olarak tespit edilmiştir.Bu verilerden anlaşıldığına göre Kazmaca'da en düşük vergi çeşidi ağnam olurken en yüksek vergi çeşidi ise hinta (buğday) olarak görülmektedir.

Miktarı liva ölçeğinde belirlenen ve livaya bağlı kazalar arasında paylaştırılan vergi-yi mahsusa bedeli olarak kazmaca 6.625 kuruştur.

Sosyal yapı olarak bakıldığında Kazmaca'da kullanılan lakaplardan aile ve sülale adlarının çoğunun Molla, Hatip, müezzin, Şıh, Hacı gibi dinî özellik taşıdığı görülmektedir. Sonuç olarak Orta Anadolu'da küçük ölçekli bir köy olan Kazmaca'nın , 1844-1845 yılları arasında sosyo-ekonomik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu vesile ile ileride yapılacak çalışmalara bir nebze de olsa katkı sunmak hedeflenmiştir.

Kaynakça

Belgeler

BOA, ML VRD.TMT,758.

Makale ve Kitaplar

Barkan, Ö. L., (1953). *Tarihî demografi araştırmaları ve Osmanlı tarihi (Cilt: X)*. İstanbul: Türkiye Mecmuası.

Bozkurt, N. (2011). T1844-1845 Tarihli Temettuat Defterine Göre Kütahya Sancağı Dazkırı Kazası Evciler Köyünün Sosyal ve Ekonomik Yapısı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (19): 135-156.

Devellioğlu, F. (1996), *"Temettü'-Temettüat"*, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat (13. Baskı.)* Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları,

Gül, A. (2009). Temettuat Defterlerine Göre Pasinler'in (Hasankale) Sosyal ve Ekonomik Yapısı . *Karadeniz Araştırmaları*, 6 (23): 77-98.

Güran, T. (2000). *"19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri"*, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara,s.77-78.

Kankal, A. (1998).Kırıkkale Tarihine Dair Araştırmalar I: İskân, *OTAM*, Sayı: 9: 225-239

Kankal, A. (2009). *XVI.Yüzyılda Çankırı*, Çankırı: Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı.

Kütükoğlu,M(1995). "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", cilt LIX/225, Belleten, Ankara, s. 394-412.

Özcan, S.(2015). Temettuat defterlerine göre Sinop'un Çarşamba ve Yaykıl Nahiyelerine tabi köylerde müslümanlarla birlikte yaşayan ermenilerin sosyal ve ekonomik durumları. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (18): 131-160

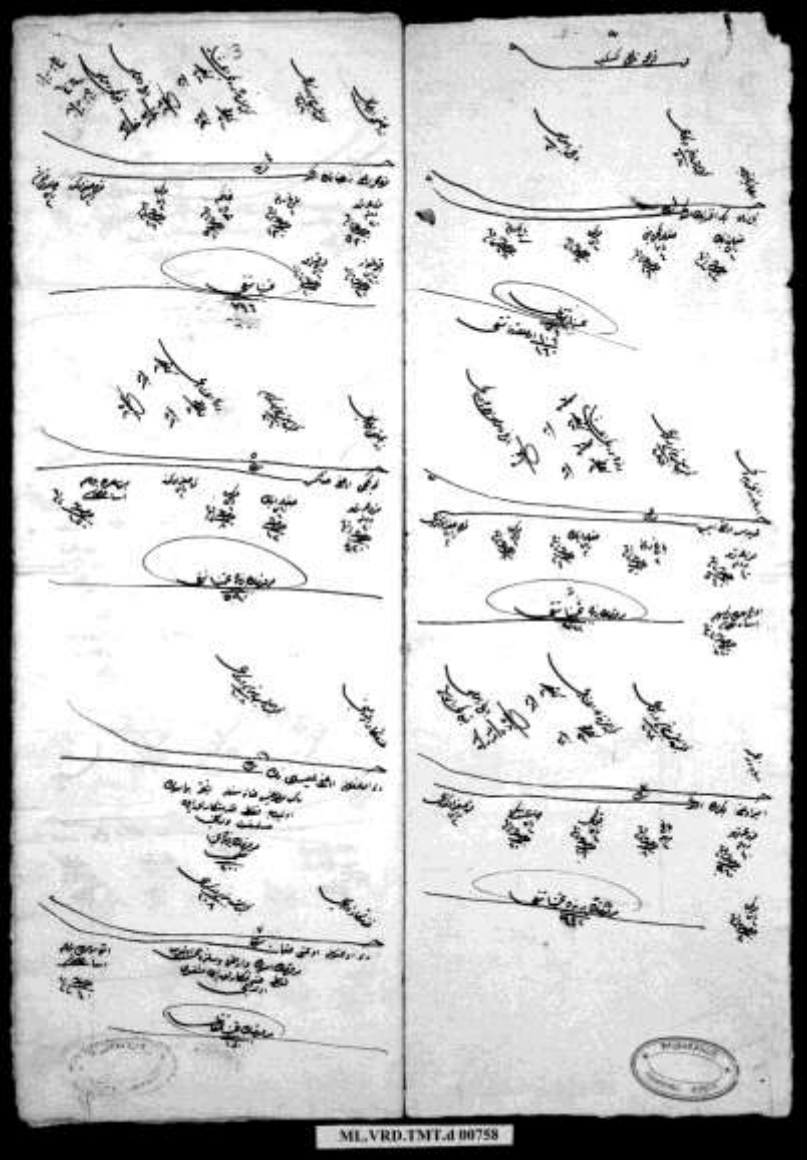
Özer, İ. (2000). Temettuat Defterlerinde Somuncu Babanın Nesebi (1844),*Akademik Araştırmalar Dergisi* , s.4-5: 593-609.

Öztürk, S. (1996). Tanzimat döneminde bir Anadolu Şehri *Bilecik*. İstanbul, s. 174-175.

Öztürk, S. (2000). Temettuat Tahrirleri. *Akademik Araştırmalar Dergisi Osmanlı Özel Sayısı*,s. 537-591.

Ek 1-2: Temettuat Defter örnekleri

THE “TURKISH TOPICS” IN THE WORKS OF MATIJA BAN

Emma MILJKOVIĆ* & Irena ARSIĆ**

Abstract: Matija Ban (1818-1903), from Dubrovnik (Ragusa), had been drama writer and engaged intellectual. During his professional life he was strongly attached to the Ottoman Empire and its tradition. As an exponent of the Serbian policy and diplomacy, he had offered totally opposed solutions for improvement of the position of the Serbian population living in the Ottoman Empire: from active advocate of the overthrowing the sultan's power to the practice ideas regarding the possible reforms. His literary work cannot be separated from his political activities and national intentions. In his dramas with the topic taken from the Serbian national history, to the Ottoman characters, especially to the sultans, he had given the position of the very clever and tolerant people. That was in harmony with the tradition of the Dubrovnik diplomacy, as well as the new position of the newly born Serbian modern state.

Keywords: Ottoman Empire, Serbia, Matija Ban, Dramas, Turkish Topics

The 19th century in the Serbian history was the century dedicated to the national liberation and creation of the independent state after several centuries of the Ottoman rule. At the time, Serbian intellectuals usually wrote very patriotic and also anti-Turkish or anti-Ottoman books, letters and lectures. The Serbian historiography of the so called „romantic“ period was also full of negative images of the Ottoman rule. The case was almost the same in all the Balkan countries. However, with the beginning of the systematic research in the Ottoman Archives by the Serbian and Yugoslav historians, even before the Second World War the situation had begun to change. Today we can proudly say that in the Serbian historiography dedicated to the Ottoman period prevail the works which are objective and based on the primary sources.

This article is dedicated to one of the famous Serbian intellectuals from Dubrovnik (Ragusa), true patriot and national worker, who tried in his dramas mostly to show more balanced view of the Ottomans. Thus, in the

* (Prof. Ph.D.); Belgrade University Faculty of Philology, Belgrade-Serbia: E-mail: emiljkovic.1967@gmail.com; **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0001-8213-0666>

** (Prof. Ph.D.); Niš University Faculty of Philology, Niš -Serbia: E-mail: irena.arsicifak.ni.ac.rs; **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0002-8430-3919>

further text would be described the Turkish topics found in the opus of Matija Ban¹. The special attention should be paid to the usage of the terms Turk and Ottoman. The term Turk in this article has been used when used as such by Ban himself. The authors have used the term Ottoman since it is more correct in the strict methodological sense.

The decision made by 21 years old Matija Ban, from Dubrovnik, to settle himself in the hearth of the Ottoman Empire, was unusual and unexpected in the historical sense. The Republic of Dubrovnik (Ragusa) and the Ottoman Empire had been in a very close vassal relationship, but also commercial and friendly ones, mainly due to the very wise policy conducted by the Ragusians (Kunčević 2015:99-116). That relationship can be best described in the light of the fact that when the Napoleon troops had entered Dubrovnik, the population of the city had not been thinking about the „liberation“ from the Ottomans (usually called the Turks at the time), but about the fall of their Republic. In the time when young Matija Ban, along with his generation, had started his life the reminiscence of the independent Republic of Ragusa had been very strong feeling. That had led to the idealization of the period of independence not only in the literature, but also in the everyday dialogues and thoughts of the Ragusians.

The Ragusians had been travelling to the Ottoman Empire for centuries, mostly from the state, diplomatic and commercial reasons, but just rare among them had decided to settle there. Matija Ban, however, feeling strong disappointment of the young man, both in professional and personal sense, had reached Constantinople in 1839. He started working as a teacher of history and geography in the French school of St. Benedict, as well as the Italian language and literature in the French college Bebek on the shores of the Bosphorus. He was a teacher of the Italian language for a year

¹ Matija Ban (1818, Petrovo selo nearby Dubrovnik – 1903, Belgrade) – writer, diplomat, politician. He was first in Dubrovnik. He had joined the Franciscan Order in Dubrovnik in 1834 but had left it the very next year. Since 1839 to 1844 he was living in the East: Halki Island, Constantinople and Bursa, where he had taught foreign languages and worked on his own self-improvement. Since 1844, he had been living in Belgrade, where he had died. He was of pro-Serbian and pro-Slav intended.

For the Serbian government he had accomplished several confidential diplomatic missions in the period from 1848 to 1850. They were all related to the intent to liberate the Balkans from the Ottoman domination. Since the dynastic turn over in Serbia in 1858, he became inclined to the policy led by Mihailo Obrenović. In 1861 he was given a position of the Chief of the Secret State Press Bureau in Belgrade, where he had worked until his retirement in 1880.

Matija Ban had written poetry and dramas, and he was also interested in literary critique. In his time, he was the most popular drama writer. His thirteen plays can be divided into two big groups: historical dramas (Emperor Lazar, Marojica Kaboga) and melodramas (Dobriila and Milijenko, Fatal Secret). According to the critique, in some of those plays, he had achieved outstanding artistic quality and thus contributed to the development of those genres in Serbia.

on the Halki Island. He started to learn Greek and French, and in the French Institute he had been listening to the course of the military sciences. He had also travel along the Asia Minor. His intentions were to stay in the Ottoman Empire for a longer period, since he had bought the estate in Bursa, where he had started the agricultural production, but has also continued his literary work. One of his four dramas written at that time, *Il Moscovita*, had been published in Constantinople.

Constantinople at the time was a place of gathering of numerous European intellectuals, among which Ban had a lot of encounters with the Polish emigrants and had been delighted with the plan of Comte Chartorisky to free and unite all the Slavs in the Balkans.

With that leading idea Ban had come in 1844 to Serbia, where he would spent all of his long life. However, first out of his numerous political and diplomatic engagements was related to the Ottoman Empire. Matija Ban had enrolled actively in the planed Balkan joint action against the Empire. This in 1848 he had travelled to Voivodina, Croatia, Dalmatia, Dubrovnik and Montenegro, to negotiate the cooperation regarding the organization of the uprising, being a reliable person of the Serbian government. (Милутиновић 1974; Petrović 1982: 70; Поповић 1903: 431-433; Митровић 1991: 361-368). Also in 189 in Dubrovnik he was a leader of a secret organization for preparation of the armed uprising for liberations of the Balkans.

As it is well known, this action has never come to effect, which Ban had accepted very emotionally. Nevertheless, he had continued his engagements for better status of the Slavic population under the Ottoman rule.

The action of 1848/49 is well known in the literature, beside the fact that Ban himself had left written testimony regarding it, especially concerning his encounters with the spiritual and administrative ruler of Montenegro Petar II Petrović Njegoš (Максимовић 2011:33-44). However, his mission in Constantinople during the fifties of the 19th century had not been researched enough so far.

Antun Fabris had written that during the Crimean War, Ban had spent eight months in Constantinople on the special mission. At that time the Ottoman sultan had become benevolent to him, but it was the same with the Western Powers. Napoleon had sent him the decoration, while the Ottoman Empire had proposed both decoration and service. However, Ban had thanked in a very diplomatic way on those decorations and opportunities, not to offend either side (Fabris 1901). Biographer of Matia Ban, Camilla Lutzerna, has been certain in her assertion that his mission to Constantinople at the time was a secret one, and that Ban had „prepared“

it by writing his *Praise to the Sultan* [*Oda Sultanu*], which is according to her typical example of the Ragusian diplomacy. It seems that Ban at the time had not had the connection with the Serbian government any more, in order to have better position in Constantinople and to be able to influence the Ottoman process of reforms. (Lucerna 1906: 25).

Ban`s work on his dramas and literature in general (Никић, Жујовић, Радојчић-Костић 2008: 14-15) was a part of his national, ideological and political engagement, which was clearly shown by his *Praise to the Sultan*, which full title is in a form of dedication to the *Establisher of the Civil Equality in the Turkish Empire, Enlightener of the East and Friend of the Manhood Sultan Abdulmejid* (Бан, *Установитељу Грађанске једнакости...*). Ban had sincerely supported Sultan Abdulmejid in his fight with the rest of the old Ottoman society, led by the ideas of the civil equality and religious freedom.

However, the poet has been aware of the unique nature of his undertaking in the Serbian literature, thus he had begun his poem with the call to mute the voices of „vulgar prejudices“ under the awake of the new age. The idea of the new age had been illustrated by the fantastic illustration of all the people united in love „of all languages, of all confessions“, where the Muslim was giving his hand to the Christian. (Бан *Установитељу Грађанске једнакости...*).

It is obvious that the Serbian cultural public did not have understanding for such literary, but at the same time diplomatic and political engagement by Ban. That had provoked his strong reaction in the Serbian press, trying to express his believes that the Ottoman Sultan had shown toward his Christian subjects great dose of tolerance, which according to Ban „could serve to the pride of the most enlighten nations“. Ban was trying to explain that this movement had started „from the Head“ [i.e. the Sultan, I.A. E.M.] and then had widen until the last inhabitant of the waste Empire.² Ban continued by saying that „It is true that it does not go fast and easy, as it has been wanted, but there is no possibility to change the people`s mind in just a few years...“ (Бан *Установитељу Грађанске једнакости...*)

However, that was not enough. His „excuse“ or rather explanation he had tried to elaborate in the newspaper called „*Narodne novine*“ (no. 152) in 1854, when he had addressed himself to the „Yugoslav intelligentsia“ for its inattentive behavior which had cause bad development for „our

1. There is no doubt that Ban was quite impressed by the changes that the Ottoman sultan Mahmud II (1808-1839) and Abdulmejid I (1839-1861) had tried to induce into the Empire by the Gülhane decree from 1839. At that time was adopted and proclaimed the famous document called the The *Gülhane Hatt-ı Şerif* (Supreme Edict of the Rosehouse) or *Tanzimât Fermânı* (Imperial Edict of Reorganization), by which for the first time in the Ottoman history, at least on the paper the rights of the Muslim and Non-Muslim population of the Empire had become equal.

brothers in Turkey“, inviting all Yugoslavs of the good will to get out of a whirl of passion and to start serious political work. (Lucerna 1906:26).

By those words Ban had been addressing the public as the real Ragusian, putting himself by this work of his among those old writers of Dubrovnik, such as Mavro Vetranović, before all. They also had written works dedicated to the Ottomans, with very strong politically engaged message. (Letić 1982:20-24).

Matija Ban had been really hurt by the comments raised after his writing *Praise to the Sultan*. This can be proved by his speech dated 1878, when he was awarded with the pension and praised for his fruitful work long several decades. He had said at the occasion that he would have write not one, but ten such poem if that would have helped, as it could then, to save Serbia of any danger „without either blood shred or money spent“. (Lucerna 1906: 26).

It is well known that Ban, who was sincerely welcomed by the Ottoman authorities and European representatives in the Ottoman Empire, had prepared couple of projects as models for regulation of position of the Christian community in the Empire, as well as for raising a level of general spiritual and material culture. He had worked really hard in order to spread the modern education to the East.

In 1856 the article *The positions of the Serbs in the Ottoman Empire*, in which he aimed to prove that Serbia is not the land conquered by the Ottoman army on the battle field, but taken by the Sultans under the pretext of various forms of hereditary rights, was praised by the Serbian government, and later translated into Russian, French and German.

Ban`s further relations with the Ottomans Empire had been transferred to the literature level. The events from the Serbian-Ottoman history had been a subject of his historical dramas, as well the personalities of the Turks (or rather Ottomans) in them. Among the wider spread of genres of Ban`s drama writing, could be found melodrama (*Meyrima*), tragedy (*Emperor Lazar and Kosovo Disaster*), historical dramas (*Uprising of the Serbian State, Takovo Uprising*), as well as heroic drama (*Prince Nikola Zrinjski, Maroyitzza Caboga*). In all quoted dramas he had used Turkish themes and personalities. It was not unusual, either for Ban, or for his contemporaries, since the historical drama of the time had found its sources in the Serbian national history, related to the Ottoman history for centuries.

Thus, in the historical tragedy *Emperor Lazar or Kosovo Disaster* the main subject is the Kosovo battle held in 1389. In the dramas *Uprising of the Serbian State, Takovo Uprising* the theme was the Second Serbian Uprising. The epic drama *Maroyitzza Caboga had been related to the events*

*after the Big Earthquake in Dubrovnik in 1667, and Prince Nikola Zrinjski has been dedicated to the siege of Sziget in 1556.*³

Regarding the characters of the Ottomans (Turks) in the Ban's historical dramas, they were all different. It was noted that Ban really tried hard not to represent them in the black-white perspective, thus there were mostly supportive role, but positive characters, Turks by origin. Extremely negative were only those characters that had been remembered as such in the course of history.

In the sense of drama, the Ottoman (Turkish) characters had been given significant role. They had solved certain conflicts, made judgments in those situations when they were psychologically defined as the different personalities. Some of them were real life commenters of the certain situations, which made possible to the author to perceive complex events both on the stage and in drama itself. They were quite often opponents to the main characters, especially when the plot had been made around famous historical personalities. Most often, they were positive characters, created to make balance in describing certain crimes perpetuated by the real historical figures.

In the historical tragedy *Emperor Lazar or Kosovo Disaster*, the supporting characters – Ottoman soldiers had been described as personalities who had not been respective to the code of honor, while the sultan were described as personality worth of every praise. (Мирјана Ђирковић 2014: 172). To the Sultan Murat I who had been killed in the battle field during the Kosovo battle in 1389, and had the same destiny in the drama written by Ban, the author had given the special role of mind giver. Thus, this figure had his importance in the dramatic sense itself, since the main topics of the historical tragedies had been subjects as heroic behavior, diplomacy, intent to make intrigue, loyalty of the vassals, which made Ban's dramas idealistic historical, or in the sense of genre statehood drama. (Фрајнд 1987: 28)

Thus, Sultan Murat, quite reasonably, has seen the reasons for the Serbian tragedy in rivalries. That had been, at the same time, the writer's main message to the young nation, to which, as many authors of his time, had addressed from the stage. Chosen the adversary ruler as the figure who would address the main message, at his death bed, Ban had to appraise him the highest ethical and moral values. In Ban's drama, Murat I had spoken, while dying, appraisal to Miloš⁴, Serbian knight who had killed him,

2. During that siege Suleiman Qanuni had died, but of the natural causes, not in the battle field.

⁴ It is not confirmed yet if certain Serbian nobleman called Miloš Obilić had really existed or he was named later in the epic poetry. However, one of the Serbian nobleman during the Kosovo battle in 1389 had entered the Murat's tent and killed him.

concluding that many of his soldiers were not ready to give their lives despite the oath to their ruler. (Ban 1867: 25-144).

Ban was very proud of this particular scene. He had written an article about it in the Dubrovnik paper related to theater called *Драмски назори* (Бан 1891: 61), emphasizing that his contemporaries, also from Dubrovnik, brothers Niko Veliki and Medo Pucić, had also put special stress to this scene and he had trusted in their refined taste in art and literature.

On a very similar way he had characterized Sultan Suleiman the Great in the drama called *Prince Nikola Zrinjski*, who had also died during the battle for Sziget, but of natural causes. This particular event is also the thematic frame of this epic drama. The old sultan, Suleiman the Great, had been shown as rigid and just ruler, to whom his Christian adversaries had shown their respect. He had also respected battle merit of the enemy's hero *voivoda* Sečujac. In this drama, the old sultan had also help Sečujac's daughter Ljeposava to free her brother and severely punish the Venetian „scumbag“. (Ban 1888).

The deaths of both sultans, Ban had not used as a special dramatic moment, although it was possible with the historical documents he had had at hand. He had just wanted to describe them as honorable and deeply ethical personalities.

However, despite these figures, the historical figures of other Ottoman dignitaries, who had been remembered in history upon their cruel deeds, were presented as such in the Ban's dramas as well.

The big enemy of the Ragusians, Ottoman Grand Vizier Kara Mustafa-Pasha⁵ had been presented in the drama *Maroyica Kaboga* as unworthy, brutal, greedy, not respecting any agreements or laws. This way, he was directly opposite to the main character, *Maroyica Kaboga*, the Ragusian. Our writer had wanted to emphasize morality, honor and legendary readiness for sacrifice, which were legendary characteristics of the people from Dubrovnik.

At the end, unethical person such as Kara Mustafa had to be killed, and by the orders of the Sultan himself, which again had created equilibrium in presenting the personalities of the Turks. (Ban 1880)

⁵ Merzifonlu Kara Mustafa Pasha (Ottoman Turkish: مرزيفونلى قره مصطفى پاشا; *Turkish: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa*; "Mustafa Pasha the Courageous of Merzifon"; 1634/1635 – 25 December 1683) was an Ottoman military commander and Grand Vizier, who was a central character in the Ottoman Empire's last attempts at expansion into both Central and Eastern Europe.

The historical events dramatized in the volume called *Српске убујему*, consisted of two historical dramas: *Takovo Uprising* and *Uprising of the Serbian State*, made possible to Matija Ban to visualize more Turkish figures. They were of various characteristics, as emphasized by the author in the Preface. (Бан 1889-1892: VII).

Ban was limited with the historical base itself, as well as the jubilee for which both dramas had been written. Thus, he had to present Turkish misbehavior during the centuries, but also during the described historical event itself, as it was the case at all Balkan countries at the moment.

Suleiman, Belgrade Vizier had been largely known by his atrocities, thus in the Ban`s drama he was portrayed as cautious, brutal, double-tongued. In the drama *Takovo Uprising* he was a symbol of a Serbian slavery.

As such, he had not respected his agreement with the leader of the uprising, late Serbian Prince Miloš Obrenović, and he made plot to kill all Serbian leaders. It was not enough for the author, so the evil vizier had behaved similarly in the direct contact with subjugated Serbs. The example was his relation toward the old woman, Kulišić`s mother, to whom he had made sever threats when she had decline to convert into Islam and had sent her daughter into the harem.

On the opposite to him, but also to all the events regarding unrespect of the agreement, was the character called Sechesma, who was commander of the *deli* unit. In the first drama, he was presented at just couple of scenes, with few replicas, when he had rejected the young girl as a gift, and left astonished by the atrocities perpetuated by Suleiman, That is the introduction of dominance of his character in the second drama. In the *Uprising of the Serbian State* he had kept his promise about Miloš`s safe returning among the Serbs, saved Serbian *voivoda*, but also saved the honor of the Turks. To make that possible, he was ready to sacrifice himself, not believing even his cowarriors, especially Vizier Rushid, brutal and unsincere. To protect Miloš, he had prepared the gunpowder, thus taking him safely across the Drina river.

Beside this Ottoman dignitary, Ban has presented several supporting Ottoman (Turkish) characters, among them Ashin Beg, commander of Rudnik, close friend of Miloš, who was ashamed of Suleiman actions, providin Miloš a protection.

To Ban was of imense importance to show prudence, notability and skilfull diplomatic behaviour of the future Serbian prince, Miloš Obrenović, who had sent a message that he was against the vizier, but not His Majesty the Padishah. However, as special would be remembered the scenes of the Ottoman atrocities, not only suffering of the Serbian soldiers,

but also scenes of the girls which had thrown themselves, together, in the river Morava, in order not to become prey for the Turkish soldiers.

However, the peak of his skillful portraying of the characters from the Ottoman world on the scene is Ban's historical melodrama *Meyrima*. (Бан 1851). This piece is very important, by several facts, for the whole Serbian literature, especially 19th century literature.

This fact means that Matija Ban, well remembered as a writer of great talent but also of clear national goals, was a talented writer in the literal, theoretical and esthetical sense. *Meyrima* has been considered one of the best Serbian melodramas, while character of Meyrima herself has been one of the most important female characters in the Serbian romantic drama. On the other side, the most complex character shaped by this Ragusian writer of the immense talent was Ali Pasha.

It has to be emphasized that the characters of Ali Pasha and his daughters, as well as the other characters from their milieu, are not Turks by origin, but the Slavs converted to Islam. In the drama, they had issued that warning themselves putting themselves between the rebel Christians and the man of the Sultan (Бан 1987: 152). In this melodrama the difference between the way of thinking and living between the Christians and the Turks had been the main plot and the conflict in this drama.

In the clearly posted historical frame, in which had been announced and happened conflict in Bosnia, during the first half of the 19th century, while the Bosnian begs were in constant conflict both with the Christians, but also the sultan's army, love between Živko, the Christian and *Meyrima*, the Muslim girl, ended tragically.

In the literature critique had been observed that in creation of the nationally and confessional divided characters, Matija Ban made great difference. The opinions about that went from those who thought that Matija Ban was very objective in portraying characters, both Serbs and Turks, and their heroic characteristics had been presented in the same measure, as well as their prejudices and limitations (Фрајнд 1987:27). There are also different opinions stating that Ali Pasha and his daughter are more unique characters than Novko and his son Živan, who were Christians (Несторовић 2007: 144).

The main character of this melodrama is Meyrima herself. Meyrima is the victim and the criminal at the same time, led by the passion and not paying attention to method, even ready to kill her rival, in order to accomplish her goal. But, at the moment when she had thought that she had lost her love, she committed suicide. Such Meyrima as a character is totally opposed to her rival Ljubica, but also to Živan himself, very weak

character, who had always had doubts and different thoughts (for more details, see: Милинчевић 1996:62)

Voluptuous and passionate, Meyrima was adored by the Serbian public, although the literary critique had reproached to Ban her psychological justification. The literal historiography had even tried to find the base for this characters in the Ban`s own feelings, to whom had often been reproached that he was just cold cabinet writer with no link to reality.

However, it seems that only one full blossoming character from the Turkish, Muslim world was not enough. Another character from that particular milieu in this drama is another outstanding personality, Meyrema`s father Ali Pasha. While his daughter was very passionate, he was calm, thoughtful, and attentive in his acting. He seemed to be higher creature. He had observed the changes with great wisdom and wanted to adjust to them. His relations toward the Christians, as well as to the other Bosnian dignitaries were just. To his daughter he had been giving freedom which was rarely given to the women not only in the Muslim milieu. At the end, his death was really tragic (Стаменковић 2013:67).

The Serbian literal historiography did not have any doubt that Ban had created this character masterfully. One of the critiques of Ban`s work had observed that Ban had written that his „greatest“ character was Ali Pasha, and that Meyrima was the most tragic one. However, both those characteristics belong to Ali Pasha; he is the greatest and the most tragic, because he never had loosen anything from his monumental proportion and had not foregone from his lonely, dramatic restlessness to the prosaic explication of himself. He has always been in the center of interior, social conflicts. He has always been between those conflicts and his personality. He has permanently been the one who had felt the consequences of the sins of the others. It is tragic to be one owns victim, and the victim of one owns passions, but it is more tragic be „a poor man “and die like a „real Turk“(Ерчић 1974: 440, 441).

The real question is to find the reason why has Ban created such rich, complex personalities?

There were some attempt to explain Ban`s sympathies toward Ali Pasha by his national and ideological ideas. Portraying Ali Pasha as a just man, big hero and great man had nicely fit into the ideas of Matija Ban, which could be seen in all his works. The passionate advocate of *Načertanije*⁶ he

⁶ *Načertanije* (1844) is a document signed by Serbian minister Ilija Garašanin'*Načertanije* (Начертаније) was influenced by "*Conseils sur la conduite a suivre par la Serbie*", a document written by Polish Prince Adam Czartoryski in 1843 and the revised version by Polish ambassador to Serbia, Franjo Zach, "*Zach's Plan*".^{[8][9]} From the 1850s onward, this concept has had a significant influence on Serbian politics. The document was created with the aim of creation of the independent Serbian state.

was well aware of Garašanin idea to write a short history of Bosnia, where the great Muslim hero of Bosnian would not have been omitted. This was with the aim of rapprochement of Serbia and Bosnia. This historical melodrama is Ban's attempt to contribute to that idea, which make more probable above mentioned thesis by Vladimir Erčić and Sava Stamenković (2013:73).

However, it seems that the success of drama itself had denied the above mentioned. The work of art created only with a cold head and hearth cannot possibly awaken in his author such creative energy which will make such characters as Ali Pasha certainly is. It is also obvious that Ban had not wanted to create characters from the Ottoman milieu, which would be painted only in black and white. This attitude is in harmony with the support that the writer had been given to the policy led by Prince Miloš Obrenović, who looked upon the personalities from the Ottoman world in a very balanced way, same as Ban did in his works.

As for the tradition itself, i.e. the Serbian literature, in the epic poetry, for example, could be found the positive characters from the Turkish milieu. Some of the Serbian writers had created positive Turkish characters, such as Jovan Sterija Popović. They had defended this attitude with the argument of the enlightenment intensions. They had been opposed to any revolutionary actions, regardless against whom.

Matija Ban had relied to another part of the Serbian literary tradition. It is a character of the Ottoman sultan Osman II, who was a main character of the historical-romantic poem *Osman*, written by Ivan Gundulić. Gundulić, as a Christian poet, wanted to write an epic with the main subject being the conflict between the Christianity and Islam. However, writing probably the most beautiful versus of the Serbian baroque poetry, had painted tragic sultan as the most complex epic figure of the time.

It is probable that Matija Ban creating the character of Ali Pasha was in the same situation. This character is precedent to the Muslim characters in the books of the greatest Serbian writers Ivo Andrić and Mešo Selimović, before all.

The Turkish topics in the biography and work of Matija Ban have very important place. They, firstly, define him as an engaged intellectual who tried to make the position of the Serbian nation in the Ottoman Empire better. He had shown various ranges of ideas from the revolutionary ones to the idea of reforms. As a drama writer, from the scene he had acted in accordance with the enlightenment, finding in the Serbian-Ottoman turbulent history characters and situations that were far from the stereotypes and which had brought new perception of the others.

Literature

Матија Бан, *Мејрима или Бошњаци*, Књигопечатња Др. Данила Медаковића, Нови Сад, 1851.

Matija Ban, *Car Lazar ili Propast na Kosovu: Tragedija u 5 razdjela*, Dubrovnik: Zabavnik Narodne štioniце dubrovačke за godinu 1867, *Bzrotiskom Antuna Zannoni*, Split, 1866, 25-144)

Matija Ban, *Maroјica Kaboga*, „Slovinac“, 1880, 10, 11, 12, 13, 14.

Matija Ban, *Knez Nikola Zrinjski: Junačka drama u pet činova*, Matica hrvatska, Zagreb, 1888.

Матија Бан, *Билогија: Таковски устанак, Ускрс Српске Државе, Дела*, књига IV, Београд 1889-1892.

Матија Бан, *Драмски назори*, „Глас СКА“, Београд 1891, XXV.

[Antun Fabris] *Matija Ban*, „Dubrovnik” kalendar за 1901, 147–154.

Павле Поповић, *Матија Бан и његов књижевни рад у Дубровнику*, СКГ, 1903, 431-433.

Kamila Lucerna, *U spomen Matije Bana Dubrovčanina*, „Ljetopis JAZU“, 21, 1906, 1-49.

Љубомир Дурковић – Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња (1830-1851)*, Историјски институт САН, посебна издања, књ. 6, 1957.

Владимир Ерчић, *Историјска драма у Срба од 1736. до 1860*, Институт за књижевност и уметност, Београд 1974.

Коста Милутиновић, *Гарашанинови повереници у Далмацији*, “Историјски гласник“, 1-2, 1974.

Branko Letić, *Rodoljublje u dubrovačkoj književnosti XVII veka*, Svjetlost, Sarajevo, 1982, 20-24.

Rade Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću*, Sarajevo – Zagreb, 1982.

Марта Фрајнд, „Политика и легенда у српској историјској драми”, предговор у: *Историјска драма IX века I*, Београд 1987, 5-41.

Матија Бан, *Мејрима*, у: *Историјска драма XIX века*, приредила Марта Фрајнд, Београд: Нолит, 1987, стр. 149-243.

Марта Фрајнд, *"Драмски назори" и драмска "дјела" Марије Бана, Поетика српске књижевности, зборник радова, Институт за књижевност и језик*, Београд, 1988, 225-233.

Јеремија Митровић, *Рад Матије Бана у Дубровнику 1848-1850. По налогу владе Србије и И. Гарашанина*, у: *Илија Гарашанин (1812-1874)*, САНУ, Београд 1991, 361-368.

Васо Милинчевић, *Стеријини „Ајдуци“ и „Мејрима“ М. Бана као просветитељске драме*, у: *Драма у српској књижевности*. 1 / 25.

научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, Нови Сад, 1-6. 9. 1995, Београд 1996, 55-64.

Марта Фрајнд, *Историјска драма – покушај дефинисања жанра у: Историја у драми, драма у историји*, Нови Сад – Београд, 1996.

Зорица Несторовић, *Матија Бан и Јован Суботић: драмски јунак у преплету мелодраме и историје*, у: *Богови, цареви и људи*, Чигоја штампа, Београд 2007, 137-149.

Љубомир Никић, Гордана Жујовић, Гордана Радојчић-Костић, *Бан, Матија, Грађа за Биографски речник чланова Друштва српске словесности, Српског ученог друштва и Српске краљевске академије 1841-1947*, Српска академија наука и уметности, Београд 2008, 14-15.

Горан Максимовић, *Четири драгоцјена сусрета. Матије Бана мемоарски записи о сусретима са Његошем*, у: Г. Максимовић, *Идентитет и памћење*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш 2011, 33-44.

Сава Стаменковић, *Историјска мелодрама Мејрима Матије Бана*, *Philologia Mediana*, V, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2013, 53-76.

Мирјана Бојанић Ћирковић, *Косовски мотиви у драмском стваралаштву Матије Бана између народне књижевности, религије и политике*, *Philologia Mediana*, VI, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2014, 183-197.

Kunčević. L. (2015). *Mit o Dubrovniku: diskursi o identitetu renesansnoga grada*. Zagreb – Dubrovnik. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 99-116.

Sources:

Матија Бан, *Установитељу Грађанске једнакости у турском Царству, просветитељу Истока и пријатељу Човечанства Султану Абдул-Меџиду*, Оставштина Матије Бана 14662/1 Архив САНУ Београд

MERZİFONLU EŞREF EFENDİ'NİN MİR'ÂTÜ'S - SAFA ADLI ESERİNDEKİ KUDÜS

Jerusalem Mentioned in the Book Entitled "Mir'atüs-Safa" By Merzifonlu Eşref Efendi

Selim ÖZCAN* & Ali Rıza AYAR**

Öz: Kudüs; üç ilahî dinin ortak atası olan Hz. İbrahim'in şehri ve birçok peygamberin Allah'ın nuruna mahzar olduğu mukaddes bir beldedir. Yahudiler için Rabb'in dünyayı yaratmaya başladığı yer, arzın merkezi ve vaat edilmiş topraklar. Hristiyanlar için mahşerin, dirilişin mekânı ve Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yer. Müslümanlar için Miraç'ın basamağı, ilk kible ve Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal şehirdir. Böyle ulvî ve fizikî özelliklere sahip Kudüs şehrinin faziletlerine dair birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan biriside Mir'atü's-Safâ adlı eserdir. Eserde Kudüs'te yapılan ibadetlerin öneminden, Miraç'ın gerçekleşmesinden, Kubbet-üs Sahra ile Mescid-i Aksa'nın faziletlerinden söz edildiği gibi, şehrin diğer tarihî mekânlarının özellikleri ile tarihi içerisinde yaşadığı istilalar ve yeniden inşa edildiği de belirtilmiştir. Ayrıca Kudüs'e hâkim olan Roma, İslam ve Türk egemenliği dönemlerinde yapılan katkılardan da bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Kubbet-üs Sahra, Mescid-i Aksa, Mir'atü's-Safâ, Fazilet

Abstract: Jerusalem is a holy city of three main religions and it is believed that it is hallowed by God and also it is known as the city of Hz. Ibrahim. According to the Jewish belief, the earth was created by God and it started from that land. They believed that this land was a promised land it is the center of the Earth. For Christians, this land is the day for the last judgement, the place of revival and the place where Jesus Christ was crucified. For the Muslims, it is land of miracle of Prophet Muhammad where he ascended, the first kiblah(kible) and the third holy city after Medina and Macca. There were many books written and published about such a holy and devoted city. One of these books is Mir'atü's-Safa. In this book the author mentioned about the importance of pray made in the city, the virtue of Kubbet'üs Sahra and Mescid-i Aksa, the realization of ascent of Prophet Muhammad and the other historical places in the city. The author also mentioned about the invasion that the city faced with by the Romans. Moreover, the author wrote about the buildings built in Muslim and Ottoman periods.

Keywords: Jerussalam, Kubbet'üs-Sahra, Mescid-i Aksa, Mir'atü's -Safa, Virtue

* (Dr. Öğretim Üyesi); Amasya Üniversitesi, Amasya-Türkiye: E-mail: selim.ozcan@amasya.edu.tr; **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0002-3737-8600>

** (Dr. Öğretim Üyesi); Amasya Üniversitesi, Amasya-Türkiye: E-mail: aliriza.ayar@amasya.edu.tr **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0003-3957-8881>

1. Giriş

Doğum tarihi kesin olarak bilinemeyen Abdurrahman Eşref Efendi, Merzifon'da doğup yetişmiştir. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra, Kıbrıs Kadılığında görev aldığı için, "Kıbrıs Mollası" olarak da bilinir.¹ Babası, Merzifon ulemasından Müeyyedzâde Şerefeddin Ali Efendi'dir. Hayatı hakkında ayrıntılı bir bilgiye sahip olunamayan Eşref Efendi, H.1151, (M.1738)'de İstanbul'da vefat etmiştir.²

Eşref Efendi daha çok yazdığı eserlerden tanınmaktadır. En çok bilinen eserleri; *Tezkiretü'l - Hikem fi Tabakâti'l - Ümem*, *Tezkire-i Ulemâ*, *Şerh-i Muamma-yi Sağir li- Mevlâna Câmî*, *Uyûnu'l-Ulüm*, *Dîvan-ı Eşref*, *Nadir Hikâyeler Risalesi*, *İlmu Ahlâk Risalesi* ve çalışmamıza temel olan *Mir'âtüs - Safâ* adlı eseridir. 1710 yıllarında yalın ve sade bir Osmanlı Türkçesi ile yazdığı "Mir'âtü's-Safâ" isimli eserini, dönemin Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya takdim etmiştir.³

Eşref Efendi bu ünlü eseri kendi zamanındaki Anadolu-Osmanlı Türkçesi'ne aktararak, herkesin istifadesine sunmuştur. Birçok yazma nüshaları vardır. Müellif hattının sonundaki nota göre, 1728'de kaleme alınan nüshası, Mekke, Medine, Kudüs ve Halilür - Rahman'ın faziletlerinden bahseder. Kitabın sonuna eklediği hatimede ise, Peygamberlerin, evliyaların ve sahabelerin kabirleri tanıtılır.⁴ Yaklaşık bir asır sonra böyle bir eseri ne maksatla kaleme aldığını giriş bölümünde açıklamaktadır: "...bu kitabın sahifelerine göz atınca gördüm ki, hacda ziyaret edilen dört önemli mekândan bahsediyor. Lâkin sadece erbabının anlayabileceği, Arapça lügatlerle örülü meşhur bir kitap. O zaman içime şöyle bir his doğdu. Bu esere güzel Türkçe ile bir elbise yaraşır. Öyle ki, Anadolu Türkçesi ile meramını ifade eden herkes, Arapça kelime ve terkipleri anlayamadığı için istifadeden mahrumdur. İşte, âvam ve havâs kıyamete kadar anlayıp istifade etsin diye, bu risaleyi bir nevi tercüme eyledim. Burada amaç; "bir hayra vesile olan, o hayır işlemiş gibidir."⁵

Biz çalışmamızda, Eşref Efendi'nin Osmanlı Türkçesiyle yazdığı "Mir'âtü's-Safâ" adlı eserini, Milli Kütüphane - Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda (Numara 18Hk. 259' da Kayıtlı) bulunan 79

¹Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, Hazırlayanlar, Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz, Ankara,2000, s.III/100.

²Osman Fevzi Olcay, "Amasya Şehri", Sadeleştirilenler, Harun Küçük-Kurtuluş Altunbaş, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2010,s. 95;Heyet, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Der gâh Yayınları, c. I, İstanbul, 1977, s.16.

³Münir Aktepe, "Abdurrahman Eşref Efendi"; TDVİA, C. 1, İstanbul, s.161.

⁴Nevzat Kaya, "Karaçelebizade," TDVİA, c. 24, İstanbul, 2001, s.381-383; Ali İhsan Karataş, Şeyhülislam Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin Hayatı, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.

⁵Merzifonlu Eşref Efendi, Mir'âtüs-Safâ, Milli Kütüphane (Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No18HK 259, vr. 3-a/3-b.

yapraklı nüshasını esas alarak, bu eserin ikinci babında yer alan “Beyt-i Mukaddesin” (Kudüs) fazileti ve keyfiyeti konusunu o dönemdeki özelliklerini ortaya koymaya çalışacağız. Eserde, burada yapılan ibadetlerin önemi, miraç hadisesinin oluşunu, o mekânların tarihsel nitelikleri ile Kubbet-üs-Sahra ve Mescid-i Aksa’nın keyfiyeti de açıklanmıştır. Ayrıca dördüncü bapta Halilü’r - Rahman bölgesinin faziletleri üzerinde de durulmuştur. Özellikle Beyt-i Mukaddesin milattan önceki tarihi geçmişi içerisinde geçirdiği inşa aşamaları ile istila ve tahrip edilmişleri anlatılmıştır. Tarihte Roma, Pers ve İslami dönemlerinin yanı sıra, Türk hâkimiyeti dönemlerinde Türk hükümdarlarının Kudüs’e yapmış oldukları hizmetler de belirtilmiştir.

İşte çalışmamızda Beyt-i Mukaddesin geçirdiği bu tarihsel aşamalarını, Mir’atüs-Safa adlı eseri esas alıp açıklayarak, aynı zamanda, Kudüs’ün şimdiye kadar pek bilinmeyen farklı özelliklerini ifade eden rivayetlere de yer vereceğiz.

2. Tarihte Kudüs

Kudüs şehrini bağrında bulunduran Filistin coğrafyasının tarihi binlerce yıl öncesine, M.Ö III. binin başlarına kadar uzanır. Filistin adı, verilen kutsal toprak parçası Asya kıtasının batı bölgesinde yer alıp, Şam’ın güney kısmını içerisine alarak, Mısır sınırına kadar uzanır. Arap dünyasının kalbini oluşturan bölgede kutsal şehir Kudüs 19331 kilometre karelik bir yüz ölçüme sahiptir. Burada değişik unsurlar bir arada yaşadıklarından dini ve etnik açıdan mozaik bir yapıya sahiptir.⁶

Tarihi oldukça eskilere dayanan Kudüs’ün adının geçtiği en eski belge M.Ö. XIX. ve XVIII. yüzyıllara ait Mısır metinleridir.⁷ Şehrin adı milattan önceki değişik mektup, metin ve belgelerde farklı şekilde yazılmakta ve telaffuz edilmektedir. Kudüs’ün batı dillerindeki adı “Jerusalem”, İbrânicede “Yeruşalem” dir. Arapçada ise şehre “bereket, mübarek olmak” anlamına gelen “Kuds” denilmiştir. Kur’an-ı Kerimde Kudüs adı geçmediği gibi İslam kaynaklarında şehrin adı olarak çeşitli isimlere rastlanılmaktadır. Kudüs adı Tevrat’ta da geçmemektedir.⁸

Kudüs; Filistin coğrafyasında çok imtiyazlı bir yerde kurulmuştur. Konumu gereği Arap dünyasının merkezinde ve bu dünyayı oluşturan ülkelerin dört yol ağzındadır. Bu konumu da bazı düşünürleri, Kudüs’ü “Dünyanın Merkezi” olarak kabul etmelerine sebep olmuştur.⁹ Yahudilerin, Tevrat ve Zebur’u kapsayan kutsal kitabı Tanah’ta Kudüs’ü

⁶İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, Kudüs (Tarihi Belge), Tercüme, Acar Tanlak Cidde, 1988, s.8

⁷Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, TDVİA, c.26, Ankara, 2002, s.323

⁸Geniş bilgi için bkz. Harman, a.g.e, s.323-324

⁹İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, ag.e, s.9

“Tanrı'nın seçtiği şehir” olarak tanımlar ve “ulusların tam ortası”, yani dünyanın bir nevi merkezi olarak niteler.¹⁰ Bu da şehre, dinî olduğu kadar stratejik bir önem de kazandırmıştır.

Filistin coğrafyasının verimli olması, Arap yarımadası ve çevresinden göç almasına sebep olduğundan, Arap Kenaniler, daha sonraları İbrânîler ve Aramîler bölgeye intikal ettiler. Kenanilerin göçü özellikle coğrafyaya damgasını vurdu ve bölge ilk olarak “Kenanî ülkesi” diye tanındı. Kudüs'ünde Kenaniler tarafından inşa edildiği¹¹ belirtildiği gibi bu dönemde Kudüs Ken'an site devleti olarak zikredilir.¹²

M.Ö XV. yüzyılda Filistin'e gelen Hurriler Kudüs'e de hâkim olup yeni yapılar inşa edip hüküm sürerler. M.Ö. XII. yüzyıldaki kavimler göçü esnasında “Deniz Kavimlerinden Filistler” bölgeye gelerek burayı yurt edindiler.¹³ Mensubiyetleri tartışmalı olan Filistler bir süre sonra yerli halk ile karışarak benliklerini kaybettiler.

Bu yüzyıllarda Firavun hâkimiyetindeki Mısır topraklarında yaşayan İsrailoğulları, Hz. Musa'nın öncülüğünde Mısır'dan çıkarak Sina Dağı'na geldiler. İnançları gereği önlerinde Rabb'in kendilerine vaat ettiği (Arz-ı Mev'ûd) topraklar bulunmaktaydı. Bu topraklar daha önce peygamberlerin ilahi mesajları insanlara iletildiği yerlerdi. İsrailoğullarının ataları olarak kabul edilen İbrahim, İshak ve Yakup da kutsal kabul edilen bu topraklara defnedilmişlerdir.¹⁴ Mısır'dan çıktıktan sonra 40 yıl Sina çölünde kalan Hz. Musa'nın kavmi vaat edilmiş topraklara cezalandırıldığından giremez ve kavmin önderliğini Yeşu'ya devreder.

Yeşu önderliğinde İsrailoğulları Filistin topraklarına girerek bu toprakların ilk sahipleri Amâlîkîlîlerle, bölgede başta Kenaniler ve diğer yerli hanedanlıklarla da savaşarak Filistin'in büyük bir kısmına hâkim oldular. M.Ö. XI. yüzyılın sonlarına doğru da ilk İsrail devletini kurdular.¹⁵ İlk kral Saul'dan sonra tahta geçen Hz. Davud Kudüs'ü fethederek devletin başkenti yapar. Kırk yıl süren Hz. Davud dönemiyle birlikte Kudüs'ün kutsallığının başladığı ifade edilir. Yahudiler için de şehrin önemi bu dönemle birlikte başlar.

Hz. Davud bölgede, önce İbrânîlerin ataları olarak bilinen İbrahim, İsak ve Yakup'un defnedildikleri El- Halil (Hebron) şehrini alır. Ardından kendi adını verdiği Kudüs'e gelir. Sion denilen hisarı yeniden imar ettirir. Kendisine bir ev yaptırıp orayı dini bir merkez haline getirmek için

¹⁰Pelin Çift, Ömer Faruk Harman, Kudüs'ün Gizemli Tarihi, Destek Yayınları, İstanbul, 2017, s.13

¹¹İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, ag,e, s.18

¹²Harman, a,g,e, s.324

¹³Hüseyin Özdemir, Filistin Çılgılığı, İstanbul,2010, s.19

¹⁴Çift, Harman, a,g,e,s.20, Özdemir, a,g,e,s.20

¹⁵M. Lütfullah Karaman, “Filistin”, TDVİA, c.13, İstanbul, 1996, s.89-90

İsrailoğullarının en önemli inanç objesi olan Ahid Sandığı'nı¹⁶ Kudüs'e getirip, onu içerisine koymak için bir mabet yaptırmak ister. Fakat Tanrı buna müsaade etmez. Ama Hz. Davut Tanrı tarafından kendisine yapılması emredilen sunağı yapar ve kurbanlıklar sunar.¹⁷

Hz. Davud'dan sonra yerine oğlu Süleyman'ın (M.Ö 972-932) geçmesiyle, İsrail devleti en parlak devrini yaşar. Hz. Süleyman Kudüs'te kendi adıyla anılan Yahudilerin ilk mabedi olan Süleyman mabedini yaptırır.¹⁸ Bu mabed, Yahudi inancına göre Tanrı'nın gökten attığı (gönderdiği) Even Şatiah, "Nirengi Taşı" adı ile bilinen taşın üzerine inşa edilmiştir. Aslında büyük bir kaya kütesidir. Aynı zamanda Hz. İbrahim'in oğlu İsak'ı üzerinde kurban etmeye hazırlandığı, Hz. Yakup'un gizemli merdiven rüyasını gördüğünü, Kral Davud'un kutsal tapınağı etrafında yapmayı düşündüğü ve daha sonra oğlu Süleyman'ın tapınağı inşa ettiği yerdir. Bu taşı Müslümanlar, Miraç'ın basamağı kabul ettiği gibi "Muallak Kayası" olarak adlandırır.¹⁹

Hz. Süleyman Ahid Sandığı'nı mevcut yerinden alarak mabetteki "Küdsü'l-akdes" denilen özel yerine koyar. Ayrıca kendisine bir saray yaptırıp, Kudüs'ün çevresini de duvarla çevirtmiştir. Böylece Kudüs dini boyutu ile İsrailoğullarının gündemine, Hz. Davud ve oğlu Süleyman dönmelerinde girmiş, kutsallaşmanın ilk ve en güçlü adımları bu dönemlerde atılmaya başlanmıştır.

Hz. Süleyman'ın ölümüyle, İsrail devleti kuzeyde başşehri Sâmiriye (Samana) olan İsrail ve güneyde başşehri Kudüs (Jerusalem) olan Yahuda krallıkları olmak üzere ikiye ayrıldı. İki krallığın da varlıkları uzun ömürlü olmadı. Önce İsrail krallığı M.Ö 722'de Asur kralı II. Sargon tarafından, Yahuda krallığı ise M.Ö 586'da Babil kralı Nabukadnezar (Buhtunnasr) tarafından yıkıldı.²⁰ Asur ve Babiller, Yahudi kabilelerini bölgeden sürgün ettiler. Bu kabilelerden bazıları da Arap yarımadasında Hicaz bölgesine göç etti.

Babiller tarafından Kudüs ve Hz. Süleyman mabedi yerle bir edilir ve Kudüs 50 yıl boyunca harabe halde kalır. Babiller'in de Pers Kralı

¹⁶Allah ile israiloğulları arasındaki ahd'in sembolü olan, on emirin yazılı bulunduğu levhaların muhafaza edildiği Sandıktır. Nabukadnezar (Buhtunnasr) mabedi tahrip ettikten sonra Ahit Sandığı kaybolur. Sandığın daha sonraki durumu ise bilinmemektedir. Bkz. Abdurrahman Küçük, "Ahid Sandığı", TDVİA, C.1, İstanbul, 1988, s.535, Çift, Harman, a.g.e, s. 42-45

¹⁷İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, a.g.e, s.19-21, Harman, a.g.e, s.325

¹⁸Hz. Süleyman tarafından Kudüs'te yaptırılan mabede İbrance Bet ha Mikdaş, Arapça Beytü'l Makdis, Batı dillerinde ise Tapınak anlamına gelen Temple adı verilir. Yahudi inancına göre Süleyman mabedi Hz. İbrahim oğlu İsak'ı kurban etmek için götürdüğü Moriya tepesinde yapılmıştır. Çift, Harman, a.g.e, s.46

¹⁹Çift, Harman, a.g.e, s.14-15

²⁰İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, a.g.e, s.21, Özdemir, a.g.e,s.20

Keyhüsrev tarafından M.Ö. 539'da ortadan kaldırılmasıyla, Filistin Pers hâkimiyetine geçti. Bu dönem de Babil'deki Yahudilerin anayurtlarına dönmelerine izin verildi. Kudüs'ü yeniden inşa etmelerine ve mabedi yapmalarına müsaade edildi. M.Ö 515 yılın da tekrar yapıldı. Daha sonra bölge, M.Ö 334'ten itibaren Suriye ve Mısır'ı işgal eden Büyük İskender'in hâkimiyetine ardından M.Ö 323'de Helenistik krallıklardan Mısır'daki Ptolemaioslar ile Suriye'deki Selevkosların yönetimine geçti.²¹

Filistin topraklarının M.Ö. 63'de Roma İmparatorluğunun istilasına uğramasıyla uzunca süren bu hâkimiyet döneminde zaman zaman Yahudiler ayaklandılar. Romalıların M.Ö 37'de Yahudi kralı olarak atadığı Herod Kudüs'ü alıp çeşitli yapıların yanında Süleyman mabedini de yeniden onartıp genişletti. Yahudi isyanlarının sürmesi üzerine M.S 70 yılında Roma ordu komutanı Titus Kudüs'ü tekrar kuşattı. Bu esnada şehir ve mabed büyük zarar gördü. Titus, mabedin batı duvarındaki bir bölüm ve üç kule hariç diğer duvarlarını yıktırdı.²² Böylece M.Ö 515'te yapılan ikinci mabed de son kez yıkılır ve bir daha yapılamaz. Titus tarafından yıkılmayan mabedin batı duvarı, bugün Yahudiler tarafından "Ağlama Duvarı" olarak adlandırılan duvardır.²³ Yahudiler de Kudüs'ten ikinci kez sürgün edilirler.

Süleyman mabedi asıl büyük felaketi, Roma İmparatoru Hadrianus zamanında yaşadı. Bu dönemde Yahudilerin başlattığı ayaklanma Hadrianus'un büyük tepkisine sebep oldu. İmparator, tapınağı bu gün bile iz kalmayacak şekilde yok etti. Bölgenin adını da Palestin (Filistin) olarak değiştirdi. Hadrianus döneminde Romalılar Kudüs'ün harabeleri üzerinde Roma şehir kimliğiyle şehri yeniden inşa edip, adını "Aelia (Ar.İliya) Capitolina" olarak değiştirerek, Filistin'in başşehri yapmışlardır.

Bölgede, Roma hâkimiyetinin sürdüğü dönemde Filistin'in Beytüllahim şehrinde doğduğu belirtilen ve çocukluğu Nasıra'da geçtiğinden, Nasıralı denilen Hz. İsa'nın Hristiyanlığı tebliğinden ve özellikle İmparator I. Konstantinos'un 312'de dini kabul etmesinden sonra Kudüs bir daha kutsallık kazanmış oldu. Ardından Kudüs'e Hristiyanlık dinin mabedleri yapılmaya başlandı. İmparatorun annesi 326'da Zeytin dağında bir kilise yaptırdı. İmparatorun emriyle de Hz. İsa'nın çarmıha

²¹Karaman, a,g,e, s. 90

²²Harman, a,g,e,s. 325

²³Ağlama duvarını; Yahudiler Süleyman mabedinden bir kalıntı olarak kabul ederler. Duvar Yahudi kralı Herod'un yaptırdığı mabedin çevresini kuşatan duvarın bir kısmıdır. Kudüs'ün doğu kesiminde, Kubbet-üs Sahra'nın da bulunduğu harem-i Şerif'in batı tarafında Tyropean Vadisi'nin kayalık tabanı üzerindedir. Yaklaşık 485 m uzunluğundadır. Toprak seviyesinin üstündeki 24 büyük taş ve yer altında kalan 19 taş sırasından oluşur. Yüksekliği toprak seviyesinden itibaren 18 m olup, 6 m mabed alanının seviyesini aşmaktadır. Çift, Harman, a,g,e,s.14-15

gerildiği yer olarak kabul edilen Saint Sepulcre (Holy Sepulcher) de Markad-i İsa (Anastasis) kilisesi inşa ettirildi.²⁴

Kudüs, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in Mescid-i Aksa'dan²⁵, Allah'ın huzuruna yani Miraç'a yükselmesi sebebiyle Müslümanlar için de büyük bir öneme haizdir. Ayrıca Müslümanların ilk kiblesidir. Dolayısıyla Kudüs üç ilahi dinin kutsallık atfettiği tek ve vazgeçilmez bir şehirdir.

İslam tarihinde Hz. Ömer döneminde Kudüs, 637 yılında fethedilerek Müslüman toprağı oldu. İslami kimliğe bürünmeye başlayarak, Hz. Ömer bir camii inşa²⁶ edilmesini ve tayin ettiği kadıdan da halka İslam'ın öğretilmesini istedi. Fethin ardından birçok sahabî ve tâbiin Kudüs'ü ziyaret ettiği gibi bir kısmı da buraya yerleşti. Bazı sahabîlerin Kudüs'te medfun oldukları da bilinmektedir.

Emeviler döneminde halife Abdülmelik b. Mervân ve oğlu Velid özellikle Kudüs'e büyük önem verdiler. Abdülmelik tarafından 685'te başlayıp 691 yılında tamamlanan ve İslam mimarisinin en güzel eserlerinden birisi olan Kubbet-üs Sahra inşa ettirildi.²⁷ Mescid-i Aksa'nın ise Abdülmelik b. Mervân ve oğlu Velid tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir.²⁸

²⁴ Harman, a,g,e,s. 325, Özdemir, a,g,e,s.20

²⁵ Miraç mucizesinde önemli bir yeri olan Mescid-i Aksa'nın hangi mescid olduğu hususunda ilgili ayette açıklama yoktur. Sadece çevresinin mübarek kılındığı belirtilir. Diğer yandan İsra ve Miraç mucizesinin gerçekleştiği tarihte Yahudilerin Bet ha Miktaş, Arapların Beytü'l Makdis dedikleri Süleyman mabedi de yoktur. Çünkü miladi 70 yılında yıkılmış ve bir daha yapılmamıştır. Şimdiki Kubbet-üs Sahra ve Mescid-i Aksa'nın bulunduğu Harem-i Şerif denilen yerde yapı yoktur. Kur'an'daki Mescid-i Aksa'nın kutsiyetine binaen belli dönemlerde şehrin adı olmuş, mescidin bulunduğu mahal Harem-i Şerif olarak adlandırılmış. Dolayısıyla Kur'an'daki Mescid-i Aksa'nın yapıdan çok şehrin kendisi olması muhtemeldir. Çift, Harman, a,g,e,s.136-139

²⁶ Hz. Ömer Kudüs'e kendisini davet eden dönemin patriğinden şehri teslim alıp, Hıristiyanların yeryüzündeki en kutsal mabedi olan bu günkü Kıyamet Kilisesi gezdirilirken namaz vakti olur. Hz. Ömer patriğin gösterdiği yerde değil de, kendi belirlediği ve temizlettiği yerde cemaatle namaz kıldırır. Daha sonra buraya bir mescid yapılır. Hz. Ömer mescid yapılırken muallak kayasının namaz kılanların önünde değil, arkasında kalması talimatını verir. İşte bugünkü Aksa Camii, Ömer camii olarak da bilinen, Hz. Ömer döneminde yapılan bu camiidir. Çift, Harman, a,g,e,s.187-188

²⁷ Kubbet-üs Sahra, Kudüs haremindeki kutsal kaya (Muallak Kayası) üzerinde bulunan ortası kubbeli sekizgen yapıdır. İslam mimarisinin bilinen ilk kubbeli eseridir. Muallak Kayasını (Hacer'ül – Muallak, Sahre) örten bir kubbe olduğu için Kubbet-üs Sahra, yani kaya kubbesi denilmiştir. Kubbet-üs Sahra'da bulunan düz bir mermer blok üzerine işlenmiş mihrap, ilk olma özelliğiyle İslam sanat tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Kubbet-üs Sahra'nın üzerinde bulunduğu Muallak kayası, rivayete göre Hz. Musa'nın Kiblesidir. Hz. Muhammed'de kible değişikliğiyle ilgili ayetler gelinceye kadar namaz kılarken yöneldiği yer olduğu ifade edilir. Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'an'da doğrudan doğruya Muallak Kayasından bahsedilmez. Çift, Harman, a,g,e,s.151-156

²⁸ Casim Avcı, "Kudüs, Feth Edilişinden Haçlı İstilasına Kadar", TDVİA, C,26, Ankara, 2002, s. 327

Emevi hanedanlığından sonra Abbasilerin iktidara gelmesiyle, bu dönemde Kudüs İslam dünyasında Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal İslam şehri olma özelliğini sürdürdü. Bu dönemde şehir hem dini ve ilmi amaçla hem de ziyaret ve ticari sebeple gelen birçok insanın güven içerisinde uğradığı bir şehir konumunda idi.

Türklerin Kudüs'te Müslümanlarla ilk karşılaşmaları, Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önce onların hizmetine asker olarak girmeleri ve yönetici olarak görev almaları ile başladığı, ardından Abbasi hanedan üyelerine eş olarak bölgeye geldikleri anlaşılmaktadır. Kudüs'te ilk bilinen Türk, büyük Abbasi halifesi Harun Reşid'in (766-809) Soğd'lu Türk eşi (Maride) idi. Böylece halifenin güvenini kazanan Türkler, Abbasi devleti içerisinde yönetici ve asker olarak görev alırlar. İlk Türk yöneticisi ise 838-841 yıllarında Abbasi devletinde ordu komutanlığı yapan Fergane, Türk hükümdar soyundan Haydar b. Kavus olmuştur.²⁹ Böylece Kudüs'ün kaderinde Türkler de söz sahibi olmaya başlarlar.

Türklerin Kudüs'ün yönetiminde bulunmaları da Mısır'da Türk Tolunoğulları hanedanlığının kurulması ile başladı. Kudüs'ün 878 yılında Tulunoğullarına bağlanması ile şehir, Türk valiler tarafından yönetildi. Daha sonra Mısır'ın gene Türk olan İhşidlerin 935'de hâkimiyetine geçmesiyle, Kudüs 969'a kadar da bu hanedanlığın egemenliğinde kaldı. İhşidlerin, Şii Fâtimiler tarafından yıkılmasıyla da, Kudüs (969-1071) yılları arasında bu hanedanlığın hâkimiyetinde kaldı.³⁰

Kudüs, Fatimiler'den sonra çeyrek asır, Selçuklu-Türkmen hâkimiyetinde kaldı. Bu dönemde Kudüs'te İslami kimliği yansıtan camii, Nasriyye Medresesi ve Hanefi Medresesi gibi yapılar yapıldı. İslam dünyasının değişik yerlerinden çok sayıda meşhur âlim Kudüs'e gelmeye başladı.³¹ Temmuz 1098'de Kudüs tekrar Fatimiler tarafında zapt edildiye de, bu hâkimiyeti uzun sürmedi.

Avrupa halkının bu dönemde büyük huzursuzluk yaşaması, bunun papanın kurduğu otoriteyi sarsacak boyutlara ulaşması üzerine Papalık, Hristiyanları kutsal toprakları kurtarmak propagandası ile doğuya, esas olarak da Kudüs ve çevresine yönlendirmesi sonrasında şehir 1099'da haçlıların eline geçti.

Haçlıların 15 Temmuz 1099'da Kudüs'e girmeleriyle, Müslüman halk Kubbet-üs Sahra ve Mescid-i Aksa'nın bulunduğu kutsal mekâna sığınıp canını kurtarmaya çalıştıysa da, onları takip eden haçlı komutanı Tankred ve adamları üzerlerine saldırınca teslim olmak zorunda kaldılar. Tankred'in sancağı, Kubbet-üs Sahraya asıldı. Komutan burasının

²⁹ Çift, Harman, a.g.e,s.191

³⁰Karaman, a.g.e, s. 91

³¹ Avcı, a.g.e,s. 329

kutsal bir yer olmasına aldırmış etmeden yağmaladı. Haçlılar Kudüs'te Müslümanları, hatta onlara yardım ettikleri gerekçesiyle tüm Yahudileri katlederek dünyada eşi görülmemiş bir vahşet örneği sergilemişlerdir.³² Bu vahşet İslam dünyasını yasa boğduğu gibi, barbar haçlıları ülkelerinden atmak için iki yüzyıl mücadele etmek zorunda kaldılar.

Haçlılar Kudüs'te başta Kubbet-üs Sahra ve Mescid-i Aksa olmak üzere bütün Müslüman eserlerini yağmaladılar ve değerli eşyaları tahrip ederek, çalıp götürdüler. Camiiler kiliseye çevrildi veya başka amaçlarla kullanıldı. Kubbet-üs Sahra'nın üzerine haç dikildi. O zamana kadar açıkta duran kayanın (Kutsal Taş/Hacer-i Muallak) üzeri örtüldü. Mescid-i Aksa camiinde değişiklikler yapılarak kralların sarayı haline getirildi. Kudüs genelde eski görünüşü korumakla beraber, tam bir Hristiyan şehri kimliğine dönüştürüldü.

Kudüs'te haçlıların 88 yıl süren tahakkümü, Eyyubi Sultanı Selahaddin Eyyubi'nin 4 Temmuz 1187 tarihinde Hittin'de yapılan savaşta, Kudüs krallık ordusunu büyük bir bozguna uğratılmasıyla sona erdi. Mîraç kandiline denk gelen 2 Ekim 1187 Cuma günü Kudüs'e girilmesiyle şehir tekrar Müslümanların hâkimiyetine geçti.³³

Haçlılar Kudüs'ten çıkıp giderken Ortodoks ve Ya'kübi Hristiyanlar şehirde kaldı. Musevilerin de şehre yerleşmesine izin verildi. Hristiyanlara ait kutsal yerlerin idaresi Ortodoks Kilisesi'ne teslim edildi. Bir süre Kudüs'te kalan Selahaddin Eyyubi, haçlılar tarafından saray olarak kullanılan Mescid-i Aksa'yı Cami'ye çevirdi ve tapınak şövalyelerinin yaptıkları değişiklikleri ortadan kaldırdı. Ayrıca Nureddin Mahmud'un Halep'te yaptırdığı minberin getirilmesini emretti.³⁴

Haçlılar Kudüs'ü terk ettiler. Fakat Sur, Trablus ve Antakya gibi şehirlerde yoğunlaşıp, Kudüs'ü tekrar geri almak için faaliyetlerine devam ettiler. Nitekim Avrupalılar, (1189-1192) yıllarında III. Haçlı seferini düzenlediler. Haçlıların 5 yıl süren Kudüs'ü geri alma mücadeleleri 2 Eylül 1192'de yapılan barış antlaşması ile sona erdi.

Selahaddin Eyyubi'nin 1193 yılında vefatından sonra Kudüs'te ortaya çıkan karışıklıklar, haçlıları tekrar Kudüs'ü ele geçirmeye sevk ettiyse de, girişimleri başarılı olmadı. Yalnız Kutsal Roma Germen İmparatoru II.Friedrich'in düzenlediği, 1229 yılındaki IV. Haçlı seferi sırasında Eyyubi Hükümdarı El-Melikü'l Kâmil Muhammed ile anlaşarak Kudüs'e sahip olma hakkını elde edecektir. Böylece batılılar silah zoru ile elde edemedikleri Kudüs'e diplomatik gayretleri sonucunda kavuşmuş oldular.

³² Işın Demirkent, "Kudüs, Haçlılar Dönemi", c.26, Ankara, 2002, s.329

³³ Demirkent, a.g.e,s,331, Ramazan Şeşen, "Eyyübiler" Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. C.VI, İstanbul,1989, s.330-331

³⁴ Çift, Harman, a.g.e,s.196, Demirkent, a.g.e,s,332

Ancak bu durum uzun sürmedi. Mısır Eyyubi hükümdarının faaliyetleri sonrasında 11 Temmuz 1244'te Kudüs haçlılardan alınarak tekrar Müslümanların, Mısır Eyyubilerinin hâkimiyetine geçti. Haçlıların 1099 yılında Kudüs'e ilk defa hâkim oluşlarından 145 yıl sonra şehir yeniden Türklerin hâkimiyetine geçmiş oldu.

Kudüs, Memlûklü Devletinin ilk kuruluş yılları sırasında (1250-1260) Suriye'deki Eyyubi'ler ile Memlûklüler arasında birkaç kez el değiştirdi. Abbasi Halifesi Müsta'sım - Billah'ın aracılığıyla Suriye'deki Eyyubiler ve Memlûkler arasında yapılan bir barış antlaşması ile (11 Nisan 1253) Kudüs Memlûkler'e bırakıldı. Ancak 1256'da Kudüs tekrar Eyyubi'lerine eline geçti. Memlûklerin Moğollara karşı kazandığı 1260 Ayni Calut zaferiyle Eyyubi hanedanlığı da sona erdi. Kudüs'ün yeniden Memlûklü hâkimiyetine geçmesiyle istikrarlı bir yönetime kavuştu.³⁵

Memlûkler, Müslümanlar tarafından üçüncü mukaddes şehir kabul edilen Kudüs'e, büyük önem vererek yeniden inşa ettiler. Haçlı işgalinin ardından Kudüs'ün tekrar İslam kimliğine bürünmesi, Memlûkler tarafından yapılan bu yoğun imar faaliyetleriyle gerçekleşti. Günümüzde Kudüs'te bulunan 150 civarındaki önemli tarihi eserin 80'i Memlûklü dönemine aittir. Bu dönemde Kudüs'ün istikrarlı ve siyasi çekişmelerden uzak ortamı, yönetimin medreseler ve vakıflar yoluyla ulemaya verdiği büyük destekle birleşince, burada doğup büyüyenler yanında pek çok ünlü âlim eğitim görmek, müderrislik yapmak veya yerleşmek amacıyla Kudüs'e geldi. Kudüs'ün faziletlerine dair birçok eser de kaleme alındı.

Üç semavi din tarafından mukaddes kabul edilen Kudüs, XVI. yüzyılda İslam'ın yeni bayraktarı olan Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine, Ekim 1516'da alındı. Kudüs'teki Osmanlı yönetimi, 1831-1840 yıllarındaki Kavalalı Mehmed Ali Paşa dönemi hariç, Aralık 1917'ye kadar yaklaşık 4 yüzyıl devam etti.³⁶ Özellikle Kudüs'ün fethini gerçekleştiren Yavuz Sultan Selim Han'dan sonra tahta geçen oğlu Kanuni Sultan Süleyman döneminde, büyük imar faaliyetleri gerçekleştirilerek, Kudüs İslami kimliği altında üç semavi dinin inananları için de müreffeh ve yaşanılır bir belde oldu.

XVI. yüzyılın son çeyreğinden sonra Osmanlı merkezi idaresinin zayıflamaya başlaması, Kudüs'ün de olumsuz olarak etkilenmesine sebep oldu. Osmanlı hâkimiyetinde güvenliği, huzuru, mezhepler arasındaki kavganın önlenmesi ve düzenin tesisi için düzenlemelerin titizlikle yapıldığı Kudüs, bu dönemde en güzel yüzyıllarını yaşadı.

³⁵Cengiz Tomar, "Kudüs, Memlûkler Dönemi", c.26, Ankara, 2002, s.333, Çift, Harman, a,g,e,s.199

³⁶ Kamil Cemil El-Aseli, "Kudüs Osmanlı Dönemi ve Sonrası", c.26, Ankara, 2002, s.335

Hız İbrahim'in ortak atası olduğu üç ilahi dinde kutsadığı Kudüs'e, Osmanlı Devleti, kiliseler arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi, huzur ve birlik içinde yaşanması adına çok detaylı kurallar getirmiştir. Güven ortamının bozulmamasına da özellikle dikkat etmiştir. Bunun göstergelerinden birisi de Mescid-i Aksa'nın El Halil kapısı üzerindeki kitabedir. Burada "La ilahe illallah İbrahim Halilullah" (Allahtan başka ilah yoktur. İbrahim o'nun dostudur.) sözleri yer almaktadır.³⁷ Günümüzde Kudüs'te yaşananlara referans olacak ifadedir.

VIII. yüzyıldan itibaren emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki hedeflerine ulaşmak için takip ettikleri "böl yönet" siyasetleri sonrası 1917 yılı Kudüs için kader yılı oldu. 2 Kasım 1917'de İngiltere, Balfour bildirgesi ile Kudüs'ün Yahudi toprağı olduğunu ve onların siyasi birlik kurmalarını destekleyeceğini ilan etti. 11 Aralık 1917'de İngiliz askerinin Kudüs'e girmesiyle bölgede manda yönetimi başladı. Böylece Kudüs'te sadece haçlı işgali ile kesintiye uğrayan yaklaşık 1200 yıllık İslami yönetim sona erdiği gibi Aralık 1917'den itibaren Kudüs giderek İslami kimliğini de kaybetmeye başladı. Kudüs'ün tarihi gelişimini kısaca ortaya koyduktan sonra, şimdi de Mir'atüs – Safa'daki, Kudüs'ü ve belirtilen farklı yönlerini izah edelim.

3. Mir'âtü's – Safa'daki Kudüs

3.1. Mir'âtü's- Safa'da, Beyt-i Mukaddes

Çalışmamıza konu olan eserde, Beyt-i Mukaddes hakkındaki rivayetler şöyledir: Ebû Zer el Gıfârî³⁸den rivayetle, "...yeryüzünde Kâbe'den sonra ikinci olarak yapılan bina, Beyt-i mukaddestir. Aralarında 40 yıl vardır..."³⁹ Başka bir rivayette; "Mescid-i Aksa'yı ilk defa bina edenler, Allah'ın dostları meleklerdir. Kâ'bül - Ahbar'a⁴⁰ göre ilk defa Hz. Nuh'un oğlu Sâm; sonra da Hz. Dâvud ve Hz. Süleyman önceki binanın temeli üzerine inşa etmişlerdir.

Bazı tarihçilere göre, Mescid-i Aksa'yı melekler, Hz. Âdem'den önce bina etmişlerdi. O dönemlerde yeryüzünde cin kavimleri vardı. Tuğyan (fesad) yaptıkları için görevli melekler, onların yeryüzünden temizlenmesini sağladılar. Daha sonra, "Ebul-Beşer", Hz. Âdem gelip asırlarca yaşadı.⁴¹

³⁷ Çift, Harman, a.g.e.s.2016

³⁸Servet terakümü konusundaki görüş ve mücadelesiyle tanınan sahabi, Bkz. Abdullah Aydınlı, "Ebû zer el- Gıfârî", TDVİA, c. 10, İstanbul, 1994, s. 266-269

³⁹Merzifonlu Eşref Efendi, Mir'atüs - Safa, vr. 46-b

⁴⁰Benî İsrail'e dair rivayetleriyle tanınan tâbiîn, Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Kâ'b el Ahbâr", TDVİA, c. 24, İstanbul, 2001,s. 2

⁴¹Mir'atüs- Safa, vr. 46-a

Hız. Davud'un bitiremediği temelleri, oğlu Hz. Süleyman 3 grup cin taifesiyle tamamladı. (madenci, güzel koku süren ve tezyinatla süsleyen) Kubbenin üzerine kurşun yerine altın döşediler. En üst aleme altından bir ceylan sureti yerleştirdiler. İki gözündeki yakutun ışığı bir konak uzaklıktan görünüyordu.⁴²

Başka bir rivayette, "bina tamamlanınca Hz. Süleyman bayram ilan edip, 3000 sığır ve 7000 koyun kurban etti. Sahratullah'ın⁴³ üzerine çıkıp dua eyledi ve şöyle dedi: "İlahi; bu ma'bedi her kim ziyaret ederse, ona 5 hediye nasip eyle; Tevbesini kabul, korktuğundan emin, hastalığına şifa, bol bol yağmur ve gidene kadar senin nezaretinde eyle..."⁴⁴

İlerleyen yıllarda azgınlaşan İsrailoğullarına, Allah, Buhtun-Nasr'ı (Babil Kralı Nabukadnezar) müptela eyledi. 600.000 sancakla, Beyti Mukkades'i talan ettiler; üzerine de toprak atıp gömdüler. Çok sonra bir kral gelip, binayı yeniden tamir etti. İslam'ın gelişine kadar bu belde çok badireler atlattı.

Hız. Ömer, Kudüs'ü Frenklerden (Haçlı-Bizans) teslim aldı. Sonraki İslam halifeleri imar ve genişletmelerde bulundular.⁴⁵ İbn-i Abbas'tan⁴⁶ rivayetle "...Mescd-i Aksa'da kılınan her bir rek'at için 25.000 sevap verilir." Kâ'bül - Ahbar şöyle diyor: "Allah (cc.) Beyt-i Mukaddes'in karşı yönünde büyük bir kapı açmıştır. Her gece 70.000 melek, gelip ziyaret eder ve namaz kılanlar için istiğfar ederler..."

Mekhül'den⁴⁷ nakille, ".. Bir kimse Beyt-i Mukaddes'te 5 vakit namaz kılsa, ilk doğduğu gibi günahlarından arınmış olur."⁴⁸

Başka bir rivayette, "... bu mekanların kıyamette haşır ve neşr olunacak yer" olduğu zikredilir. Aynı şekilde ".. bir kimse Beyt-i Makdis'te Ramazan'da ihram giyip hacceylese, o kimse Resüllah ile 10 gazve 'ye katılmış gibi sevap alır."⁴⁹

"Kudüs'te oruç tutmak ve ezan okumak veya sadaka vermek, enbiya ve şüheda ile beraber cennette girmeye vesile olur. Aynı şekilde Kudüs'te

⁴²Mir'atüs- Safa, vr. 47-a

⁴³Kudüs haremindeki kutsal kaya. Bkz. Nebi Bozkurt, "Kubbet-üs Sahra", TDVİA, c. 26, İstanbul, 2002, s. 304

⁴⁴ Mir'atüs- Safa, vr. 47-b

⁴⁵Mir'atüs- Safa, vr. 48-a

⁴⁶Hız. Peygamberin amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen bir sahabe, Bkz. İ. Lütü Çakan- Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas", TDVİA, c. 1, İstanbul, 1988, 76

⁴⁷Emevi dönemi, tabiîn fakihî, Bkz. Eyyüb Said Kaya," Mekhül b.Ebu Müslim", TDVİA, c. 28, Ankara, 2003,s. 552-553

⁴⁸Mir'atüs- Safa, vr. 48-b

⁴⁹Mir'atüs- Safa, vr. 49-a

bulunan kutsal kaya (Sahre)'nin Cennet-i Firdevs'ten geldiği rivayet edilir.⁵⁰

Resûlullah İsrâ'da mi'raç için Kudüs'e götürüldüğünde, Tûr-i Sina'da hem taş üzerinde, hem de Mevlid-i İsâ denilen yerde namaz kıldı. Mescid-i Aksa'da da tüm enbiyanın ervahına imam oldu.⁵¹ Ardından semalara yükselen miraç merdiveni için Sahretullah'a ayakbastı ve miraç gerçekleşti.⁵²

3.2. Mir'âtü's- Safa'da Belirtilen Beyt-i Mukaddes'in Faziletleri

Yukarıda zikredilen fazilelerden başka diğer nakiller de şunlardır: Hz. Musa'ya Allah (cc.) bir hitabında; “Yâ Musa; Sen Beyt-i mukkaddese git! Çünkü benim nârım da, nurumda tennûrum da oradadır...” buyurdu.⁵³

Hz. Musa nâr ve nûru, Tur dağında zaten görmüştü. Fakat “Tennûr” ise Hz. Nûh As'ın Beyt-i Mukaddeste, iken gemisini ateşlediği yerdir. “Fâre't-Tennûr..” âyeti⁵⁴ de buna işaret eder.

Hz. Dâvud AS'ın tevbesi orada kabul oldu. Hz. Musâ'nın kavminden buzağıya tapanların birçoğu Beyt-i Mukaddeste tevbe edince, tevbeleri kabul oldu. Kadınların en hayırlısı Meryem RA. orada Hz. İsa'yı doğurdu. Hz. İsa ise, ölüleri orda diriltti. Mâide, orada indi. Hz. İbrahim, Babil'den buraya göç etti.⁵⁵

Yüce Allah, Beyt-i Mukaddesin çevresini mübarek kıldığını, Kur'an da birkaç defa zikreder. Birçok kaynakta, Arasat meydanının toprağı burası olarak iddia edilir. Rûz-i cezaâ'da, mizân ve hesap burada olacaktır. Tüm insanlar oradan Cennete veya Cehenneme gönderilecektir. Hatta Beytullah bile altın zincirlerle, melekler tarafından Arasat'a getirilmekle emr olunur. Fakat o, direnir; talepte bulunur. Tüm ihramlılarla harş olup Bey-i mukaddese getirilir.⁵⁶

3.3. Beyt-i Mukaddes'in Su Kuyularını Beyan edilir:

“Orada iki akarsu vardır”: 1- Ayn-ı Selvan, 2- Ayn-ı Fulüs. Rahman süresinde geçen ifadede; 1- Ayn-ı Zemzem 2- Ayn-ı Bakâr diye tefsir edilmiştir. Resûlullah buyurdu ki, “dünyada Cennet'ten iki çeşme vardır;

⁵⁰Mir'atüs- Safa, vr. 49-b

⁵¹Mir'atüs- Safa, vr. 52, a-b

⁵²Varak 53'den sonra Miraç'ın safhaları anlatılmaktadır. Varak 58'den sonra ise “Meâricü'n-Nübüvve” adlı eser de nakiller vardır. Meâricü'n-Nübüvve, Muîn el-Miskîn'in (ö. 907/1501-1502) Hz. Peygamber'in hayatı ve mucizelerine dair Farsça eseridir. (bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Meâricü'n-Nübüvve”, TDVİA, C.28, Ankara 2003, s. 209 - 210); Ku'ran, İsrâ, 18/1

⁵³Mir'atüs- Safa, vr. 62, a

⁵⁴Kur'an, Hûd, 11/40

⁵⁵Mir'atüs- Safa, vr. 62,b

⁵⁶Mir'atüs- Safa, vr. 63, a

Biri “Ayn-ı Selvan, diğeri de Zemzem kuyusudur”. Ayn-ı Selvan Mescid-i Akasa'nın kible yönündeki vadide yer alır.

Şöyle bir rivayet zikredilir: “Şu dört çeşmenin suyundan içene Cehennem haram olur: Ayn-ı Bakar; Akka'da (Kudüs'ün yakınında), Ayn-ı Fulüs; Nablus nahiyesinde, Ayn-i Selvan, Kudüs'te ve Zemzem-i Şerif; Kâbe'dedir.⁵⁷

Huzeyfe el- Yemâni'den rivayetle, Allah Resûlu şöyle buyurdular. “Ceza günü, insanlar mezarlarından kalkarlar ve Sâhire denilen yerde toplanırlar. Orası da Tûr-i Sina'nın karşısında batı bölgesindeki yerdir...” Şimdi orası, Kudüs olarak bilinir.⁵⁸

Hasanül Basri Hz.leri de şöyle ifade eder: “Bir Kimse Kudüs'teki Mâmelle denilen yere defnedilse, gökyüzüne gömülmüş gibidir. Çünkü orası cennet bahçelerinden bir bahçedir”.

Ebu Hureyre'den rivayetle; Resûl As, “Dört şehir cennet şehri sayılır: Bunlar, Mekke-i Mükerrreme, Medine-i Münevvere, Beyt-i Mukaddes (Kudüs), Şam-ı Şerif'tir” buyurdu. ⁵⁹ Kâ'bül Ahbar'dan rivayetle; “Beyt-i Ma'mur'da devran melekleri 4. gökte tavaf ederler. Aynen insanların Kâbe'yi tavafı gibidir. Çünkü onunla aynı hizadadır. Ondandır bir taş düşse gelir, Kâbe'nin üstüne isabet eder. Beyt-i Mukaddeste ise Sahratullah'ın üstüne denk gelir. Onun için buraya “urşelim” derler. (jaresalem) Yani “Dar'us –Selâm” demektir. O da cennetin bir ismidir. Yine Ebu Hureyre'den rivayetle; “Cemi ırmaklar, bulutlar ve rüzgârların hepsi Sahretullah'ın altından çıkar...” buyurulmuştur.

Ubeyde bin Ka'b ise şöyle rivayet etti. “yeryüzündeki tatlı suların hepsi bu Sahra'nın altından çıkar.” Aynı şekilde Nevfi Bekkâlî'de şöyle nakleder: “Seyhan, Ceyhan, Nil, Fırat ve Dicle cümlesi bu Sahratullah'ın altından doğar”.

Başka bir rivayette, Yüce Allah bu kayayı kıyamette mercan gibi parlatır da, gökyüzü kadar arzı olur. Adalet terazisi onun üzerinde kurulur. Ameller tartılır. Bir de İsrâfil, bu taşın üstüne çıkarak, sura üfler.⁶⁰ (Allah en iyisini bilir.)

3.4. Sahratu'llah ve Mescid-i Aksa'nın Keyfiyeti:

Tûr-ı Zeyna burada olup, Rabia-yı Adeviyanın mezarı oradadır. Mescid-i Aksa'nın mihrab duvarının altında Hz. Süleyman'ın ahır bulunur. Bir rivayette; “bir gün dünya harap olup yeryüzünde hiçbir şey kalmayacak, sadece Beyt-i Mukaddes kalacak, o da 40 yıl sonra

⁵⁷Mir'atüs- Safa, vr.64, a

⁵⁸ Mir'atüs- Safa, vr.65, a

⁵⁹Mir'atüs- Safa, vr. 65, b

⁶⁰ Mir'atüs- Safa, vr.66, a

yıkılacaktır. Şu andaki Beyt-i Mukaddes'in ilk şeklini genişleten V. Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervandır. (öl. H.86)⁶¹

3.5. Halilü'rrahmanın Faziletleri

Bu bölgenin ilk ismi “Cürâ” dır. Hz. İbrahim burasını, Harran Bey'inden hibe ile alması mümkün iken, oradaki mağarayı 2000 dirheme satın almıştır. 127 yaşlarında vefat eden eşi Sâre'yi oraya defnetmiştir. Kendisi de vefat edince, onun yanına gömdüler. (175 yaşında idi.)

180 yaşlarında vefat eden İshak As' da buraya defnedildi. Onun zevcesi Rabeka'da o mağaraya gömüldü. 147 yaşlarında ölen Hz. Yakup As. ve zevcesi Lika'da mağaranın kapısına yakın yere defnedildi.⁶²

Diğer bir rivayette, Hz. Yakup Mısır'da vefat edince, oğlu Hz. Yusuf As'a vasiyeti üzerine Beyt-i Mukaddesteki Halilürrahman'a defnedilmiştir. İsa As bu mevkide Peygamber oldu. Kardeşleri onun başını kesince yuvarlanıp mağaraya düşmüştür. Ceset dışarıda kalınca mağaranın kapısını kapadılar. Uzun yıllar sonra haçlılar burayı zapt edip mağaranın kapısını açtılar, üzerine bir kilise bina ettiler; Hz. Ömer'in burayı fethine kadar böyle kaldı. O da bu kiliseyi yıkıp camii inşa etti ve mağaranın kapısını kapattı.

Bu Cürâ mevkiinin kutsallığı konusunda, İbni Abbas'tan bir rivayet vardır.⁶³ Ünlü hadisçi Vehb b. Münebbih'in⁶⁴ rivayetine göre Ahir zaman da Kâbe ziyareti mümkün olmazsa, bir kimse Hz. İbrahim'in mezarını ziyaret eder ve hac sevabı alır.⁶⁵

Adap olarak abdestle oraya girenler, Hz. İbrahim'e salat ve selam ile Hz. Peygamberin şefaatinin murad eder. İki rekât namaz kılar. Hz. İbrahim kabrine yönelip tüm enbiyaya selam ve dua eder. Dokunma ve istikbal eylemez.⁶⁶

Rivayet olunur ki, Hz. Yusuf Mısır'da vefat edüp, Mısır halkı mermer bir tabut yaptılar, Nil içine koydular. Hz. Musa Mısır'dan çıkıp Filistin'e yönelince bu tabutu çıkarıp beraberinde götürdü; bu mağaranın önüne defnetti.⁶⁷

⁶¹Mir'atüs- Safa, vr. 67, b

⁶²Mir'atüs- Safa, vr. 68, b

⁶³ Mir'atüs- Safa, vr. 69, a

⁶⁴Yemenli tâbîi, Bkz. Mahmut Demir- Mehmet Emin Özafşar, “Vehb b. Münebbih”, TDVİA, c. 42, İstanbul, 201, s.608-610

⁶⁵Mir'atüs- Safa, vr. 69, b

⁶⁶Mir'atüs- Safa, vr. 70, a

⁶⁷Mir'atüs- Safa, vr. 70, b

3.6. Kudüs Şerif'in Ziyareti

Kudüs'ün güney doğusunda Hz. Musa'nın kabri, Lût gölü kenarındadır. Üzeyriye'de, Hz. Üzeyr'in kabri yer alır. Tur-i Sinâ'ya giden yol üzerinde Hz. Meyrem'in mezarı "Kırklar" mevkiindedir.

Ayrıca ünlü sahabelerin de mezarları bu mevkide yer alır. Örneğin; Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Şeddad b Evs gibi⁶⁸ İsmâil As'ın türbesi de yol üzerindeki bahçededir. "Beyt-i Lahim" denilen yerde de, Kilise yapılmıştır. Oradaki sur içi de Hz. İsa'nın doğum yer kabul edilir. Altı bir mağara olup, insan kemikleri ile doludur. Yahudiler bu tarihlerde doğan çocukları katlederek, kemikleri orada biriktirmişlerdir.⁶⁹

3.7. Halilû'r Rahman'daki Mezarlar

En önemlisi Aliyye'de Bekâ mezarlığıdır. Yunûs b Mettâ'nın kabri buradadır. Ona yakın "Cülcül" isimli yerdeki mezar yer alır. Lût AS'ın kabri de "Kifr-i Reyk" mevkiindedir. Önceleri Hz. İbrahim AS'ın peygamberliğini kabul eden amcaoğullarının ve Sâre'nin kardeşinin mezarları vardır. Aynı bölgede "Yakîn" isimli bir mekân olup ziyaret edilen bir mâbed yer alır. Burada edilen duaların kabul olunacağına inanılır.

Hz. Lût As'ın kızları da bu câminin haziresinde yatarlar. Buraya "Yakîn" denilmesinin sebebi, Hz. İbrahim'e gelen meleklerin Lût kavminin helâkını haber vermesindedir.⁷⁰ Mescid-i Hitan ismiyle şöhet bulan mescidin Hz. İsak AS ve Yakup AS'ın sünnet oldukları makamdır. Ayrıca altında akarsu bulunan bir mâbed daha vardır ki, "Hullefi'l- Uyûn" denilir. Onun suyundan içen hastalar şifa bulurlar. Aynı bölgede Seyyid Merzûk makamı da deniz kıyısındadır.⁷¹ Burası Medyen-i Şuayb diye halkının yerleşim alanıdır.

4. Sonuç

Kudüs'ün Ken'anilerle başlayan, İbrani, Pers ve Romalılarla devam eden yönetimi, 637 yılında Hz. Ömer'in şehri fethiyle birlikte İslami kimliğe bürünerek Müslümanların yönetimine girdi. Sadece haçlı işgali ile kesintiye uğrayan 1200 yıllık İslami yönetimde, Kudüs en güzel günlerini yaşdı. Bu sürenin 4 yüzyıl süren Osmanlı dönemindeki günlerinin ise müstesna bir yeri olduğu aşikârdır. Dolayısıyla tüm insanlığın ortak değeri ve mirası olan Kudüs, Türkler için huzur ve sükûn içerisinde yönetilen bir medeniyet şehri ve Osmanlı hatırasıdır.

⁶⁸Mir'atüs- Safa, vr. 71, b

⁶⁹Mir'atüs- Safa, vr. 71, b

⁷⁰ Mir'atüs- Safa, vr. 72, a

⁷¹ Mir'atüs- Safa, vr. 72, b

Üç semavi din tarafından da mukaddes kabul edilmesi sebebiyle kozmopolit bir yapıya sahip olsa da, tüm insanlığın ortak değeri ve mirası olarak, İslami dönemde manevi önderlerin dini eserleri, medreseleri ve ulemaları ile birlikte sükûnet içerisinde medeni bir şehir olarak varlığını sürdürdü. Fakat XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da hızlanan milliyetçilik hareketlerinin, Yahudi düşmanlığını körüklemesi sonrası, milli ve dini kimliklerini, ideallerini inatla yaşatan Yahudilerin kendilerine vadeliden toprak dedikleri bölgeye göç etmelerini ortaya çıkardı. Siyonizm denen Yahudi milliyetçiliğinin de harekete geçmesi Kudüs’ün İslami kimliğini kaybetmesine sebep oldu. Bunun yanında Balfour bildirgesiyle, İngiliz emperyalizminin Yahudilerin yanında yer alması sonrası Kudüs’te, 1917 yılında İngiliz manda yönetimi başladı ve şehrindeki İslami yönetim sona erdi.

Kutsal şehir Kudüs’e İslami yönetimin hâkim olduğu uzun süre içerisinde meydana getirilen maddi ve manevi eserlerin ortaya çıkarılıp tanıtılması ve yaşananlardan insanlığın haberdar edilmesi önemli bir husustur. Dolayısıyla, Merzifonlu Eşref Efendi’nin kaleme aldığı Mir’atüs – Safa adlı eseri de bu dönemdeki Kudüs’ün manevi ve ulvi özelliklerini, faziletlerini, ziyaret yerlerini ve mimari eserlerini anlatan önemli bir eserdir.

Kaynakça

Aktepe, Münir, “Abdurrahman Eşref Efendi”; *TDVİA*, C. 1, İstanbul, 1988

Avcı, Casim, “Kudüs, Feth Edilişinden Haçlı İstilasına Kadar”, *TDVİA*, C.26, Ankara, 2002.

Aydın, Abdullah, “Ebü Zer el- Gıfari”, *TDVİA*, c. 10, İstanbul, 1994.

Bozkurt, Nebi, “Kubbet-üs- Sahra”, *TDVİA*, c. 26, İstanbul, 2002.

Çakan, İ. Lütü Çakan- Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas” , *TDVİA*, c. 1, İstanbul, 1988.

Çift, Pelin, Ömer Faruk Harman, *Kudüs’ün Gizemli Tarihi*, Destek Yayınları, İstanbul, 2017.

Demir, Mahmut - Mehmet Emin Özafşar, “Vehb b. Münebbih”, *TDVİA*, c. 42, İstanbul, 2001.

Demirkent Işın, “Kudüs, Haçlılar Dönemi”, c.26, Ankara, 2002.

El-Aseli, Kamil Cemil, “Kudüs Osmanlı Dönemi ve Sonrası”, *TDVİA*, c.26, Ankara, 2002,

Harman, Ömer Faruk, “Kudüs”, *TDVİA*, c. 26, Ankara, 2002.

Heyet, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Der gâh Yayınları, c. I, İstanbul, 1977.

İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, *Kudüs (Tarihi Belge)*, Tercüme, Acar Tanlak Cidde, 1988.

Kandemir, M. Yaşar, "Kâ'b el Ahbâr", *TDVİA*, c. 24, İstanbul, 2001.

Karaman, M. Lütfullah, "Filistin", *TDVİA*, c.13, İstanbul, 1996.

Kaya, Nevzat, "Karaçelebizade," *TDVİA*, c. 24, İstanbul, 2001.

Karataş, Ali İhsan, *Şeyhülislam Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin Hayatı*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.

Kaya, Eyyüb Said," Mekhûl b.Ebu Müslim" , *TDVİA*, c. 28, Ankara, 2003.

Küçük, Abdurrahman, "Ahid Sandığı", *TDVİA*, C.1, İstanbul, 1988,

Merzifonlu Eşref Efendi, *Mir'atüs-Safâ*, Milli Kütüphane (Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No:18HK 259

Olca, Osman Fevzi, "Amasya Şehri", *Sadeleştirenler, Harun Küççük-Kurtuluş Altunbaş*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2010.

Özdemir, Hüseyin, *Filistin Çılgığı*, İstanbul, 2010.

Şeşen, Ramazan, "Eyyübiler" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. C.VI, İstanbul,1989.

Tahir, Mehmet, *Osmanlı Müellifleri, Hazırlayanlar*, Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz, Ankara, 2000

Tomar, Cengiz, "Kudüs, Memlükler Dönemi", *TDVİA*, C.26, Ankara, 2002.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Meâricu'n-Nubüvve", *TDVİA*, C.28, Ankara, 2003.

52 NUMARALI KADI SİCİLİNE GÖRE 19. YÜZYILDA SİVAS'TA GİYİM-KUŞAM

Dressing in Sivas in the 19th Century According to Kadi Registry No:52

Erdem SAKA*

Öz: Giyim kuşam, tarihin kadim dönemlerinden beri insanların en zarûri ihtiyaçlarından birisi olmuştur. Bu ihtiyaçları; dini vecibeler, cinsiyetler arasındaki farklar, insanların yaşları, iklim, coğrafya, toplumsal baskılar, zevkler ve toplumsal-kişisel trendler gibi faktörler önemli derecede etkilemiştir. Çalışmamızda 52 nolu Sivas şer'iyehanesindeki tereke kayıtları (1879-1880 yılları)'na göre Sivas'ta kadın ve erkeğin giyim kuşamı ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: Osmanlı, Sivas, Saat, Yüzük, Elbise

Abstract: Dressing has been one of the necessities of human being since the ancient times. These necessities has been designed and affected to an enormous level by religious manners, diversity between the genders, human ages, climate factors, geography, social pressures, entertainment and social manners. In our study the dressing and embellishments in the Ottoman Empire society will be scrutinized with looking into the deceased peoples' heritage records, kept in Sivas (between the years 1879-1880).

Keywords: Ottoman Empire, Sivas, Watch, Ring, Dressing

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, Samsun-Türkiye. E-mail: sakaerdem_69@hotmail.com; **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0002-275331>

1. Giriş

Kültürel motifin önemli dokularından olan giyim-kuşam, insanların ve toplumların kimlik emârelerindedir. İnsanlar soğuktan korunmak, mahremden sakınmak ve güzel görünmek gibi ihtiyaç ve içgüdülerle giyinirken; onların oluşturduğu topluluklarda kısmen üst kimliğin içtimai yapısı tebellür eder. Toplumların giyim-kuşam kültürü, genel olarak ahlaki mefhumlar ve dini vecibeler ile tayin edilmiş ise de değişen zamanla giyim-kuşam telakkisinde de değişiklikler olmuştur. Tanzimat Dönemi ile birlikte giyim kuşam kültürü daha hızlı değişmeye başlamıştır. Giyim kuşam kültürümüzün zarûretler kadar yasaklamalarında etkisiyle istikrarsız bir tarih çizgisinden geçtiğini söylemek yanlış olmayacaktır.¹ Ayrıca milletlerin giyim kuşama dair müşterek değerleri olduğu gibi her milletin kendine özgü değerleri ağırlıkta olmakla birlikte bir millete özgü giyecekler zamanla başka milletlere de geçmiştir. Ekolojik ve ekonomik koşulların, toplumsal değer yargıları ile kişisel tercihlerin biçimlendirdiği giyim-kuşam önemli bir kültür taşıyıcısıdır.²

İnsanoğlunun giyim kuşam telakkisi; azamet, süs , güzellik vb. ihtiyaç ve insiyâklarla şekillendiği için moda uyum eğilimi kadimden beri su götürmez bir gerçektir. Osmanlı İmparatorluğu'nda da özellikle İstanbul gibi merkezi yerlerde ithâl lüks giyecekler kullanıldığı ve ithâl mallara yasaklar getirildiği kayıtların tetkikinden anlaşılmaktadır. Bu yasaklar ayrıca kadınların sokakta dikkat çekici ve elbise içindeki uzviyetlerini belli etmeyecek şekilde giyinmeleri emredilmiş, erkeklerin ise; zevk ve eğlenceye düşkünlük gösteren kıyafetleriyle, devletin şer'i yapısına, insanların sosyal statülerine aykırı giyim kuşam da yasaklanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda giyim kuşama yönelik ilk kez III. Ahmet döneminde (Lale Devri) 1725'te giyim kuşamın bozulmasından dolayı düzeltilmesine yönelik bir ferman çıkarılmıştır. I. Abdülhamit döneminde ise ilk elbise nizâmnamesi çıkarılmıştır. Daha sonra da III. Selim, II. Mahmut ve II. Abdülhamit dönemlerinde giyim kuşama yönelik nizâmnameler çıkarılmıştır. Hatta bu düzenlemelerde giyilmesi yasak sayılan elbiseleri diken terzilere dahi ağır cezalar verileceği ihtar olunmuştur.

Gayrimüslimlere de giyecekler konusunda, muayyen renk ve elbiselerin giyilmemesi şeklinde yasaklar konulmuştur. Gayrimüslim esnafın kırmızı veya yeşil elbise giymesi yasaklanmıştır.³ Memleketimizde tatbik edilmiş

¹ Necdet Sakaoğlu, Osmanlı Giyim Kuşamı ve "Elbise-i Osmaniye", *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, c. VIII., s.292.

² Temel Öztürk, 1918 Numaralı Kadı Siciline Göre 18. Yüzyılda Trabzon'da Giyim-Kuşam Kültürü, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Serander Yayınları, 2015;(18): 9-28, s.9.

³ Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, Sivas 1998, s. 73.

eski yasaklardan garip, garip olduğu kadar da hazin ve tuhaflarından biri de çarşı hamamlarına giden gayrimüslimlerin nalin giymekten men edilmiş olmalarıdır.⁴ 1835-1839 yılları arasında İstanbul'da bulunan Alman Mareşal Helmuth von Moltke, kadının evinde giysisi ne kadar abartılı biçimde açık saçık, sokaktaki giysisinin de o kadar abartılı biçimde kapalı olduğunu, Türk kadınlarının sarı, Ermenilerin kırmızı, Rumların siyah, Yahudilerin mavi ayakkabı giydiğini yazar.⁵ Tereke kayıtlarına bakıldığında Müslim tebaa giyim kuşamda en çok kırmızı, yeşil, sarı ve siyah renkleri tercih etmiştir.

Diğer bir husus ise giyim kuşamın sosyo-kültürel boyutu kadar iktisâdî ehemmiyete haiz olmasıdır. Önemli bir sektör olan dokumacılık; üretim, istihdâm ve ticari mecraları da etkilemiştir. “Ticaret ekonomiyi döndüren çarktır” düsturunu, belki de “moda ekonomiyi döndüren çarktır” diye değiştirmek gerekir.⁶ Gerçekten de, bütün bir zanaat ve ticaret dalını kâh geliştirip kâh yıkan güç moda olabiliyor.⁷ Çalışmamızın konusu olan Sivas ilinde de ilgili tereke kayıtlarında aktaracağımız giyim eşyalarına bakıldığında kürklerden ziynet eşyalarına kadar her nevi malzeme iktisadi ehemmiyete haiz olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin geçmişten tevarüs ettiği dokumacılık sektörüne yönelik bilgi birikimi mevcuttur. XV-XVII yüzyıllar arası Osmanlı döneminin dünyada eşi görülmemiş düzeye varan kumaş sanatı Selçuklu Türklerinden alınan sağlam dokuma geleneğine dayanır.⁸ Bu gelenekle doğal olarak “don,gön” gibi giyim terminolojisinin bir kısmı da eski Türklerden tevarüs edilmiştir. Sivas'ta yerel imkanlarla dokumacılık dalında faaliyet gösteren esnaf kadimden beri mevcuttur. 1808-1839 yıllarında Sivas'ta 23 meslek çeşidi ile gıda kadar önemli olan dokuma ve deri sanayi bulunmakta ve bunlar esnafın yaklaşık % 15'ini oluşturmaktadır.⁹

Osmanlı Devleti'nde devletin azamet ve ihtişamının nişanelerinden biri de sarayın giyim kuşam kültürüdür. Osmanlı sarayının ve halkın giyim kuşam ihtiyaçları zaman zaman İstanbul ve Bursa gibi dokumacılıkta ileri düzeylere ulaşmış önemli merkezlerden karşılandığı gibi zaman zaman da ithâl ürünlerden karşılanmıştır. Spesifik bir yönlü olarak mahdut bir tüketime konu olan Ankara tiftiğinden yapılan kumaşlar istisna edilirse Osmanlı İmparatorluğu orta ve yüksek ve kalitede yönlü ihtiyacını

⁴ Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinde Yasaklar*, Doğan Yayınları, İstanbul 2017, s. 149.

⁵ Sevgi Gürtuna, Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. IX, 1999, s.194.

⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi – I 1300-1600*, (Çev. Halil Bertay), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 265.

⁷ İnalçık, a.g.e., s. 265.

⁸ Nevber Gürsu, Kumaş, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXVI, s. 369.

⁹ Demirel, a.g.e., s. 58.

Batı'dan ithâlatla karşılaşmakta idi.¹⁰ Ayrıca Osmanlı Devleti devrinde Bursa gibi kentlerde ipek üretilmiş ise de İran ve Hint ipeği de ithal edilmiştir. Yine 1573-1574'te nüfusu 8-9 bin olan Bergama'da pamuklu kumaş dokumacıları ve birkaç yıl sonra Simav'ın dokumacıları¹¹ örneğinde olduğu gibi İstanbul ve Bursa gibi büyük kentlerin dışında da Osmanlı'nın bazı bölgeleri dokumacılık sektöründe önemli bir yere sahipti.

Sivas kadı sicilindeki 26 terekede giyim kuşam eşyalarına rastlanılmakla beraber bazı adli vakalarda dava konusu olan giyim kuşam ve ziynet eşyalarına da rastlanılmaktadır. Hamamardı Mahallesi'nden Mehmet ve Hacı Mehmet isimli tüccar kardeşlerin müşterek terekesindeki¹² satılık mallarına bakıldığında Sivas'ta bu dönemde kullanılan hemen her giyim eşyasından onlarca bulunduğu için bu esvaplara Sivas'ta rağbet olduğu söylenebilir.

Terekelerde bir çok malûmat olmakla beraber ölen kişilerden Sivas'ın yerlisi olanlar haricinde Sivas'a misafir olarak gelenler de vardır. Ayrıca terekelerde kebir büyük giyim eşyaları, sagir küçük giyim eşyaları, cedit yeni giyim eşyaları, müst'amel ve köhne ise kullanılmış olan eski giyim eşyaları için kullanılan bazı mefhûmlardır.

Terekelerde zikredilen giyim eşyalarının bir kısmı günümüzde de kullanılmakla beraber aşına olmadığımız giyecek ve giyimle ilgili sair tabirler aşağıda zikredilecektir. Giyim kuşam eşyaları genel olarak iç, giyim, dış giyim, gösterişe yönelik süs ve ziynet eşyalarından oluşmaktadır. Ayrıca elbiselerin kumaş türleri , ayakkabı gibi eşyalara da değinilecektir. Sivas'ta giyim eşyalarının bazıları ikili ve üçlü olarak aynı fiyat altında zikredilmiştir. Bunun sebebi ise günümüzdeki kombin/e denen birbiriyle uyumlu ya da beraber kullanılan giyim eşyalarının mezkûr dönemde de kullanılmasıdır. Pantolona kemer, entarilere kuşak bağlanması zaruri olabildiği gibi, ikili olarak giyim anlayışı insanların renk, desen vs. uyumu ile moda ve beğenilme eğiliminden de tezahür etmiştir.

2. İç Giyim Eşyaları

İç giyim eşyaları başlıca içlik, mintan, don ve gömlekten oluşmaktadır. Eski Türkçe'de ton sözcüğü Orhon yazıtlarında bulunur, “tonlug” elbiseli, “tonsuz” giyimsiz, çıplak demektir.¹³ Sivas'ta 19. yüzyılda giyim eşyaları bugünkü giyim eşyaları ile aynı isimlerde olmalarına rağmen aralarında bazı farklar olup okuyucuların tahayyül edebilmesi için elimizdeki

¹⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, 14. bs., İstanbul 2000, s. 235.

¹¹ Suraya Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2017, s.110.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Meşihat(MŞH), *Sivas Şer'îye Sicili (SŞS)*, No:52, s. 40.

¹³ Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10. bs., İstanbul 2017, s. 231.

kaynaklarca tasavvur edilecektir. Kışın esvap altına giyilen pamuklu yelek “zıbın” denen içlik¹⁴ Avrupa kesimi ceket karşılığı olarak kullanılmış bir isimdir, kostüm karşılığı olarak da “setre pantolon”¹⁵ denilir. Diğer taraftan düz yakalı önü ilikli çuha libas ki bizde makam-ı resmide giyilir¹⁶ şeklinde tabir edilen bu giyeceğin birkaç çeşidi vardır ve terekelerde bunlara sıklıkla rastlanmaktadır.

İstanbul’da Hâce Paşa Mahallesi’nden olup Sivas’ta vefât eden Hacı Ahmed Beğ oğlu Abdullah Beğ’in terekesinde 60 kuruş değerinde 1 adet setre içlik ve 30 kuruş değerinde 1 adet beyaz beze içlik¹⁷, Hamamardı Mahallesi’nden Mehmed oğlu Mehmet’in terekesinde tire içlik¹⁸ gibi içlik çeşitleri olup bazı giyim kuşam eşyalarının terekelerdeki fiyatları diğer eşyalarla toplam olarak verilmiş olduğu için tek tek fiyatlar belirlenmiştir.

İç giyeceklerin en önemlerinden don diye tabir edilen giyecekler kayıtlarda mevcuttur ve günümüzde de kışın pantolon altına giyilen pijamaya benzemektedir. Vücudu belden aşağı topluklara kadar örten ve bacaklar için iki parçası bulunan ve ten üstüne giyilen iç çamaşırı; tasrih ile “iç donu”, ayrıca “tuman” da denilen¹⁹ giyeceğe hemen her terekede rastlamak mümkündür. İşlikler bazı terekelerde don ve gömlekle beraber kaydedilmiş olup, Sivas’da, Paşabey Mahallesi’nden Şerife oğlu Mustafa’nın terekesinde 69 kuruş değerinde 1 adet köhne içlik, 1 adet içlik, 1 adet don ve 1 adet gömlek²⁰ şeklinde toplam fiyatlarıyla kayıtlıdır.

Donlar; çorap, pantolon, kürk, entari, gömlek, hırka ve yelek gibi temel giyim malzemelerinden olup günümüze kadar gelmiştir. Terekelerde donlar gömlekle aynı satır içinde zikredilen diğer bir iç giyeceğidir. Gömlek olarak zikredilen giyeceğin doğrusu gönlektir; “gön” deri, ten demektir, erkek gömleklarinin eteği dizden yukarı kalır ve belden aşağı iç donunun içine sokulur, kadın gömleklere ayak bileklerine kadar uzun olur, ama aslında bu çamaşır bedenün üst kısmını örter²¹ şeklinde tabir edilir. En ucuzu Keçibula Mahallesi’nden Hasan oğlu Ömer’e ait olan 3 kuruş değerindeki 1 adet köhne hilali gömlek²² en pahalısı ise Oğlan Çavuş Mahallesi’nden İbrahim oğlu Abdullah’ın terekesinde 110 kuruş değerinde

¹⁴ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Doğan Yay., İstanbul 2015, s. 139.

¹⁵ Koçu, a.g.e., s.208.

¹⁶ Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007, s. 708.

¹⁷ ŞŞS, No:52, s. 79.

¹⁸ ŞŞS, No:52, s. 40.

¹⁹ Hüseyin Kazım, *Büyük Türk Lügatı*, Koçu, a.g.e., s. 99.

²⁰ ŞŞS, No:52, s. 70.

²¹ Koçu, a.g.e., s. 131.

²² ŞŞS, No:52, s. 188.

1 adet cedit hareli gömlek²³ kayıtlı olup hemen her tereke de bir veya daha fazlasına rastlamak mümkündür.

Diğer bir iç giyim eşyası ise gömleklere benzeyen ve yaygın olarak giyilen mintanlardır. Mintan; iç gömleği üzerine giyilir, etekleri kalçaları örtecek kadar uzun, uzun kollu, düz yakalı, önü entâri gibi yarım yırtmaçlı olup yırtmacı 3-4 düğme ile kapanır, baştan geçirilir giyilir avam, esnaf harcı erkek dış gömleği²⁴ şeklinde tabir edilen iç giyim malzemesidir. Şems-i Ferraş Mahallesi'nden Bayrambaşı oğlu Mehmed oğlu Ömer oğlu Hüseyin'in terekesinde çuka mintan ve köhne aba mintan²⁵ gibi mintanlar zikredilmektedir.

3. Dış Giyim

Sivas, dış giyim açısından oldukça geniş yelpazeye sahip olmakla çeşitli elbiselerle beraber aynı elbiselerin dahi çeşitleri mevcuttur. Kürk, yağmurluk, pantolon, yelek, maşlah, yazma, yemeni, şal, entari, kemer, kayış, şalvar, sarık, mesh, fes ve peştemal terekelerde kayıtlı başlıca dış giyim eşyalarındandır. Ayrıca kayıtlarda kundura, naleyn, çarık, mesh ve lapçım gibi ayaklara giyilen dış giyim eşyaları da mevcuttur.

3.1. Kürkler

Kürk terekelerde en fazla rastlanılan ve çeşitleri fazla olan dış giyimin en önemli unsurlarındandır. Kürk, tarih boyunca hemen hemen her toplumun ilgisini çekmiş olup, daha önceleri giyinmek için kullanılırken bir zaman sonra süs, giyim aksesuarı olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁶ Tüyleri yumuşak ve güzel hayvanların giyimde kullanılmak üzere suret-i mahsusada hazırlanmış postları ve postlara kaplanan kumaşlarla yapılmış üstlük esvaplar²⁷ olan kürkler Osmanlılar'da sadrazamlar, vezirler, devlet erkanı hep resmi elbise olarak kürk giyerlerdi.²⁸ Kürk kabının cinsine ve üstünün renk ve şekline göre rütbe ve imtiyaz ifade ederdi.²⁹

Terekelerde de çeşitli özelliklerde ve fiyatlarda kürkler kayıtlıdır. Gök Medrese Mahallesi'nde ikamet eden Tataroğlu Mehmed oğlu Süleyman'ın terekesinde zikredilen 1 adet setre ve 1 adet kuzu derisi kürkün toplam fiyatı 110 kuruş³⁰, olarak verilmiştir. Ayrıca Sivas'ın Şah Hüseyin Mahallesi'nden Memleha baş me'mûru Osman Vefa Efendi oğlu Abdullah'ın terekesinde zikredilen tanesi 83 kuruş olan çuka yüzlü köhne

²³ ŞŞS, No:52, s. 197.

²⁴ Koçu, a.g.e., s. 178.

²⁵ ŞŞS, No:52, s. 44.

²⁶ Zeki Tekin, Osmanlılarda Kürk Kullanımı, *Türkler*, c.X, 2002, s. 644.

²⁷ Koçu, a.g.e., s. 169.

²⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, İstanbul 1993, s. 343.

²⁹ Pakalın, a.g.e., s. 343.

³⁰ ŞŞS, No:52, s. 45.

kürk³¹, Cerrahpaşa'da Haybazya Mahallesi sakinlerinden olub Evkâf Muhasebeciliği memuriyeti yapmış olan Sivas'ta Oğlançavuş Mahallesi'nden İbrahim Beğ oğlu Abdullah'ın terekesinde; 2800 kuruş değerinde olan samur kaplı siyah çuka yüzlü kürk, 920 kuruş değerinde adi ala kaplı gül rengi çuka yüzlü kürk, 600 kuruş değerinde çuka kaplı sarı çuka yüzlü kürk , 1500 kuruş değerinde gül rengi çuka yüzlü ala kürk, 335 kuruş değerinde çuka yüzlü kıvrıcık post kürk³² şeklinde birçok kürk kayıtlıdır. Terekelerdeki en ucuz kürk aslen Tokatlı olan Mustafa'nın terekesinde zikredilen 50 kuruş değerindeki koyun kürk³³ en pahalı kürk ise sahibi yukarıda zikredilen Abdullah'a ait olan, tanesi 2800 kuruş olan samur kaplı siyah çuka yüzlü kürktür.

Abdullah Beyin farklı değerlerde beş kürke sahip olması hasebiyle, onun zengin biri olduğu ve evkaf muhasebeciliği görevindeki resmi statüsünden dolayı bu kürklere sahip olduğu söylenebilir. Kürk yönetici grup ve esnafın zenginleri arasında moda olan diğer bir giyecektir.³⁴ Kürkler toplumun her kesiminde rağbet görmüş olan dönemin popüler giyeceklerindendir.

3.2. Entariler ve Kuşaklar

Sivas'ta XIX. yüzyılda en çok kullanılan giysilerden birisi entari olmakla birlikte kayıtlarda çeşitli entarilerin olduğu görülmektedir. Entari, basma patiska ve sair kumaşlardan yapılan uzun bir libas, düz ve süssüz kadın esvabı; kadınların donları üzerine erkeklerin de şalvar çakşırıları üzerine giydikleri³⁵ elbisedir. Kadın ve erkeklerin sokakta, evde ve yatarken giydikleri çeşitli entariler vardır.

Kayıtlar incelediğinde 10 terekede çeşitli özelliklerde entariler olmakla birlikte bazı terekelerde üç dört adet entariye rastlanmaktadır. Entarilerin elimizdeki kayıtlarda; yüzyıllar boyunca türlü renk ve desenlerle dokunan, Türk kumaşlarının geometrik ve üsluplaştırılmış çiçeklerden mürekkep süs motifleri gayet zengin olan basma³⁶, eski ipeklili kumaşlardan biri olan gayet ince, mat ve daima düz renk olan; sarı, mor, yeşil ve muhtelif renklerdeki canfes³⁷, ince keçi kılından dokunan kumaş sof³⁸, eski ipeklili kumaş olan, altın ve gümüş işlemeli olanları da olan makbul esvaplık kumaşlardan erkek ve kadın entarileri yapılan sevâyî³⁹, Keşmir keçisi

³¹ SŞS, No:52, s.109

³² SŞS, No:52, s. 197-198.

³³ SŞS, No:52, s. 70.

³⁴ Demirel, a.g.e., s. 73.

³⁵ Koçu, a.g.e., s. 102.

³⁶ Koçu, a.g.e., s. 31.

³⁷ Koçu, a.g.e., s. 56.

³⁸ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul 2017, s. 616.

³⁹ Koçu, a.g.e., s. 208.

yününden dokunmuş ince ve makbûl bir yünlü kumaş olan şâlî⁴⁰ gibi türleriyle bez ve tire olan çeşitleri de vardır. Ayrıca sevâyî ve şal gibi giyim eşyaları ağırlıkla ithâl ürünlerdir. Kaynaklar Hindistan'dan, Arabistan yoluyla gelen tülbent, savai, şal vs. gibi pamuklu ve yünlü dokumaların devlete çok külfet yüklediğinden senelik 30 milyon kuruşluk Venedik altınının Hindistan'a aktığından yakınıyorlar.⁴¹ Bu bilgiye istinaden entarilerin bir kısmının lüks kumaşlardan istihsal edildiği doğal olarak lüks giyecek oldukları söylenebilir. Sivas'ta kullanılan entari çeşitlerinden canfes gibi ipekli kumaşların üretimine dair bilgiler mevcuttur. Hereke fabrikasının 1843 yılında, 50 pamuklu ve 25 ipekli canfes tezgahı ile donatıldığı, ipekli dokumaların kazandığı rağbet üzerine, 1850'de ipekli kısmına 100 adet jakarlı el tezgahı eklendiği⁴² nakledilmektedir. İlk olarak 1843'te Kocaeli'de kurulmuş olan bu fabrikaya Sivas'tan da işçi getirtilmiştir. Ayrıca entari çeşitlerinden olan sof ve muhayyer gibi türler, memleketin muhtelif yerlerinde Ankara tiftiğinden istihsal edilmektedir. Tiftik kumaşların (sof, muhayyer) dokunması ve aprelenmesi kentlerde, Tosya'da ve en önemlisi Ankara'da yoğunlaşmıştı ama hazırlık işlerinin çoğu yarı zamanlı çalışan köy zanaatkârlarınca yapılıyordu.⁴³ Şah Hüseyin Mahallesi'nden Osman Vefa Efendi'nin terekesinde 40 kuruş değerinde 1 adet köhne sof entari⁴⁴ Ankara tiftiğinden üretilen giysilere örnektir.

Bâb-1 Kayseriye Mahallesi'nden Şerife Hatun'un terekesinde; 310 kuruş değerinde 1 adet köhne canfes entari, 9 kuruş 30 para değerinde 1 adet basma entari, 18 kuruş 30 para değerinde 1 adet basma entari, 156 kuruş değerinde 1 adet sevâyî entari⁴⁵ şeklinde çeşitli entariler kayıtlıdır. Yine Sofî Himmət Mahallesi eşrâfından Hocazâde Hasan Sadık Efendi oğlu Mustafa Efendi'nin terekesinde 2 adet müst'amel bez entari⁴⁶, Osman Paşa Mahallesi'nde Börekçi Kerimesi Hadice'nin malı olan (çalınan ve adli tahkikat neticesinde bulunan) 800 kuruş kıymetinde siyah çukadan üretilmiş sırmalı bir çuka entari⁴⁷, Arabgir Karyesi'nden olup Sivas'da Beyrut hanında vefat eden Aslan oğlu Hüseyin'in terekesinde birinin değeri 48 kuruş olan iki adet köhne entari ve 1 adet bez entari⁴⁸ Ali oğlu Abdullah'ın terekesinde 115 para 20 kuruş değerinde 1 adet köhne şâlî entari⁴⁹ şeklinde örneklerinin çok olduğu kayıtlar mevcuttur. Görüleceği

⁴⁰ Koçu, a.g.e., s. 217.

⁴¹ Hülya Tezcan, Osmanlı Dokumacılığı, *Türkler*, c XII, s. 408.

⁴² Musa Çadırcı, *Osmanlı Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. bs. Ankara 2013, s. 350.

⁴³ Faroqhi, a.g.e., s. 164.

⁴⁴ SŞS, No:52, s. 109.

⁴⁵ SŞS, No:52, s. 108.

⁴⁶ SŞS, No:52, s. 126.

⁴⁷ SŞS, No:52, s. 146.

⁴⁸ SŞS, No:52, s.72.

⁴⁹ SŞS, No:52, s.72.

üzere en ucuzu 9 kuruş, en pahalısı 800 kuruş olmak üzere çeşitli fiyatlarda entariler mevcuttur.

Kuşaklar entarileri bel kısmından bağlamak için kullanılan ve elimizdeki kayıtlarda mevcut olan giyim kuşam eşyalarındandır. Kayıtlarda şal ve iplik kuşaklar mevcuttur. Harput ahalisinden olup bundan önce Yoğurt Pazarı'nda Tataroğlu Kirkor kahvesinde vefat eden Abdullah'ın terekesinde köhne şal kuşak⁵⁰ ve Paşabey Mahallesi'nde ikamet eden Şerife oğlu Mustafa'nın terekesinde iplik kuşak⁵¹ bu türün örneklerindedir.

Entariler kadim dönemlerden beri Osmanlı toplumunun en yaygın giyeceklerindedir. XVIII. yüzyılda Antep'te ikamet eden Mehmed Ağa oğlu Receb Ağa'nın terekesinde 3 kuruş 1 akça değerinde 1 adet alaca entarinin,⁵² Trabzon'da ise hataî ve libade gibi entarilerin⁵³ terekelerde kayıtlı olması, entarilerin Osmanlı toplumunda ulusal olarak kullanılan yaygın bir giyecek olduğunu göstermektedir. Yukarıda bahsi geçen alaca bezi; yemeni, maşlah ve entari gibi birçok giyim eşyasında kullanılmaktadır. İstanbul'da gerek Mısır'dan gerekse Dimyat'tan gelen alaca satılıyordu; bu terimle ya karışık iplikli yada çok renkli çizgilerle bezenmiş bir kumaş kastediliyordu.⁵⁴ Ayrıca Sivas'ta mezkûr dönemde zikredilen basma, sof ve sevâyî tarzına benzer entariler, günümüzde bayanlar tarafından kullanılmakta olup güncel trendlere bağlı olarak bazı yıllarda oldukça popüler olabilmektedir.

3.3. Şalvarlar

Şalvarlar kadınlar ve erkekler tarafından kullanılan günümüzdeki gibi üst kısımları geniş, alt kısımları dar olan, terekelerin on tanesinde bazılarında birden fazla ve bir çok çeşidi var olan giyeceklerdir. Terekelerde kalın ve kaba yünlü bir kumaş olan ve bu kumaştan yapılan esvap; potur, hırka, cepken ve bilhassa paltoya verilen isim olan aba⁵⁵ bez, kıl ve çuka gibi çeşitleri kayıtlıdır.

Şems-i Ferraş Mahallesi ahalisinden Ömer oğlu Hüseyin'in terekesinde 1 adet aba köhne şalvar⁵⁶, aslen Malatyalı olan ve Sivas'ın Paşa Camii'nde vefat eden Timur'un terekesinde 37 kuruş değerinde 1 adet bez şalvar⁵⁷, aslen Amasyalı olan ve Sivas'ta vefat etmiş olan Kara Ali oğlu Abdullah'ın

⁵⁰ ŞŞS, No:52, s. 72.

⁵¹ ŞŞS, No:52, s. 70.

⁵² Ahmet Külek, 71 Numaralı Gazi Antep Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Van 2010, s. 113.

⁵³ Öztürk, a.g.m., s. 17.

⁵⁴ Faroqhi, a.g.e., s. 152.

⁵⁵ Koçu, a.g.e., s. 13.

⁵⁶ ŞŞS, No:52, s. 44.

⁵⁷ ŞŞS, No:52, s. 71.

terekeşinde sair eşyalarla beraber 63 kuruş değerinde 2 adet kıl şalvar⁵⁸, yukarıda zikredilen Aslan oğlu Hüseyin'in terekeşinde en pahalısı 298 kuruş olan dört adet şalvar⁵⁹, Zile Kasabası, Alakadı Mahallesi'nden Ali oğlu Abdullah'ın terekeşinde fiyatı belirli olmayan 1 adet aba şalvar⁶⁰ vs. bir çok adet, cins ve fiyatta şalvarlar mevcut olup kullanımının da yaygın olduğu görülmektedir.

3.4. Hırka ve Yelekler

Kalın kumaşla yapılmış ve içi pamukla doldurulmuş ceket uzunluğunda bir giyecek⁶¹ olan hırkalar günümüzde de modern versiyonlarla yaygın olarak kullanılan giyeceklerdir. Erkekler ve kadınlar tarafından giyilen hırkaların; üzeri çiçekli ve şekilli pamuk bez olan çit⁶², çuka ve yün gibi çeşitleri vardır. Hava alacak surette kolsuz ve ekseriya önü açık (yaka kesimi açık), eteği bele kadar kısa olup mintan üstüne ve ceket, salta, cebken altına giyilir bir giyim şey olan yelekler⁶³ de terekelerde kayıtlı hırkalara benzer giysilerdendir.

Hırkalar entari ve şalvarlarla; 1 adet çuka entari 1 adet hırka 1 adet şalvar ve toplam 561 kuruş⁶⁴ şeklinde de zikredilmiştir. Ayrıca hırka ve yeleklerin bazı kayıtlarda diğer giyim eşyalarıyla bu şekilde toplam olarak fiyatlarının tayin edilmiş olmasından dolayı taban ve tavan fiyatları belirlenememiştir. Yukarıda zikredilen kombin tarzındaki giyim hırkalarda da görülmektedir.

Sivas'ta misafir olarak geceleyen ve burada vefat eden Kütahyalı Mehmed Şemseddin Efendi oğlu Abdullah'ın terekeşinden 1 adet yel abası ile fiyatları toplamı 100 kuruş olarak verilen 1 adet yün hırka⁶⁵ aslen Medineli olan ve Tokmak Mahallesi'nde Receb Ağa konağında vefat eden Şeyh Abdullah'ın terekeşinde 1 adet donla beraber fiyatı 35 kuruş olan 1 adet müsta'mel Şam hırkası⁶⁶ ve Bâb-ı Kayseriye Mahallesi'nden Şerife Hatun'un terekeşinde tanesi 10 kuruş 20 para olan hırka ve tanesi 23 kuruş 20 para olan hırka⁶⁷ olmak üzere iki adet hırka terekelerdeki hırka örneklerindendir.

Mehmed oğlu Mehmet ile bütün emvâl emlâk ve ticaretleri müşterek olan kardeşi Hacı Mehmet Efendinin müşterek mekanda bulunan

⁵⁸ SŞS, No:52, s. 71.

⁵⁹ SŞS, No:52, s. 72.

⁶⁰ SŞS, No:52, s. 72.

⁶¹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 25. bs., Ankara 2008, s. 363.

⁶² Koçu, a.g.e., s. 83.

⁶³ Hüseyin Kazım, *Büyük Türk Lügati*, Koçu, a.g.e., s. 244.

⁶⁴ SŞS, No:52, s. 108.

⁶⁵ SŞS, No:52, s. 66.

⁶⁶ SŞS, No:52, s. 73.

⁶⁷ SŞS, No:52, s. 108.

terekelerinde toplam değeri 110 kuruş olan 11 adet yelek⁶⁸, Paşa Cami'inde vefat eden Timur'un terekesinde 2 tanesi 25 para 30 kuruş olan köhne aba yelek⁶⁹, İbrahim oğlu Abdullah'ın terekesinde fiyatı diğer giyim eşyalarıyla toplam olarak verilen 3 adet yelek⁷⁰ kaydedilmiştir. Mehmet ve kardeşi Hacı Mehmet Efendi'nin terekelerinde müşterek olarak zikredilen 11 adet yeğin tolam 110 kuruş olması, kendilerinin ticaretle uğraşmaları nazara alındığında yeleklerin satılık ürün olduğu ve tanesinin 10 kuruş olduğu söylenebilir. Görüleceği üzere kayıtlardan bir kısmını naklettiğimiz yelek ve hırkaldan Sivas'ta yaygın olarak kullanılmıştır.

3.5. Yağmurluk

Yağmurluklar terekelerde rastlanan diğer dış giyim eşyalarındandır. Yağmurluk; yağmurlu havada giyilen üstlük, libas, kaput, muşamma⁷¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Terekelerin beşinde değişik cins ve özelliklerde yağmurluk mevcut olup; muşamma, aba, köhne ve asker yağmurluğu gibi çeşitleri kayıtlıdır. İbrahim oğlu Abdullah'ın terekesinde 60 kuruş değerinde 1 adet lasdik beyaz muşamma yağmurluk⁷², aslen Harputlu olup Sivas'ta vefat eden Abdullah'ın terekesinde 150 kuruş değerinde 1 adet aba yağmurluk⁷³, aslen Kastamonulu olan Mustafa'nın terekesinde 171 kuruş değerinde 1 adet asker yağmurluk⁷⁴, aslen Erzurum Ilıca'dan olan Abdurrahman oğlu Abdullah'ın terekesinde 18 kuruş değerinde 1 adet köhne yağmurluk⁷⁵ terekelerde kayıtlı olup en ucuz yağmurluk 18 kuruş en pahalı yağmurluk ise 171 kuruş değerindedir.

3.6. Şal, Yemeni ve Yazmalar

En güzelleri İran'da ve Hindistan'da dokunmuş esvaplık, omuz ve boyun için atkılık, kuşaklık ve sarıklık ipekli yünlü bir kumaş olan şal⁷⁶ alaca boyalı, üzerine kalıpla renkli çiçek resimleri basılmış ince bez ve yazma çenber yemeni⁷⁷ ve el ile nakış olunmuş kalemkâri yazma⁷⁸ şeklinde tanımlanan yazmalar kayıtlardaki diğer giyim malzemelerindedir.

Kal'a-i 'Atik Mahallesi'nden Hacı Ömer Ağa oğlu Yakub 'un terekesinde 26 kuruş değerinde 1 adet Gürün şalı⁷⁹ Sofi Himmet Mahallesi'nden Hocazâde Hasan Sadık Efendi oğlu Mustafa Efendi'nin

⁶⁸ ŞŞS, No:52, s. 40.

⁶⁹ ŞŞS, No:52, s. 71.

⁷⁰ ŞŞS, No:52, s. 197.

⁷¹ Sami, a.g.e., s. 1532.

⁷² ŞŞS, No:52, s. 198

⁷³ ŞŞS, No:52, s. 72.

⁷⁴ ŞŞS, No:52, s. 73.

⁷⁵ ŞŞS, No:52, s. 160.

⁷⁶ Koçu, a.g.e., s. 216.

⁷⁷ Pakalın, a.g.e., c III, s. 617.

⁷⁸ Sami, a.g.e., s. 1528.

⁷⁹ ŞŞS, No:52, s. 117.

terekesinde 20 kuruş değerinde 1 adet müsta'mel acem şalı⁸⁰ mevcuttur. Mehmet ve Hacı Mehmet isimli tüccar kardeşlerin müşterek terakesindeki satılık mallarından; 656 kuruş değerinde 36 adet sagir fezik şalı, 105 kuruş değerinde iki yüzlü 3 adet fezik şalı, 140 kuruş değerinde 14 adet gatap? (Antep olabilir) şalı⁸¹ gibi çeşitli cins ve değerlerde şallar mevcuttur. Kayıtlarda en ucuz şal, 10 kuruş değerindeki gatap şalı olmakla en pahalı şal ise 35 kuruş değerindeki fezik şalıdır. Ayrıca Alakadı Mahallesi'nden Ali oğlu Abdullah'ın terakesinde 15 kuruş değerinde bir çift yemeni⁸² mevcuttur.

Mehmet ve Hacı Mehmet isimli tüccar kardeşlerin müşterek terakesindeki; 650 kuruş değerinde 65 kebir yerli yazma, 685 kuruş değerinde 55 adet Halep yazması, 462 kuruş değerinde 75 adet orta yerli yazma, 185 kuruş değerinde 35 adet sagir yerli oyalı yazma, 450 kuruş değerinde 80 adet Tokat yazması, 150 kuruş değerinde 100 adet dem'a sagir tokad yazması⁸³ satılık mallarından olup bu dönemde Sivas'ta ticareti yapılan ve kullanılan yazmalar hakkında önemli bilgiler vermektedir.

3.7. Maşlahlar

Eskiden şehir kadınlarının giyeceklerinden olan kadınların sabahlık olarak da giydiği köylerde ise ferace ve çarşaf makamında kullanılan maşlah⁸⁴ erkekler tarafında da farklı bir çeşidi kullanılmaktadır. Eski Kılıççılar içindeki Kahveci Aymaz kahvesinde vefat eden Mustafa'nın terakesinde 20 kuruş değerinde 1 adet alaca maşlah⁸⁵, Süleyman oğlu Abdullah'ın terakesinde 1 adet köhne maşlah⁸⁶ Hasan oğlu Ömer'in terakesinde 31 kuruş 10 para değerinde 1 adet maşlah⁸⁷ kayıtlı olmakla birlikte maşlahlar entarilere benzemektedir. Ayrıca XIX. yüzyılda Antakya'da da kullanılan maşlahın da⁸⁸ birçok giyim eşyası gibi Osmanlı halkının ulusal olarak kullanıldığı giyeceklerden olduğu anlaşılmaktadır.

3.8. Ayakkabılar

Dış giyimün önemli unsurlarından olan ayakkabılar elimizdeki kayıtlarda çeşitli versiyonlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Tuz ile terbiye edilerek tek parça gönden yapılan, ayak tabanı, parmak üstleri ve topuğu

⁸⁰ ŞŞS, No:52, s. 126.

⁸¹ ŞŞS, No:52, s. 40.

⁸² ŞŞS, No:52, s. 72.

⁸³ ŞŞS, No:52, s. 40.

⁸⁴ Pakalın, a.g.e., c. II, s. 415.

⁸⁵ ŞŞS, No:52, s. 73.

⁸⁶ ŞŞS, No:52, s. 73.

⁸⁷ ŞŞS, No:52, s. 188.

⁸⁸ Emrah Topçu, 12 Numaralı Antakya Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1222-1226/M. 1807-1810), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Van 2016, s. 238.

kapatan ve sıırım ile bağlanarak ayağa geçirilen çarık⁸⁹, İskarpinin kabası, konçsuz, 1-2 parmak topuklu (ökçeli), ökçe altı demir nalçalı, taban altı kabaralı (demir çivili) ağır ve kaba ayakkabı olan kundura⁹⁰, odundan yontularak yapılmış ve ayağı tutması için köseleden tasmaı bulunan, zemini taş döşeli, hatta ıslak, sulu yerlerde ve hamamda giyilen çifti ikilik ifade eden “naleyn” olan nalın⁹¹ gibi ayakkabılar kayıtlarda mevcuttur.

Sivas'ta ayakkabı imalatına dair bilgiler de mevcuttur. Sivas'ta 1860'larda açılan İslahhane'nin ayakkabıcılık şubesine gerekli deri mamullerini sağlamak üzere bizzat valinin öncülüğü ve iştiraki ile kurulan Debbağlar Şirketi, 1869 yılında şehirde mevcut debbağhaneyi modernleştirmeye karar verdiği zaman bölgede bu işi yapabilecek maharetle ustayı ancak Tokat'ta bulabilmiştir.⁹²

Terekelerin çoğunda ayakkabı vb. giyim eşyasına rastlanmaktadır. İbrahim oğlu Abdullah'ın terekesinde 72 kuruş değerinde 1 çift kundura⁹³, yukarıda zikredilen Şerife Hatun terekesinde 100 kuruş değerinde bir çift sim naleyn⁹⁴ daha önce isimlerini zikrettiğimiz Mehmet ve Hacı Mehmet isimli tüccar kardeşlerin müşterek terekesinde 6 tanesi 200 kuruş değerinde satılık Merzifon çarıklar⁹⁵, Şerife oğlu Abdullah'ın terekesinde 1 adet çarık⁹⁶ ve Aziziye ahalisinden olup Sivas'da mahbushânede vefat eden Süleyman oğlu Abdullah'ın terekesinde 1 adet çarık⁹⁷ kayıtlarda mevcuttur.

Ayağa geçirildikten sonra gaytanla ayağa bağlanan mest olan lapçın⁹⁸, ya da mestin uzun konçlusu ağzı kısa çizme gibi olan lapçın⁹⁹, tabanı ve yüzü yumuşak deriden, incik kemiğinin üstüne kadar çıkan konçlu, düğmesiz ve bağısız ayakkabı olan mest¹⁰⁰ ayağa giyilen diğer ayakkabı çeşitlerinden olmakla beraber mestler günümüzde de kullanılmaktadır. Sivas'ta Eski Kılıççılar içindeki Kahveci Aymaz kahvesinde vefat eden Mustafa'nın terekesinde 132 kuruş değerinde 1 çift lapçın¹⁰¹ Tokmak Mahallesi'nde Receb Ağa konağında vefat eden Şeyh Abdullah'ın terekesinde 1 çift çorapla beraber değeri 134 kuruş değerinde 1 çift mest¹⁰²

⁸⁹ Koçu, a.g.e., s. 70.

⁹⁰ Koçu, a.g.e., s. 165.

⁹¹ Koçu, a.g.e., s. 183.

⁹² BOA, İrade Dahiliye (İ.DH) 591/41128, Genç, a.g.e., s. 273.

⁹³ SŞS, No:52, s. 198.

⁹⁴ SŞS, No:52, s. 108.

⁹⁵ SŞS, No:52, s. 40.

⁹⁶ SŞS, No:52, s. 70.

⁹⁷ SŞS, No:52, s. 73.

⁹⁸ Pakalın, a.g.e., c. II, s. 356.

⁹⁹ Koçu, a.g.e., s. 171.

¹⁰⁰ Koçu, a.g.e., s. 177.

¹⁰¹ SŞS, No:52, s. 73.

¹⁰² SŞS, No:52, s. 73.

gibi ayak giyecekleri Osmanlı ordusu tarafından da kullanılmaktadır. Zabitan-ı askeride mest veya pabuç veyahud çizme ve pabuç giyip mest üzerine çizme dahi giyilir idi.¹⁰³

3.9. Süs ve Ziyet Eşyaları

Kayıtlarda süs ve ziyet eşyaları sıklıkla karşımıza çıkmakla beraber Sivas'ta kuyumculuk sanatı da ileri düzeydedir. Osmanlı döneminde gümüş ve altın üzerine vurulan damgalar İstanbul, Sivas ve Van illerinin adını taşırdı.¹⁰⁴ Altına, gümüşe şekil verilen Sivas'ta gümüşün en incesi üretilirdi.¹⁰⁵ Kuyumculuğun iyi derecede olduğu Sivas'ta süs ve ziyet eşyaları daha çok bayanların terekelerinde karşımıza çıkmaktadır. Ziyet eşyalarının kıymeti harbiyesi yüksek olduğu için bazı adli vakalara da konu olmuştur.

Elimizdeki kayıtlarda saat, yüzük, küpe, boncuk ve gerdanlık gibi eşyalar vardır. Bab-ı Kayseriye Mahallesi'nden Feyzullah oğlu Ömer'in terekesinde 600 kuruş değerinde 1 adet müst'amel saat, 200 kuruş değerinde 1 adet bakır saat ve 220 kuruş değerinde 1 adet bakır Suriye saati olmak üzere üç adet saat¹⁰⁶ Oğlançavuş Mahallesi'nden İbrahim oğlu Abdullah'ın terekesinde 1700 kuruş değerinde rami altın kordonlu 1 adet altın saat¹⁰⁷ kayıtlıdır.

Ayrıca Bâb-ı Kayseriye Mahallesi'nden Debbâğzâde Ali Efendi'nin eşi Şerife Hatun terekesinde; 110 kuruş değerinde 1 adet incili küpe, 17 kuruş değerinde bir dirhemlik sim saat kösteği, 4 kuruş 10 para değerinde 1 adet sim kemer, 12 kuruş değerinde 1 adet sim boncuklu yüzük¹⁰⁸ ve Kal'a-i 'Atik Mahallesi'nden Hacı Ömer Ağa oğlu Yakub'un terekesinde 35 kuruş değerinde 1 adet yüzük¹⁰⁹ mevcuttur. Ayrıca Osman Paşa Mahallesi'nde Börekçi Kerimesi Hadice'nin malı olan 150 kuruş değerinde çalınmış bir adet altın gerdânlık¹¹⁰ kayıtlarda geçen süs ve ziyet eşyalarındandır.

4. Diğer Giyim Kuşam Eşyaları

Terekelerde peştemal, kemer, kayış, pantolon, fes, sarık, çorap, palto, eldiven ve gecelik gibi giyecekler de kayıtlıdır. Bâb-ı Kayseriye Mahallesi'nden Şerife Hatun'un terekesinde 22 kuruş değerinde 2 adet

¹⁰³ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. bs., Ankara 2014, s. 33.

¹⁰⁴ Zehra Hizmetli, 1838-1841 Yıllarında Sivas'ta Aile Hayatı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya 2007, s. 106.

¹⁰⁵ Hizmetli. a.g.t., s. 106.

¹⁰⁶ ŞŞS, No:52, s. 42.

¹⁰⁷ ŞŞS, No:52, s. 198.

¹⁰⁸ ŞŞS, No:52, s. 108.

¹⁰⁹ ŞŞS, No:52, s. 117.

¹¹⁰ ŞŞS, No:52, s. 146.

havlu ve 1 adet peştamal¹¹¹, Kütahyalı Mehmed Şemseddin oğlu Abdullah'ın terekesinde 80 kuruş değerinde 1 adet müst'amel çuka kemer¹¹², Oğlançavuş Mahallesi'nden İbrahim oğlu Abdullah'ın terekesinde değeri belli olmayan üç adet pantolon¹¹³, Mehmet ve Hacı Mehmet isimli tüccar kardeşlerin müşterek terekesindeki 111 kuruş değerinde 38 adet köhne fes ve 50 kuruş değerinde 20 adet müst'amel fes¹¹⁴, Deveci Mehmed oğlu İbrahim oğlu Mehmed'in terekesinde 1 adet fes¹¹⁵, Üryan Müslim Mahallesi'nden Seyyid Mehmed Ağa oğlu Mustafa Ağa'nın terekesinde 25 kuruş değerinde 1 adet işlemeli kayış¹¹⁶, Ece Mahallesinden Elif'in oğlu Ömer terekesinde 16 kuruş değerinde 1 adet köhne sarık¹¹⁷, Şeyh Abdullah'ın terekesinde fiyatı belirsiz 1 adet sarık¹¹⁸, Aslan oğlu Hüseyin'in terekesinde 1 çift çorap¹¹⁹, İbrahim Beğ oğlu Abdullah'ın terekesinde 1 adet aba palto¹²⁰, Dikilitaş Köyü'nden Ebubekir oğlu Timur'un terekesinde 1 çift eldiven¹²¹, Kütahyalı Mehmed Şemseddin Efendi oğlu Abdullah'ın terekesinde 1 çift eldiven¹²², Oğlançavuş Mahallesi'nde İbrahim oğlu Abdullah'ın terekesinde 71 kuruş değerinde 1 adet basma gecelikle 90 kuruş değerinde 1 adet def'a basma gecelik¹²³ vb. giyim kuşam eşyalarına örnek olarak gösterilebilirler.

5. Sonuç

52 nolu Sivas kadı sicili kayıtlarında Sivas'ta XIX. yüzyılda kullanılan birçok giyim kuşam malzemesi mevcuttur. Ayrıca yöre halkının giyim kuşam kültürü muhafazakar çizgidedir. Giyim eşyalarında çeşitlilik çok olmasına rağmen tüccar ve devlet memurları haricindeki halkın terekelerinde lüks giyim eşyası yok denecek kadar azdır. Sivil halkın terekelerinde lüks olmayan giyim eşyalarının miktarı ve çeşitliliği de azdır. Bu verilere istinaden bu dönemde Sivas halkının yoksul olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Giyim kuşam malzemesinin bolluğu devletin ve halkın "eğer suni bir refah yoksa" her alandaki refahıyla müsavi olacağından yörenin refah seviyesinin düşük olduğuna dair kanaatleri desteklemektedir. Diğer bir husus bu veriler sadece terekelere istinaden ortaya çıkarıldığı için yörede bu dönemde farklı giyecekler de

¹¹¹ SŞS, No:52, s. 108.

¹¹² SŞS, No:52, s. 66.

¹¹³ SŞS, No:52, s. 197-198.

¹¹⁴ SŞS, No:52, s. 40.

¹¹⁵ SŞS, No:52, s. 73.

¹¹⁶ SŞS, No:52, s. 226.

¹¹⁷ SŞS, No:52, s. 68.

¹¹⁸ SŞS, No:52, s. 73.

¹¹⁹ SŞS, No:52, s. 72.

¹²⁰ SŞS, No:52, s. 197.

¹²¹ SŞS, No:52, s. 137.

¹²² SŞS, No:52, s. 66.

¹²³ SŞS, No:52, s. 197.

kullanılmıştır. Terekelerde kayıtlı olan esvapların büyük bir kısmı günümüzde de kullanılmaktadır.

Sivas'ta bu dönemde giyim kuşam malzemeleri çoğunlukla yerel imkanlarla üretilmesine rağmen dışarıdan getirilip satılan bir kısmı lüks olan birçok giyim kuşam malzemesi de mevcuttur. Sivas'ın ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu, yörede birçok derbent ve kervansarayın mevcut oluşu dışarıdan giyim kuşam mallarının ve pamuk gibi hammaddelerin buraya kolayca gelmesini sağlamıştır. Ayrıca giyim kuşam üretiminde dokuma ve deri sanayinde önemli derecede işçi istihdam edilmiştir. Bu durum giyim kuşama yönelik sanayinin kentin ekonomisindeki önemini ihtiva eder mahiyettedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, MŞH, ŞŞS, No: 52.

Araştırma, Tedkik Eserler ve İncelemeler

Külek, Ahmet, 71 Numaralı Gazi Antep Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Van 2010

Topçu, Emrah, 12 Numaralı Antakya Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1222-1226/M. 1807-1810), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Van 2016

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 25. bs., Ankara 2008

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi – I 1300- 1600*, (Çev. Halil Bertay), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017

Emiroğlu, Kudret, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10. bs., İstanbul 2017

Paşa, Mahmud Şevket, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, Türk Tarih

Kurumu Yayınları, 2. bs., Ankara 2014

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, 14. bs., İstanbul 2000

Pakalın, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993

Çadırcı, Musa, *Osmanlı Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. bs. Ankara 2013

Demirel, Ömer, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, Sivas 1998

Koçu, Reşat Ekrem, *Osmanlı Tarihinde Yasaklar*, Doğan Yayınları, İstanbul 2017

Hülya Tezcan, Osmanlı Dokumacılığı, *Türkler*, c. XII. İstanbul 2002

Sakaoğlu, Necdet, Osmanlı Giyim Kuşamı ve “Elbise-i Osmaniyye”, *Tarih ve Toplum*, İletişim Yay., c. VIII.

Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul 2017 Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Doğan Yayınları, İstanbul 2015

Gürsu, Nevber, Kumaş, TDV İslam Ansiklopedisi, c. XXVI,

Gürtuna, Sevgi, Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. IX, 1999

Faroqı, Surayıya, Osmanlı Zanaatkarları, Alfa Yayınları, İstanbul 2017

Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007

Öztürk, Temel, 1918 Numaralı Kadı Siciline Göre 18. Yüzyılda Trabzon’da Giyim Kuşam Kültürü, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Serander Yay., 2015; (18): 9-28,

Hizmetli, Zehra, 1838-1841 Yıllarında Sivas’ta Aile Hayatı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya 2007

Tekin, Zeki, Osmanlılarda Kürk Kullanımı, *Türkler*, c.X, İstanbul 2002

Sivas'ın Sofi Himmet Mahallesi eşrâfından Hocazâde Hasan Sadık Efendi oğlu Mustafa Efendi'nin terekesi (ŞŞS, No:52, s. 126-127)

HÜR SÖZ GAZETESİ'NDE KIBRIS YAHUDİ MÜLTECİ KAMPLARI (1946-1949)

Cyprus Jewish Refugee Camps in Hür Söz Newspaper (1946-1949)

Şahin YEDEK*

Öz: İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Avrupa'daki Nazi baskısından kaçıp kurtulmak isteyen Yahudiler, Filistin'e gitmenin yollarını aramışlardır. Bu dönemde Filistin İngiltere'nin kontrolünde olduğundan, Yahudilerin kontrolsüz olarak Filistin'e girmelerine müsaade edilmiyordu. Yahudiler yasa dışı yollardan gemiler vasıtasıyla Filistin'e gitmek üzere yola çıkmışlarsa da, Akdeniz'de yakalanarak yine İngilizlerin diğer bir sömürgesi olan Kıbrıs Adası'na İngilizlerin gözetimi altında getirilmişlerdir. Kıbrıs'a getirilen bu Yahudilerin sayısı 3 yıl içinde 52.000 kişiye ulaşmıştır. İngilizler tarafından Kıbrıs'ta oluşturulan Caraolos (Karaoğlu), Xylo timbo (Ksilotimbo) ve Dekhelia (Dikelya) adındaki askeri kamplarda 3 yıla yakın bir süre kalan Yahudiler, Ada şartlarında hayatlarını mülteci statüsünde sürdürmeye çalışmışlardır. İngiliz askerlerinin kontrolündeki bu kamplardan Filistin'e gitmek için mücadele eden Yahudilerle ilgili Hür Söz Gazetesi'nde sıkça haber yayımlanmıştır. Kamp koşulları, gelen-giden mültecilerin sayıları güncel olarak takip edilip gazete aracılığıyla duyurulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmamızda Kıbrıs'ta oluşturulan Yahudi kampları, yaşam koşulları, Kıbrıs halkının mülteci kamplarına bakışı ve kamplara yapılan masraflar gibi konular detaylarıyla incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yahudi, Mülteci, Kıbrıs, İngiltere, Filistin.

Abstract: The Jews who wanted to escape from the Nazi raids in Europe during and after the Second World War searched for ways to go to Palestine. Since Palestine was under British control during this period, the Jews were not allowed to enter Palestine uncontrollably. Although the Jews had set out through ships to go to Palestine through illegal roads, they were caught in the Mediterranean and brought under the auspices of the British to the Cyprus Island, another colony of the English. The number of this Jews brought to Cyprus reached 52,000 in 3 years. In military camps named Caraolos (Karaoglu), Xylo timbo (Ksilotimbo) and Dekhelia (Dikelya) which were created by the British in Cyprus, Jews, who stayed nearly 3 years have tried to maintain their lives in the conditions of the island under refugee status. The news about jews, who was trying to go to Palestine from those camps under the control of British Soldiers was often broadcasted in "Hür Söz Newspaper". The conditions of the camps the number of the refugees going and coming have been followed and tried to be announced through the paper. In our study The topics like The jews camps built in Cyprus, their life conditions, the viewpoint of the people and the expenses fort he camps have tried to be investigated in details.

Keywords: Jewish, Refugee, Cyprus, Britain, Palestine.

* (Dr. Öğr. Üyesi); Munzur Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Tunceli-Türkiye. Email: sahinyedek@hotmail.com; Doi ID: <https://orcid.org/0000-0002-3783-520X>

1. Giriş: Kıbrıs

Kıbrıs, Sicilya ve Sardunya'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır.¹ Ada, Limasol Kalesi'nin fethiyle başlayıp, 1 Ağustos 1571'de Mağusa Kalesi'nin Venediklilerden teslim alınmasına kadar 80.000 şehit verilerek tamamlanan askeri harekât sonucunda Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir.² Kıbrıs Beylerbeyliği idari yapısıyla, 1571 yılından 1878 yılına kadar Türk idaresinde kalmış, bu süre içinde tarihinde yaşamadığı özgürlük dönemini yaşamıştır. Türkler, Katoliklerin kapattığı kiliseleri açtırmış ve Rum halka her anlamda dini özgürlük sağlamıştır. Kıbrıs'taki Osmanlı idaresi fiilen 307, hukuken 352 yıl sürmüştür. 1877 - 1878 yılları arasında gerçekleşen ve 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Osmanlı Devleti'nin Ruslara yenilmesi üzerine Ruslara karşı fazla ödün vermemek amacıyla³ İngilizlerin de Kıbrıs'ı istemesi üzerine Ada, 4 Haziran 1878 tarihli sözleşme ile 87.686 Osmanlı lirasına İngiltere'ye kiralanmıştır.⁴ Böylece Osmanlı mülkiyeti devam ediyor sayılmakla birlikte, yönetim tamamen İngilizlere geçmiştir. İngilizler özellikle 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın tamamlanmasının ardından sömürgelerine giden en kestirme yol olan Akdeniz'de geçici üsler edinme peşine düşmüş, Kıbrıs Adası'nın bu açıdan mükemmel bir yerde olduğunu görmüştür.⁵ Mart 1878'den itibaren Akdeniz ve genel olarak doğu çıkarlarının tehlikeye düştüğünü görünce, bölgede artan Rus gelişme ve baskısına aktif olarak karşı çıkmak üzere harekete geçmiş ve bunun sonucu olarak Kıbrıs'a yerleşmiştir.⁶ 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin karşısında, Almanya'nın yanında savaşa girmesi üzerine İngilizler Ada'ya tamamen el koyduğunu açıklamıştır.⁷ Hem Birinci Dünya Savaşı yıllarında hem de Kurtuluş Savaşı yıllarında İngiltere'ye bağlı olmaya devam eden Kıbrıs, Kurtuluş Savaşı sonrasında 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 20.

¹ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 13.

² Akdes Nimet Kurat, *Türk İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s.4; Celal Erdönmez, *Şeriye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2004, s. 8.

³ Selahi R. Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngiltere'ye Nasıl Kiraladı", *Belleten*, C. XVII, Sayı: 168, 1977, s. 732-734.

⁴ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, C.2*, Gözlem Yay., İstanbul, 1975, s.975- Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1987, s.25.

⁵ Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Antlaşması*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat

Fakültesi Yay., No:2434, İstanbul, 1978, s.33.

⁶ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih(1789-2012)*, Der Yay., 9. Baskı, İstanbul, 2013, s.347,348.

⁷ Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 6, Sayı 11, Ankara, Kış 2012, s. 87.

maddesi⁸ gereğince, İngiltere'ye resmen bırakılmıştır.⁹ İngiltere, 1925'te ise Kıbrıs'ı krallık tacına bağlı bir koloni statüsüne dönüştürmüştür. Kıbrıs'ın nüfusu; İngilizlerin Ada'ya çıktıkları 1878 yılında 150.000 civarındadır. 1881'de 186.173, 1891'de 209.286, 1901'de 237.022, 1911'de 274.108, 1921'de 310.715, 1931'de 347.959 ve 1946'da yapılan sayımda ise 80.361 Türk, 361.373 Rum ve 7.756 diğer unsurlar olmak üzere 449.490 kişi olarak tespit edilmiştir.¹⁰

2. Hür Söz Gazetesi

Kıbrıs'ın Lefkoşa Vilayeti'nde İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü Fevzi Ali Rıza Bey tarafından 17 Ağustos 1946 tarihinde yayın hayatına başlayan *Hür Söz*,¹¹ 1 kuruş fiyatıyla günlük olarak çıkarılıp “*Günlük Sabah Gazetesi*” olarak kendini tanımlayan bir gazetedir. Dizgisi *Hür Söz* bürosunda, baskısı Zavallı Matbaasında yapılarak 2 sayfa halinde çıkarılan gazete Cuma günleri 4 sayfa olarak yayımlanmaya çalışılmıştır. Atatürkçü ve onun devrimlerine bağlı, tarafsız, bağımsız, Kıbrıs Türklerinin çıkarlarını ön planda tutan bir yayın politikası izleyen *Hür Söz*, Kıbrıs yerelinde yayımlanmasına rağmen dünya gündemini takip edip, halkı gününbirlik haberdar etmeye gayret eden bir yayın politikası sürdürmüştür. Okuyucular, gazetede tefrika halinde yayınlanan yazılar ile sosyal, kültürel ve iktisadi açıdan aydınlatılmaya çalışılmıştır. Özellikle Kıbrıs'ın Anavatana dâhil edilmesi, Rumlarla olan politik mücadeleler yoğun şekilde gazete sayfalarına yansımıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kaçak yollarla Filistin'e gitmeye çalışan Yahudilerin Kıbrıs'a getirilerek mülteci kamplarının oluşturulması aşamasından itibaren haberler vermeye çalışan *Hür Söz*, bu dönemde Kıbrıs'ta yayın hayatını sürdüren diğer gazetelere göre bu konuyla ilgili daha fazla ve ayrıntılı bilgi vermiştir. Çalışmalarımız esnasında Kıbrıs'ın aynı dönem diğer basın organlarında (*Ateş Gazetesi*¹²) konu hakkında yayınlanan haberlerin çok eksik kaldığı, ya da çok seyrek verilen bu haberlerin *Hür Söz* haberleri ile örtüştüğü

⁸ Lozan Antlaşması, Madde 20:Türkiye, Britanya Hükümeti tarafından Kıbrıs'ın 5 Kasım 1914'te ilan olunan ilhakını tanıdığını beyan eder. *Düstur*, 3. Tertip, C.5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931, s.28.

⁹ Kemal Çiçek, “Kıbrıs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, Ankara, 2002, s.380.

¹⁰ *Hür Söz Gazetesi*, Yıl 3, Sayı 702, Tarih:29.10.1948, s.2. (Sonraki dipnotlar aynı düzende kısaltılarak verilecektir.)

¹¹ *Hür Söz*, 1, 1, Tarih:17.08.1946.

¹² Kıbrıs'ın diğer bir yazılı basın organı olan *Ateş Gazetesi*, 27 Eylül 1946 tarihinde yayın hayatına başlamış günlük yayımlanan bir gazetedir. M. Kemal Deniz'in müdür ve imtiyaz sahibi olduğu, “*Kıbrıs Türk Halkının Kendi Gazetesidir*” şiarıyla Lefkoşa'da M. Fikri Basımevinde “Pazartesiden Başka Her Gün Sabah Çıkar” alt başlığıyla çıkarılmaya başlanan *Ateş*, 1952 yılına kadar yayını sürdürmüştür. *Ateş Gazetesi*, Yıl 1, Sayı 1, 27.09.1946.

görülmüştür. Bu nedenle dönemin(1946-1949) konuyla ilgili en fazla haber veren yayın organı olan *Hür Söz* çalışmamızın ana kaynağı olmuştur.

3. Yahudilerin Kıbrıs'a Getirilişi

İngiltere 1917'de Balfour Deklarasyonuyla¹³ Filistin'in Yahudilerin milli yurdu olduğunu kabul etmişti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti'nin 22 Temmuz 1922 tarihli kararı, Filistin bölgesinin manda yönetimini İngiltere'ye vererek mevcut duruma meşruiyet kazandırdı¹⁴. İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde İngiltere yeni bir gerçeklik ile yüz yüze kaldı. Savaş sırasında Avrupa'da yaklaşık 6 milyon Yahudi toplama ve imha kamplarında, gaz odalarında öldürülmüştü. Soykırımdan kurtulan Yahudiler için Filistin'e gitmek ve çoğunluğu oluşturdukları bir devlet çatısı altında yaşamak bir tutku haline geldi.¹⁵ İşte Avrupa'dan kaçarak ve yasadışı yollarla Akdeniz üzerinden Filistin'e denizyolu ile gitmeye çalışan Yahudilerin İngilizler tarafından yakalanarak Kıbrıs Adası'na gemilerle getirilmesine 1946 yılının Ağustos ayından itibaren başlandı. 1948 yılının Nisan ayının son haftasına kadar da bu nakil işi devam etti.¹⁶ *Hür Söz* Kıbrıs'a getirilen Yahudi mültecileri hem kendi muhabirleri aracılığıyla takip etmiş, hem de Ada'nın Rum gazetelerindeki haberleri kendi sütunlarına taşımıştır. Bu konudaki ilk haber; 20 Ağustos 1946 tarihli *Cyprus Mail Gazetesi*'ne atıf yapılarak aktarılan; Yahudi yüklü bir geminin 543'ü erkek, 237'si kadın ve 5'i çocuk olmak üzere 785 Yahudi'yi Kıbrıs'a getirdiği ve bunların toplama kamplarına yerleştirildiği bilgisini içermektedir.¹⁷ Yine *Cyprus Mail Gazetesi*'nin 23 Ağustos 1946 tarihli nüshasına atıf yapılarak; Kıbrıs'a Yahudi taşımakta olan Empire Rival gemisinin Hayfa körfezinde demirli bulunduğu sırada sabotaj yapılmak suretiyle batırılmaya teşebbüs edildiği bildirilir. Haberde; 3 kişinin yüzerek vapura yaklaşıp yan kısmına patlayıcı madde koydukları, infilâk sonucu geminin yanında 2 metre çapında bir delik açıldığı ve bu yüzden geminin batma tehlikesi geçirdiği fakat suların tulumbalarla dışarıya atılmasıyla korkulunun olmadığı yazmaktadır. Haberin devamında; askeri makamların emniyeti arttırmak için gemilerin üzerine

¹³ Bu Deklarasyonu 2 Kasım 1917'de Arthur James Balfour, Lord Rothschild'e hitaben kaleme almıştır. Rothschild Ailesi'nin Filistin'de faaliyetleri için bkz. Sezai Balcı-Mustafa Balcıoğlu, *Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu*, Erguvani Yay., II. Baskı, Ankara 2017; Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, C.2, Elips Kitap, İstanbul, 2005, s.16,17.

¹⁴ Nicholas Bethell, *The Palestine Triangle; The Struggle for the Holy Land, 1935-1948*, New York: G.P. Putnam's Sons, 1979, s.20.

¹⁵ Esra Danacıoğlu, "Kıbrıs Yahudi Gözaltı Kampları", *Söylem Dergisi*, Sayı 2, Cilt 1, Şubat 1996.

¹⁶ *Hür Söz*, 2-550- 29.04.1948, s.2.

¹⁷ *Hür Söz*, 1-8- 21.08.1946, s.2.

daha fazla asker çıkardığı, sahile askerlerin nakledildiği ve sahil evlerinde bu kişilerin bulunması için araştırmalar yapıldığı bildirilmiştir.¹⁸

Bu arada İngilizler tarafından Kıbrıs'a Yahudi kabileleri getirildiği gibi, savaş sırasında İngilizlere esir düşen Almanlar da getirildi. Konuyla ilgili bir haberde; 1.000 Alman esirinin getirildiği, resmi kaynakların da bunu teyit ettiği bildirilmiştir. Esir Almanların muhacir Yahudilerin kamplarında çalıştırılan işçilerin yerine getirildikleri duyumları olduğu bildirilmiştir. Resmî makamlar ise; Alman esirlere ücret karşılığı kamp inşasına yardım edip etmeyeceklerinin sorulduğu, buna karşılık; "Avrupa'nın her yerinde birçok kamp inşa ettiklerini ve bir yenisine başlamak niyetinde olmadıklarını belirttiklerini" beyan etmiştir. Bu diyalog, getirilen ve daha getirilecek olan Alman esirlerinin kamp inşasında tecrübeli olduklarını açıkça göstermiştir.¹⁹

Empire Heywood ve Ocean Vigour İngiliz Gemileri 2 Kasım 1946 Cumartesi sabahı Mağusa'ya 1.279 Yahudi mülteci daha getirir. Mülteciler Karaoğlu Kampı'na gitmeyi kabul etmeyip, taşkınlık çıkarmak istemişlerse de Karaoğlu'ndan getirilen eski mültecilerden bazılarının konuşmaları ile sakinleşip kamplara yerleştirilmişlerdir.²⁰ Bu arada Yahudi Ajansı üyelerinden oluşan bir kabile, Dr. George Josupthal'ın başkanlığında Kıbrıs'a gelir. Bu kabileye Filistin İngiliz Manda Yönetimi mülteci dairesinden bir kişi de eşlik eder. Kafilenin geliş amacı, İngiliz Hükümeti'nin izniyle Filistin'e sevk edilecek olan Yahudi göçmenlerin durumunu incelemektir.²¹ Kış mevsimi gelmesine rağmen Kıbrıs'a yoğun olarak kaçak Yahudi mültecileri getirilmeye devam edilir. 29 Kasım 1946 tarihinde içinde mültecilerin bulunduğu 3.800 kişilik yeni bir kabile üç vapurla Mağusa Limanına getirilip kamplara gönderilir. Yahudilerin kamplara gönderilmesi 3 günü bulur.²² Mülteci Yahudiler dramatik bir şekilde limandan otomobillerle Karaoğlu'na taşınırken yollara birçok kâğıt atarlar. Muhabir Fransızca olan bu kâğıtlardan bir tanesini alarak içeriğini tercüme etmiş ve okuyuculara sunmuştur. Küçük bir defter kanadına mürekkeple yazılmış olan bu kâğıtlarda: "*Kıbrıslı kardeşler, Auschvitz, Bucheuwad Maidauek'daki Alman Temerküz kamplarında fena muamele gören bizler için, memleketinizin de bir temerküz kampı haline getirilmesine müsaade etmeyiniz. Kıbrıslı kardeşler, Kıbrıs'ta bulunan Yahudilerin memleketleri olan Filistin'e gönderilmeleri için siz de*

¹⁸ *Hür Söz*, 1-8- 24.08.1946, s.2.

¹⁹ *Hür Söz*, 1-15- 01.09.1946, s.2.

²⁰ *Hür Söz*, 1-79- 06.11.1946, s.2.

²¹ *Hür Söz*, 1-100- 27.11.1946, s.2.

²² *Hür Söz*, 1-103- 30.11.1946, s.2.

gösteriler yapabilirsiniz"²³ ifadeleriyle, Kıbrıs halkından Yahudilerin Filistin'e gönderilmesi için protesto mitingleri yapmaları istenir.

1946 yılının Aralık ayında Filistin'in kontrolünü elinde tutan İngiliz Hükümeti "Kıbrıs'a Yeni Yahudiler Gönderilmek Mecburiyetinde Kalınıyor" başlıklı bir tebliğ yayınlayarak; Kıbrıs'a yeniden mülteci Yahudi gönderilmek mecburiyetinde kalınacağından duyulan üzüntüyü ifade etmiştir. Tebliğde; Hükümetin, mültecilerin katlanmakta olduğu güçlük ve zorlukları anladığını fakat hiçbir memleketin sınırları içine binlerce kişinin izinsiz bir şekilde girmesine müsaade edilmeyeceğini, yapılan bütün uyarılara rağmen Filistin'e gelme teşebbüslerinin devam ettiğini bildirmiştir. Tebliğde, Yahudileri taşımakta olan gemilere "Esir Gemisi" denildiğini, hâlbuki bunun tamamen asılsız olduğu, mültecilere mümkün olan serbestliğin verilmeye çalışıldığı da ilâve edilmiştir. Diğer taraftan Kıbrıs'taki bazı mültecileri Filistin'deki kamplara nakletmek için İngiltere'nin gayret ettiği, bu kamplara ilk olarak ayda 750 Yahudi'nin sevk edileceği" açıklanmıştır.²⁴

Bu arada Mağusa'ya 11-13 Şubat 1947 tarihlerinde 1.342 Yahudi daha getirilerek, bunlar Mağusa Limanından Karaoğlu Kampına götürülür.²⁵ Ayrıca Mağusa limanına gelen Empire Lifeguard ve Empire Comfort adlı vapurlarla 527 Yahudi daha getirilmiş, bunlar da Ksilotimbo Kampına götürülmüşlerdir.²⁶ 1947 yılının Mart ayı Yahudilerin Kıbrıs'a adeta akın halinde getirildikleri bir ay olur. 10 Mart'ta Mağusa Limanına Empire Sheter ve Empire Rest gemileriyle 600 Yahudi mülteci getirilir ve Kıbrıs kamplarında bulunan Yahudi sayısı 9.782'ye çıkar ki, bu sayıya Kıbrıs'ta doğan bebekler dâhil edilmemiştir.²⁷ Yine 15 Mart'ta Empire Rival Vapuru'nun getirdiği 544'ü erkek ve 153'ü kadın olmak üzere 697 Yahudi Mağusa'dan karaya çıkarılıp kamplara yerleştirilir.²⁸ Getirilen bu kafilenin içinde kimlikleri şüpheli olanlar Karaoğlu'ndaki 55'inci kampa sorguya çekilmek üzere sevk edilir. Mültecilerin gemiden nakli esnasında küçük hâdiseler olmuşsa da Karaoğlu'nda herhangi bir sorun yaşanmaz. Aynı gün öğleden sonra saat 6.30 sıralarında Empire Korveti Mağusa'ya ayrıca 138 mülteci daha getirir.²⁹

1 Nisan 1947 Salı günü Mağusa Limanına gelen 2 İngiliz vapuru Kıbrıs'a çok sayıda Yahudi muhaciri çıkarır. Ocean Vigoure isimli bir gemiye ise Filistin'e götüreceği bir aylık kota olan 750 Yahudi alındığı

²³ *Hür Söz*, 1-108- 05.12.1946, s.2.

²⁴ *Hür Söz*, 1-105- 02.12.1946; Morris Laub, *Last Barrier to Freedom; Internment of Jewish Holocaust Survivors on Cyprus, 1946-1949*, California, 1985, s.14.

²⁵ *Hür Söz*, 1-175- 13.02.1947, s.1.

²⁶ *Hür Söz*, 1-192- 03.03.1947, s.1.

²⁷ *Hür Söz*, 1-200- 11.03.1947, s.1.

²⁸ *Hür Söz*, 1-203- 14.03.1947, s.1. ; *Hür Söz*, 1-205- 16.03.1947, s.1.

²⁹ *Hür Söz*, 1-206- 17.03.1947, s.2.

sırada sabotaj yapılarak batırılmak istenir. Vapur her ne kadar batma tehlikesine maruz kalmışsa da limanda bulunan İngiliz torpidosu ve zet kraflar imdada yetişerek tehlikeyi önler. Aramalar sonucu vapurların çok uzağında 2 mayolu Yahudi yakalanıp karaya çıkarılır ve polise teslim edilir. Motorlar vasıtasıyla vapurdaki sular da boşaltılır.³⁰ Ayrıca Teodor Herzl'in gemisinden Mağusa Limanına 1.200 Yahudi daha çıkarılmış olup bunlarda Karaoğlu kampına sevk edilir.³¹

Yahudilerin Kıbrıs'a getirilmesi devam ederken *Hür Söz*'ün 25 Nisan 1947 nüshasında "Yahudi Geldi" başlığı altındaki haberde; Empire Hiseguard ve Empire Comfort vapurları ile 486 erkek, 273 kadın ve 2 çocuktan oluşan yeni bir Yahudi kafilesinin gelmiş olduğu ve bunların Ksilotimbo Kampına sevk edildikleri belirtilir.³² 1947 yılının Mayıs ayında Kıbrıs Mağusa Limanına Yahudi gemisi "Hatikvali" ile bir kez 1.125 mülteci çıkarılır ve bu mülteciler Karaoğlu ve Ksilotimbo Kamplarına sevk edilir.³³ 1 Haziran'da ise Mağusa'ya Ocean Vigour isimli vapurla 387 kaçak muhacir Yahudi daha getirilerek Karaoğlu Kampına yerleştirilir.³⁴

1947 yılının Temmuz ayında İngiliz denizcileri ile aralarında ağır çarpışmaların olduğu haber alınan 4.500 kişilik bir Yahudi kafilesi adaya getirilir. 20 Temmuz Pazar günü gelen bu mülteciler Karaoğlu Kampına yerleştirilir. Bu kafileden sonra Kıbrıs'taki kamplarda bulunan Yahudilerin sayısı 20.439 kişiyi bulur.³⁵ Bu kafilenin ardından yine izinsiz olarak Fransa'dan Filistin'e 4.500 Yahudi'yi taşımakta olan bir gemi Filistin sularında yakalanıp Fransa'ya iade edilir. 4.500 kişilik bu Yahudi kafilesi, protesto amacıyla gemilerden inmeme kararı alır. Fransız gazetelerinden gelen haberlere göre; Fransa'nın İngiltere ile yaptığı anlaşma gereğince muhacirlerin Fransa'ya girmesine hiç bir şekilde muhalefet gösterilmeyecek, buna rağmen eğer gemilerden inmeme kararında ısrar ederlerse hiç bir zorlamaya tâbi tutulmayacaklardır. Yahudiler Fransa'dan ayrıldıkları gün Kolombiya'ya gitmek üzere vize aldıklarını söylemişlerse de, Kolombiya Hükümetinin böyle bir şeyden haberi olmadığı ortaya çıkar.³⁶ Fransa'ya gitmeye razı olmadıkları takdirde, ne Filistin'e nede Kıbrıs'a gönderilmeyecekleri Yahudilere bildirilir. Fransa limanında bekleyen bu Yahudiler, ölmeye razıyız fakat Fransa'ya inmeyiz diyerek uygulamaya itiraz ederler.³⁷ 2 hafta boyunca Fransa'nın Port de Bouc

³⁰ *Hür Söz*, 1-222- 03.04.1947, s.2.

³¹ *Hür Söz*, 1-234- 18.04.1947, s.2.

³² *Hür Söz*, 1-241- 25.04.1947, s.1.

³³ *Hür Söz*, 1-271- 29.05.1947, s.1.

³⁴ *Hür Söz*, 1-275- 03.06.1947, s.2.

³⁵ *Hür Söz*, 1-317- 22.07.1947, s.2.

³⁶ *Hür Söz*, 1-320- 25.07.1947, s.1.

³⁷ *Hür Söz*, 1-326- 01.08.1947, s.1.

Limanı'nda gemilerin içinde kalırlar.³⁸ Yahudilere İngiliz Hükümetinin kararının değişmeyeceği belirtilse de, gemide kalan kadınlardan 60'ının hamile olduğu ve birkaç hafta içinde doğum yapacakları da muhabirler tarafından yetkililere bildirilir.³⁹

Yahudilerin gemilerden inmeme ısrarı üzerine Almanya'ya gönderilecekleri ihtar edilse de buna da aldıriş edilmez ve gemiler hareket ederek mültecileri Hamburg'a götürür.⁴⁰ Bu bekleyiş devam ederken olayları haber alan dünya Yahudileri 12 saatlik bir açlık grevi ilân etmişlerdir. Bu greve Kıbrıs kamplarındaki Yahudiler de iştirak ederler. Aynı gün Kudüs Sinagogunda muhacirler için dualar edilir.⁴¹ Her ne kadar inmeyeceğiz deseler de,⁴² bir buçuk aydan fazla gemilerde yaşayan 4.500 Yahudi, Hamburg'da hadise çıkarmadan gemilerden inmek zorunda kalır ve trenlerle kendileri için hazırlanmış olan kamplara götürülür.⁴³

Bu olaylar yaşanırken Kıbrıs'a artık Yahudi getirilmeyeceğine dair haberler yayılmışsa da 387'si erkek, 228'i kadın ve 187'si çocuk olmak üzere önce toplam 802, 31 Temmuz tarihinde ise Empire Comfort isimli bir vapurla 166'sı erkek, 54'ü kadın ve 2'si de çocuk olmak üzere toplam 222 Yahudi daha getirilerek Karaoğlu'na yerleştirilir.⁴⁴ Eylül ayında 432,⁴⁵ Ekim ayında 800 mülteci Empire Shelter ve Empire Rest gemileriyle Mağusa Limanı'na getirilerek Karaoğlu ve Ksilotimbo Kamplarına sevk edilir.⁴⁶

Hür Söz'ün "Yahudi Akını Devam Ediyor" başlıklı haberinde 5 Ekim tarihinde Empire Rest vapuru ile 390, Empire Comfort vapuru ile 398, Snow Smith vapuru ile 829, 6 Ekim tarihinde ise Empire Shelter vapuru ile 402 Yahudinin geldiği ve Yahudilerin olaysız bir şekilde Ksilotimbo Kampına sevk edildiği bildirilir. Toplam 2.019 kişi olan bu Yahudilerden 830'u erkek, 825'i kadın ve 355'i de çocuklardan oluşmuştur.⁴⁷ Bu gelenlerle birlikte Kıbrıs'taki Yahudi sayısı 18.000'e çıkar ve İngiltere Hükümetinin Filistin'e girmesine müsaade ettiği aylık 750 Yahudi mültecinin Kıbrıs'tan gönderilmesine başlanır.⁴⁸

Kıbrıs'a Kasım ayında Kademah Vapuru ile 761 Yahudi getirilir, bunlar Ksilotimbo Kampına sevk edilir.⁴⁹ 1947 yılının son günü yayınlanan

³⁸ *Hür Söz*, 1-330- 06.08.1947, s.1.

³⁹ *Hür Söz*, 2-341- 21.08.1947, s.1.

⁴⁰ *Hür Söz*, 2-343- 23.08.1947, s.1.

⁴¹ *Hür Söz*, 2-346- 27.08.1947, s.1.

⁴² *Hür Söz*, 2-352- 03.09.1947, s.1.

⁴³ *Hür Söz*, 2-358- 10.09.1947, s.1.

⁴⁴ *Hür Söz*, 1-325- 31.07.1947, s.1.

⁴⁵ *Hür Söz*, 2-375- 30.09.1947, s.1.

⁴⁶ *Hür Söz*, 2-380- 05.10.1947, s.2.

⁴⁷ *Hür Söz*, 2-381- 07.10.1947, s.1.

⁴⁸ *Hür Söz*, 2-390- 17.10.1947, s.2.

⁴⁹ *Hür Söz*, 2-416- 19.11.1947, s.2.

“Yahudi Mültecileri Geldi” başlıklı haberde ise “*Geçen akşam Yahudi mültecileri ile dolu bir vapur Mağusa’ya varmış ise de havanın kötü olmasından dolayı yolcuları karaya çıkaramamıştır. Hava düzelir düzelmez çıkarmaya başlanacaktır. Vapur da 679 Yahudi bulunduğu biliniyor. Bunların 333’ü erkek, 222’si kadın ve 124’ü çocuktur*” denilmektedir.⁵⁰

1948 yılının Yahudi mültecilerle ilgili ilk haberi “*Adamıza Yekûn Miktarda Yahudi Geliyor*” başlığı altında olur. Haberin içeriğinde; Romanya’dan ve Bulgaristan’dan “Pan York” ve “Pan Croscent” isimli iki vapurla 12.000 veya 15.000 kadar Yahudinin bu günlerde Kıbrıs’a gelmesi beklendiği, yolcuların boşaltılması ve diğer işlere nezaret için Filistin’den asker getirildiği belirtilir. O günlerde Kıbrıs’ta bulunan mülteci Yahudi sayısının 16.000’e ulaştığı, bunların 12.000’inin Ksilotimbo, 4,000’inin ise Karaoğlu kamplarında olduğu bildirilir. Bu iki kampın toplam 30.000 kişiyi barındıracak vaziyette olduğu bilgisi de haberde yer alır.⁵¹ Romanya’dan gelecekleri bildirilen 15.706 Yahudi mülteci Pan York ve Pan Crescent vapurları ile Mağusa Limanı’na çıkar, çıkış süreci de olaysız geçer. Gelen mültecilerin tahminen 7.000 kadarı Karaoğlu Kampına, geri kalanlar da Ksilotimbo Kamplarına sevk edilir.⁵² Son gelenlerle birlikte Kıbrıs’taki Yahudi mülteci sayısı 31.344 olurken, bunların 3.000’ini yetim çocuklar oluşturur.⁵³ Resmi makamlardan alınan bilgilere dayanılarak verilen bir haberde ise; 2 Şubat’ta 179’u erkek, 89’u kadın ve 12’si çocuklardan oluşan 280 kişilik yeni bir Yahudi kafilesinin Kıbrıs’a getirildiği bildirilir.⁵⁴

Kıbrıs Yahudi kamplarındaki Yahudilerle ilgili başka bir haber ise; İngiltere Dış İşleri Bakanlığı sözcüsünün Yahudilerle ilgili bir iddiasını içerir. Haberde; birkaç hafta önce Kıbrıs’a gelen Pan York ve Pan Crescent vapurlarındaki 15.000 Yahudi arasında komünistlerin bulunduğu, Kıbrıs’ta Yahudi kampları idare amiri, bundan haberdar değilse bile, İngiliz Dış İşleri Bakanlığı’nın elinde buna dair belgelerin olduğu bilinmektedir denilir.⁵⁵ Kamp Yahudi temsilcileri ise bu açıklamaya karşılık; “İçimizde komünist yoktur, bu iddialar asılsızdır” şeklinde cevap vererek iddiayı yalanlar.⁵⁶ Karadeniz Burgaz Limanından Kıbrıs’a getirilen Yahudilerin; Romanya’dan 13.349, Bulgaristan’dan 339, Rusya’dan 36, Polonya’dan 25, Çekoslovakya’dan 12, Avusturya’dan 3, Almanya’dan 3 ve Fransa’dan 1 kişi olmak üzere 13.768 kişi oldukları kamp idarecileri tarafından sonraki

⁵⁰ *Hür Söz*, 2-451- 31.12.1947, s.2.

⁵¹ *Hür Söz*, 2-453- 03.01.1948, s.1.

⁵² *Hür Söz*, 2-454- 04.01.1948, s.1.

⁵³ *Hür Söz*, 2-460- 13.01.1948, s.2.

⁵⁴ *Hür Söz*, 2-478- 03.02.1948, s.1.

⁵⁵ *Hür Söz*, 2-481- 06.02.1948, s.1.

⁵⁶ *Hür Söz*, 2-482- 07.02.1948, s.1.

günlerde açıklanır.⁵⁷ Ayrıca söz konusu bu 13.768 Yahudi ile ilgili, İngiltere Hükümeti, mültecilerin yola çıkışının Bulgaristan'ın teşviki veya mecbur bırakması sonucu olduğunu ve bunu yaparken İngiltere'ye bilgi verilmemiş olmasını sebep göstererek Bulgaristan'a çok sert bir diplomatik nota gönderir.⁵⁸

1947 Şubat'ında Filistin sahillerinde İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından yakalandıktan sonra Kıbrıs'a getirilen 2.046 Yahudi mülteci⁵⁹ 691'i Karaoğlu Kampına sevk edilir. Bunların 1.211'i erkek, 607'si kadın ve 228'i çocuklardan oluşur.⁶⁰ Yeni Yahudi kabilelerinin gelişi 1948 Mart ve Nisan aylarında yoğun olarak devam eder. 1 Mart'ta Empire Ranfold vapuru ile erkek, kadın ve çocuklardan oluşan 800,⁶¹ ardından 597'si erkek, 334'ü kadın ve 51'i çocuk olmak üzere 982 Yahudi Mağusa'ya çıkarılır ve Karaoğlu Kampına gönderilir.⁶² Ayrıca 30 Mart'ta Empire Rival vapuru ile 403 erkek, 220 kadın ve 160 çocuk olmak üzere 783,⁶³ aynı gün ayrıca 740,⁶⁴ 14 Nisan'da 467'si erkek, 291'i kadın ve 58'i çocuk olmak üzere toplam 816⁶⁵ mülteci Yahudi getirilerek Karaoğlu Kampına yerleştirilir. 26 Nisan'da yine Empire Rival isimli vapur ile 379'u erkek, 315'i kadın ve 99'u çocuk olmak üzere 793 Yahudi Ksilotimbo Kampına sevk edilir.⁶⁶

Kıbrıs'a son olarak 28 Nisan 1948'de Empire Rest ve Empire Comfort vapurları ile 343'ü erkek, 192'si kadın ve 21'i çocuk olmak üzere 556 Yahudi getirilir.⁶⁷ Yahudileri Kıbrıs'a getirip, Filistin'e götüren gemilerin mürettebatının tümünün Amerikalılardan oluştuğu fakat sahiplerinin Yahudiler olduğu bilinmektedir. Kıbrıs kamplarındaki Yahudiler kaldıkları süre içinde ilk fırsatta Filistin'e gitmenin yollarını aramış, özellikle İngilizlerin Filistin'in idaresinden çekilmesinin ardından mültecilerin Filistin'e göçüne hız verilmiştir.

4. Kampların Durumu ve Yaşam Koşulları

18 Ağustos 1946 tarihinde Kıbrıs'taki Yahudi kamplarının durumunu göstermek amacıyla gazetecilerin Mağusa'daki Karaoğlu Kampı'na girmesine müsaade edilir. Gazetecilerin mültecilere soracakları soruların bir hafta önceden yazılı olarak iletilmesi istenerek, sorular kontrolden

⁵⁷ *Hür Söz*, 2-490- 18.02.1948, s.2.

⁵⁸ *Hür Söz*, 2-483- 08.02.1948, s.1.

⁵⁹ *Hür Söz*, 2-486- 13.02.1948, s.1.

⁶⁰ *Hür Söz*, 2-487- 14.02.1948, s.1.; *Hür Söz*, 2-494- 22.02.1948, s.1,2.

⁶¹ *Hür Söz*, 2-502- 03.03.1948, s.1.

⁶² *Hür Söz*, 2-506- 07.03.1948, s.1.

⁶³ *Hür Söz*, 2-525- 31.03.1948, s.1.

⁶⁴ *Hür Söz*, 2-526- 01.04.1948, s.2.

⁶⁵ *Hür Söz*, 2-539- 16.04.1948, s.1.

⁶⁶ *Hür Söz*, 2-548- 27.04.1948, s.2.

⁶⁷ *Hür Söz*, 2-550- 29.04.1948, s.2.

geçirilip hangi sorular sorulacağına kamp idarecileri tarafından karar verilir. Yahudilere, aslen nereli olduklarının kesinlikle sorulmaması uyarısı yapılır. Buna, mültecilerin aslen nereli olduklarını söylemekten çekindikleri gerekçe gösterilir. Karaoğlu'nun günündeki Yahudi kampını gazetecilerin ziyareti sabah saat 9.30'da başlar. Kamptaki mülteciler, gazetecilerle görüşemeyeceklerini öğrenince bir kargaşalık başlar ve bunun üzerine ellerine geçirdikleri odunlarla kadın, erkek, çocuk hep birden "Palestina, Palestina" diye bağırarak kapıya doğru hücum ederler. Kapıdaki muhafız silahı ile havaya ateş açmaya başlar, bunun üzerine Filistin Gazetesi yazarlarından Mr. A. Fışmarı tel örgülere tırmanarak muhacirlere İbranice hitap eder ve eğer sakin olurlarsa basın mensuplarının şikâyetlerini dinleyeceklerini söyler. Bunun üzerine muhacirler dağılır.⁶⁸ Fakat yaşanan bu olaylarda askerlerden 2'si yaralanır.⁶⁹ Askeri makamın halâ mülakata müsaade etmemesi üzerine, Yahudiler gazetecilerin etrafına bir kordon gererek onları bu kordonun içine hapseder. Olay yerine sivil polisler gelir ve Yahudilere dağılmasını emreder. Fakat sonunda askerler fikrini değiştirerek gazetecilerin Yahudilerle konuşmasına izin verir. Muhacirler bunu duyunca sakinleşir ve gazetecilere şikâyetlerini anlatmaya başlarlar. Şikâyetlerin çoğu; yiyecek yetersizliği, çocuklara süt verilmemesi ve bilhassa arkada bıraktıkları yakınlarının nerede olduklarını bilmemeleri olur. Birçoğu gözyaşları arasında gazetecilere adres vermek ister ve onlardan sağ olduklarını yakınlarına bildirmeleri için ricada bulunur. Yahudilerin hemen hemen hepsi de Filistin'den başka bir yere gitmeyeceklerini belirtir. Bu Yahudilerin Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden olduğu, birçoğunun Nazi istilâsı altında bulunan Avrupa'da yaşadığı, Nazilere karşı gizli veya açıktan mücadele ettikleri anlaşılır. Ayrıca görüşmeler sonucu birçoğunun Nazi toplama kamplarında çeşitli işkencelere maruz kaldıkları belirtilir.⁷⁰

Kamp askeri görevlileri; mültecilere yardım etmek için 6 Yahudi'den oluşan bir komite kurulduğunu, Yahudilerin sıhhatinin yerinde olduğunu, ancak 20 kişinin hastanede tedavi altında tutulduğunu belirtir. Ayrıca kampların İngiliz askerî makamları tarafından idare edildiğini, mültecilerin sağlık sorunlarıyla Ç.R.C. Donald'ın sorumlu olduğunu belirterek,⁷¹ mültecilerin kamp içinde serbest olduklarını, her çadırda 2 ailenin kaldığını, muhacirlerin çoğunun sadece kendi dillerini bildiği bildirir.⁷²

Mülteci Yahudilerin dışında Kıbrıs'ta yaşayan 100 kadar Yahudi'yi temsil eden bir heyet, Karaoğlu Kampı'ndaki Yahudilerin ihtiyaçlarını öğrenmek ve yardımda bulunmak amacıyla Lârnaka Komiserliğine

⁶⁸ *Hür Söz*, 1-4- 20.08.1946, s. 2.

⁶⁹ *Hür Söz*, 1-3- 19.08.1946, s.1.

⁷⁰ *Hür Söz*, 1-4- 20.08.1946, s.2.

⁷¹ *Hür Söz*, 1-2- 18.08.1946, s.2.

⁷² *Hür Söz*, 1-4- 20.08.1946, s.2.

müracaat edip, kendi aralarında topladıkları 100 sterlin ve giyecek eşyasını kamplarda olan Yahudilere dağıtılması için teslim eder.⁷³ Karaoğlu Kampı'nda gözlüklerini kaybeden muhacirlere gözlük tedarik edebilmek için bir göz doktoru getirilir ve ihtiyacı olanlara gözlükler ücretsiz dağıtılır. Kampta, Bay Lugton ve Bayan Adler adında 2 sağlık memuru görev yaparken, Bayan Adler isminde bir kadın ise sadece çocuk ve bebeklerin durumu ile ilgilenmek üzere görevlendirilir. Kıbrıs Yahudilerinden Buth Pershits isimli bayan ise kampta eğitim amaçlı açılan 3 geniş çadır okulda çocuklara öğretmenlik yapar.⁷⁴

Karaoğlu Kampı'nın yaşam koşulları ve fiziki durumu hakkında bilgi veren en önemli haber, Eylül ayında, içlerinde *Hür Söz* muhabirinin de olduğu 12 gazetecinin kamp şartlarını görmeleri ve incelemelerde bulunmaları için kampa alınmaları ve sonrasında gazetecilerin izlenimlerini tefrika halinde anlattığı "*Karaolos Kampında 3 Saat Binlerce Vatansızın Dramatik Hikâyesi*" başlığıyla neşredilmiştir. Muhabir izlenimlerini şu şekilde aktarır;⁷⁵

"Dünya gazetelerinin birçoklarını temsil eden 12 gazeteci, bir müddetten beridir Karaolos'ta bulunan binlerce vatansız gayrimeşru muhacirin bulunduğu kampı ziyaret için bekliyoruz. Mağusa surlarının, takriben bir mil kadar açığında Karaoğlu kampı kurulalı, Savoy Oteli dünya gazetecilerinin bir merkezi haline geldi. 4'ü kadın 10'u erkek gazeteci basın toplantısı yapıyor. Lt. Colonel Laister, İstihbarat Müdürü Mr. G. B. Ailen, askerî makamlarla sivil makamlar arasında münasebeti temin eden Mr. M.V. Spurway'in bulunduğu bu toplantıda Mr. Spurway gazetecilere 3 mühim noktayı açıklıyor: 1-Mültecilere karşı sempaticimiz olmakla beraber, onların durumunu da göz önünde tutmalıyız. Gayrimeşru olarak yabancı topraklara girmeye teşebbüs etmişlerdir. Burada gözaltı edildiler ve onların gözaltı edilmeleri vazifemizdir. 2- Bütün Avrupa'yı kaplayan Amerikan Müşterek Komitesinin mültecilere yardımda büyük faydası görülmüştür. 3-Muhacirlerin Kıbrıs'ta bulunmasının Hayat pahalılığını artıracığı meselesi: İhtiyaçlarını karşılayacak eşyalar askeri makamlar tarafından temin edilmekte veya Eşya Kontrolöründen alınmaktadır. Bunun hayat pahalılığına hiçbir tesiri yoktur ve herhangi bir eşyanın azalması için hiçbir ekonomik sebep olamaz. Takriben 1 mile yakın bir müddet yolculuktan sonra Mağusa surlarının dışında ve ağaçlar arasındaki Karaolos mevkiine gelinmiştir. Kampta kamp liderleriyle takriben 3 çeyreklik bir konuşma yapılmıştır.

⁷³ *Hür Söz*, 1-5- 21.08.1946, s.2.

⁷⁴ *Hür Söz*, 1-15- 01.09.1946, s.2.

⁷⁵ *Hür Söz*, 1-24- 10.09.1946, s.2.

Liderleri Itzhak Posnar, Iliaza Azaria, Gordon Isaac, Isaac Chen ve Elhanan Vulf'dan müteşekkildi. Itzhak Posnar; Atlantik Beyannamesindeki prensiplere riayet edilmesini istiyoruz. Bize ne olacağını bilmek istiyoruz. Temerküz kamplarından sonra kendimizi burada bulmak bizi hayrete düşürdü. Bizi tel örgüler arasına attılar. Hürriyet istiyoruz ve bunu kazanacağız. Filistin'e gitmek istiyoruz. Almanların yaptığı kamplarda kalmayacağız. Filistin'i istiyoruz. Meselemiz yiyecek, giyecek değildir. Kamp inşasına yardım etmeyeceğiz. Bize kamp yapmak için Alman esirler getirilmiştir. Almanların yaptığı kamplarda kalmayacağız. Daha öncede onların yaptığı kamplarda kalıyorduk. Bizim tek isteğimiz Filistin'e gitmektir. Hürriyet istiyoruz. Evli çiftler için ayrı çadır yok. 4 karı, 4 koca aynı çadırda yaşıyor. Gebe kadınlara yiyecek çok az veriliyor. 2.136 kadar kişi var şu anda. Çocukların tahsili için kampa bir öğretmen getirilmiştir.⁷⁶ İngiliz muhafızlar var. Her çadırda 7-8 kişi kalınıyor. Örtüleri sadece bir battaniyedir. Bebekler kasalar içinde. Posta irtibatı yok. Kadınlardan bazılarının eşleri Filistin'de, çocukları Fransa'da kayıp haldeler. Ekseri hastalıklar cilt hastalığıdır, 2 kişi veremlidir ve kamptan ayrılmışlardır.⁷⁷

Karaoğlu Kampı'na gelene kadar tüm yolculuğu mültecilerle birlikte geçiren Miss Claire Neikind adında bir Amerikalı gazeteci, kamp şartlarını da gözlemledikten sonra gazeteci olduğunu ve mültecilerle beraber geldiğini açıklayarak kamptan ayrılmak istediğini belirtir. Yapılan araştırma sonucu iddiası doğrulanınca 11 Eylül'de Karaoğlu Kampı'ndan çıkarılır.⁷⁸ Bu sırada Dikelya mevkiinde Yahudi Mülteciler için yapılmakta olan kamplarda çalışan sivil sanatkâr ve işçilerin sayısı ise 670'e çıkmıştır.⁷⁹

23 Ekim 1946 Çarşamba günü Ocean Vigour gemisiyle gelen 819 Yahudi mülteci taşıtlarla kamplara nakledilirken bu taşıtlardaki Yahudilerden bir kısmı Hayfa'dan kendilerine verilen haki, peşkir örtü ve ayakkabıların hepsini denize fırlatarak Kıbrıs'a getirilmelerini protesto eder.⁸⁰ Mültecilerin Karaoğlu'na girişleri sırasında ve girdikten sonra kamptan kaçmak istemesi nedeniyle çıkan olaylarda 2 mülteci ve 1 İngiliz asker yaralanır.⁸¹ Ayrıca 10 Kasım tarihinde Karaoğlu Kampı'ndaki Yahudi mülteciler bir toplantı yaparak, Filistin'e gitmesine müsaade edilen

⁷⁶ *Hür Söz*, 1-24- 10.09.1946, s.2.

⁷⁷ *Hür Söz*, 1-25- 11.09.1946, s.1.

⁷⁸ *Hür Söz*, 1-26- 12.09.1946, s.2.

⁷⁹ *Hür Söz*, 1-31- 17.09.1946, s.2.

⁸⁰ *Hür Söz*, 1-71- 28.10.1946, s.2.

⁸¹ *Hür Söz*, 1-79- 06.11.1946, s.2.

Yahudi mültecilerin sayısının azlığını protesto ederler. Toplantı ve nümayiş sahin geçer, liderlerden birinin konuşmasını Yahudi millî marşının söylenmesi takip eder. Bu toplantı neticesi bütün kamplar 10 Kasım gece yarısından başlamak üzere 24 saatlik açlık grevi başlatır.⁸²

Ksilotimbo Kampı'nı incelemek üzere giden bir başka gazetecinin izlenimlerinin yer aldđđ yazı ise kamplar hakkında ayrıntılı bilgi verir. Yazının içeriği şöyledir: *"İstihbarat Dairesinin teklifi üzerine diğer gazete mmessilleriyle birlikte Yahudi mültecileri için yapılan barakaları görmeye ben de gittim. Dn sabah saat 9.15'te beş askerî otomobille Officers Club'un yanından hareket ettik. Bize barakaların inşasında büyük emekleri geçen İngiliz subay ve askerî mühendisleri ile yapılan barakaların planını hazırlayan Majör G.J. Wilson da refakat etmekteydi. 3 çeyrek saat sonra otomobiller Lrnaka ile Mağusa yolu arasındaki çakıllı bir yoldan içeriye saptılar. Kampa giden yolun asfalt yapılması için binlerce amelinin alıřtıđđ görülüyordu. Bu yolda 5 dakikalık bir ilerleyişten sonra tel örgülerle kesilmiş bir sahaya geldik. Tel rglerin içerisinde gzn gördüğü mesafeye kadar barakalar uzanıyordu. Askerî mühendis izahat veriyordu. Otomobillerden indik ve hepimiz bir araya toplandık. nce bir majör söz aldı ve bize yapılan bu kamp hakkında teferruatı ihtiva eden 2 kâğıt uzattı. Sonra Mr. Wilson söz alarak evrakları içerisinden bir harita çıkartıp izahat vermeye başladı. "Ben askerî mühendislerden Majör G.J. Wilson'um. Yapılan bu kampın plnını ben hazırladım." Harita yapılan bütün barakaların plnlarını gösteriyordu.*

Klinikler: *Majör Wilson'un refakatinde yola koyulduk, önce Yahudi mültecilerinin kliniklerinin içerisine girip bazı izahat aldık. Klinik 1 barakadan ibaret olup 2 kısımdır. Birinci kısım erkeklere mahsus, ikinci kısım da kadınlara mahsustur. Her kısım da 3 kısma ayrılmıştır. Birinci kısım hastanın bekleme odası, ikincisi muayene odası, üçüncüsü ise yatak odasıdır. Bu klinik hastalıđđ ağır olmayan 96 kişi içindir. Hastalıkları ağır olan 400 kişi için de Lefkoşa'da Askerî Merkezi Hastanesinde hususî olarak yer ayrılmıştır.*

Aşhaneler: *Aşhanelerine girdiğimiz zaman 2 kısma ayrıldıđđı gördük. Birinci kısım yemeklerini pişirmeleri için, diğer kısım ise yemeklerini yemeleri içindir. Her aşhanede 125 kişi yemek yiye bilmektir. 125 kişi yemeğini bir arada ve kendileri hazırlanmaktadır.*

⁸² Hr Söz, 1-90- 17.11.1946, s.2.

Yatakhaneler: Yatma barakalarına gelince, her barakanın içerisinde 15 kişi kalacaktır. Rahatlıkları için de lâzım gelen iskemle v.s. verilecektir. Her yatma barakasinda hava gazı ile yanan sobalar bulunmaktadır. Merkezî tayin odası ise büyücek bir barakadan ibarettir.

Eğlence Salonları: Eğlence salonu büyük bir barakadan ibaret olup 400 kişinin sığabileceği büyüklüktedir. Bu eğlence salonu Yahudilerin eğlenmeleri için hazırlanmıştır. Bu salonda haftada bir defa askerî makam tarafından sinema gösterileceğini de beraberimizde bulunan İngiliz zabitlerinin birisi söylemiştir. Sonra evli ailelere ait 3 kişilik odacıklara geldik. Bu odacıklar evli ve çocuğu olanlara ait olacaktır. Mültecilerin sabahleyin yüzlerini yıkamaları için hususî barakalar içerisinde hazırlanmış su tertibatı bulunmaktadır.

Hamamlar: Hamamlar 2 barakanın içerisinde olup her barakada 24 duş bulunmaktadır. Yıkanılmak için ılık su da getirilecektir.

Spor Alanı: Tellerle çevrilmiş olan mintikanın bir ucu spor v.s. için açık bırakılmıştır. Kampa lâzım olacak eşyaların kamptan biraz ötede bulunan Dikelya askerî deposundan taşınması için tren hattı kurulmuştur. Kampa lâzım olacak suyun tedariki için 100.000 galon su sığan bir hazne yapılmıştır. Bundan maada daha birçok hazneler bulunmaktadır. Bunun sebebi bir haznede su bittiği zaman susuz kalınmasına mâni olmaktır. Kamp henüz bitmemiştir. Bu kampı Alman esirleri yapmaktadır. Kamp yakın bir zamanda tamamıyla bitecektir. Yıl bitmeden barakalara 5-6.000 mülteci yerleştirilecektir. Ocak ayı sonlarına doğru ise 10.000 mültecinin bu barakalara yerleştirilmesi tamamlanacaktır.⁸³ . Karaoğlu'daki bir miktar Yahudi de Ksilotimbo'daki yeni yerler hazırlanınca bu kampa nakledilmişlerdir.⁸⁴

Yahudiler kamp yaşamları esnasında dini yaşantılarını devam ettirmeye gayret etmişler, 5 Şubat'ta Ksilotimbo Kampı'nda Ağaç Bayramı kutlamaları yapmışlardır.⁸⁵ Kampa giriş çıkışlar kontrol altında olmuşsa da Samuel Rosnanski adında bir Polonya Yahudisi pasaportsuz olarak Kıbrıs'a ve kanunsuz bir şekilde Karaoğlu Kampı'na girdiğinden 7 hafta hapse ve 50 lira para cezası ödemeye mahkûm olur.⁸⁶ 1947 Nisan Ayı'nda Karaoğlu Kampı'nda çıkan olaylar, 1 Yahudi'nin öldürülmesi birkaçının

⁸³ Hür Söz, 1-109- 06.12.1946, s.1.

⁸⁴ Hür Söz, 1-156- 25.01.1947, s.1.

⁸⁵ Hür Söz, 1-188- 06.02.1947, s.1.

⁸⁶ Hür Söz, 1-218- 30.03.1947, s.2.

ise yaralanmasıyla sonuçlanır. Bundan dolayı Yahudiler açlık grevi ilân eder ve bu grev 21 Nisan'a kadar devam eder. Resmi makamlarca Filistin'e gönderileceklerin ayda 750 kişi olduğu bildirilince sayının çoğaltılmasını isteyen Yahudiler kampın 3 ana kapısını yakmaya teşebbüs ederse de, olaylar kontrolden çıkmadan bastırılır.⁸⁷

Kampta yaşanan ilginç olaylardan biri ise; 2 Fransız gazetecinin mülteci kılığına girerek Yahudilerle birlikte Kıbrıs'a kadar geldikleri ve kamplardaki hayatı yakından takip etmek için gizlice kampa girdiklerini açıklamaları olur. Bir buçuk ay kampta yaşayan bu gazeteciler, kimliklerini açıklamaları ardından yapılan soruşturma sonucu iddialarının doğru olduğu anlaşılır ve 11 Mayıs'ta Ksilotimbo Kampı'ndan serbest bırakılarak Providence Vapuru ile Fransa'ya gönderilir.⁸⁸

Karaoğlu Kampı'nda kamptan çıkarılmalarını isteyen bir grup mültecinin 18-19 Nisan 1947'de çıkardığı olaylar sonucu 1 Yahudi ölür, 6 Yahudi ise yaralanır. Olayları inceleme heyeti, askeri makamlar tarafından kullanılan şiddeti haklı bularak, daha ciddi hadiselerin meydana gelmemesi için bunun yapılmasının şart olduğunu bildirir. Bu karar, İngiliz üst makamlar tarafından da onaylanır.⁸⁹

Lefkoşa'daki *Reuters*'in haberinde; Karaoğlu ve Dikelya'daki askeri kamplarda bulunan 11.000 Yahudi'nin Pazar günü gece yarısından sonra kamplardaki hayat şartlarını sebep göstererek 24 saatlik açlık grevine başladıkları bildirilir.⁹⁰ Ayrıca bu günlerde Karaoğlu Kampı'nda bulunan Beruç isminde bir Yahudi genç kamp içinde asılı bulunur. Yapılan inceleme neticesinde bunun bir intihar vakası olduğu anlaşılır.⁹¹ Filistin İngiliz Hükümeti, asker ve sivil idare arasındaki sorunların çözülmesi amacıyla Sir Godfrey Collinski'yi kamp komiseri,⁹² 11 Ekim tarihinden itibaren de bir Türk memur olan Z.A. Zihni Bey'i geçici olarak Yahudi kampları sivil asistanı olarak atar.⁹³ Bu arada, beklenmedik yoğun bir Yahudi mülteci getirilmesine karşı Ksilotimbo Kampı'na 800 çadır daha kurulmaya başlanır.⁹⁴

Yahudi kamplarındaki olumsuzlukların yanında, mültecilere moral vermek amacıyla Amerika'nın tanınmış Baritonlarından Sider Belarsky Filistin'den Kıbrıs'a getirilerek kampta konser verdirilir.⁹⁵

⁸⁷ *Hür Söz*, 1-238- 22.04.1947, s.2.

⁸⁸ *Hür Söz*, 1-257- 13.05.1947, s.1.

⁸⁹ *Hür Söz*, 1-296- 27.06.1947, s.2.

⁹⁰ *Hür Söz*, 1-305-08.07.1947, s.2.

⁹¹ *Hür Söz*, 1-333-09.08.1947, s.1.

⁹² *Hür Söz*, 1-367-20.09.1947, s.1.

⁹³ *Hür Söz*, 2- 400 -31.10.1947, s.2.

⁹⁴ *Hür Söz*, 1-391-19.10.1947, s.1.

⁹⁵ *Hür Söz*, 2-415-18.11.1947, s.1.

Hür Söz'de Yahudi kampları ve Alman esirleri ile ilgili yayınlanan bir yazı ise duruma farklı bir bakış açısı ile bakar; “*Kıbrıs kamplarının bir özelliği de Yahudilerle Alman esirlerin koyun koyuna yaşamış olmalarıdır. Bu dönemde Kıbrıs'ta 2.000'e yakın Alman esiri vardır. Bu esirler günde 10 kuruşa İngilizler tarafından çalıştırılmış ve Yahudilere barınma yerleri yapmışlardır. Filistin'e gidemeyen Yahudiler 2 ayrı kampa yerleştirilmiş. Şehre inemiyor, kamptan çıkamıyor, Alman esirleriyle beraber adeta esir gibi çalışıyorlar. Yahudiler Kıbrıs'ta yeni bir hayat kurmaya başlamışlar. Bıraksalar, Kıbrıs'ta üreyecekler ve o açığöz Rumları bile kısa bir zamanda kendilerine benzetecekler. Fakat bırakmıyorlar. Kampları tel örgülerle kapalı. Yolları tanklarla dolu. Evleri her an kontrol altında... Belli ki İngilizler bunlardan epey endişe ediyorlar. Kıbrıs'ta 2.000'e kadar indirilen İngiliz ordusu her an tetikte. Alman esirleri, Yahudi muhacirleri, komünist Yunanlılar hepsi birer barut fıçısı gibi. Kıbrıs'ı ateşe vermek için fırsat bekliyorlar. Fakat İngiliz oldukça zeki... Bunların hepsini birbirine takmış. Yahudi Alman'ın aleyhinde, Alman Yahudi'nin, Rum Türk'ün, Türk Rum'un. Velhasıl bu mücadele hep İngilizlerin ekmeğine yağ sürüyor ve İngiliz bunların anlaşamamazlığından istifade ettiği için 2.000 askeriyle 500.000'e yakın nüfuslu Kıbrıs'ta rahat rahat piposunu öttürebiliyor” ifadeleriyle günün koşullarını anlatan birçok anlamlı mesaj verir.⁹⁶*

Kıbrıs'taki Yahudiler, Filistin'de Müslümanlar ve Yahudiler arasında yaşanan gerginlikleri de yakından takip etmeye çalışmışlardır. Filistin'in bölüneceği haberleri Kıbrıs kamplarında öğrenilince Yahudiler sevinç içinde bayram yapmaya başlamış, gece saatlerinde alınan haberle binlerce Yahudi yataklarından çıkarak yüksek sesle milli şarkılar söylemiştir.⁹⁷

Kampta yaşanan başka bir ilginç olay ise güvenlik güçlerini bile hayrete düşürür. Kıbrıs'ta tespit edilen sahte 10 Şilinlik banknotları getirenlerin birkaç Yahudi olduğu şüphesiyle polis inceleme başlatır. Araştırmalar sonucunda suçu işleyenlerin mülteci Yahudiler olduğu ve Kıbrıs'tan bir şekilde ayrıldıkları anlaşılır.⁹⁸ Bunun haricinde Ksilotimbo Kampı'nda yaşanan diğer bir adli vaka ise yaşanan bir hırsızlık olayı olur. Kimliği belirlenemeyen bazı kişiler, Yahudilerin kıymetli eşyalarının muhafaza edildiği yere girerek ve mücevherat, altın saat vs. gibi kıymetli eşyalardan oluşan ve tahminen £2.000 değerinde eşya çalarlar.⁹⁹

⁹⁶ *Hür Söz*, 1-415-18.11.1947, s.1.

⁹⁷ *Hür Söz*, 2-428-03.12.1947, s.1.

⁹⁸ *Hür Söz*, 2-460- 13.01.1948, s.2.

⁹⁹ *Hür Söz*, 2-462- 15.01.1948, s.1.

Mac Clesfield Courier isimli bir İngiliz gazetesinde İngiliz milletvekillerinden Yüksek Havacı Subay A. V. Harvey'in izlenimlerini yazdığı “Kıbrıs” başlıklı bir makaleye atıf yapılarak aktarılan haberde ise; “Adada 34.000 Yahudi barındırılmaktadır. 17.000 kadar Yahudi daha gelmiştir. Kıbrıs kamplarında barınmakta olan Yahudilerin çoğu genç adamlar ve genç kadınlardır. Amerikan Yahudileri Birliği bu Yahudilerin iyi yaşatılması için günde £1.000 kadar masraf yapmaktadır. Kamplarda her ay 1 çocuk doğmaktadır. Kampta bulunan Yahudiler teşkilatlı olup, bunların kendi şefleri vardır. Kamplarda bulunan Yahudiler arasında doktorlarda bulunmaktadır. Bana verilen malûmata göre bu kampların idamesi için 4-5 milyon lira masraf yapılmıştır. Bu masrafların hepsi de tamamen Filistin Hükümeti'ne aittir” ifadeleriyle kamplar hakkında bilgiler verilir.¹⁰⁰

Daily Express'ten alınan ve “Kıbrıs'taki Yahudiler ve Bazı İftiralar” başlığıyla verilen bir haberde ise; Amerika'nın eski maliye bakanlarından tanınmış Yahudi Henry Morgentav'ın Kıbrıs'taki Yahudi mültecilerin çok kötü muamele gördüğünü iddia ettiği, İngiltere'nin ise bu iddiaları kabul etmediği, hatta Yahudilerin askerlerle aynı yemeği yediğini belirterek, bu iddiaların yersiz ve haksız olduğu ifadelerine yer verilir.¹⁰¹

İngilizlerin, kamplarda bulunan askerlik çağındaki erkeklerin Filistin'e gitmesine müsaade etmeyeceği duyulunca, Karaoğlu Kampı'nda bulunan Zizenski isminde Yahudi bir genç, avukatı Fuad Bey aracılığıyla kendisinin ve diğer Yahudilerin İngiltere Hükümeti tarafından Kıbrıs'ta bulundurulmasının kanuni olup olmadığının belirlenmesi için Mağusa Mahkemesinde bir dava açar. Bu dava Ada'da kalmış olan 11.000 Yahudi'nin vaziyeti için büyük önem arz eder.¹⁰² Bunun gibi Ksilotimbo Kampı'nda muhafaza altında bulunan 5.163 Yahudi de Mağusa avukatlarından Mr. Laurence Westor vasıtasıyla mahkemeye müracaat ederek serbest bırakılmaları için emir çıkarılmasını ister. Avukat Mr. Weston, bu Yahudilerin kamplarda bulundurulması hakkında Kıbrıs'ta kanun mevcut olmadığını iddia ederek serbest bırakılmalarını ister. İstinaf Mahkemesi Hâkimi Mr. Griffith Williams, Dikelya ve Ksilotimbo¹⁰³ kamplarının sorumluları olan subayların mahkemeye davet edilmelerine karar verir.¹⁰⁴ Yahudi mülteciler tarafından açılan bu davalar 27 Ocak 1949 tarihinde yüksek mahkemenin Yahudilerin serbest bırakılmaları hükmünü vermesi ile son bulur.¹⁰⁵

¹⁰⁰ *Hür Söz*, 2-494- 22.02.1948, s.1.

¹⁰¹ *Hür Söz*, 3-715- 13.11.1948, s.2.

¹⁰² *Hür Söz*, 3-649- 27.08.1948, s.2.

¹⁰³ David Schaary, "The Social Structure of the Cyprus Detention Camps 1946-1949", *Studies in Zionism Journal*, No:6, 1982, s.273-290.

¹⁰⁴ *Hür Söz*, 3-741- 14.12.1948, s.1.

¹⁰⁵ *Hür Söz*, 3-778- 29.01.1949, s.1.

5. Kıbrıs Halkının Yahudi Kamplarına Bakışı

Yahudi mültecilerin Kıbrıs'a getirilmeye başlaması ile birlikte özellikle Kıbrıs Rumları yiyecek ve giyeceklerin azalması sonucu hayat pahalılığının artacağından şikâyetçi olurlar. Rum gazeteleri bu konuyla ilgili birçok haber yaparak Yahudilerin Ada'ya getirilişlerine karşı çıkarlar. Konu başlığıyla ilgili olan bu haberleri *Hür Söz*, Rum gazetelerinden nakletmiştir. Bu bölüm nakledilen bu haberler doğrultusunda özellikle Rumların Yahudi mültecilerine bakış açılarını görmemize daha çok katkı sağlayacaktır. Konuyla ilgili Rum *Elefteria Gazetesi*'nden nakledilen bir haber Eşya Kontrol Dairesi'nin yetkililerinden biriyle yapılan görüşmeyi naklederek; Yahudilerin Kıbrıs'a gelmesiyle hayat pahalılığının artmayacağını, bunların ihtiyaçlarının mevcut stoklardan değil, hükümetin ithal edeceği ürünlerden karşılanacağını bildirir.¹⁰⁶

Yine *Elefteria*, Kıbrıs ve Yahudi meselesi hakkında Başpiskopos Leonidos ile yapılan bir görüşmede Leonidos'un; "*Kıbrıs'ın ekilmemiş toprakları Yahudileri değil Yunanlıları bekliyor. Yahudilerin vatani Filistin'dir, İngiltere onları tez bir zamanda Filistin'e götürmelidir. Bizim fikrimize göre hiçbir durumda Yahudiler bir aydan fazla Kıbrıs'ta alıkonmamalıdır ve 1 aylık zaman onları Filistin'e nakletmek için lâzım gelen tedbirleri almaya kâfidir*" ifadeleri ile Yahudileri Kıbrıs'ta istemediklerini açıkça belirttiğini yazar.¹⁰⁷

Bir başka Rum gazetesi Kipriakos Tipos'un bir başyazısında "Yahudi muhacirlerinin Kıbrıs'ta bırakılmayacağını, onların vatandaş sayılmayacağını yani hiçbir siyasi hakka sahip olmayacaklarını temin eden resmi açıklamalara temas edilerek: "*Acaba Kıbrıslılar ne gibi haklara sahiptir ve onların vaziyetinin Yahudi muhacirlerinden ne farkı vardır?*" ifadeleriyle Kıbrıslı Rumların bile kendi hallerinden şikâyetçi olduklarını dile getirilir.¹⁰⁸

Cyprus Mail Gazetesi ise "*Haklı Korkular*" başlıklı bir başyazısındaki "*Yahudilere olan bütün sempatiye rağmen Kıbrıs'a yerleşmelerinde milli ve iktisadi menfaatlerimizin tehlikeye düşmesine müsaade edemeyiz. Gerçi İngiliz Hükümeti onların Kıbrıs'ta kalmalarının geçici olduğunu söylemektedir fakat anlaşıldığına göre 30 senedir halledilmemiş olan Filistin meselesi daha uzun yıllar halledilemeyecek gibi görünüyor*" ifadeleriyle, geçici iskân meselesinin zamanla kalıcı bir iskâna dönüşme ihtimali korkusunun yaşandığını açığa vurur.¹⁰⁹

¹⁰⁶ *Hür Söz*, 1-2- 18.08.1946, s.2.

¹⁰⁷ *Hür Söz*, 1-3- 19.08.1946, s.2.

¹⁰⁸ *Hür Söz*, 1-3- 19.08.1946, s.2.

¹⁰⁹ *Hür Söz*, 1-5- 21.08.1946, s.2.

Yahudi Meselesiyle ilgili *Esperini Gazetesi*'nin bir yazısında ise; “Yahudilerin Kıbrıs'ta yerleşmelerine ne kadar aleyhtar olursak olalım, Yahudilerin bugün Karaoğlu Kampı'ndaki durumlarına karşı sempati göstermekten kendimizi alamayız” denilmektedir. Yazı: “İşte bu durumdandır ki Yahudiler gazete temsilcilerine şikâyette bulunmak istemişlerdir. Pazar günü kampta olan hadiseler bu zavalluların durumlarını düzeltmek için Hükümetin hemen harekete geçmesi lüzumuna bir işarettir” ifadeleriyle devam etmiştir.¹¹⁰

Aneksartitos Gazetesi'nin “Yahudiler” başlıklı bir yazısında Yahudi muhacirlerin sürekli Kıbrıs'a naklinin Kıbrıs halkını büyük endişeye düşürdüğüne temas ederek: “Yahudilerin bu adada geçici kalacaklarına dair olan resmî sözler ne bu endişeyi giderebilir ne de gerçek bir garanti teşkil edebilir. Yahudilerin Kıbrıs'a gelmesi aleyhinde bulunmamızda hiç bir anti-semitik duyu yoktur. Aleyhinde olmamıza sebep, Yahudi meselesinin Yahudileri yığın yığın Kıbrıs'a getirmekle halledilemeyeceğidir. Yahudi meselesi ancak onların emniyetle yaşayabilecek bir Yahudi ve Arap devleti kurulmasıyla mümkün olacaktır” denilmiştir. Yazar, Yahudi meselesinin halledilmesinin Birleşmiş Milletler'e havale edilmesi gerektiği fikrini de ileri sürerek: “Bu müddet zarfında ve bu meseleye hakiki bir hal çaresi bulununcaya kadar Amerika ile İngiltere Yahudilere kendi memleketlerinin kapılarını açmalıdırlar. İster geçici, ister daimî olarak Yahudilerin Kıbrıs'ta yerleşmelerine karşıyız çünkü zirai vaziyeti gayet fakir olan ve endüstrisi bulunmayan bir ada, halkın fikri sorulmadan buraya getirilen binlerce Yahudi'yi besleyemez” ifadeleriyle Rumların konu hakkındaki düşünceleri açıkça ortaya koyulmuştur.¹¹¹

Kıpriakos Tipos'un başka bir başyazısında ise “Sömürgeler Bakanlığı resmi bir şekilde Filistin'e gidecek olan bütün Yahudilerin geçici olarak Kıbrıs'a nakledileceğini bildirmiştir. Kıbrıs ahali zararlarına olan bu komedinin sona ermesini istiyor. Bilhassa Kıbrıs halkı Hükümetin plân ve maksadının ne olduğunu bilmek istiyor. Bu hususta resmi bir beyanat bekliyoruz. Halk pek haklı olarak bu yeni durum karşısında endişelenmektedir ve kaderlerini İngiliz Hariciye Dairesinin emperyalist ellerine emniyet etmemektedirler” ifadeleriyle Kıbrıs halkının endişeleri dile getirilmiştir.¹¹²

Elefteria Gazetesi'nin “Yahudi Yerleşmesi” başlıklı bir yazısında da İngiliz Hükümeti eleştirilmiş, Kıbrıs'a gönderilmekte olan Yahudi mültecilerinin gittikçe çoğaltılmakta olduğuna temas edilerek “Kıbrıs'a gelecek olan Yahudilerin adedi veya burada kalma müddeti hakkında

¹¹⁰ Hür Söz, 1-6- 22.08.1946, s.2.

¹¹¹ Hür Söz, 1-7- 23.08.1946, s.4.

¹¹² Hür Söz, 1-10-26.08.1946, s.2.

hiçbir resmî açıklama yoktur. İngiltere, Filistin'e Yahudi akınını durdurmuştur, zira Araplar buna itiraz etmiştir. Kıbrıslılardan ne haber? Bu iş yapılmadan evvel Kıbrıslılara sorulmuş mudur? 1931'den beri Kıbrıs'ı alakadar eden her mesele halka sorulmadan yapılıyor. Amerikan Hükümeti muhacirlerin sayısını 100.000 olarak tahmin ediyor. O zamandan beri Filistin'e 5.000-10.000 kişi ancak girebilmiştir. Mademki henüz resmi bir bildiri yoktur o halde muhacirlerin son zamanlarda neşredilen adedi olan 20.000'i geçmekle kalmayıp 100.000'e çıkmayacağını bize kim temin edebilir? Eğer Yahudilerin burada kalması Filistin meselesinin hallini sağlayacaksa Filistin meselesi gayet dikenlidir ve zaman alacaktır¹¹³” ifadeleriyle mültecilere ve Filistin sorununa Kıbrıs basınının bakış açısı açıkça neşredilmiştir. *Elefteria* ayrıca uygulamaları eleştirerek, Kıbrıs kamplarında yaşayan Yahudilerin hiçbir üretimde bulunmayacağını, Kıbrıs'ın yiyecekleri ve stok eşyası üzerinden geçineceklerini, Yahudilere şimdiden Kıbrıs halkının giyeceği elbiselerden verildiğini, hükümetten bu hususta kesin bir cevap istendiğini ve belediye meclisleri, belediye reislerinin Yahudi meselesi için hükümetle temasa geçmeleri beklendiğini belirtir.¹¹⁴

Yahudilerin Kıbrıs'a gelmeleri ile başlayan hayat pahalılığından bahseden Kipriakos Tipos'un “*Hayat yaşanmaz oldu*” başlıklı bir başyazısında ise; Mr. Wayne'nin hayat pahalılığı indeksinin 9 sayı düştüğünü belirtmesinden yola çıkarak, bazı eşyaların geçen sene ve bu seneki fiyatları verilir. Parantez içine alınan fiyatların 1946, dışındakilerin ise 1945 yılının olduğunu belirterek: Kuzu eti 6-7ş (8-9 ş), dana eti 4-5 ş (6-7 ş), hıncır eti 6ş (8ş) böğrülce 8 Kr. (15 Kr.) ve buna benzer örneklerle, farkın 100% olduğunu ve bu fiyatların Yahudiler buraya gelmeden evvel 25% daha az olduğu belirtilir.¹¹⁵

Aneksartitos Gazetesi'nden alınan başka bir haberde; Kıbrıs'a Yahudi ve Alman esiri getirilmesi ile Kıbrıs'ın işe meselesi konusunun halk arasında huzursuzluk uyandırdığı; muhacirlerin Kıbrıs'a gelmesinin buradaki işe durumunu değiştirmeyeceğine dair Hükümetin teminat vermesine rağmen Mağusa Kasabası'nda büyük yiyecek kıtlığının hissedildiği, bir Mağusalının haftalık süt istihkakını istediğinde kendisine bütün sütlerin Yahudi çocukları için kullanıldığını bildirdiği ifadelerine yer verilir.¹¹⁶

Elefteriya'nın bir başka haberinde; Limasol Belediye Reisi Lutis Servas'ın kendi belediye meclisi adına Vali'ye (Kıbrıs'a gelmekte olan muhacir Yahudiler ve Alman harp esirleri hakkında) bir protesto yazısı

¹¹³ *Hür Söz*, 1-14- 31.08.1946, s.2.

¹¹⁴ *Hür Söz*, 1-14- 31.08.1946, s.2.

¹¹⁵ *Hür Söz*, 1-17- 03.09.1946, s.2.

¹¹⁶ *Hür Söz*, 1-19- 05.09.1946, s.2.

gönderdiğini, Kıbrıs halkının mahrum kalacağı şeylerle barındırılacak olan Alman harp esirleri ve Yahudi mültecilerinin Kıbrıs'a getirilmesini doğru bulmadıklarını ve bunun hemen durdurulmasını talep ettikleri bildirilmiştir.¹¹⁷

Yahudilerin Kıbrıs'ta kalması meselesine dair Kıbrıs Akel Partisi de konuya dâhil olmuş, Partinin hükümete göndermiş olduğu bir protestosunda, Yahudi mültecilerinin Kıbrıs'ta bırakılmaları keyfiyetinden şikâyet edilmiş, bunların Ada'dan gönderilmesi istenmiştir.¹¹⁸

Tüm bu yaşananlardan ve mültecilerin Kıbrıs'tan tamamen gönderilmesinin ardından, İsrail Devleti'nin iki temsilcisi Mağusa Belediyesi'ni ziyaret ederek, Yahudilerin Ada'da bulunduğu sırada Kıbrıs halkının onlara karşı göstermiş olduğu misafirperverlikten dolayı hükümetlerinin teşekkürlerini bildirmiş, ayrıca Belediye Başkanı Bay Adamandos'a, İsrail Devleti'nin Mağusa'da gençlik teşkilatlarına harcanmak üzere £3,500'lik sembolik bir bağışta bulunacağını söylemişlerdir.¹¹⁹

6. Kamptan Kaçma Olayları

Yahudi mülteciler İngilizler tarafından Kıbrıs'a zorla getirildikleri için, ilk günden itibaren sorun çıkarmaya başladılar ve her fırsatta Filistin'e gitmenin yollarını ararlar. Çeşitli zamanlarda münferit ve toplu olarak firar girişimleri olsa da bunların çoğu başarısızlıkla sonuçlanır. Mültecilerin kamplarda bitişik kamplara dahi geçişleri yasaklanmış, kamplar arası iletişim en asgari düzeye düşürülmeye çalışılmıştır. Buldukları kamplar tel örgülerle çevrilmiş, askeri personelin sıkı gözetimi altında tutulmuştur. Bu sıkı denetimlere rağmen kamplardan firar girişimlerinin ilki 1946 yılının Eylül ayında yaşanır. Kamp tel örgülerini aşmayı başaran 3 Yahudi firar etmişse de Ada'dan kaçmayı başaramayacaklarını anlayıp aynı gün polise teslim olurlar ve kampa geri gönderilirler.¹²⁰

Yaşanan firar girişimlerinden bir diğeri Limasol Kampı'ndan askeri hastaneye tedavi için götürülen 2 Yahudi'nin hastaneden kaçmalarıyla başlar. Bu kaçaklar aramalar sonucu Limasol polisi tarafından yakalanarak gözaltına alınırlar.¹²¹ Ksilotimbo Kampı'ndan kaçan 3 mülteci ise Akna Köyü yakınlarında yakalanır ve kampa iade edilir.¹²² 12 Mart 1947 tarihinde Ksilotimbo Kampı'ndan kaçan 2 Yahudi ise aynı günün akşam saatlerinde yakalanarak polise teslim edilir. Kampa götürülmesinin ardından başka bir kampı ziyaret etmelerine müsaade edilen 200 Yahudi

¹¹⁷ *Hür Söz*, 1-23- 09.09.1946, s.2.

¹¹⁸ *Hür Söz*, 3-684-07.10.1948, s.1.

¹¹⁹ *Hür Söz*, 1-789- 11.02.1949, s.2.

¹²⁰ *Hür Söz*, 1-15- 01.09.1946, s.1.

¹²¹ *Hür Söz*, 1-26- 12.09.1946, s.1.

¹²² *Hür Söz*, 1-198- 09.03.1947, s.2.

askerlerin gözetiminde diğer kampa giderken gösteriler yapmaya başlar, tekrar kamplarına dönmeleri emredildiği halde karşı gelerek askerleri taşlarlar. Bu 1 askerin yaralanmasına yol açar. Taşkınlığın önlenmesi amacıyla mültecilerin üzerine açılan ateş sonucu 2'si ağır olmak üzere 5 Yahudi yaralanır ve Yahudiler kamplarına geri dönmek zorunda kalır.¹²³

Yine amacı Filistin'e gitmek olan Havem adında bir Yahudi Ksilotimbo Kampı'ndan kaçmış fakat kısa sürede yakalanarak tutuklanmıştır.¹²⁴ Firar girişimlerinden dolayı Kıbrıs polisi farklı zamanlarda Mağusa otellerine baskın yapıp, odaları kontrol ederek kaçak Yahudi arar.¹²⁵ Karaoğlu Kampı'ndan kaçan 19 yaşındaki 2 Yahudi genci de bir süre sonra yakalanarak kamp kumandanına teslim edilmiş, 22 Temmuz'da yapılan mahkemeleri sonucunda her 2'si de 21'er gün hapis cezasına çarptırılmışlardır.¹²⁶ 1948 Ocak ayında aralarında 100 metre mesafe bulunan Ksilotimbo ve Dikelya kampları arası izinsiz geçiş yapmak isteyen mülteciler üzerine açılan ateş sonucu 1 Yahudi ağır yaralanmıştır.¹²⁷ Karaoğlu Kampı'ndan kaçan 2 Yahudi ise, polis tarafından yakalanarak mahkemeye sevk edilmiş, suçları sabit görülerek 6'şar ay hapis cezasına mahkûm edilmişlerdir.¹²⁸

29 Eylül, 30 Eylül bağlayan gece Karaoğlu Kampı'nda bulunan 9 Yahudi kaçma teşebbüsünde bulunmuş, askerî muhafızlar tarafından durdurulan mültecilerden Chaim Sohn isimli mülteci yapılan uyarıyı dinlemediğinden üzerine ateş açılarak öldürülmüştür. Kamptaki Yahudiler, Birleşmiş Milletler Sekreteri Mr. Tryve Lie'ye bir protesto telgrafı çekerek ölen Yahudi için bir günlük matem ve açlık grevi ilan etmiştir. Ölen firari Yahudi Margo'da bulunan Yahudi mezarlığına defnedilmiştir.¹²⁹ Firar olaylarından bir diğeri ise Dikelya Kampında yaşanmış, kamptan kaçmayı başaran 19 Yahudi Strovulo denilen mevkide yakalanmışlardır.¹³⁰

1948 yılının Temmuz ayına kadar Mağusa'daki kamplardan kaçıp yakalanan mülteci sayısı 50 civarında olmuştur.¹³¹ İngiltere Parlamentosunda Sosyalist bir milletvekili tarafından sorulan bir soruya cevaben İngiltere Savunma Bakanı Mr. Shinwell, Kıbrıs'taki Yahudi kamplarında vazife gören askerlerin kaçma hadiselerini önlemek için aşırı şiddet kullanmadıklarını bildirmiştir. Bakan, ayrıca kamplar kuruluşundan

¹²³ *Hür Söz*, 1-205- 16.03.1947, s.1.

¹²⁴ *Hür Söz*, 1-253- 08.05.1947, s.2.

¹²⁵ *Hür Söz*, 1-271- 29.05.1947, s.2.

¹²⁶ *Hür Söz*, 1-318- 23.07.1947, s.2.

¹²⁷ *Hür Söz*, 2-246- 20.01.1948, s.1.

¹²⁸ *Hür Söz*, 2-472- 27.01.1948, s.2.

¹²⁹ *Hür Söz*, 3-680- 02.10.1948, s.1.

¹³⁰ *Hür Söz*, 3-661- 10.09.1948, s.2.

¹³¹ *Hür Söz*, 2-614- 15.07.1948, s.2.

beri 161 Yahudi'nin kaçtığını ve bunların 156'sının yakalanarak kampa iade edildiğini belirtmiştir.¹³²

6. Yahudilerin Filistin'e Gönderilmesi

Filistin'e gitmeleri yasaklanan Yahudi mültecilerin 1946 yılında Kıbrıs'a getirilmeye başlamasının ardından aynı yılın Kasım ayında Filistin İngiliz Hükümeti yayınladığı bir tebliğle 15 Kasım 1946 tarihinden, 14 Ocak 1947 tarihine kadar Filistin'e 2'şer defa olmak üzere 1.500'er Yahudi girmesine müsaade edileceğini açıklar. Fakat bu ilk gönderilecek 1.500 kişilik kafiye Filistin'e kaçak yollarla giren ve denetim altında olan 843 Yahudi'nin dâhil edildiği belirtilir. Bu kafiye ayrıca Kıbrıs'tan gelecek 300 Yahudi'nin katılacağı, ikinci 1.500 kişilik kafilenin ise 15 Aralık 1946 ile Ocak 1947 arasında kabul edileceği ve buna 750 mülteci daha eklenebileceği açıklanır. Filistin Hükümeti'nin Kıbrıs'taki Yahudilerden Filistin'e kabul edilecek mülteci sayısını bildiren bu tebligat kamp liderlerine bildirilmiş, sayının az olması Yahudileri hayal kırıklığına uğratmıştır.¹³³ Yahudi heyetleri ve resmi makamlar tarafından seçilen ilk 300 kişi küçük çocuklar ve hamile kadınlardan oluşur. Ayrıca hastanelerde yatan hastalar da bu 300 kişilik kafiye dâhil edilir. Kişilerin tespiti sonucunda 270 kişilik bir liste oluşurken, kalan 30 kişi ise kurayla belirlenir.¹³⁴ Seçilen mülteciler 1 Aralık 1946 tarihinde Mağusa'dan Filistin'e hareket eder.¹³⁵ 9 Aralık'ta 750 mülteci daha Ocean Vigour gemisi ile Filistin'e gönderilirken, Karaoğlu Kampındaki Yahudilerden ilk 2.000 kişinin Dikelya Kampına nakline başlanır.¹³⁶ Nakil edilen Yahudilerden 1.000'i Ocean Vigour gemisi ile Athlip Kampına gönderilir.¹³⁷

İngiliz Hükümetinin belirlemiş olduğu aylık 750 kişi kotasına göre Yahudilerin Kıbrıs'tan Filistin'e nakli 1947 Şubat ayında devam eder, 15 Şubat tarihinde 750 kişinin yanında 48'de hasta Yahudi mülteci Ocean Vigour vapuruyla gönderilir.¹³⁸ 15 Mart tarihinde ise seçilen 750 kişilik kafiye Empair Rival gemisi ile nakledilir.¹³⁹ Bu arada Yahudiler Nisan ayında Filistin'e gönderilecek sayının daha çok olmasını isteyerek bu uygulamaya itiraz eder ve Karaoğlu Kampı'ndaki tesisleri yakarak kaçmaya çalışır. Bunun üzerine bir muhafız kargaşalığı çıkaranların üzerine ateş açmaya mecbur kalır. Olaylarda 1 kişi hayatını kaybeder, 6

¹³² *Hür Söz*, 2-743- 16.12.1948, s.1.

¹³³ *Hür Söz*, 1-87- 14.11.1946, s.1.

¹³⁴ *Hür Söz*, 1-103-30.11.1946, s.2.

¹³⁵ *Hür Söz*, 1-105- 02.12.1946, s.1.

¹³⁶ *Hür Söz*, 1-113- 10.12.1946, s.2.

¹³⁷ *Hür Söz*, 1-114- 11.12.1946, s.1.

¹³⁸ *Hür Söz*, 1-177- 15.02.1947, s.1.

¹³⁹ *Hür Söz*, 1-206- 17.03.1947, s.1.

kişi de yaralanır.¹⁴⁰ Mülteci Yahudilerin Filistin'e nakli devam ettirilerek 1.125'i Mayıs ayının sonunda,¹⁴¹ 750'si Temmuz ayının sonlarına doğru gönderilir.¹⁴² Mağusa'dan Filistin'e Yahudi mültecileri götüren 3 gemiden 1'i olan Empire Lifeguard gemisi ise Hayfa'ya varır varmaz içine önceden yerleştirilmiş olan bir bombanın patlaması sonucu ağır hasar alır. 250 mülteci taşıyan gemiden 200'ü indikten sonra olan bu patlamada hayatını kaybeden olmaz. Gariptir ki, olaydan sonra Filistin'deki Yahudi Hagana Teşkilâtı yaydığı beyannamelerle bu patlamanın sorumluluğunu üstlendiğini açıklar. Genelde İngilizlerle ters düşen bu Yahudi teşkilâtı Hagana'nın, son zamanlarda İngilizlerle işbirliği yaptığı anlaşılır.¹⁴³

1947 yılının Ağustos ayında Kıbrıs kamplarında bulunan 500 öksüz Yahudi çocuğuna öncelik verilerek Empire Rest ve Empire Comfort isimli vapurlarla gönderilir.¹⁴⁴ Yılsonuna kadar ise çocuklu mültecilere öncelik verilmek suretiyle 2.653 mülteci Eftalia ve Kademah isimli vapurlarla Mağusa'dan Filistin'e gönderilir.¹⁴⁵ 12 Mayıs 1948 tarihine kadar 3.548 Yahudi Mağusa'dan çeşitli zamanlarda ve farklı vapurlarla Filistin'e nakledilir.¹⁴⁶

1948 yılının 14 Mayısını 15 Mayısı bağlayan gece, Filistin ve Yahudi tarihinde olduğu gibi Akdeniz ve hatta bütün dünya tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Cuma gecesi 12'yi 1 dakika gece hiç bir devlet idaresine tabi olmayan Filistin'de İsrail isimli bir Yahudi devleti kurularak faaliyete geçtiği bildirilir. Yeni devletin geçici hükümetinin başbakanlığına Yahudi liderlerinden Ben Gurion getirilir ve aynı gün Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman kurulan İsrail Devleti'ni tanıdığını ilan eder. Yahudi hükümetinin ilk icraatı ise İngilizler tarafından uygulanan ve Filistin'e yapılacak göçü yasaklayan kanunu lâğvetmek olur. Bunu yapmakla bütün dünya Yahudilerinin Filistin'de toplanmalarına imkân verilir ve Yahudi Hükümeti tüm Avrupa Yahudilerini Filistin'e yerleşmeye davet eder.¹⁴⁷

15 Mayıs 1948 tarihinde İngiltere hükümetinin Filistin'deki idaresinin sona ermesiyle artık Yahudilerin Filistin'e gönderilmesi işi yeni bir safhaya girer. Nakil işi artık Filistin'deki Yahudi komiteleri tarafından

¹⁴⁰ *Hür Söz*, 1-237- 21.04.1947, s.1.

¹⁴¹ *Hür Söz*, 1-271- 29.05.1947, s.1.

¹⁴² *Hür Söz*, 1-319- 24.07.1947, s.1.

¹⁴³ *Hür Söz*, 1-320- 25.07.1947, s.1.

¹⁴⁴ *Hür Söz*, 1-341- 21.08.1947, s.1.

¹⁴⁵ *Hür Söz*, 1-355- 06.09.1947, s.1; *Hür Söz*, 2-378- 03.10.1947, s.4; *Hür Söz*, 2-3390- 17.10.1947, s.1; *Hür Söz*, 2-416- 19.11.1947, s.2; *Hür Söz*, 2-426- 30.11.1947, s.1;

¹⁴⁶ *Hür Söz*, 2-473- 28.01.1948, s.2; *Hür Söz*, 2-479- 04.02.1948, s.2; *Hür Söz*, 2-490- 18.02.1948, s.2; *Hür Söz*, 2-512- 14.03.1948, s.2; *Hür Söz*, 2-515- 18.03.1948, s.1; *Hür Söz*, 2-525- 31.03.1948, s.1; *Hür Söz*, 2-545- 23.04.1948, s.4; *Hür Söz*, 2-560- 12.05.1948, s.2.

¹⁴⁷ *Hür Söz*, 2-563- 16.05.1948, s.1.

üstlenilerek Filistin'e artık her ay 10.000 Yahudi'nin getirilmesine çalışılacağı bildirilir. Kıbrıs'taki kamplarda muhafaza altında bulundurulmuş 25.000 kadar Yahudi, Filistin'deki İngiliz idaresinin sona ermesini büyük bir sevinçle karşılayarak, kutlamalar yapmaya başlar.¹⁴⁸ İsrail'in kurulmasından sonra Yahudilerin Kıbrıs'tan sevk edilmesi için Pan York ve Pan Crescent isimli vapurların sahipleri ile Filistin Yahudi Ajanlığı arasında anlaşma yapılır¹⁴⁹ fakat İsrail'in meşruiyetini kabul etmeyen Arap devletlerinin hava saldırıları nedeniyle nakil işi sekteye uğrar.¹⁵⁰ Daha sonra İngilizlerle yapılan anlaşma gereği nakliye işinin Birleşmiş Milletler gözetmenleri huzurunda ve Filistin mütareke şartları gereğince yapılmasına karar verilir.¹⁵¹ Bu anlaşma yalnız ihtiyar, çocuk ve engelli Yahudilerin Filistin'e gitmelerine müsaade ederken, askerlik çağında olan Yahudilerin Filistin'e girmesine müsaade etmez. Bu nedenle Kıbrıs'ta bulunan 24.000 mülteci kararı protesto amacıyla bir günlük açlık grevi başlatır.¹⁵² Kıbrıs hükümeti de bu konuda resmi bir açıklama yaparak, Yahudilerin Kıbrıs'tan nakilleri konusunda her türlü yardımı yapacağını bildirir.¹⁵³

1948 Temmuz ayında Birleşmiş Milletler tarafından gönderilen bir Amerikan subayının gözetiminde Mağusa Limanına gelen Pan York Vapuru ile 24.000 Yahudi mülteciye yaşlı kadın-erkek ve küçük çocuklardan oluşan 8.700'ü Filistin Hayfa Limanı'na gönderilir.¹⁵⁴ Mağusa'da vapura yerleştirme işi İngiliz subayları ve kadın askerler tarafından yapılarak, hareket saati gemilerin megafonlarından bazı klasik müzik parçaları çalınır Yahudilere moral verilir. Son gönderilen 1.000 kişilik kafilenin çoğunun askerlik çağındaki gençlerden oluştuğu da dikkatlerden kaçmaz.¹⁵⁵ Gönderilen bu mültecilerden sonra Kıbrıs'ta daha 14.000 Yahudi mülteci kalır.¹⁵⁶ Bunlardan 9.000'ini askerlik yapacak çağdaki gençler oluşturur.¹⁵⁷ Ağustos ayının farklı günlerinde Hatikva isimli vapur ile 874 mülteci gönderilir. Bunların gemilere nakli esnasında sandıklar içinde saklanmış askerlik çağındaki gençlerin olduğu fark edilince polis bu kişileri gemiden indirip tutuklar.¹⁵⁸ Mültecilerin nakli 1948 yılının son aylarında da devam eder. Yılsonuna kadar 500 kadarı

¹⁴⁸ *Hür Söz*, 2-561- 13.05.1948, s.1.

¹⁴⁹ *Hür Söz*, 2-562- 15.05.1948, s.1.

¹⁵⁰ *Hür Söz*, 2-572- 26.05.1948, s.1.

¹⁵¹ *Hür Söz*, 2-604- 03.07.1948, s.1.

¹⁵² *Hür Söz*, 2-584- 09.06.1948, s.1.

¹⁵³ *Hür Söz*, 2-581- 05.06.1948, s.1.

¹⁵⁴ *Hür Söz*, 2-606- 06.07.1948, s.1.

¹⁵⁵ *Hür Söz*, 2-607- 07.07.1948, s.2; *Hür Söz*, 2-609- 09.07.1948, s.2; *Hür Söz*, 2-618- 20.07.1948, s.2.

¹⁵⁶ *Hür Söz*, 2-613- 14.07.1948, s.2.

¹⁵⁷ *Hür Söz*, 2-612- 24.07.1948, s.1.

¹⁵⁸ *Hür Söz*, 2-636- 11.08.1948, s.1; *Hür Söz*, 3-641- 18.08.1948, s.1; *Hür Söz*, 3-644- 21.08.1948, s.2.

öğrenci olan 752 mülteci gemilerle gönderilir.¹⁵⁹ Bu arada Mağusa'da Altın Kum mevkiindeki kampta bulunan 300 kadar Alman harp esiri de 10 Eylül 1948 Cuma günü memleketlerine iade edilir.¹⁶⁰

Ksilotimbo Kampı'ndaki kadın ve çocuklar Filistin'e gitmekte serbest olmalarına rağmen, kadınlar eşlerinin Filistin'e gidişi serbest oluncaya kadar onlarla birlikte kalmayı tercih eder. Amerikan Tevziat komitesi doktorları kampta yaptıkları muayene sonucunda halen kampta bulunan 800 çocuğun salgın deri hastalığına kapılacağından endişelendiklerini, bundan dolayı da kendilerinin sorumlu olmayacaklarını belirtir.¹⁶¹

İngiliz Dışişleri Bakanı Mr. Bevin 1949 yılının Şubat ayına doğru Avam Kamarasında verdiği bir beyanatta, Kıbrıs kamplarında bulunan askerlik yaşında bulunur da dâhil olmak üzere 11.000 Yahudi'nin nakil araçları temin edilir edilmez serbest bırakılıp Filistin'e gönderileceklerini bildirir.¹⁶² İngiltere'nin bu açıklamalarından sonra Cenevre'de ki Milletlerarası Mülteciler Teşkilâtı da Filistin'e yapılacak Yahudi göçünü önleyecek tedbirlerin kaldırılmasına karar verildiğini açıklar.¹⁶³ Bu açıklamaların ardından mültecilerin nakil işine hız verilerek, 1949 Şubat ayı içinde Galilea ve Azmout adlı Yahudi vapurları ile kalan 11.226 Yahudi Filistin'e gönderilir ve Kıbrıs'taki kamplar boşaltılır.¹⁶⁴

Kıbrıs'ta bulunan bütün Yahudiler Filistin'e gönderildikten sonra boşaltılan kampların hangi amaç için kullanılacağı askeri makamlarla, Mağusa Belediyesi arasında sorun haline gelir. Askeri makamlar Kıbrıs'ta bulunan askerlerin yerleşeceğini belirtirken, Mağusa Belediyesi buralara evsiz kişilerin yerleştirilmesini istediğini bildirir.¹⁶⁵

Kıbrıs kamplarının 13 Ağustos 1946 tarihinde kurulmasından itibaren geçen 3 yıl içinde yapılan tüm harcamalara dair Amerikan Müşterek Tevziat Komitesinin yaptığı açıklamada; *"Yahudilerin Kıbrıs'a getirilmeye başladığı günden, 1949 Şubat ayına kadar Kıbrıs kamplarında 52.000 Yahudi barındırılmıştır. Bu müddet zarfında Tevziat Komitesi tarafından Yahudilere 1.800.000 \$ yardımda bulunulmuştur. Dağıtılan 250 elbiselik, yiyecek paketi vs. ise bu miktara dâhil edilmemiştir"*¹⁶⁶ ifadeleri yer almıştır.

¹⁵⁹ *Hür Söz*, 3-660- 09.09.1948, s.2; *Hür Söz*, 3-744- 17.12.1948, s.2.

¹⁶⁰ *Hür Söz*,3-656-04.09.1948, s.2.

¹⁶¹ *Hür Söz*, 3-757- 04.01.1949, s.4.

¹⁶² *Hür Söz*, 3-770- 20.01.1949, s.2.

¹⁶³ *Hür Söz*, 3-779- 30.01.1949, s.1.

¹⁶⁴ *Hür Söz*,3-782-30.01.1949, s.1; *Hür Söz*,3-783-04.02.1949, s.2; *Hür Söz*,3-784-05.02.1949, s.2; *Hür Söz*, 3-788- 10.02.1949, s.2.

¹⁶⁵ *Hür Söz*,3-799-26.02.1949, s.2.

¹⁶⁶ *Hür Söz*,3-771-21.01.1949, s.2.

İngiltere Müstemlekeler Bakanı Mr .Grech Jones'un bakanlığa sunduğu hesap cetvelinde ise; Kıbrıs'ta bulunan Yahudilerin getirilmesi, yerleştirilerek yine götürülüp Filistin'e teslim edilmesine kadar olan dönem içinde 5.185.000£ harcama yapıldığı, bu harcamalara yiyecek masraflarının da dâhil edildiği belirtilmiştir.¹⁶⁷

7. Sonuç

Nazi zulmünden kaçarak Avrupa'dan Filistin'e kaçak yollarla gitmek için gemilerle yola çıkan ancak İngilizler tarafından Akdeniz'de yakalanarak 1946 yılından itibaren Kıbrıs'a getirilen Yahudiler, 1949 yılının Şubat ayına kadar Kıbrıs'taki mülteci kamplarında kalmışlardır. İçlerinde Nazi kamplarında kalanlarında olduğu bu kişiler getirildikleri günden itibaren Filistin'e gitmenin yollarını aramışlar, her fırsatta serbest bırakılmaları için bir yol bulmaya çalışmışlardır. Bu yıllarda Filistin de, Kıbrıs da İngiltere'nin manda yönetimi altındadır. Filistin'deki Yahudilerle İngiliz askerleri arasında yaşanan çatışmalar ve terör eylemleriyle İngiliz askerlerine kayıplar verdiren Yahudilerin kaçak yollarla gelip çoğalmasından korkan İngilizler, onları yine kendi kontrolü altındaki Kıbrıs'a getirmiştir.

Kıbrıs'ta farklı yerlerde kurulmuş olan kamplar İngiliz askerleri tarafından sıkı kontrol altında tutulmuş, mültecilerin kamplar arasında bile iletişim kurmasına müsaade edilmemiştir. Kamplarda kaldıkları 3 yıl içinde firar girişimleri olmuşsa da bunların çoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Özellikle 1948 yılının Mayıs ayında İsrail'in kurulmasıyla birlikte Kıbrıs'taki Yahudilerin Filistin'e nakil işi hız kazanmış, 1949 Şubat'na kadar da bu nakiller sürmüştür. Yahudilerin Kıbrıs'a getirilişi özellikle Kıbrıslı Rumları ekonominin zarar göreceği, gıda maddelerinin fiyatlarının artacağı korkusuyla rahatsız etmiş, mültecilere misafirperver bir tutum sergilenmemiştir. Bu rahatsızlıkları basın aracılığıyla da sık sık dile getirilmiştir. Kampların boşaltılmasına kadar geçen sürede, ABD 1.800.000 \$, İngiltere 5.185.000£ tutarında harcama yaptıklarını resmi ağızdan beyan etmişlerdir.

Sonuç olarak, Siyonistlerin, İngiltere ve ABD'nin öncülüğünde Filistin'de Yahudi devleti kurma ve tüm dünya Yahudilerini bir çatı altında toplama faaliyetleri sonuçsuz kalmamıştır. Yahudiler İngiltere ve Amerika'nın sayesinde yaklaşık 2.000 yıldır kuramadıkları devleti Filistin'de (sözde kendilerine vadedilmiş topraklar) kurmayı başarmışlardır. Kuruluşunun 70. yılını kutladıkları bu yıla gelene kadar ise işgalci yöntemlerle Filistin'in neredeyse tamamını ele geçirmişlerdir.

¹⁶⁷ *Hür Söz*,3-792-18.02.1949, s.1.

Kaynaklar

Ateş Gazetesi

Hür Söz Gazetesi (Nüshalar Metin İçindeki Dipnotlarda Ayrıntılı Verildiğinden Dolayı Kaynakçada Sunulmamıştır.)

Balcı, Sezai, Balcıoğlu, Mustafa, *Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu*, Erguvani Yay., II. Baskı, Ankara 2017.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2000.

Bethell, Nicholas, *The Palestine Triangle; The Struggle for the Holy Land, 1935-1948*, New York: G.P. Putnam's Sons, 1979.

Çiçek, Kemal, "Kıbrıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002.

Danacıoğlu, Esra, "Kıbrıs Yahudi Gözaltı Kampları", *Söylem Dergisi*, Sayı 2, Cilt 1, Şubat 1996.

Değerli, Esra Sarıkoyuncu, "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 6, Sayı 11, Ankara, Kış 2012.

Düstur, 3. Tertip, C.5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931.

Erdönmez, Celal, *Şeriye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2004.

Kodaman, Bayram, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1987.

Kurat, Akdes Nimet, *Türk İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, TTK Basımevi, Ankara, 1953.

Laub, Morris, *Last Barrier to Freedom; Internment of Jewish Holocaust Survivors on Cyprus, 1946-1949*, California, 1985.

Sonyel, Selahi R., "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngiltere'ye Nasıl Kiraladı", *Belleten*, C. XVII, Sayı: 168, 1977.

Schaary, David, "The Social Structure of the Cyprus Detention Camps 1946-1949", *Studies in Zionism Journal*, No:6, 1982, s.273-290.

Tanyu, Hikmet, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, C.2, Elips Kitap, İstanbul, 2005.

Uçarol, Rıfat, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Antlaşması*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., No:2434, İstanbul, 1978.

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih(1789-2012)*, Der Yay., 9. Baskı, İstanbul, 2013.

Yerasimos, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, C.2*, Gözlem Yay., İstanbul, 1975.

EK 1: *Hür Söz* Gazetesi'nin 18 Ağustos 1946 Tarihli Nüshası.

Kaynak: *Hür Söz* Gazetesi Arşivi <http://evrak.cm.gov.nc.tr/>

EK 2: *Hür Söz* Gazetesi'nin 18 Şubat 1949 Tarihli Nüshası.

Kaynak: *Hür Söz* Gazetesi Arşivi <http://evrak.cm.gov.nc.tr/>